

ISTORIE

**SOCIETATE &
CIVILIZAȚIE**

Mihai Chiper este cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” - Iași al Academiei Române, specialist în istorie culturală și istoria modernă a României. A condus proiecte de cercetare finanțate de CNCSUEFISCDI (București), reflectate în două volume de autor: *O societate în căutarea onoarei: Duel și masculinitate în România (1859-1914)*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2012, și *1848: Memorie și uitare în România celei de-a doua jumătăți a secolului XIX*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2015. A publicat studii în reviste și în volume colective din țară și din străinătate, dintre care cele mai importante sunt: „Commemorations and Forgetting of 1848 Revolution up to the XXth Century”, în Alexandru Zub, Adrian Cioflâncă (eds), *Cultură politică și politici culturale în România modernă*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2005; „Memoria baricadelor: Anul 1848 în context comparativ”, în *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, București, voi. VIII, nr. 4, 2008; „Honour and Death in Military and Militaristic Discourse in Roumania (1859-1918)”, în Marius Rotar, Adriana Teodorescu (eds), *Dying and Death in 18th-21st Century Europe*, Cambridge Scholars Publishing, 2011; „Despre lamentație ca formă de rememorare: Imagini ale declinului în lașul interbelic”, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (eds), *Istoria recentă altfel: Perspective culturale*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2013; „Olteni contra evrei la Iași: Lecția unei colonizări economice eșuate (1882-1884)”, în *Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”*, Iași, 2014.

MI HAI CHIPER

PE CÂMPUL
DE ONOARE

O ISTORIE
A DUELULUI LA
ROMÂNI

BUCUREȘTI HUMANITAS

Seria „Societate & civilizație” este coordonată de Constanța Vintilă-Ghițulescu

Redactor: Radu Gârmacea Coperta: Ioana Nedelcu Tehnoredactor:
Manuela Măxineanu Corector: Adina Săucan DTP: Andreea Dobreci,
Dan Dulgheru

Tipărit la Ganesha Publishing House © HUMANITAS, 2016

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României Chiper, Mihai
Pe câmpul de onoare: o istorie a duelului la români / Mihai Chiper.
București: Humanitas, 2016
Conține bibliografie
ISBN 978-973-50-5471-7
94(498)“18/19”

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România tel. 021/408 83 50, fax
021/408 83 51 www.humanitas.ro

Comenzi Online: www.libhumanitas.ro Comenzi prin e-mail:
vanzari@libhumanitas.ro Comenzi telefonice: 021 311 23 30 / 0372 189
509

Cuvânt înainte	7
1 Influențe europene și perspective metodologice.....	9
<i>Obsesia onoarei 14 Duelul ca obicei civilizator 17 Duelul în istoriografia românească 20</i>	
2 Inventarea tradiției.....	24
Cuprins	
<i>Legislația lui Mihail Sturdza 32 Pașoptiștii dueliști 35 Calea onoarei în viziunea lui Alexandru Ioan Cuza 43 Codul de onoare al „Junimii” 49 O justiție permisivă. Duelul în codurile penale din 1865 și 1874 57 Codurile de duel 63 Procesul-verbal de carență 74</i>	
3.....	Cine
este onorabil?.....	78
<i>O încercare de statistică 81 Specificul românesc în raport cu Occidentul 88</i>	
4.....	
Onoarea ofițerului.....	90
<i>Utilitatea duelului în educarea spiritului militar 92 Necesitatea consiliilor de onoare 96 Ofițerul împotriva ziaristului 98 Antimilitarismul și exigențele codului de onoare ofițeresc 102 Duelul în cazărmi și școli militare 105 Provocările în cascadă 109 Când se duelează șeful Statului-Major 112 Duelul Alexandru D. Sturdza-Iancu Cătuneanu 115</i>	
5 Duelul în lumea politică.....	125
<i>Câteva dueluri parlamentare 126 Duelul Nicolae Filipescu-George Em. Lahovari 138 Procesul duelului Filipescu-Lahovari 144</i>	
6 Condei și sabie.....	153
<i>Duelul mortal Spiru Prasin-Wolf Finkelstein 166</i>	
7 Noua lume veche.....	172
<i>Noile coduri de onoare 173 Legislația. Codul penal Carol 11 176 O consultație despre dilemele cotidiene 178 Tragediile lumii bune: Lascăr Zamfirescu și doctorul Anibal Teohari 179 Aspecte decadente: onoarea de ziarist 184</i>	

8	Declasarea civică după Primul Război Mondial. Când „trădătorii” își apără onoarea 187 „Trădătorii” ardeleni? 188 Descalificării vizafi de Liga Patrioților 200 Afacerea generalilor: Gheorghe Cantacuzino vs Alexandru Văitoianu 204 Un intelectual își apără onoarea: Alexandru Tzigara-Samurcaș 208
9	Confruntări în lumea politică..... 214 Duiliu Zamfirescu, <i>Duelius Superbus</i> 214 Duelul Vntilă Bră- tianu- Nicolae Lupu 223 Ordaliile țărăniște: Virgil Madgearu- D.R. Ioanițescu 226 Afacerea Gheorghe Brătianu-I.G. Duca 230 Omul periculos: Grigore N. Filipescu 235 Duelul prin interpuși: Nicolae Iorga 240 Justiție, politică, antisemitism: Istrate Micescu și numerus clausus în Baroul Ilfov 242 în obiectivul fotografiilor 248
10	Ofițerul disciplinat 252 Onoarea civilă și onoarea militară - noi interpretări 253 Timpul consiliilor de onoare militare 256 Reclamațiile civililor: unde este onoarea militară? 258 Noile coduri de onoare în armată 259 Generalul Gheorghe Cantacuzino - ultimul duelist emblematic 261
11	Onoarea lumii intelectuale 270 Dueliștii „tinerei generații” interbelice: Cavalerii „Forumului” și „Criterionului” 274 Emanoil Hagi-Mosco în apărarea memoriei familiei 279 Cazul Botta-Blaga 281
12	Tradiții dueliste bucovinene 283 Cultul mensei în universitate 288 Societățile studențești românești și modelul germanic 290 Politică și onoare în Bucovina 293
13	Duelurile în Transilvania 298 Ungurii, „patrioți cuprinși de febră” 298 Pericolul imitării ma- ghiarilor 300 Onoarea românilor 306 Români contra maghiari: Ioan Giurgiu vs Lehel Hedervári 313 „Lașitatea” maghiară 319 Duelul american... în Transilvania 322 Forța emancipatoare a ritualului 323
	Concluzii..... 325
	Anexe..... 331
	Bibliografie..... 339
	Mulțumiri..... 355

Cuvânt înainte

Dueliștii de pe copertă au fost surprinși de ilustratorul *Universului literar* din 15 martie 1910. Ambii fac parte din înalta societate a epocii. În partea stângă se află Nicolae Filipescu, un bine-cunoscut fruntaș conservator și important om politic al timpului, iar celălalt este Leon Ghica (Dumbrăveni), mare moșier din Botoșani și înfocat partizan al lui Take Ionescu. îi vedem concentrați, cu spadele în poziție de atac, pândind mișcarea adversarului. La o mică distanță de dueliști sunt poziționați câte doi secunzi, sau secundanți (martorii), pregătiți să intervină dacă lupta decurge în afara regulilor stabilite de la bun început. Prin apropiere trebuie să fie și medicii, gata să oprească duelul în cazul unei răniri. În spate zărim publicul: câțiva prieteni ai protagoniștilor, printre care și doi ofițeri. Mai departe, în fundal, vizitiii au rămas pe capra trăsurilor, discreți. Cei doi politicieni au notorietate de aprigi dueliști, cu numeroase lupte în palmares. De altfel, Filipescu luase parte la un duel mortal la sfârșitul anului 1897; a fost grațiat generos de regele Carol I.

Cum s-a ajuns, în termenii epocii, la „ieșirea pe teren“ de pe hipodromul de la Băneasa, un loc tradițional de desfășurare a duelurilor? În campania electorală din primăvara anului 1910, conservatorii și takiștii (adeptii lui Take Ionescu, liderul Partidului Conservator-Democrat) și-au aruncat cuvinte grele, într-un discurs susținut la o întrunire din Botoșani, Leon Ghica s-a considerat insultat. În timpurile noastre, insulta ar fi, în cel mai serios caz, tratată printr-o plângere penală. Dar pe vremea aceea afirmarea simțului onoarei presupunea că fiecare membru al înaltei societăți este dator să și-o apere cum crede de cuviință -

nu la furie, printr-o încăierare haotică, ci prin deschiderea unei așa-numite „afaceri de onoare”, un ritual strict prevăzut în regulamente denumite „coduri de onoare”.

Prin urmare, duelul este doar ultimul act al unei afaceri de onoare care nu a putut fi aplanată în nici un fel. Conform codurilor de duel, din momentul ofensei și până la ieșirea pe teren trebuie îndepliniți câțiva pași obligatorii. Ofensatul își constituie martori (secunzi), totdeauna oameni cu bună reputație, care sunt purtătorii „cartelului”. Ei se prezintă cu mandatul lor la ofensator, iar acesta poate respinge afacerea - ceea ce-i atrage de regulă „descalificarea”, adică excluderea din cercul oamenilor de onoare - sau poate să-și constituie martori la rândul său. Solicitarea satisfacției se face în funcție de gravitatea ofensei: scuze private ori publice sau, în cazul ieșirii pe teren, alegerea armei și stabilirea condițiilor de luptă. În ciuda tuturor aparențelor, nu este vorba de o pedeapsă ori de răzbunare, pentru că în confruntarea propriu-zisă duelistii își văd în mod egal moartea cu ochii. De aici și respectul reciproc și profund pe care cei doi și-l poartă de obicei. În momentul-limită, fiecare recunoaște în adversar un *alter ego*.

Ne aflăm aici în fața unui ritual sacrosanct al elitelor din perioada modernă. Duelistii nu luptă pentru a învinge, pentru a-i provoca adversarului cât mai multe răni cu spada sau, în cazul duelului cu pistolul, pentru a nimeri lovitura fatală. La final, procesul-verbal al luptei consemnează anost doar că „onoarea a fost satisfăcută”. Este un concept greu de înțeles în timpurile noastre, pe care vă invit să-i deslușim împreună în cartea de față.

Influențe europene și perspective metodologice

Volumul de față nu se ocupă de duelul antic, precum cel dintre Menelau și Paris, descris de Homer în *Iliada*. De asemenea, nu are vreo legătură cu ordaliile, organizate ca judecată a lui Dumnezeu" în care cel mai bun învinge, cu duelul judiciar din spațiul germanic sau cu ritualul medieval al turnirului. Duelul modern, de care ne ocupăm în această carte, este un ritual reinventat în secolul al XVI-lea de militarii italieni. Ei au pus la punct literatura tehnică, au redactat tratatele despre abilitățile dueliștilor, au desăvârșit arta scrimei și au cizelat codul de onoare care guvernează capacitatea de a acorda și a primi satisfacție. Succesul acestui ritual social a fost de netăgăduit. Fascinația pe care a produs-o înalta standardizare a violenței, funcțiile rituale, dar și faptul că duelul reușea să răspundă convenabil imperativelor legate de integritatea fizică și morală a persoanei au dus la rapida lui răspândire în Europa Apuseană, apoi și în Statele Unite sau Rusia.¹

În prezent, semantica termenului „duel” a devenit confuză, evoluând spre ideea de concurs încheiat cu victorie sau înfrângere - idee cu totul străină de semnificațiile duelului modern, în secolul al XIX-lea, duelul era o luptă în care participanții se angajau în primul rând ca să-și dovedească simțul onoarei, iar nu ca să obțină un rezultat. Nu conta foarte mult cine a fost mai rapid, cine a lovit mai dibace cu sabia. Un proces-verbal obișnuit, încheiat de martori la final și atestând lealitatea

1 V.G. Kieman, *The Duel in European History: Honor and the Reign of Aristocracy*, Oxford University Press, Oxford, 1988, pp. 46-91.

luptei, consemna prin urmare nu învingătorul sau învinsul, ci faptul că „onoarea a fost declarată satisfăcută”, o formulă impersonală, de consfințire a unui ritual care salva respectul și credibilitatea publică a dueliștilor. Conta doar faptul că adversarii acceptau o provocare posibil fatală, demonstrând astfel că puneau un preț mai mare pe onoarea decât pe viața lor.² Rosturile confruntării nu erau, așa cum am putea crede, răzbunarea, pedepsirea celui provocat la duel pentru o ofensă oarecare, ci „obținerea satisfacției”³, o expresie prin care cel insultat își reconfirma imaginea de sine, împreună cu dreptul la respectul celorlalți.

În societatea actuală, rostul duelului poate părea nu doar confuz, ci de-a dreptul irațional. Duelul modern nu a fost o instituție cu valențe judiciare, legată de ideea de dreptate - în sensul de dispută între două părți, dispută care necesită o sentință dată cu vârful spadei sau cu un glonț bine ținut -, cum deseori se crede. Duelul afirma dreptul fiecăruia de a-și cultiva onoarea în raport cu propria imagine de sine, în raport cu felul în care era privit, evaluat și respectat de cei din jurul său. Ritualul reprezenta un sistem de distribuție a respectului, pentru că presupunea egalitatea socială a combatanților.⁴ Prin natura ceremonialului - înfruntarea unul la unul, în condiții egale

2 Ute Frevert, *Men of Honour: A Social and Cultural History of the Duel*, Polity Press, Cambridge, 1995, pp. 2-3.

3 Norbert Elias utilizează termenul în sensul de „ceva ce este solicitat sau oferit”, atunci când o persoană calificată social ca onorabilă era ofensată. Avem tendința de a accepta presupunerea comună că „satisfacția” semnifica o cerere de a iniția violența ritualizată a duelului. În locul acestei caracterizări, Andrew Mills clasifică satisfacția ca pe un concept dinamic, multistratificat, încercând să distingă între trei niveluri distincte care îl alcătuiesc. Primul nivel se referă la un proces nonviolent privind retragerea publică și explicită a unei insulte sau formularea unor scuze potrivite. Numai dacă acest ritual nu este îndeplinit se trece la al doilea nivel, care reprezintă o punte spre nivelul al treilea, violența, duelul propriu-zis. V. Andrew Mills, „Satisfaktion in Nineteenth-Century German Dueling Violence and Its Relevance for Literary Analysis”, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, voi. 86, nr. 2, 2011, pp. 134-152.

4 Mika LaVaque-Manty, „Dueling for Equality. Masculine Honor and the Modern Politics of Dignity”, *Political Theory*, voi. 34, nr. 6, 2006, pp. 715-740.

obiceiul făcea apel la tendințe fundamentale ale naturii umane, cum ar fi cea spre competiție și spre dobândirea sau apărarea poziției sociale. Așa se face că mulți dintre cei care disprețuiau obiceiul au ajuns, în cele din urmă, pe „câmpul de onoare”. Ce aveau de pierdut dacă refuzau? Aproape totul: în acele timpuri, riscau excluderea din cercurile sociale și pierderea statutului.

Deși perceput ca o reminiscență medievală, duelul modern este neașteptat de recent.⁵ La nivel european au existat diferențe de durată, ritm și intensitate a fenomenului. În România el atinge punctul maxim de manifestare abia cu vreo sută de ani în urmă. În Germania, Ute Frevert vorbește despre o continuitate între perioada wilhelmiană (sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX) și tradițiile secolelor XVII-XVIII.⁶ În Italia, duelul se asociază cu renașterea și unificarea națională (Risorgimento), după ce tradițiile medievale, pe baza cărora fuseseră codificate principiile luptelor moderne, fuseseră uitate.⁷ În Spania duelul fusese perceput ca un fenomen exclusiv nobiliar, astfel încât, începând cu secolul al XIX-lea, devine o formă larg utilizată de certificare a onoarei burgheziei.⁸

Studiile din ultimele două decenii arată că persistența duelului după modernitatea timpurie a fost subestimată. În Franța, arată Robert Nye și François Guillet,⁹ după o perioadă medievală în care au pierit mii de nobili, duelul a devenit, în forme mult mai puțin periculoase, un drept aproape democratic după Revoluția de

5 Robert Nye, „The End of the Modern French Duel”, în Pieter Spiererung (ed.), *Men and Violence: Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America*, Ohio State University Press, Ohio, 1998, p. 84.

6 Pieter Spiererung, „Masculinity, Violence, and Honor: an Introduction”, în Pieter Spiererung (ed.), *op. cit.*, p. 33.

7 Steven C. Hughes, *Politics of the Sword. Dueling, Honor, and Masculinity in Modern Italy*, The Ohio State University Press, Columbus, 2007, p. 6.

8 Leigh Mercer, „«A primera sangre»: The Duel as Bourgeois Battleground in Nineteenth-Century Spain”, *Journal of Spanish Cultural Studies*, voi. 9, nr. 1, 2008, pp. 61-74.

9 V. mai ales François Guillet, „La tyrannie de l'honneur. Les usages du duel dans la France du premier XIXe siècle”, *Revue historique*, voi. 4,

la 1789. în fapt, onoarea medievală s-a răspândit în timpul Vechiului Regim de la aristocrația războinică la primele structuri birocratice nobiliare și apoi la marea burghezie. Duelul nu doar că a supraviețuit Revoluției de la 1789, dar a ajuns să favorizeze, prin fuziunea codurilor de onoare, procesul de integrare a nobilimii și burgheziei la începutul secolului al XIX-lea.^{10 11} Revalorizat de opoziția republicană în timpul celui de-al Doilea Imperiu, a fost impulsionat de înfrângerea suferită în 1871 în fața Prusiei, devenind o modalitate prin care curajul francezilor se pregătea pentru un viitor conflict. Perioada a coincis cu proliferarea școlilor de scrimă și cu noua etapă a militarismului.

Există apoi particularități naționale care țin de detalii. Duelul studentesc, specific spațiului german,¹² are originea în aristocratizarea universităților în secolul al XVII-lea.¹³ Irina Reyfman vorbește despre un caracter mult mai puțin ritualizat al duelului rusesc - adesea o luptă spontană și violentă, cu lovituri cu pumnul peste față sau cu bastoane.¹⁴ Șochează rata mortalității în spațiul german, cea mai ridicată din toate țările europene, din cauza predilecției pentru pistol. Francezii cultivau scrima, preferau spada și de regulă încetau lupta *au premier sang*

nr. 640, 2006, pp. 881-883; *Idem, La mort en face. Histoire du duel de la Révolution à nos jours*, Aubier, Paris, 2008.

11 Robert Nye, *Masculinity and Male: Codes of Honor in Modern France*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1993, p. 15, pp. 31-32.

12 Duelul din universități a fost adesea interpretat ca un simptom care ține de *Sonderweg*, de „calea germană”. Frățiile studentești din perioada wilhelmiană erau angajate într-o formă specifică de scrimă, numită „scrimă academică”; ele organizau lecții zilnice de scrimă unde studenții se antrenau pentru așa-numitul *Mensur*, duel puternic ritualizat, cu sabia, care implica un risc mare de rănire la nivelul feței, fără a pune viața în pericol. V. Sonja Levens, „Constructing Elite Identities: University Studenta, Military Masculinity and the Consequences of the Great War in Britain and Germany”, *Past and Present*, nr. 198, 2008, pp. 149-150.

13 Pieter Spiererung, *op. cit.*, p. 34. Dar mai ales Lisa Fetheringill Zwicker, *Conflict, Masculinity, and Politics in German Universities, 1890-1914*, The University of Michigan Press, 2011.

14 Irina Reyfman, *Ritualized Violence Russian Style: The Duel in Russian Culture and Literature*, Stanford University Press, California, 1999. no. 97-98.

(la prima picătură de sânge); de aceea, duelul lor era considerat „o glumă” de către germani. Ideea germană de masculinitate, hipersensibilă la cea mai vagă ofensă, puneă preț pe curajul fizic stoic, mergând până la „impasibilitatea bovină”¹⁵.

Englezii au reușit primii eradicarea fenomenului, la mijlocul secolului al XIX-lea, prin inventarea unor noi forme de masculinitate și prin transpunerea competiției în forme sportive, în urma unor campanii sociale susținute.¹⁶ Tipul duelistului plin de cicatrici, efigie a curajului și virilității, era concurat de tipul sportivului, al boxeurului¹⁷, iar mai târziu înlocuit cu cel al ciclistului sau aviatorului. Motivele dispariției duelului necesită o discuție în sine. Unii istorici, precum V.G. Kiernan, vorbesc, în grilă marxistă, despre un lung declin și despre o acumulare de incidente pe motive nesperioase, de dueli fără pericol real, susținute doar de complezență, care au dus la decredibilizarea obiceiului.¹⁸ Robert Nye susține că de vină nu e ineficiența lui, ci pretenția exagerată de a rămâne singurul ritual civil prin care bărbatul modern putea înfrunta moartea corect, măsurându-și curajul împotriva celorlalți.

Duelul a pierit în tranșeele Primului Război Mondial, primind lovitura de grație de la dramaticul contrast între metafizica

15 W. Scott Haine, „The Duel in the History of Masculinity: Review Essay”, *Social History*, voi. 29, nr. 57, 1996, p. 213.

16 Sonja Levens, *op. cit.*, p. 149; Donna T. Andrew, „The Code of Honour and Its Critics: The Opposition to Duelling in England, 1700-1850”, *Social History*, voi. 5, nr. 3, 1980, pp. 409-434; Antony E. Simpson, „Dandelions on the Field of Honor: Dueling, the Middle Classes and the Law in Nineteenth-Century England”, *Criminal Justice History*, nr. 9, 1988, pp. 99-155; Ute Frevert, „Bourgeois Honour: middle-class duellists in Germany from the late eighteenth to the early twentieth century”, în David Blackbourn și Richard J. Evans (ed.), *The German Bourgeoisie: Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to Early Twentieth Century*, Routledge, London-New York, 1991, pp. 255-292.

17 V., de exemplu, Andră Rauch, „Le défi sportif et l'expérience de la virilită”, în Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (dir.), *Histoire de la virilité*, voi. II. *Le triomphe de la virilité: Le XIXe siècle*, Le Seuil, Paris, 2011, pp. 274.

18 V.G. Kiernan, *op. cit.*, pp. 199-105.

glorioasă a curajului și morții, invocată de dueliștii antebelici, și crudul tribut de curaj cerut pe câmpurile morții.¹⁹ Mitul potrivit căruia membrii societății înalte au mai mult curaj decât un țăran a pierit atunci când cel din urmă și-a dovedit vitejia pe front mai mult decât gentilomul care a petrecut războiul în birouri, la Paris.²⁰

Obsesia onoarei

Preocuparea primordială a dueliștilor o reprezenta păstrarea intactă a onoarei. „Onoarea” e un concept social evaziv. Invizibilă și vulnerabilă, onoarea este legată nu atât de prezența fizică a individului, cât de imaginea lui de sine.²¹ Onoarea ia forme, capătă sensuri și se manifestă aparte în societăți diferite, dezvoltând alte și alte aspecte în funcție de contextul istoric. Avem „societăți” sau așa-numite „culturi ale onoarei”, care, în ansamblul lor, o prețuiesc mai mult decât orice. Codul de onoare al samurailor, Sudul Statelor Unite,²² societatea germană modernă, perioada wilhelmiană, societățile mediteraneene²³, de pildă, au dezvoltat discursuri culturale și practici sociale centrate pe onoare.

Codurile de onoare sunt flexibile, multifuncționale și, departe de a fi anacronice, au fost subtil incorporate în instituțiile statului modern și în politicile de masă ale epocii democrației.^{24 25}

19 Robert Nye, *The End of the Modern French Duel*, în Pieter Spiererung (ed.), *op. cit.*, p. 82.

20 Pieter Spiererung, *op. cit.*, p. 35.

21 Ute Frevert, „Bourgeois Honor...”, p. 255.

22 Bertram Wyatt-Brown, *The Shaping of Southern Culture: Honor, Grace, and War, 1760-1880s*, The University of Carolina Press, Chapel Hill, 2000; Dick Steward, *Duels and the Roots of Violence in Missouri*, University of Missouri Press, Columbia, 2000.

5 . în societățile mediteraneene, sistemul de valori sociale, guvernat de binomul „onoare” - „rușine”, este centrat pe femei. Femeile dețin cheia onoarei familiei: promiscuitatea lor sexuală o poate distruge. Ele sunt așteptate să cultive „rușinea”, în timp ce onoarea bărbaților este evaluată prin succesul cu care apără de insulte onoarea familiei. V. John G. Peris- tian, *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*, Weidenfeld and

Onoarea, temă cu o prezență semnificativă în literatura și gândirea occidentală începând de la Homer,²⁶ are o valoare instrumentală, cultivând „respectul ce motivează sau constrânge membrii unui grup de egali”. Așadar, atașamentul față de onoare poate îndeplini funcții de socializare.²⁷ Urmându-l pe Max Weber, Ute Frevert subliniază că onoarea este un fenomen esențialmente colectiv; fiecare grad social sau grup are propria noțiune de onoare, asumată și urmată de toți cei care aparțin grupului; această onoare de grup pune presiune pe fiecare membru; de asemenea, conduce la unificarea și întărirea legăturilor dintre membri. În același timp, Frevert supune atenției și viziunea lui Georg Simmel: funcția particulară constă în capacitatea de a insufla individului convingerea că menținerea onoarei este cel mai sincer și, finalmente, cel mai profund interes personal. Individul care cultivă apărarea onoarei personale privește acest fapt ca esențial pentru binele său, dar în realitate el reprezintă datoria sa socială.²⁸ Relația onoarei cu moralitatea nu se dezvoltă în mod excepțional, ci devine funcția centrală a individului care se identifică cu un grup. Atașamentul față de onoare nu se realizează sub forma unui conformism laș, ci ca un semn al mândriei, al independenței celor care, însușindu-și standardele grupului, se simt apoi în stare, apărați de statutul dobândit, să consilieze, să flateze sau chiar să sfideze grupul. Obținerea drepturilor depline într-un asemenea grup (social, profesional, etnic) presupune subscrierea la norme etice, însușirea unei noi identități, în care respectul de sine este format

Nicholson, London, 1965; o sinteză recentă a temei în Patricia M. Rodriguez Mosquera, Antony S.R. Manstead, Agneta H. Fischer, „Honor in the Mediterranean and Northern Europe”, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, voi. 33, nr. 1, 2002, pp. 16-36.

25 Ann Goldberg, *Honor, Politics and the Law in Imperial Germany, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, p. 9.

26 Douglas Cairns, „Honour and shame: modern conversies and ancient values”, *Critical Quarterly*, voi. 53, nr. 1, 2011, pp. 23-41.

27 Alexander Welsh, *What is Honor? A Question of Moral Imperatives*, New Yale University Press Haven, London, 2008, pp. XV, 10, 97.

28 Ute Frevert, „Bourgeois Honour...”, pp. 255-256.

și reflectat de respectul celorlalți.²⁹

În termenii lui Erving Goffman, arată Nancy Schields Kollman, onoarea este identitatea personală ratificată social.³⁰ Ea pune la dispoziția grupurilor sau comunităților un discurs - o practică rituală și culturală - care configurează modul în care membrii interacționează și care identifică membrii proprii sau pe „străinii” din comunitate. Alte idei și practici culturale - rușinea, supunerea, rolurile de gen - completează și complică *pattern-urile* acestei interacțiuni.³¹ Conceptul de onoare furnizează fundamentul etic pentru numeroase discriminări legate de rasă, clasă, gen, etnie, convingeri religioase ori vârstă.³² În spațiul german, termenul *Standesehre* desemna onoarea de castă a înaltei societăți și solidaritatea împotriva claselor de jos; în acest context, duelul funcționa ca o linie de demarcație între „oamenii de onoare” (*Ehrenmänner*) și restul societății, care nu se bucura de un statut onorabil.³³ Onoarea are, deci, și un extraordinar potențial de control social. Pentru a evita umilirea, degradarea sau excluderea cauzate de pierderea ei, indivizii au grijă să se comporte potrivit normelor. Dar, mai mult decât un instrument de control social, onoarea înseamnă și un discurs cultural independent, pe care indivizii îl pot manipula, recrea și modifica potrivit intereselor individuale sau de grup. Așadar, controlul

29 Alexander Welsh, *op. cit.*, p. 131.

30 Nancy Schields Kollman, *By Honor Bound: State and Society in Early Modern Russia*, Corneli University Press, 1999, p. 25. Conștiința faptului că onoarea individuală este un subiect al opiniei publice i-a exasperat pe gânditorii fiecărei epoci, care s-au răzvrătit împotriva ideii. Astfel, a apărut dihotomia dintre onoarea „interioară” și cea „exterioară”, în încercarea de a elibera onoarea de nelipsite opinii, adesea nerezonabile, ale societății. V. Jose Carlos Del Ama, „Honor and Public Opinion”, *Human Studies*, voi. 32, nr. 4, 2009, p. 445.

31 Nancy Schields Kollman, *op. cit.*, p. 29.

32 Bertram Wyatt-Brown, „Honor’s History across the Academy”, *Historically Speaking*, voi. 3, nr. 5, 2002, p. 13.

33 Kevin McAleer, *Dueling: The Cult of Honor in Fin-de-Siecle Germany*, Princeton University Press, Princeton, 1994, p. 3.

asupra definiției onoarei este o problemă la fel de importantă.³⁴

Duelul ca obicei civilizator

Nu putem explica persistența duelului fără a lua în calcul mitologia valorizatoare prin care se autosusținea. Adepții duelului nu se percepeau pe ei înșiși drept oameni violenți, necum barbari sau primitivi. Dimpotrivă, ei considerau duelul un instrument de civilizare a instinctelor primare ale bărbatului, fiindcă propunea, în esență, un exercițiu social pozitiv: promovarea stimei reciproce și pacificarea relațiilor. Scrima și duelul erau promovate ca discipline ale stăpânirii de sine și ale etichetei; ele îl învățau pe bărbat să se observe în interacțiunile cu ceilalți.³⁵ Prin ritualul propus, conțineau și premisele unei reconcilierii, subliniază Ute Frevert. Fiindcă adversarii erau egali și acceptau să lupte cu același tip de arme, cu riscuri similare, demnitatea provocatorului impunea abținerea de la orice formă de pedepsire sau răzbunare. Lupta era un ritual purificator; în fața morții, cei doi inamici lăsau deoparte ura. După cum am mai spus, în momentul-limită duelistul recunoștea în adversar un *alter ego*. O nouă legătură putea fi astfel stabilită; o asemenea provocare totală putea fi urmată de frăție și prietenie pe viață.³⁶ Perspectiva morții era, așadar, o veritabilă școală a caracterului. Pentru oricine, frica de moarte este instinctivă, dar bărbatul putea suporta viața numai expunându-se pericolului, educându-și emoțiile, dând dovadă de sânge rece.³⁷

Vorbim, prin urmare, de aspecte ale unui *proces al civilizării*, în termenii lui Norbert Elias. Dorința de apartenență la „buna societate”, de ascensiune socială, implica un comportament definit de standarde de interacțiune și autocontrol. Duelul a

³⁴Nancy Schields Kollman, *op. cit.*, p. 28.

³⁵Robert Nye, *op. cit.*, p. 89.

³⁶ Ute Frevert, „The Taming of the Noble Ruffian: Male Violence and Dueling in Early Modern and Modern German”, în Pieter Spiererung, *op. cit.*, nn. 45-46.

³⁷ Robert Nye, *op. cit.*, p. 89.

favorizat apariția gentlemanului, hiperconștient de reputația sa, prin faptul că a oferit o paradigmă socială a distincției, care permitea absorbția și cooptarea претенdenților, în timp ce impunea standarde care excludeau marea majoritate a populației.³⁸ Filtrul nu îl reprezentau numai lupta, curajul și lealitatea dovedită pe „câmpul de onoare”. Până la acel punct, evaluarea, calificarea se aflau în mâinile secunzilor, nemaifiind deci vorba de o afacere strict între două persoane. Ritualul era o afacere colectivă, implicând obligatoriu câte doi martori (secunzi) de fiecare parte, medicul, eventual un director de luptă, dar nu excludea deloc un public extins, compus din cercul amicilor și rudelor dueliștilor. În tratarea afacerilor de onoare, secunzii circumscriau ofensa, natura ei, conveneau asupra armelor folosite, stabileau locul și condițiile luptei - detalii care însemnau, adesea, diferența între viață și moarte.

Cultura bărbăției și masculinitatea joacă un rol crucial în societățile sau grupurile care pun pe primul plan imperativul onoarei.³⁹ Fie pentru că onoarea trebuie dovedită prin acte de bravură, fie pentru că e nevoit să răspundă la insultă cu violență, bărbatul este asociat cu forța fizică, cu puterea de a-i proteja pe ceilalți (familie, apropiați) și de a domina. Opiniile diferă puternic în ceea ce privește aplecarea bărbatului spre violență, dacă această aplecare este legată de o constantă antropologică, greu de exclus, sau reprezintă, totuși, rezultatul influenței factorilor sociali și culturali.^{40 41} în mod evident, direcționarea, cultivarea

³⁸Steven C. Hughes, *op. cit.*, p. 7.

³⁹Robert B. Shoemaker, „The Taming of The Duel: Masculinity, Honour and Ritual Violence in London, 1660-1800”, *The Historical Journal*, voi. 45, nr. 3, 2002, pp. 525-545; Witz Anne, Barbara L. Marshall, „The Quality of Manhood: Masculinity and Embodiment in the Sociological Tradition”, *The Sociological Review*, voi. 51, nr. 3, 2003, pp. 339-356; Denis M. Provencher, „The Nation According to Lavissee. Teaching Masculinity and Male Citizenship in Third-Republic France”, *French Cultural Studies*, voi. 18, nr. 1, 2007, pp. 31-57; Anne-Marie Sohn, „Sois un hommeT: La construction de la masculinité au XIXe siècle”, Seuil, Paris, 2009, pp. 17-34;

Carolyn Conley, „The Agreeable Recreation of Fighting”, *Journal of Social History*, voi. 33, nr. 1, 1999, p. 59; Julius R. Ruff, *Violence in Early Modern Europe, 1500-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001; Robert

sau inhibarea acestei înclinații biologice diferă în funcție de societate și grupuri. Duelul ține de masculinitate, fiindcă femeile erau excluse din sistemul onoarei: femeilor li se permitea doar apărarea onoarei sexuale, care în realitate aparținea soților, în ultimă instanță responsabili de apărarea și integritatea lor.⁴²

Ceea ce diferențiază duelul de alte tipuri de comportamente violente este păstrarea strictă a ritualului, fapt care explică statutul cultural de care s-a bucurat de-a lungul secolelor.⁴³ Conferindu-i calitatea de sistem semiotic, Irina Reyfman leagă și de ritual ideea de onoare, subliniind că ritualul duelului definește însăși ideea de onoare - ridicând întrebarea ce anume insultă onoarea unui gentleman și ce satisfacție solicită prin intermediul duelului.⁴⁴ În fapt, scopul ritualului nu este de a verifica egalitatea de șanse, ci mai degrabă de a garanta că actul de „restabilire a onoarei” va respecta înseși principiile onoarei. Adeziunea la acest ritual este, în sine, percepută ca un comportament onorabil,⁴⁵ dar atractivitatea lui se datorează

Shoemaker, *The London Mob: Violence and Disorder in Eighteenth-Century England*, Hambledon and London, London, 2004; Markku Peltonen, *The Duel in Early Modern England: Civility, Politeness and Honour*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003; Richard E. Nisbett, Dov Cohen, *Culture of Honor: The Psychology of Violence in the South*, Boulder Westview Press, 1996.

41 Ute Frevert, *op. cit.*, p. 37.

42 Imaginea romantică a duelului pentru favorurile unei doamne este falsă. Duelurile care implică o femeie se dispută nu pentru a-i câștiga sentimentele, ci mai degrabă pentru că bărbatul își asumă responsabilitatea pentru onoarea anumitor femei din viața lui, inclusiv a celei pe care o curtea. Putem vorbi mai degrabă despre dueluri din responsabilitate, nu din iubire. În ciuda aparențelor romantice ale duelului, provocatorul acționează deseori din ceea ce crede el că reprezintă datoria de gentleman față de femei. V. Barbara Holland, *Gentlemen's Blood: A History of Dueling from Swords at Dawn to Pistols at Dusk*, Bloomsbury, Harringtonburg, 2003, p. 38.

43 François Billacois, *The Duel: Its Rise and Fall in Early Modern France*, Yale University Press, New Haven-London, 1990, pp. 6-7.

44 Franca Beltrame, „Review: On the Russian Duel: Problems of Interpretation”, *The Slavic and East European Journal*, voi. 45, nr. 4, 2001, p. 743.

45 *Ibidem*.

faptului că poate fi privit ca o formă de spectacol.⁴⁶

Duelul în istoriografia românească

Interesul pentru duel în cadrul istoriografiei noastre a fost modest. Un studiu insistent citat în ultimii ani este cel al genealogului Emanoil Hagi-Mosco, *Dueluri de-ale românilor și altele*.⁴⁷ Cazurile semnalate de Hagi-Mosco se bazează în special pe informații orale, vehiculate de înalta societate bucureșteană, cu rare și greu verificabile trimiteri la surse, însă cu date și conexiuni între actorii evenimentelor privite prin grila unui cunoscător al vieții mondene a Capitalei. Inițial încântați de bogăția informației și de trimiterile la legăturile genealogice, mai apoi am constatat lipsa lor de rigoare sau chiar unele regretabile erori. Prin urmare, am renunțat în mare parte la informațiile studiului, reținând cu valoare statistică doar câteva exemple din primul deceniu luat în calcul (1859-1870), unde nu am putut găsi surse concurente.

Un pas spre conceptualizare a fost realizat de Dan Berindei, Grigore Ploșteanu și Mihai Sorin Rădulescu în studiul „La violence et les roumains aux XIXe et XXe siècles”⁴⁸, din perspectiva „violentei sublimite”, direcție teoretică desprinsă din abordarea legalistă. Din punctul de vedere al exemplelor inventariate, materialul nu aduce noutăți, fiind o simplă enunțare de cazuri, în ordinea lor cronologică: Jean Caragea și Dimitrie Bărcănescu (1827), Carol Davila și sublocotenentul Apostolescu, Nicolae Blaremburg și Cezar Bolliac (1863), Dimitrie Bolintineanu și Vasile Mălinescu, Dimitrie Greceanu și Constantin Stere, fostul redactor la *Românul* Emil Costinescu (ulterior ministru de finanțe în mai multe rânduri) și căpitanul Alexandru

46 David Chaney, „The Spectacle of Honour: The Changing Dramatization of Status”, *Theory Culture & Society*, voi. 12, nr. 3, 1995, p. 152. Jennifer Low, *Manhood and the Duel: Masculinity in Early Modern Drama and Culture*, Palgrave Macmillan, New York and Basingstoke, 2003, pp. 11-39.

47 V. Emanoil Hagi-Mosco, *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, pp. 255-274.

48 *Revue Roumaine d'Histoire*, XXXIX, 2000, nr. 1-4, pp. 169-187.

Blaremburg, celebrul duel fatal dintre tânărul boier român Iancu Racoviță și socialistul german Ferdinand Lasalle etc.

în mod similar procedează Dorina Tomescu,⁴⁹ având meritul de a se opri asupra aspectelor juridice ale unor cazuri care au intrat în atenția instanțelor și au constituit, ulterior, precedente: legislația impusă de Mihail Sturdza în Moldova, Izvoranu-Heliade-Rădulescu (1872), Filipescu-Lahovari (1897), Maican-Zamfirescu (1921).

Mult mai elaborat și mai important pentru cercetarea legislației este studiul lui Dan Dumitru Iacob „Primele legi de combatere a duelului în societatea românească modernă”⁵⁰. Aceluiași autor îi datorăm studiul „Duelul de onoare în societatea românească a secolului XIX: factori de receptare”⁵¹, dar și o statistică realizată în cadrul tezei de doctorat „Elitele din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea: Stil de viață și mentalități” (2007), pe care ne-a pus-o la dispoziție cu generozitate. Lucrarea ne-a ajutat, în câteva cazuri, la corelarea sau confruntarea unor informații contradictorii, lămurite de Dan Dumitru Iacob - unul dintre motivele pentru care îl considerăm pe autor cel mai consistent și sistematic cercetător al subiectului.

Alte două contribuții care au urmărit sincronizarea istoriografiei românești cu dezbaterile istoriografiei occidentale aparțin Elenei Olariu și lui Andrei Oișteanu. Concluziile capitolului „O altfel de identitate masculină”⁵² din volumul Elenei Olariu¹ acoperă integrarea metodologică în specia *gender studies*, fiind

49 Dorina Tomescu, „Duelul la români. Reglementări și cazuri celebre”, *Muzeul Național*, voi. XV, nr. 15, 2003, pp. 202-209.

50 Dan Dumitru Iacob, „Primele legi de combatere a duelului în societatea românească modernă”, în Toader Nicoară (ed.), *Disciplinarea socială și modernitatea în societatea modernă și contemporană (sec. XVI-XXI)*, Accent, Cluj-Napoca, 2011, pp. 191-202.

51 *Idem*, „Duelul de onoare în societatea românească a secolului XIX: factori de receptare”, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (eds), *Romantism și modernitate: Atitudini, reevaluări, polemici*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2009, pp. 419-453.

52 Elena Olariu, *Mentalități și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova (secolul alXIX-lea)*, Editura Universității București, București, 2006.

unul dintre reperele extrem de utile înțelegerii schimbării ideii de masculinitate. Noua generație, educată în Occident în secolul al XIX-lea, venea cu practici și concepții despre corpul bărbătesc - călirea prin scrimă, îndemânarea în mînuirea armelor -, concepții dublate de o nouă idee despre respectabilitate și despre codurile comportamentale.

Indiscutabil, cel mai mare ecou istoriografie în deceniul trecut l-a avut cercetarea lui Andrei Oișteanu intitulată „Mentalități, mode și moravuri: Societatea românească în tranziție (1774-1866)“, publicată în *România literară*⁵³. Prin referințele erudite despre reflectarea duelului în literatură, prin ușurința conceptualizării și sintezei, Oișteanu a trezit interesul față de subiect, altfel frecventat întâmplător. Este primul autor preocupat să analizeze *in extenso* acest fenomen, deși inițial tindea să-i minimizeze amploarea.

La abordările istoriografice amintite mai sus, aflate încă în stadiul problematizărilor și căutărilor metodologice, adăugăm contribuțiile punctuale ale lui Radu Rosetti, Cornelia Bodea, Al. Alexandru, Victor Durnea, Ion Simuț, Emanuel Bădescu, Pompiliu Manea ori Liviu Papuc.^{54 55} Contribuțiile și ideile celor

53 Andrei Oișteanu, „Duelul la români de la Dimitrie Cantemir la Lucian Blaga“, *România literară*, nr. 21, 1-7 iunie 2005, pp. 16-18, și nr. 22, 8-14 iunie 2005, pp. 20-21; *Idem*, „Din nou despre duelul la români - a doua jumătate a secolului al XIX-lea“, *România literară*, nr. 37, 21-27 septembrie 2005, pp. 16-18.

54 V. Radu Rosetti, „Duelul Beizade Mitică Ghika - Lascăr Rosetti, 1/13 decembrie 1841“, *Arhiva Românească*, București, 1941, tom VI, pp. 1-12; Cornelia Bodea, „Curent și opinii în sânul emigranților de la 1848:

55 Duelul Chr. Teii - N. Bălcescu“, *Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu“*, Bălcești pe Topolog, 1979, tom V-VI, pp. 185-216; Al. Alexandru, „Legenda și temeiul ei istoric: O iubire romantică și un duel din 1827“, *Magazin istoric*, 1967, nr. 8, pp. 85-88; Victor Durnea, „C. Stere și afacerea de onoare de la 1894“, *Transilvania*, nr. 2, februarie 2009, pp. 30-46; Ion Simuț, „Lucian Blaga provocat la duel de Dan Botta“, *România literară*, nr. 11, 23 martie 2005, p. 13; Emanuel Bădescu, „O tragedie provocată de o femeie: Socialistul Lassalle, ucis în duel de românul Racoviță“, *Historia*, an XII, nr. 124, aprilie 2012, pp. 38-45; Pompiliu Manea, „Proces-verbal de duel original între Vaillard și Nicolae Kretzulescu“, *Studii și comunicări*, tom V, 2012, pp. 407-413; Liviu Papuc, „Istoria unui duel care nu a mai avut loc: Dimitrie Petrino versus Iacob

menționați au constituit un ajutor de neînlocuit și o motivație puternică pentru a propune o monografie cuprinzătoare asupra fenomenului în spațiul românesc.

O primă variantă a monografiei de față, însă mai tehnică și mult restrânsă ca interval analizat, se regăsește în volumul nostru *O societate în căutarea onoarei: Duel și masculinitate în România (1859-1914)*, Editura Universității, Alexandru Ioan Cuza“, Iași, 2012, unde demonstrăm amploarea puțin bănuită a duelului la noi. Pe lângă chestiunile legate de metodologie și aspectele inedite care țin de o analiză a concepției despre onoare, lucrarea respectivă contribuie la cunoașterea fenomenului prin publicarea unor anexe cuprinzătoare care acoperă niște lacune istoriografice evidente. Anexele conțin date despre 772 de afaceri de onoare (din care peste 90% inedite), încheiate cu 286 de dueluri. Informațiile sunt ordonate cronologic, cu menționarea numelor protagoniștilor și martorilor, a motivațiilor și a finalității cazurilor, atât cât am putut avea informații. În cele ce urmează am revenit substanțial asupra acestei lucrări, extinzând cercetarea pe întreaga perioadă de desfășurare a fenomenului - un fenomen ale cărui ample și importanță au fost subestimate flagrant de către istorici.

Inventarea tradiției

Inventariind „năravurile” moldovenilor, Dimitrie Cantemir constată că „vorba duel nu le este cunoscută”⁵⁶. Premodernitatea românilor nu păstrează nici un element al spiritului cavaleresc medieval care ar fi putut fi revalorificat în noul context. Andrei Oișteanu pune absența duelului pe seama civilizației turco-fanariote, în care nu există tradiția duelului; pe de altă parte, această dominație ar dilua în mod semnificativ simțul onoarei la locuitorii Țărilor Române.⁵⁷ Moda duelurilor pătrunde în Principate prin intermediul ofițerilor ruși, aprigi combatanți, încurajați de autoritățile țariste să-și cultive onoarea.⁵⁸ Astfel, contextul geografic și istoric a făcut ca obiceiul să nu ajungă la Iași sau la București direct din spațiul cultural original, ci mijlocit: de-a lungul secolului al XVIII-lea, Rusia beneficiază de o substanțială influență franceză.

O filieră puternică prin care sunt învățate procedurile duelurilor de onoare se articulează în 1821 la Chișinău. Devenit brusc un loc de refugiu în fața jafurilor și omorurilor la care se dedau eteriștii și turcii, Chișinăul țarist cunoaște o invazie

56 Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Editura Academiei, București, 1973, p. 309.

57 Andrei Oișteanu, „Duelul la români de la Dimitrie Cantemir la Lucian Blaga”, *România literară*, nr. 21 din 1-7 iunie 2005, p. 16.

58 V. I.N. Kurochkina, „The Formation of Behavioral Culture in Russian Society of the Second Half of the Eighteenth Century”, *Russian Studies in History*, 2003, voi. 42, nr. 1, pp. 9-27. în secolul al XVII-lea, nobilimea dezvoltă o etichetă pe care societatea rusă o adoptă ca pe comportamentul standard valabil timp de două secole.

de boieri și negustori „bejenari”, în special din Moldova, dar și din Muntenia. Amintirile basarabene ale lui A. Weltman, prietenul poetului Aleksandr Pușkin, descriu Chișinăul ca pe un oraș luat cu asalt. „Populația lui a crescut în loc de douăsprezece mii de locuitori la vreo cincizeci de mii. Orașul a luat aspectul unui bâlci, când cei sosiți se așază cum pot, familii întregi locuiesc într-o singură odaie. [...] Chișinăul pe vremea aceea era centrul de adunare a prinților și a boierilor mari din Constantinopol și ambele Principate. în fiecare casă, cu două-trei odăi, stăteau refugiații din palatele luxoase din Iași sau din București...”⁵⁹ Viața mondenă cunoaște o animație nemaivăzută până atunci; mulțumiți că au scăpat cu zile și împăcați cu gândul că tot ce agonisiseră într-o viață a fost luat de urgiile războiului, refugiații se întrec în „primblări, muzici, mese, intrigi amoroase”, după descrierea lui Costache Negruzzi.⁶⁰

Exilat în Basarabia, Pușkin, fără îndoială cel mai cunoscut duelist al literaturii europene, este exemplu în chestiunile de onoare pentru moldovenii refugiați la Chișinău. în orașul basarabean poetul rus are zeci de dueluri, prilej de bârfe mondene și discuții aprinse pentru întreaga protipendadă. Aflat în custodia generalului Ivan Nikitici Inzov, Pușkin se duelează cu ofițeri sau funcționari ruși din pricina unor jocuri de cărți, incidente în care sunt atrași și români. Astfel apare zvonul relației dintre Pușkin și frumoasa țigancă Liudmila Șecora (văduva moșierului basarabean Bodescu), așa-zisa amantă a boierului moldovean Dimitrie Spiridon Inglezi. Gelos, Inglezi îi surprinde și îl provoacă la duel pe poet, întâlnirea de pe teren fiind zădărnicită de Inzov, care, anunțat la timp, îl pedepsește pe Pușkin cu arestul.⁶¹ Legenda este însă demontată de istoricul

59 V. Eufrosina Dvoicenco, „Pușkin și refugiații Eteriei de la Chișinău”, în Extras din *JKrtă și tehnică graficăBuletinul Imprimeriilor statului*, Caietul 9, București, 1939, p. 6.

60 Costache Negruzzi, *Opere*, voi. I, ed. de Liviu Leonte, Editura Minerva, București, 1974, p. 230.

61 Eufrosina Dvoicenco, *Pușkin și România: Viața și opera lui Pușkin în Basarabia și influența sa asupra scriitorilor români*, Imprimeria Națională, București, 1937, p. 10.

Gh. Bezviconi.⁶² în saloanele timpului, poetul rus flirtează cu frumoasa Maria Balș, deloc insensibilă la atențiile acestuia, dar concurată la un moment dat de mult mai ambițioasa și atrăgătoare Ecaterina Albrecht (născută Bașotă), aristocrată cu maniere europene, care ocupă rapid primul loc în societatea cuconițelor. Răceala lui Pușkin o face pe Maria Balș geloasă, iar aceasta, căutând să-i ofenseze, reușește doar să-i rănească în amorul propriu. O aluzie în glumă a poetului la fiica Măriei este luată de aceasta ca ofensă. Pușkin cere satisfacție soțului, dar boierul Toderaș Balș îl tratează cu dispreț, încât este palmuit. Un duel este greu de angajat cu Balș, care face parte din Sfatul Suprem al Basarabiei. Generalul Inzov găsește de cuviință să-i aresteze din nou pe Pușkin, închizându-i în casă, fără ghetete, obligându-l să traducă legile moldovenești din franțuzește în rusește. Este un prilej de ironie pentru moldoveni, care îl apostrofează când se înfurie: „Vezi, cuconaș Pușcă, ai să stai iarăși fără papuci”⁶³. O altă provocare a unui moldovean este cea adresată lui Scarlat Pruncu, care, pentru a evita duelul, fuge la moșia sa din Slobozia.⁶⁴

Experiența bejeniei și cea directă a războiului au influență asupra generațiilor tinere. Ion Ghica pune spiritul militar, dominant în epocă, pe seama ocupațiilor succesive ale Principatelor, care trezesc în feciorii de boieri dorința de afirmare: „Tulburările de pe-mprejurul țării, precum răscularea lui Cara- gheorghe și a lui Pasvantoglu, incursiunile căijaliilor, Eteria grecească și revoluția de la 1821 făcuseră să zbârnăie în tinerii români coarda vitejiei. Lor începu să le placă armele, vânătoarea și călăria; feciorii de boieri luară un fel de aer de cabadai, termen adoptat de dâșii și care avea semnificarea de voinici, în timpul lui Grigorievodă Ghica, pe la 1823-1824, cuconașii nu lăsau să le scape nici un prilej de a se îmbrăca cu poturi, cu mintean și cu cepchen; a se

62 Gh. Bezviconi, Scarlat Callimachi, *Pușkin în exil*, București, 1948, p. 36.

63 Eufrosina Dvoicenko, „Pușkin și refugiații Eteriei la Chișinău“, ort. cit., pp. 8-9; V. și Gh. Bezviconi, Scarlat Callimachi, *op. cit.*, pp. 155-160.

64 *Ibidem*, pp. 89-90.

lega la cap cu tarabolus și a-și încărca sileahul de la brâu cu pistoale și cu iatagan, precum și a-și atârna pala de gât. Pentru cel mai mic lucru ei se serveau cu armele, încât, din pacinici ce erau mai înainte, deveniseră arțăgoși și tulburători⁶⁵.

Feciorii de boieri, mai ales cei strânși în jurul lui Iancu Caragea, fiul beizadelei Costachi, „se țineau de ștregării și ajunseseră a fi spaima mahalalelor. Ei petreceau ziua în Cișmegiu cu lăutari pe iarbă verde și, cum răsărea luna, plecau cu ghitare și cu flaute la serenade pe sub ferestrele fetelor și a nevestelor frumoase. Până-n ziua vuiiau mahalalele de cântece, de gâlcevi, de bătăi și de lătrări de câni". Infidelitățile declanșează gelozii, orgoliile masculine se inflamează și adesea intră în acțiune pumnalele sau pistoalele: „Anarhia domnea în toate, și lesnirea de a da cu pistolul în oameni devenise la modă". Cei vinovați sunt pedepsiți „din poruncă domnească" cu „o falangă" (biciuirea la talpă cu nuiiele) și, în caz de omor, cu „surghiun la mănăstire". De multe ori se pretinde că cel ucis „s-ar fi împușcat la vânătoare", astfel că „ucigașul rămâne nepedepsit". Din tot acest tablou, plin de dispute erotice, lipsește însă ritualul unei întâlniri organizate, pe baza unor reguli dinainte stabilite. Întâlnirile au un caracter imprevizibil. La întoarcerea în București de la o petrecere, tinerii Iancu Caragea (nepotul lui Nicolae vodă Caragea) și Dimitrachi Băr- cănescu se iau la ceartă și se omoară, trăgând simultan cu pistoalele unul în celălalt. Martor involuntar la acest „duel", Iancu Crețulescu ajunge la destinație, la „curtea Moruzoaiei" (Ralița, nevasta lui beizadea Costachi Caragea), „ducând pe fiul și pe nepotul ei înecați în sânge". „Peste trei zile, două dricuri se urmau unul după altul, ducând la locul cel vecinie pe doi din tinerii cei mai eleganți și mai frumoși ai Bucureștilor"⁶⁶.

Modelul duelurilor este acceptat și inclus în provocările în joacă ale tinerilor. Beizadea Nicolae Suțu (fiul lui Alexandru Suțu, ultimul domnitor fanariot al Țării Românești, ajuns la

65 Ion Ghica, „Din vremea lui Caragea", în *Scrisori către V. Alecsandri*, Humanitas, București, 2014, p. 68.

66 *Ibidem*, p. 69.

rândul său mare logofăt al Moldovei și economist liberal) relatează despre un simulacru de duel petrecut în 1822 la Brașov, unde se refugiază familiile boierești din Muntenia, amenințate de acțiunile militare de la 1821. Nicolae Suțu frecventează la Brașov „societatea de tineri aplecați spre vânătoare și mânuirea armelor”. Dorind să se distreze, mai mulți tineri aflați în casa familiei Suțu hotărâsc să simuleze un duel cu două pistoale pe care le cred descărcate. Cei doi „dueliști”, Nicolae Suțu și un boier muntean Florescu, cunosc întocmai regulamentul, întrucât se plasează față în față, la distanța regulamentară „de 5 până la 8 pași” și, la semnal, Suțu apasă pe trăgaci; nu însă și Florescu - care are un principiu personal care îi salvează viața viitorului memorialist: „să nu slobod niciodată piedica în fața cuiva”. Într-adevăr, verificând pistolul, tinerii își dau seama că arma este încărcată și cu glonțul pe țeavă. „Dacă întâmplarea ar fi pus pistolul încărcat în mâinile mele, l-aș fi ucis pe Florescu în camera mea; dacă acesta n-ar fi fost excesiv de prudent, eram mort”⁶⁷, își dă seama Nicolae Suțu.

O altă filieră importantă de aculturație în ceea ce privește noțiunea de onoare o reprezintă experiența fiilor de boieri plecați la studii în Apus. La întoarcere, se reconvertesc în eroi civilizatori, bulversând obiceiurile. Posteritatea îi reține pe „renăscătorii neamului” cu etichetele turcite, orientale și, mai ales, degradante de „pantalonari” și „bonjuriști”⁶⁸. Adepții îi asociază rapid cu promovarea etosului naționalist. În viziunea lor, românii trăiesc în „negura ignoranței”, neputând simți nici opresiunea din afară, nici cea dinăuntru, fiindcă nu știu „a simți insulta”. „Să nu se uite că redeșteptarea punctului de onoare coincide exact la noi cu redeșteptarea și a patriotismului și a celorlalte virtuți civice; dovada că aceste lucruri se țin strâns

67 *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei (1798-1871)*, trad. și ed. de Georgeta Filitti, Humanitas, București, 2013, pp. 87-88.

68 Sublinierea lui Dan Dumitru Iacob, „Duelul de onoare în societatea românească a secolului XIX: factori de receptare”, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate (ed.), *Romantism și modernitate: Atitudini, reevaluări, polemici*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2009, p. 437.

împreună. Un adevăr iarăși care se poate scuti de demonstrație este că acela care nu simte insulta privată nu simte nici pe cea publică, că acela ce e incapabil a-și vărsa sângele pentru apărarea demnității este și mai puțin capabil a o face pentru apărarea demnității altora și acela care nu e capabil de o abnegațiune sublimă, când e vorba de onoarea sa compromisă, ca acela care nu simte palma ce a primit-o pe obraz, este și mai puțin în stare a se esalta și a face sacrificii pentru apărarea unor bunuri imateriale; e și mai puțin în stare să simtă acele lucruri abstracte ce au nume: patriotism, libertate și chiar justiție", afirmă avocatul N. Blaremburg⁶⁹. în mod evident, naționalismul secolului al XIX-lea a redirecționat pasiunile bărbătești spre un scop mai înalt⁷⁰. Codul comportamental ce păstrează elemente ale trecutului medieval (curajul personal, loialitatea, bravura în luptă) propun valori pe care se poate articula o societate respectabilă și se poate întemeia un stat puternic. Iar aceste noi comandamente intră puternic în conștiința posterității: „Cine sunt renăscătorii neamului nostru? Ei au fost porecliți de duelgii. Ei au adus duelul în Moldova și de acolo a trecut la noi [...], au venit redesteptătorii de peste graniță, cari ne-au reînviat dragostea de arme, pe care rasa noastră nu că nu a avut-o, dar era latentă la noi. Așa se explică vitejia românilor noștri, oameni de la țară, care a uimit pe generali încercați în lupte"⁷¹, se afirmă într-unul din cele mai zguduitoare procese pentru duel de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

în anii 1830-1840, „tinerii francezi și nemți, bonjuriști și duelgii - scria Vasile Alecsandri în 1862 - erau chemați a începe și a urma fără descurageare solia lor civilizatoare [...]. Aceste deosebite porecle erau date de către boierii reacționari

69 „Pledoaria avocatului N. Blaremburg pentru apărarea dlui locotenent A. Vidrașcu, acuzat de a fi omorât în duel pe A. Drugănescu", *Dreptul*, anul V, nr. 19, 9 martie 1875, p. 151.

70 George Lachmann Mosse, *Naționalism, and Sexuality: Middle-class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, University of Wisconsin Press, Madison, 1988, pp. 9-11.

71 „Procesul Filipescu-Lahovari, Trib. Ilfov, secția III, ședința de la 16 februarie 1898", *Constituționalul*, 1898, 18 februarie/2 martie, p. 2.

studenților din Franția și Germania și, atât unii, cât și alții, inspirau oarecare groază, având reputația de dueliști, de oameni nemerși la biserică, de antropofagi etc.". Alecsandri este restrictiv, reducând fără explicații atât durata fenomenului („de la 1839 până la 1845”), cât și grupurile care practică duelul sau motivele care le animă: „Francezii și nemții formau două partide rivale, cercând fiecare a lua pasul în societate și a face să predomine ideile țărilor în care-și primiră educația. Acea discordie da loc neconținut la o mulțime de neînțelegeri, de discuții, de provocări. Duelul era la ordinea zilei, încât, fără cât de puțină dușmănie, campionii germanismului și ai francismului, sub îndemnul unui amor propriu copilăresc, se băteau pentru motivuri de nimic, și pot zice mai mult pentru plăcerea de a practica duelul". în zadar domnul dă porunci poliției să oprească întâlnirile dimprejurul Iașilor: duelurile continuă chiar sub ochii neodihnitului agă.⁷²

Istoricul și scriitorul Radu Rosetti povestește despre isprăvile tatălui său, Răducanu R. Rosetti, la Miinchen, alături de Dimitrie Ghika din București, Costache Rolla, fiul doctorului Eustatie Rolla, un Crețulescu, alături de alți români, după 1830, o generație „flămândă de plăcerile Occidentului”⁷³. Fiul doctorului Eustatie Rolla, Costache Rolla, care frecventează cursurile de drept la Miinchen, în urma unei altercații cu un ofițer de cuirasieri, contele A., trebuie să iasă pe teren cu el și, fiind un bun trăgător, îl ucide. Deși se apreciază că duelul este „corect”, familia defunctului obține în justiție o condamnare la moarte, iar studentul moldovean scapă cu fuga numai datorită sprijinului plănuir din timp și oferit de prieteni. Dar condamnarea pronunțată împotriva lui nu este revocată niciodată.

Tragicul sfârșit al poetului rus Aleksandr Pușkin este un pretext des folosit în presa românească pentru a aduce în discuție

72 Vasile Alecsandri, „Nicolae Bălcescu în Moldova”, în *Opere complete*, Minerva, București, 1904, p. 221.

73 Radu Rosetti, *Amintiri: Ce-am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, Humanitas, București, 2013, p. 124.

duelul. *Curierul românesc* din 18 martie 1837 relatează modul exemplar în care este judecat și pedepsit baronul Georges-Charles de Heeckeren d'Anthès pentru uciderea lui Pușkin⁷⁴, știre completată cu un articol despre obiceiul duelului apărut în *Jurnalul de Frankfurt*⁷⁵. La fel *Albina Românească* (din 21 martie și 25 aprilie 1837) nu ratează amănunte despre duelul, moartea și înmormântarea lui Pușkin. Ulterior, în traducerea lui N. Donat, apar în 1839 „Reflecții asupra duelului”, obiceiul fiind dezaprobat ca o tradiție de origine barbară, necunoscută la greci și la romani.⁷⁶ *Albina Românească* îl definește drept o uzanță vătămătoare siguranței persoanei și familiilor; din punct de vedere juridic, e „o călcare a dreptății statornicite și trebuie să dispară”⁷⁷, iar duelistului i se conferă atribute belicoase: „duelistul cel mai vechi” este considerat cocoșul, simbolul „luptomaniei”⁷⁸. Gesturile de repudiare sunt încurajate prin literatură. Un anume D. G.(usti?) simte nevoia să satirizeze mania duelului printr-o schiță ce-i portretizează pe tânărul dornic să-și facă glorie din dueluri în Iași, provocându-l, pentru un motiv pueril, pe alt tânăr, din „cercul unei familii vrednică de tot respectul”. Acesta, drept răspuns, îi aplică pretendentului la duel o zdravănă corecție cu... bastonul, gestul fiind aprobat de întreaga opinie publică din Iași.⁷⁹

Deopotrivă proliferază specia foiletonului de presă. *Un refuz de duel*, de Valliere Armând, apare în foileton în 1841⁸⁰, în timp ce nuvela „Un duel”, tradusă de P. Câmpeanu, poate fi citită în

74 *Curierul Românesc*, 18 mai 1837, p. 54

75, „Despre duel”, *Curierul Românesc*, 25 mai 1837, p. 60.

76, „Reflecții asupra duelului”, *Pământeanul*, 3 iulie 1839, pp. 3-4.

77 „O privire asupra duelului”, *Albina Românească*, 11 decembrie 1841, pp. 395-396.

78 „Istoria cucoșilor”, *Albina Românească*, 20 decembrie 1842, pp. 401-402.

79 D. G.(usti?), „Un duel”, *Albina Românească*, 9 decembrie 1845, pp. 385-388.

80 începând cu *Albina Românească*, 13 noiembrie 1841, pp. 362-363.

foileton în aceeași *Albină Românească* în anii 1843 și 1845.⁸¹ Prin 1845 piesa „Două dueluri” este capul de afiș al reprezentației date de trupa „însoțirea diletanților români”⁸², în preajma revoluției pașoptiste, viața teatrală din București este animată de comedia „Duelurile, sau împielitatul provincial”, a unei trupei românești formate din actorii C. Carageali, I. Carageali, Lăscărescu, Cronibace și Scărlătescu.⁸³

În interiorul generației sunt și voci critice. Prin 1838, Constantin Negruzzi păstrează distanța față de pasiunea pentru chestiunile de onoare: „Știu că duelul este un prejudet rămas din timpurile barbare. Știu că e o absurditate a se bate cineva pentru ochii unei actrițe, fie verzi ori albaștri, și o nebunie a căuta sfezile și gâlceville; sunt însă cazuri fatale când un om ce are cel mai mic simțiment de onor nu poate face altfel și trebui să se facă ucigaș sau jertfă, dacă nu voiește a lăsa o pată numelui său și o rușine familiei sale”⁸⁴.

Legislația lui Mihail Sturdza

Apetitul în creștere pentru duel în înalta societate îl determină pe domnul Mihail Sturdza să-i interzică în Moldova în 1842.⁸⁵ Familia domnitoare avusese, de altfel, o experiență nefericită. Fiul cel mare al domnului, Dimitrie M. Sturdza, aflat la studii în Franța, este exmatriculat de administrația Colegiului din Luneville, din cauza unui duel cu elevul Lippman, desfășurat la 30 aprilie 1835, luptă în urma căreia Dimitrie este

X. *Albina Românească*, 28 ianuarie 1843, pp. 30-32; *Albina Românească*, 31 mai 1843, pp. 167—171; *Albina Românească*, 7 iunie 1843, pp. 173-175; *Albina Românească*, 10 iunie 1843, pp. 177-182.

⁸² *Curierul Românesc*, 23 aprilie 1845, p. 124.

⁸³ I. Gănescul, „Revista Teatrală”, *Curierul Românesc*, 23 octombrie 1847, p. 136.

⁸⁴ Constantin Negruzzi, *Păcatele tinereților* (1857), ediție de Nicolae Baltă, Editura „Valahia”, București, 1993, p. 150.

⁸⁵ *Codu Judeciar pentru Tribunalele din Moldova, înorânduitor și adno- tatu de avocatul Scarlat Pastiea, Fostu-Director la Departamentul Justiției din Moldova*, editat de Teodor Codrescu, Tipografia Buciumul român, Iași, 1862, pp. 207-208.

ușor rănit la brațul drept.⁸⁶ O serie de dueluri din pădurea de la Copou, dar mai ales înfruntarea cu pistolul dintre „miinchenezur Mitică Ghyka, fiul viitorului domn Grigore Al. Ghyka, și Lascăr Rosetti, fiul hatmanului Răducanu Rosetti și fratele lui Răducanu R. Rosetti, de la 1/13 decembrie 1841, soldată cu rănirea serioasă a ambilor dueliști⁸⁷, primește o ripostă prin Pravila pentru duel, întărită prin opis domnesc, emisă de către Sfatul Cărmuitor la 18 martie 1842.

Apariția acestei legislații corespunde unui prim moment de negocieri politice pe subiectul duelului. În proiectul de lege depus la 27 ianuarie 1842 se prevede, la articolele 9 și 10, o pedeapsă pentru omor în duel de trei până la șase ani închisoare și o amendă de până la 1.000 de galbeni. Prevederea a împărțit Adunarea în două: o parte și-o însușește, în timp ce altă grupare, socotind închisoarea de drept comun prea dură pentru feciorii de boieri, propune un amendament pentru articolul 10: cel vinovat de ucidere urma să fie pedepsit cu închisoare la mănăstire de la șase la zece ani, plus amenda.⁸⁸ Astfel, aparenta severitate a legii este, de fapt, îmblânzită prin regimul de la mănăstire, loc incomparabil mai confortabil pentru fețele de boieri.

În forma finală, pentru prima oară, opisul domnesc incriminează duelul, „o faptă nelegiuită”, iar dregătoriile sunt obligate să ia cele mai „aspre măsuri sau pentru a-l preîntâmpina, sau pentru a aresta pe făptuitori”. De la bun început, Pravila include însă un evident *privilegiu de clasă*, păstrat în legislația românească până după 1940: duelul nu este o nelegiuire obișnuită, ci una caracteristică boierilor. Articolul 2 stabilește o pedeapsă de numai trei luni până la un an de închisoare la mănăstire, „nu groapa ocniilor” rezervată condamnaților de rând,

86 V. Petre V. Haneș, *Studii și cercetări*, „Cartea Românească”, București, 1927, p. 184.

87 Radu Rosetti, „Duelul beizade Mitică Ghika - Lascăr Rosetti”, *Arhiva Românească*, tomul VI, București, 1941, pp. 131-132.

88 *Analele Parlamentare ale României. Tomul XI, Partea II. Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei. Legislatura II. Sesiunea V (X) - 1841- 1842*, pp. 873-875.

pentru provocarea, insultarea sau lovirea celui care a refuzat duelul. în funcție de gravitatea rănilor, precum și în cazurile soldate cu deces, pedeapsa este de la trei ani până la zece ani închisoare la mănăstire și amendă de la 200 până la 1.000 de galbeni (art. 9-10). Statutul aparte al acestei infracțiuni mai este consfințit și prin recunoașterea implicită a legislației codurilor de onoare: dacă duelul are loc fără martori, deci nu există obligatoriul proces-verbal al martorilor, fapta are un „caracter criminalicesc”, iar beligeranții sunt socotiți infractori ordinari și li se aplică pedepse mult mai aspre.⁸⁹

Legislația cu dublă măsură își arată limitele în tragicul caz al duelului dintre Costache Balș, prefectul poliției din Moldova și ginere al domnului Grigore Al. Ghyka, ucis în duel de un maior al armatei austriece de ocupație, contele von Stolberg. Natalia, fiica mezină a domnului, flirtează nepermis la o recepție cu ofițerul austriac, trezind gelozia soțului. Dar la mijloc nu este doar o simplă ofensă adusă lui Balș. Flirtul este tratat drept act impardonabil la adresa întregii familii domnitoare. Moldova întreagă devenise apanajul domnitorului și al rudelor sale: Constantin Ghyka, cel mai mare dintre fiii domnitorului, e secretar de stat și membru al Sfatului Administrativ; Iancu Ghyka, al doilea fiu, e judecător și membru al Divanului Domnesc, iar mezinul, șeful Statului-Major. Un ginere, Răducanu R. Rosetti, e ministru al justiției; fratele lui, Lascăr Rosetti, e președintele Divanului de Apel. Așa se explică implicarea unei părți a familiei în tranșarea ofensei. în urma incidentului, la 1 iunie 1855⁹⁰, la o reuniune de familie, convocată de Constantin Ghyka și condusă de însuși ministrul justiției, Răducanu R. Rosetti, se ia decizia rezolvării chestiunii pe calea armelor. Dueliștii se întâlnesc în Copou, martorii lui Costache Balș fiind Lascăr Rosetti și Iancu Ghyka, iar ai contelui Stolberg, contele Turkheim și prințul de Tour. Bun țintaș, Stolberg îl nimerește pe Balș direct în inimă. Această gravă încălcare a

89 *Codu Judeciar pentru Tribunalele din Moldova...*, pp. 208-209.

90 *Zimbrul*, 3 iunie 1855.

legilor de către cei puși să le aplice se soldează cu simpla demitere a lui Răducanu R. Rosetti, Lascăr Rosetti și Iancu Ghyka la 5 iunie 1855, fără nici un fel de acuzații suplimentare⁹¹; domnița Natalia este trimisă la Mănăstirea Agapia, iar Stolberg, rechemat în Austria. Cunoscutul antiunionist Alecu Balș își arată nemulțumirea față de domn, fiindcă nu ia măsuri pentru lămurirea împrejurărilor duelului și trimiterea martorilor în judecată, așa cum prevede legea. Cei vizați sunt fiul și ginerele lui vodă, care asistaseră la duel. „Și în toată ocârmuirea nu se găsește un jandarm, un comisar de poliție, un funcționar mai înalt, care să ceară de la Răducanu Roset și de la Beizadea Costachi Ghica seamă de viața vornicului Costică Balș, măcar ca celui mai de rând om. Pentru ce dar avem poliție? Pentru ce dar s-au mai publicat și condica în care se statornicește anume procedura ce trebuie a se păzi la asemenea cazuri? Pentru ce avem legi și tribunale?”⁹²

Pașoptiștii dueliști

Proliferarea chestiunilor de onoare este pusă în directă legătură cu generația pașoptistă, care, după cum am văzut, aduce în Principate practicile și obiceiurile occidentale. Revoluționarii Nicolae Bălcescu, Christian Teii, Dimitrie Bolintineanu, Cezar Bolliac, Vasile Mălinescu, Alexandru Ioan Cuza, Mihail Kogălniceanu, Costache Rolla, frații Golești participă, cu toții, la afaceri de onoare. Dacă din exterior sunt priviți cu condescendența ironică a vechii boierimi și porecliți „duelgii”, în interiorul generației onoarea nu este câtuși de puțin un moft

91 Al. Zub, „M. Kogălniceanu și Gr. A. Ghica”, *Revista Arhivelor*, 1973, voi. XXXV, nr. 4, pp. 622-623.

92 C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, voi. III, Luceafărul S.A., București, f.a., p. 322.

ori o problemă de aparențe, ci joacă un rol-cheie în credibilitatea fiecăruia. Pașoptiștii își caracterizează relația drept cea a unor „oameni de onoare”, ale căror angajamente, convingeri, acțiuni stau sub presiunea unor constrângeri morale autoimpuse. Ei vorbesc despre „datorii de onoare”, jurăminte „pe onoarea personală”, „onoarea cauzei”, despre un devotament care face „onoare”. Nu este doar o simplă retorică adaptată uzanțelor occidentale, ci o reală concordanță între discurs și comportament. Avem, prin urmare, un cod de onoare al „căuza-șilor”. Ei sunt tributari unui tip de organizare și unui etos legate de societățile secrete prerevoluționare, a căror viabilitate este posibilă doar printr-o atentă selecție a celor capabili să mențină conspirativitatea, să-și respecte jurămintele, într-un grup care funcționează ca o comunitate a onoarei, prin interiorizarea unor înalte standarde etice.

Prin 1844, un cititor al *Gazetei de Transilvania* își exprimă indignarea față de tineretul din Galați și obiceiurile sale occidentale: „Prin foaia nr. 19 lăudați tinerimea Moldovei privind numai către unii din acei aleși a căror bune măsuri și lăudate fapte sunt binecunoscute de Dumnezeu și de oameni. Întoarceți însă această luare aminte și către tinerimea care astăzi ocârmuiește Galațiul și veți vedea că moralul celor mai mulți este de a nu cunoaște pe Dumnezeu, de a defăima din patrioți pe aceia care n-ar ști să vorbească franțuzește și de a sta gata la sfezi și dueluri, cerând satisfacția și de la acela care ar cuteza să treacă măcar pe dinaintea lor”¹. De ce tocmai în Galați apare o asemenea plângere? Alături de Mirceștii lui Alecsandri, moșia Blânzi a Zulniei Sturdza, portul Galați, dar mai ales Mânjina, moșia lui Costache Negri, sunt locurile de întrunire conspirativă a tinerilor patrioți moldoveni și munteni, departe de iscoadele lui Mihail Sturdza și Gheorghe Bibescu. Aici se întâlnesc Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Costache Epureanu, Dimitrie Rallet, Costache Rolla, Lascăr Rosetti, Alecu Russo,

din Moldova, cu Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Costache Filipescu, din Muntenia, și croiesc proiecte și idei care le vor marca biografiile. La Mânjina, în 1845, se văd pentru prima oară Alecsandri și Bălcescu, și acolo se leagă prietenia lor unică.⁹³

Atmosfera socializării tinerilor reveniți de la studii este o combinație tipică de principii naționale și precepte ale codurilor de onoare. După duelul și condamnarea din Bavaria, Costache Rolla revine în Moldova, având o mare influență asupra societății Iașilor. Astfel îl arată Alecsandri la moartea cumnatului său, în 1878, „dând mâna cu toți tinerii din acea epocă prin introducerea marilor reforme sociale și mai ales prin redeșteptarea simțului de demnitate personală. El a fost unul din acei porecliți *duelgii*, care au contribuit prin spaima ce insufla de a deprinde pe juni și chiar pe bătrâni a se respecta pe sine și a respecta pe alții", cu sublinierea lui Alecsandri privind uciderea unui conte german în duel.⁹⁴

Influența lui Rolla în societatea ieșeană o au la București, printre alții, frații Golești, implicați, la rândul lor, în afaceri de onoare. În februarie 1839, un grup de tineri care studiaseră la Paris, în frunte cu Alexandru Lenș, dar printre care se găseau și frații Golești, pătrund în casa boierului Ghiță Kiria- chi, pentru a-l provoca la duel. Bietul boier, neșcolit la Paris în moravurile occidentale, este nevoit să ceară ajutor și să se judece la tribunal. Lenș este surghiunit la mănăstire pentru violare de domiciliu, iar frații Golești, la moșiile lor.⁹⁵ Nu știm pe ce legislație s-au bazat sentințele, dar consecințele sunt asemănătoare celor stipulate de Pravila pentru duel a lui Mihail Sturdza.

Un alt pașoptist familiarizat cu duelurile este Nicolae

93 C.D. Papastate, *Vasile Alecsandri și Elena Negri, cu un jurnal inedit al poetului*, Tiparul Românesc, București, 1947, p. 19.

94 V. Alecsandri, *Scrisori*, voi. I, Editura Librăriei Socec, București, 1904, p. 97.

95 Ion I. Nistor, „Organizarea oștirilor pământene sub Regulamentul Organic", *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, București, XXV, 1943, p. 910.

Kretzulescu, viitor prim-ministru în timpul domniei lui Cuza. Student la medicină la Paris, se duelează cu pistolul în pădurea Meudon, lângă Issy les Moulineaux, în luna octombrie a anului 1835 sau 1836. Martorii sunt Carol Davila, viitorul general și arhitect al sistemului medical românesc, și Ion (Iancu) Bălăceanu, fiul marelui ban Constantin Bălăceanu. Glonțul adversarului său, un anume Saillard, șterge tâmpla lui Kretzulescu, care înaintează la rându-i și trage fără să-i nimerască pe adversar. Cei doi se opresc și declară onoarea satisfăcută.⁹⁶

Pe Nicolae Bălcescu îl vom regăsi cu mai multe prilejuri preocupat să-și satisfacă onoarea. între 5 și 19 ianuarie 1847, Vasile Alecsandri și Elena Negri îl întâlnesc la Napoli pe Bălcescu, implicat într-o afacere de onoare cu un doctor napolitan: „Bucuria mea de a-l vedea a fost întunecat prin aerul de preocupare posomorâtă ce era întipărit pe fruntea lui. El făcuse voiajul de la Marsilia până la Livorno cu un doctor napolitan, cu care avusese o ceartă, în urma căreia îl provocase la duel. în calitatea mea de compatriot, datoria mea era să-i serv de secundant, deși împrejurările în care mă găseam nu-mi permiteau să primesc acest rol. Bălcescu era foarte aprins, foarte neîmpăcat și vroia numaidecât să deie o lecție de politeță napolitanului, dar o lecție de care să-și aducă aminte cât o trăi, dacă ar fi trăit. Adversarul lui nu părea dispus a se supune la o asemenea catastrofă și preferă să facă toate scuzele ce am pretins de la el”⁹⁷.

Fără îndoială, cea mai răsunătoare afacere de onoare a pașoptiștilor se produce între Christian Teii și Nicolae Bălcescu, după căderea Guvernului Provizoriu și plecarea revoluționarilor în exil. Ea afectează coerența acțiunilor emigranților, definiți *in corpore* drept o „comunitate a oamenilor de onoare”. în primele săptămâni de pibegie din toamna anului 1848,

96 Pompiliu Manea, „Proces verbal de duel original, între Vaillard și Nicolae Kretzulescu”, *Studii și comunicări*, V, 2012, pp. 407-413.

97 V. Alecsandri, „Din albumul unui bibliofil”, *Convorbiri literare*, X, nr. 4, 1 iulie 1876, p. 140.

pașoptiștii au de ales noii lideri ai exilului, calitate la care aspiră deopotrivă fosta locotenentă domnească, în frunte cu Ion Heliade Rădulescu, potrivit ultimei structuri de conducere legitim alese în timpul Revoluției, și Nicolae Bălcescu. Cele două grupări își dispută viziunea organizatorică și strategia politică de urmat, pe fondul unei competiții acerbe pentru recunoașterea autorității în interiorul grupurilor de exilați. Conflictul pune în lumină însușirile morale de care trebuie să dea dovadă un lider al unei cauze patriotice: cine este onorabil, ce este onoarea, în ce forme poate fi ea apărută ori reparată? Acesta este substratul duelului cerut de Bălcescu lui Teii și transformat într-o chestiune de onoare ajunsă în dezbaterăa întregii emigrații între anii 1848 și 1849.

Disputa dintre Teii și Bălcescu are două momente distincte. Primul, survenit în luna decembrie 1848, este generat de gafele consecutive ale lui Bălcescu din Serbia (incidente banale, care scot la lumină antipatii mai vechi și mai profunde, inclusiv subordonarea totală a lui Teii față de I. Heliade Rădulescu).^{98 99}
^{100 101 102} Al doilea moment, la Paris, la reîntâlnirea din octombrie 1849, când Teii pune în discuția întregii emigrații calitatea de persoană onorabilă a lui Bălcescu, refuzând să ofere satisfacție

98 Potrivit lui A.G. Golescu, martorul lui Bălcescu, „în luna lui [decembrie] 1848, dl. Bălcescu călătorindu-se prin Serbia austriacă dimpreună cu dl. Teii, Eliade, Pleșoianu, Christofi, Paleologu și Theulescu, s-a adresat o dată la o masă la un ospetel (la un birt) față de alți străini, către dl. Teii, numindu-l «Teii!» Dl. Teii, ce se temea de a fi cunoscut în staturile Austriei, s-a supărat foarte mult de aceasta și i-a observat că pretinde a fi chemat «Petallaw», cum se afla pe pașaportul său. Dl. Bălcescu îi ceru iertăciune pentru acea greșală, însă supus deprinderii dlui îl mai chemă într-altă zi, iarăși printre străini și cu glas mare, «domnule general» (după obiceiul ce luase în București în cursul revoluției). Atunci dl. Teii, neașteptând vreo îndreptare din partea Bălcescului, l-a înjurat cu vorbele cele mai groase. Dl. Bălcescu îndată i-a exprimat părerea de rău pentru supărarea ce i-a pricinuit, dându-i încredințare că n-a făcut-o cu precugetare“.

102 Cornelia Bodea, „Curente și opinii în sânul emigranților de la 1848. II. Duelul Chr. Teii - N. Bălcescu”, *Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”*, Bălcești pe Topolog, 1979, tom V-VI, p. 206.

prin duelul propus de acesta, sub pretextul că „un cavaler nu se poate bate cu un om necinstit precum îl consideră pe dlui, până când nu-și va da socoteală de banii publici ce i-au fost încredințați în țeară”. Pentru Bălcescu motivul refuzului este altul, după cum îi scrie lui Ghica la 6 noiembrie 1849: „Am poftit pe Teii să se bată la duel și nu i-a dat meșii (n-a cutezat - n.n.). I-a fost frică să nu îi facă vrun glonț bubă. Am de gând să-i fac atâta de ocară, încât să-i silesc să fugă din Paris”¹⁰³. După regulile duelului, Bălcescu și Teii își numesc câte doi martori: Alexandru G. Golescu și Dimitrie Bolintineanu, din partea primului, Nicolae Pleșoianu și Grigore Marghiloman (înlocuit apoi cu Grigore Gră-dișteanu), din partea celui de-al doilea.

De unde s-a plecat, de fapt, și cum s-a ajuns la o problemă de onoare? Unul dintre cele mai importante motive de intrigă și dispute ale emigranților români în anii 1849-1850 este situația fondurilor puse deoparte de revoluționari pentru activități de propagandă, la care se adăugă neînțelegerile privind forurile de conducere ale emigrației. Prima chestiune se referă, în principal, „la 600 de galbeni împărătești”, scoși din vistierie prin decretul Guvernului Provizoriu, pentru a acoperi cheltuielile unei deplasări planuite a lui Bălcescu la Constantinopol - sumă pe care acesta nu mai apucă să o restituie din cauza derulării evenimentelor. După evadarea din „arestul” Porții, Comitetul de Conducere a Emigrației, constituit la Brașov sub conducerea lui Heliade, îi solicită lui Bălcescu, ca și tuturor revoluționarilor care au de restituit bani publici, să îi pună la dispoziția Comitetului. Răspunsul lui Bălcescu este că nu recunoaște autoritatea acelui comitet aflat sub conducerea lui Heliade și Teii și că îi va

103 N. Bălcescu, *Opere*, voi. IV, *Correspondență*, ed. G. Zăne, Editura Academiei, București, 1990, p. 176. În aceeași scrisoare, Bălcescu se referă și la faptul că revoluționarul maghiar Lajos Speny intenționa să-i provoace la duel pentru calomnie pe Heliade Rădulescu. Acesta din urmă declanșase un scandal în rândul emigrației românești, susținând - pe baza unei pretinse declarații a baronului Speny - că Ion Ghica ar fi militat pentru alipirea Principatelor Române la Ungaria.

întrebuința în folosul cauzei așa cum crede de cuviință.

Provocarea lui Teii ascunde un calcul de putere pentru conducerea emigrației. În primul rând, simplul act de a da socoteală în fața cuiva însemna, de fapt, recunoașterea unei autorități a emigrației, pe care Bălcescu nu a agreat-o niciodată. Heliade, Teii și Nicolae Golescu reușesc, la Brașov, să impună fosta locotenentă domnească la conducerea emigrației, apoi să o reconfirme la Paris, în timp ce Bălcescu, nemulțumit de capacitățile și eficiența acestora, forțează de la Brusa - orașul otoman unde erau găzduiți mulți exilați munteni și moldoveni - înființarea unei conduceri pe principiul unității naționale.¹⁰⁴ Motivația refuzului lui Teii, aceea că-i considera pe Bălcescu lipsit de onoare și, prin urmare, nedemn de a se confrunța în duel, pune în discuție însăși capacitatea și autoritatea acestuia din urmă de a fi unul dintre liderii credibili ai exilaților.

Pentru că nu ajung la o înțelegere în conflictul cu Bălcescu, martorii lui Teii cer de la Paris opinia emigranților din Brusa și Constantinopol la 4/16 noiembrie 1849. Martorii își asumă eșecul medierii între Teii și Bălcescu și solicită judecata „întregii emigrații române”. „Însă fiind că în întâlnirile noastre nu ne-am putut uni cu părerea mai sus însemnaților, am aflat cu cuviință a alerga la un alt judecător, al cărui vot, puindu-se într-o parte sau alta, să hotărască dacă fapta dlui Bălcescu se poate socoti onestă sau nu”¹⁰⁵, se arată în apelul către grupurile de exilați cărora li se solicită un veto ad-hoc după principiul juriilor de onoare. Abia la 24 noiembrie 1849, după ce sunt audiate ambele părți, adunarea

104 După ce află vestea că la Paris, în 24 ianuarie/5 februarie 1849, a fost reconfirmată locotenentă Tell-Heliade-Golescu la conducerea emigrației, Bălcescu primește adresa ultimativă din 9/12 februarie din partea acesteia, în care este somat să restituie banii revoluției rămași la el (v. N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 396). Faptul îl înfurie și îl determină să organizeze rapid o adunare a emigranților aflați la Constantinopol, la 24 februarie/8 martie 1849, unde se pune accentul pe organizarea conducerii emigrației pe principiul unității naționale. În această idee sunt aleși doi secretari: Răducanu R. Rosetti din partea moldovenilor și Nicolae Bălcescu din partea muntenilor, iar ca șef al întregii emigrații e ales Costache Negri (v. N. Bălcescu, *op. cit.*, p. 106).

105 Cornelia Bodea, *op. cit.*, p. 203.

emigrației revoluționare se declară convinsă că Bălcescu este „cu adevărat onest”, dar că „nu este competentă” să rezolve problema duelului dintre cei doi oponenți. Însă, din nou, comportamentul lui Bălcescu este descalificat de 12 emigranți eliadiști, printr-o epistolă trimisă din Brusa la 29 noiembrie/11 decembrie 1849.¹⁰⁶ Un duel ratat, în care nu vom ști niciodată dacă adversarii urmau să folosească revolvere (cum crede Bălcescu) sau spade (cum crede Heliade Rădulescu).

Și alți lideri revoluționari sunt actori în afaceri de onoare în perioada exilului. În timpul afacerii de onoare dintre Teii și Bălcescu, Cezar Bolliac îi scrie, din Constantinopol, la 30 decembrie 1849, lui Heliade Rădulescu că nu dorește ca Teii să moară în duel... ca să-i poată avea secund într-o pricină avută la Paris.¹⁰⁷ Moldoveanul Vasile Mălinescu se duelează cu Dimitrie Bolintineanu la Paris, la 16 decembrie 1850, pe motiv că acesta din urmă ar fi deconspirat „un angajament secret”. Nicolae Bălcescu îi relatează lui Ion Ghica motivul duelului, și anume acuzația de „necinste” adusă lui Bolintineanu: „Ieri a fost aci, la Paris, un duel între Mălinescu și Bolintineanu. Acest din urmă dedese de față un angajament secret, luat între vro câțva de aici, de sunt acum mai multe luni. Era o faptă necinstită, și Mălinescu a calificat-o astfel. D-aci duel. Bolintineanu n-a nimerit și Mălinescu a slobozit în vânt, zi- cându-i Bolintineanului că numai cu o purtare cinstită va șterge acea pată ce și-a făcut. Astfel nu s-a vărsat sânge”¹⁰⁸.

În anul 1863, alți pașoptiști, I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, sunt martorii lui N. Orășianu (Nichipercea) într-o afacere de onoare nedisputată cu duel cu Baligot de Beyne (șeful cancelariei domnești a lui Cuza), din care se poate vedea cât de fin stăpânesc

106 *Ibidem*, p. 211.

107 V. Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848: Noue scrisori către V. Alecsandri*, Editura Librăriei Socec, București, 1889, p. 821.

108 N. Bălcescu, *op. cit.*, pp. 253-254.

arta negocierii onoarei puse în discuție.¹⁰⁹

Calea onoarei în viziunea lui Alexandru Ioan Cuza

Al.I. Cuza este un cunoscut și convins duelist. Se inițiasse în arta scrimei cu generalul Menetrier, fost ofițer al lui Napoleon I, iar în patrimoniul Muzeului Municipiului București se păstrează trusa cu pistoale pentru duel primită de la Napoleon III. Cunoaștem în mod precis o afacere de onoare avută cu Costache Rolla. într-o scrisoare din 2 aprilie 1841, de la Bărboși, viitorul domnitor îl roagă pe M. Kogălniceanu, aflat la Iași, să-i secondeze într-un duel, amintindu-i că este dator după ce îi făcuse și el un serviciu asemănător și îi reprezentase interesele. Conflictul, pus pe seama rivalității de școală, respectiv între „francezi” și „nemți”, este aplanat de Vasile Alecsandri.¹¹⁰ Conflictul de onoare cimentează relația viitoare dintre Cuza și Rolla. Costache Rolla se căsătorește cu sora lui Alecsandri, Catinca, și ocupă mari demnități în stat: în perioada Unirii e secretar al Divanului ad-hoc, la el în casă se hotărăște, în 1859, alegerea lui Cuza ca domn al Moldovei, iar în timpul domniei acestuia deține funcțiile de ministru de interne, de externe și de justiție.

Ajuns la conducerea statului, Cuza încurajează personal afacerile de onoare pentru a întări spiritul de corp al armatei - și nu numai. Din ordinul expres sau sub directa sa supraveghere au loc dueluri interesante, încheiate în mod tragic. Primul este cel dintre ofițerul moldovean Spiru și baronul Barbu Bellu, care-l pălmuește la ieșirea de la Teatrul Național. La porunca lui Cuza, ofițerul este obligat să se dueleze cu pistolul - și este ucis.¹¹¹ Un alt caz, la fel de tragic, survine între locotenentul Al. Candiano-

109 *Românul*, 20 ianuarie 1863, p. 1.

110 D. Ivănescu, Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza: Acte și scrisori*, Junimea, Iași, 1973, p. 27, p. XIII.

111 Ștefan Stătescu, *Despre duel: Discurs pronunțat în deschiderea anului judecătoresc 1898-1899*, Imprimeria Statului, București, 1898, pp. 27-29.

Popescu (devenit celebru ulterior mai ales pentru inițierea mișcării antidinastice cunoscute ca „Republica de la Ploiești” din 20 august 1870) și locotenentul Giurăscu. În duel, desfășurat probabil cu pistolul, Giurăscu este ucis, iar Candiano rănit la picior. După toate probabilitățile, memoriile lui Candiano plasează greșit evenimentul în ianuarie 1863. *Românul* din 31 iulie 1863 relatează duelul dintre ofițerii „Jorescu” și „Candiano” ca pe un eveniment recent, în care primul este rănit foarte grav la „coaste, iar Candiano la genunchi”. Cuza are o slăbiciune recunoscută pentru Candiano, îl luase într-un fel sub protecția sa. Departe de a cere o anchetă pentru uciderea lui Giurescu, domnitorul solicită informații zilnice despre refacerea lui Candiano-Popescu¹¹². (Ceea ce nu-i împiedică pe acesta din urmă să participe la detronarea protectorului său în februarie 1866 și să-i provoace la duel pe ministrul de interne, Mihail Kogălniceanu, cu puțin timp înainte de proclamarea „Republicii de la Ploiești”).¹¹³)

112 *Românul*, 31 iulie 1863, p. 2; Al. Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi*, voi. I, „Universul”, București, 1944, pp. 72, 88.

113 Episodul merită reținut pentru biografia personajului. Prin 1869 părăsise armata, devenise proprietarul ziarului ploieștean *Perseverența*, foiță închisă de autorități pe fondul violențelor electorale și relansată sub denumirea *Democrația*. Strânse legăturile cu I.C. Brătianu și C.A. Rosetti, în timp ce Mihail Kogălniceanu, ministru de interne în guvernul conservatorului Dimitrie Ghika, cel care a organizat alegerile din 1869, este girantul violențelor exercitate de autorități împotriva opoziției. Considerându-se jignit de unele aprecieri făcute de ministru, Candiano îl provoacă public: „Domnule Cogălnicene, M-ați insultat la Ploesci; Sunteți dator a-mi da o reparațiune. Nu v-o cer acum, căci vă veți piti dupe titlul de ministru. Aștept însă trimișii D-tale a doua zi dupe ieșirea din Minister, la amiazi, calea Târgoviscea, nr. 50.” La 5 februarie 1870, ministrul îi răspunde că vorbele sale au fost incorect reproduse și, pentru completa satisfacție, retrace orice expresie considerată ofensatoare. V. *Democrația*, 5 februarie 1870, p. 1.

Câteva luni mai târziu, un alt episod ilustrează încurajarea chestiunilor de onoare. Ofensat de faptul că Cezar Bolliac, un apropiat al lui Cuza, îl apostrofează în Adunare, procurorul Nicolae Blaremborg îl lovește și primește martori. De aici un dublu duel. Căpitanul C. Blaremborg, aghiotant al domnitorului, fratele lui Nicolae, aflat de față, este acuzat că ar fi scos sabia pentru a-i ține la distanță pe aghiotanții lui Bolliac, fiind silit să se bată în duel cu căpitanul Grigore Peretz, fratele vitreg al lui Bolliac. Nicolae Blaremborg își alege ca martori pe principele Ion Ghica și pe Ion (Iancu) Bălăceanu, iar Ion C. Brătianu și Corneliu Lapati devin secunzii lui Grigore Peretz. Duelurile au loc în aceeași zi și ambii frați Blaremborg ies grav răniți. Nicolae Blaremborg cade lovit în pulpă de glonțul lui Cezar Bolliac, în grădina botanică a doctorului Carol Davila, sub privirile asistenței casei civile și militare a domnitorului Cuza, care urmărește duelul din pavilionul de la Cotroceni. Căpitanul C. Blaremborg, logodit în ajun cu Maria Băleanu, primește o lovitură de sabie în cap de la căpitanul Peretz, o infecție gravă punându-i în primejdie viața.

Ca unul care încurajează rezolvarea chestiunilor de onoare pe calea armelor, Al.I. Cuza nu vede în duelul procurorului Nicolae Blaremborg o faptă incompatibilă cu responsabilitățile publice ale funcției. Dimpotrivă, pare surprins de gestul acestuia, care, rănit, la câteva minute după duel, se prezintă la Palatul Administrativ și îi remite demisia din funcția de procuror la Curtea Criminală: „Măria-Ta m-ai însărcinat să veghez la menținerea ordinii și eu sunt acela ce am turburat-o. Nemai-fiind demn de încrederea Măriei-Tale, te rog să binevoiești a-mi primi demisiunea”¹.

Deși cu evidenta greutate dată de funcția și de prestigiul personal al domnitorului, proiectul său de a încuraja duelul rămâne un demers particular și informal, nesuținut legislativ

sau instituțional. Dimpotrivă, pentru prima oară, Departamentul Treburilor din Lăuntru din Moldova (ministerul de interne al Moldovei, până la deplina unire), ia în calcul, sistematic, acțiuni represive menite să împiedice duelul. în special în timpul ministeriatului lui Mihail Kogălniceanu (30 aprilie 1860-17 ianuarie 1861), se inițiază un dosar aparte al Ministerului din Lăuntru privitor la instrumentarea provocărilor la duel a „mai multor fețe“. Dosarul este important pentru că ne arată că legislația de pe vremea lui Mihail Sturdza era în vigoare - și era aplicată selectiv. Aflăm, de pildă, despre un duel consumat, înainte ca autoritățile să aibă posibilitatea să intervină, la Roman, în februarie 1860, în care un anume Pilin- ski sau Litinski îl rănește pe Malrachi Vârnav la mâna dreaptă, în aprilie 1860 este consemnată provocarea la duel a doctorului Emanoil Costin din Bârlad de către Stanislav Șubinski și tot în aceea perioadă C. Ciuka din Bârlad solicită protecția prefecturii împotriva provocării la duel din partea unui supus străin. Maiorul Constantin Duca este cercetat de autorități după ce-i provoacă la duel pe Costache Pătrășcanu, președintele Tribunalului Judecătoresc din Focșani. Un caz mai interesant, desfășurat pe parcursul anului 1860, este cel dintre doctorul Loverdo, suspus britanic, și Manolache Zalariu, din Iași. Motivul conflictului îl constituie o plângere făcută de Zalariu către Ministerul Civil în care sunt întrebuințate expresii ofensatoare pentru medicul de origine ioniană. în consecință, acesta își trimite doi amici doctori, Somira și cavalerul N. Similaride, să-i ceară socoteală. Ancheta declanșată îl pune pe doctorul Loverdo în situația de a i se plânge prim-ministrului, Mihail Kogălniceanu, cu privire la excesul de zel al autorităților. Loverdo se arată intrigat de faptul că este cercetat sub amenințarea unei pedepse cu trei luni reclusiune la mănăstire, potrivit Pravilei lui Mihail Sturdza, din pricina unei simple provocări: „O altă circumstanță, dle ministru, ce nu mă pot împiedica a observa aici este de făcut că multe dueluri au avut loc chiar aici în Iași între moldoveni, fără ca autoritățile să ia cea mai mică măsură, deși ele cunoșteau intenția ce ambele părți

aveau de a se bate, cari după [ce] s-au bătut s-au prezentat chiar în societate ca când nimic nu s-ar fi întâmplat, dar în cazul de față, unde intenția unui duel nu este chiar destul de bine dovedită, îndată s-a decretat ca să se aplice pedeapsă. Nu înțeleg prin aceasta, dle Ministru, a apăra duelul, care sunt niște acțiuni reprobabile și netolerate de orice guvern serios, dar trebuie să mă opun la aplicația inegală a legii, mai cu seamă când se atinge de supuși britanici¹¹¹.

Selectivitatea cu care acționează autoritățile este o observație îndreptățită. În dosarul ministerului nu se regăsesc cazurile soldate cu decese, pomenite în memorialistică, cum este uciderea în 1861 a căpitanului Constantin Vâmav de către Gri-gore M. Sturdza, fiul fostului domnitor de la 1834-1849 - la rândul lui personalitate marcantă a epocii.^{114 115} În situații politice delicate, guvernul alege alte căi de acțiune pentru a evita conflictele diplomatice, cu atât mai sensibile cu cât sunt legate de una dintre puterile protectoare (imperiul țarist). Fostul duelist Costache Rolla, ajuns ministru al justiției (23 mai-23 septembrie 1861), este provocat la duel de arnăutul Constantin Popa, maior în armata rusească, după ce fusese dat afară dintr-o audiență la minister. Consiliul de Miniștri decide expulzarea pentru a împiedica duelul, dar Popa opune rezistență și împușcă doi soldați. Pentru evitarea unui incident diplomatic cu Rusia, Al.I. Cuza dispune președintelui Divanului ca în 24 de ore vinovatul să fie judecat și condamnat la moarte, iar apoi îl grațiază. În momentul vizitei consulului rus, afacerea era încheiată; ministrul Anastasie Panu (șeful guvernului de la Iași, înainte de deplina unire) își dăduse demisia.¹¹⁶

În perioada domniei lui Cuza face înconjurul Europei și ajunge în țară știrea tulburătoare despre uciderea în duel a

114 ANIC, *Departamentul Treburilor din Lăuntru - Moldova*, dosar 501/1860, ff. 5, 8, 10, 20, 25, 31-32.

115 Iacob Negruzzi, *Jurnal*, trad. Horst Fassel, Dacia, Cluj-Napoca, 1980, p. 55.

116 A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, voi. XIII, partea I, „Cartea Românească”, București, 1925, pp. 119-120.

socialistului evreu Ferdinand Lassalle (fondatorul Partidului Muncitorilor Germani - Allgemeine Deutsche Arbeiterverein „ADAV“, din care s-a format ulterior SPD, Partidul Social-Democrat german), de către tânărul român Iancu Racoviță, descendent al familiei boierești Racoviță-Cehan, ai cărei membri au fost domni și înalți dregători în secolele XVIII-XIX. Coleg la Facultatea de Drept din Berlin cu Iacob Negruzzi, Racoviță o cunoaște pe Helene, fiica baronului Wilhelm von Donniges, diplomat bavarez. Helene, în căutarea marii iubiri romantice, tratează cu rezerve avansurile oacheșului român, dar nici nu-i respinge definitiv, până în momentul în care îl cunoaște pe liderul socialist. Cei doi trăiesc o dragoste fulgerătoare și pasională, în calea căreia se pune furibund Wilhelm von Donniges. Pentru a depăși opoziția familiei la căsătorie, Lassalle înștiințează că este gata să se creștineze. Pe diplomatul bavarez, el însuși căsătorit cu o așkenază creștinată, îl deranjează nu atât originile evreiești, cât ideile revoluționare ale lui Lassalle, „cel care voia să împartă averile bogaților cu săracii”. În contextul tensionat, Racoviță revine cu cererea în căsătorie, iar familia profită ca să-i îndepărteze pe Lassalle. O silește pe Helene să-i scrie iubitului că îl preferă logodnic pe românul Racoviță. Zdruncinat, Lassalle îl provoacă la duel pe von Donniges, în august 1864, iar cel care răspunde este noul logodnic, în duelul desfășurat la Geneva, Racoviță, deși nepriceput la mânăuirea armelor, îl împușcă mortal pe Lassalle, cunoscut ca un bun trăgător. Desigur, o astfel de faptă gravă îl pune pe tânărul român în atenția autorităților, dar amănuntele biografice au dispărut. Helene, potrivit jurnalului, este devastată. Totuși, un an mai târziu, în 1865, Iancu, se pare bolnav de plămâni, o convinge să vină la București, unde ea acceptă o căsătorie în rit ortodox. În mod cu totul neașteptat și misterios, Racoviță se stinge din viață câteva luni mai târziu, în decembrie, la Bologna, într-o călătorie alături de soție, alimentând suspiciunile unei răzbunări pentru uciderea lui Lassalle.¹

Codul de onoare al „Junimii“

„Junimea nu era numai literară, era și cavalească”, ne spune memorialistul George Panu. „Junimea se amesteca în afacerile private de oarecare importanță a membrilor ei, în tot ce privea onoarea sau determinarea unui fapt important din viața lor”.¹¹⁷ ¹¹⁸⁰ face sistematic Titu Maiorescu - în cazul relației nepotrivite dintre Mihai Eminescu și Veronica Micle, dar și în cazul lui Ștefan Vârgolici. Titu Maiorescu, Vasile Pogor și Iacob Negruzzi zădărnicesc legătura publicistului cu o tânără văduvă, mariaj reprobabil pentru standardele morale ale timpului. Deși are un fiu din această legătură amoroasă și suferă cumplit, Vârgolici se supune recomandărilor „Junimii”. O monitorizare atentă a chestiunilor cavalești determină îndepărtarea lui Mihai Cornea din societate. Insultat de un ofițer într-o chestiune delicată, el nu îl provoacă la duel. Instituită în tribunal de onoare, „Junimea” votează excluderea lui Cornea.¹¹⁹

Standardele onorabilității membrilor nu sunt explicite, asumate printr-un statut ori cod etic. Ele sunt impuse, informai, dar destul de transparent, de cei care au un cuvânt cu greutate, nu întâmplător educați în străinătate. Știm sigur că Iacob Negruzzi și P.P. Carp făcuseră parte în Germania din asociații studențești conservative (dueliste), care cultivau valoarea unor principii etice și forța solidarității de grup. Generația este sedusă de sociabilitatea juvenilă intensă, de *Korps* sau *Burschenschaften*,¹²⁰ întreținând uzajele aristocratice ale duelurilor sau bețiilor colective. „Pe vremea aceea, în Germania, întreaga viață studențească era organizată în corporații. Unele aveau coduri de

Historia, an XII, nr. 124, aprilie 2012, pp. 38-45; Andrei Oișteanu, „Din nou despre duelul la români - a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, *România literară*, nr. 37, 21-27 septembrie 2005, pp. 16-18.

118 G. Panu, *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, voi. I, Editura „Remus Cioflec”, 1942, pp. 328-329.

119 *Ibidem*.

120 V. Stark D. Gary, „The Ideology of the German Burschenschaft Generation”, *European History Quarterly*, 1978, voi. 8, nr. 3, pp. 323-348; Lisa Fetheringill Zwicker, *Dueling Students: Conflict, Masculinity, and Politics in German Universities, 1890-1914*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2011.

onoare foarte complicate, practica duelul și mențineau în veacul al XIX-lea o mentalitate perimată. Totuși aceste organizații își aveau importanța lor, căci nivelau diferențele dintre clasele sociale, punând pe nobili în directă legătură cu intelectualii de origine burgheză sau proletară", își amintește Rădulescu-Motru.¹²¹ Memorialistul Constantin Gane menționează chiar o contribuție moldovenească la tactica de duel a studenților din Heidelberg, lovitura denumită „Silion- hieb“, folosită pentru prima dată prin 1840 de Silion, fiu de boier din Botoșani. Este o lovitură în moalele capului: chiar dacă atacatorul este mai mic de înălțime, se ridică pe vârful picioarelor. La Bonn, P.P. Carp intră în societatea conservativă. „Borussia", sau „Preussen", o onoare pentru un străin și mai ales pentru un român, și ia parte, obligatoriu, la duelurile studențești.¹²² În timpul studenției la Berlin, secretarul „Junimii" de mai târziu, Iacob Negruzzi, este un participant fervent la antrenamentele de scrimă, membru al corporației „Neuborus- sen", la care face dese referiri în jurnalul său. Se arată foarte interesat de atmosfera celorlalte asociații, asistă la disputele „normanzilor" și „brandenburghezilor", îi vizitează pe „vandali", printre care își face prieteni. De câteva ori și-a rănit destul de grav adversarii în duelurile studențești,¹²³ dar la rândul lui este tăiat în duel, la 27 iunie 1861, fiind în pericol să-și piardă un ochi.¹²⁴ Fratele său nu este cu nimic mai prejos. Leon Negruzzi îi scrie de la Viena despre un duel cu un ofițer, în care este lovit serios la ochi și nas (14 martie 1862).¹²⁵

Nu e de mirare că, odată reveniți în țară, foștii comilitoni își vor ține la respect adversarii. La începutul anului 1865, P.P. Carp și Iacob Negruzzi amenință cu provocarea la duel pe oricine

121 C. Rădulescu-Motru, *Mărturisiri*, ed. Valeriu și Sanda Râpeanu, Editura Minerva, București, 1990, p. 27.

122 C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, voi. I, Editura Ziarului „Universul", București, 1936, pp. 69-72.

123 Sultana Avram, „Un manuscris autobiografic I.C. Negruzzi", *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol*, voi. XXIII/2, 1986, Iași, p. 743.

124 Iacob Negruzzi, *op. cit.*, pp. 134-136.

125 *Ibidem*, p. 93.

contestă achitarea lui Titu Maiorescu în procesul de imoralitate intentat de Nicolae Ionescu,¹²⁶ după ce acuzațiile proferate de adversarii politici în 1864 îi aduc colegului de la „Junimea” suspendarea din toate funcțiile. „Carp și cu mine - mai ales Carp - arată Negruzzi - amenințăm în gura mare că vom provoca la duel pe toți acei care ar manifesta vreo îndoială despre justiția acestei cauze”¹²⁷. Solidaritatea prietenilor cântărește decisiv în contextul procesului. „Dacă Maiorescu nu avea doi-trei amici - îi scrie Iacob Negruzzi prietenului Al. Grigoriade Bonachi - care I-ar fi sprijinit cu toată energia demnă de oameni onești și cu toată abnegațiunea unor adevărați amici, ura, invidia și calomnia ar fi rămas învingătoare, adică elementele stricăcioase ar fi dobândit o victorie, care, pentru nefericirea țării noastre, ar fi fost lung și adânc vătămătoare.”¹²⁸ în vremea aceluiași proces, casierul „Junimii”, I.M. Melik, îl provoacă la duel pe președintele Curții de Apel, Cocriță Cazi- mir, fiindcă ședința fusese declarată secretă, iar intrarea publicului oprită.¹²⁹

Maiorescu este un adept hotărât al chestiunilor de onoare. Are o primă afacere de onoare în urma evenimentelor separatiste de la Iași din 3/16 aprilie 1866, când mișcarea condusă de pretendentul la domnie Nicolae Rosetti-Roznovanu vizează desfacerea unirii dintre Moldova și Muntenia. Unionist convins, Maiorescu relatează cu stângăcii reportericești evenimentele la care a fost martor, în *Vocea Națională*, ceea ce-i atrage și provocarea la duel a lui N. Ceur-Aslan, unul dintre separatiștii moldoveni jigniți de condeii junimistului. Articolul relatează în tușe groase arestarea lui Ceur-Aslan, alături de Nicolae Rosetti-

126 *Apărarea dinaintea Tribunalului de Iași, secțiunea II, a dlui Titu Liviu Maiorescu, doctor în filozofie și în legi, director al Școlii prepa- randale, profesor la filozofie și rector Universității de Iași de G. Mirzescu etc.*, Tip. „Buciumul românesc”, Iași, 1865.

127 Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, ed. Ioana Pârvulescu, Humanitas, București, 2011, p. 50.

128 Eugen Lovinescu, *Titu Maiorescu*, Minerva, București, 1972, p. 621.

129 C. Săteanu, *Figuri din „Junimea”*, Bucovina, București, 1936, p. 313.

Roznovanu, la finalul tulburărilor separatiste: „desfigurați, îngălbeniți, ca niște oameni lași de disprețuit ce strângeau brațul femeilor pe care le aduseseră cu dâșii, știind că sub acest scut femeiesc vor afla o garanție în contra indignațiunei publice. Ii mustră în fine conștiința și pe acești coconași depravați; începeau și ei să vadă că din orice punct de vedere este o infamie de a plăti oameni care să-și piardă viața fără a ști pentru ce, pe când d-lor, în a căror interese se petreceau toate aceste, nu s-au pus cu peptul pentru cauza lor, ci s-au așezat pe canapea privind măcelărirea plebei și a miliției”¹³⁰. Provocarea lui Ceaur-Aslan vine la o lună după apariția reportajului. Maiorescu ar fi putut refuza pe motiv de tardivitate, dar ia în calcul situația excepțională a anchetelor desfășurate ulterior. Prin urmare, răspunde martorilor trimiși de Aslan, Nicu Ca- targiu și Anibal Gherghel, prin angajarea lui Iorgu Filipescu și a colonelului Al. Radovici ca secunzi. Inițial, la 14/26 mai, Maiorescu se arată dispus să dea o declarație, sub forma unor scuze, arătând că intenția sa nu a fost de a ofensa, iar înțelesul cuvintelor a fost exclusiv politic.¹³¹ Formula nu este acceptată, fiindcă Aslan cere morțiș publicarea ei în *Vocea Națională*, sub iscălitură. Neînțelegerile dintre martori sunt mediate de prințul Nicolae Suțu, recunoscut ca o autoritate în materie, dar noua formulă scrisă nu este acceptată de Maiorescu. „Am toate motivele să mă îndoiesc de onorabilitatea domnilor Aslan și Roznovanu”, îi mărturisea lui Vasile Pogor. Eșecul negocierilor de împăcare conduce automat la faza discuțiilor asupra condițiilor duelului. Convins că o ieșire pe teren nu mai poate fi evitată, ia în calcul cel mai sumbru scenariu posibil. Prin urmare, își redactează testamentul, executorul urmând să fie George Racoviță, președintele Tribunalului Secția II Iași. Nu-i spune nimic soției, acceptând ieșirea pe teren dimineața, la ora 9, pentru a nu-i trezi

130 XY, „Ce s-a întâmplat în Iași“, *Vocea Națională*, 5 aprilie 1866, p. 2.

131 Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, voi. V (10/22 iulie 1864-7/19 noiembrie 1866), ed. de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Fili- mon, Minerva, București, 1984, pp. 309-310.

bănuielile, iar în dispozițiile testamentare în privința eventualei înmormântări roagă „amicii să o facă fără muzică sau, dacă nu, să fie soția mea reținută și împedecată de a urma cortegiul. Este prea teribilă excita- țiunea muzicei funebre". Are toate motivele să procedeze astfel. Martorii lui Aslan propun un duel extraordinar, de exterminare, „15 pași, cu gloanțe oricâte". Intuind un foarte probabil deznodământ tragic, Nicu Catargiu se recuză din obligații și este înlocuit de Cocriță Cazimir. Noul martor pare să accepte condițiile lui Aslan, iar Maiorescu este nevoit să recurgă la un martor suplimentar, duelistul Iacob Negruzzi. Cu ajutorul lui, ieșirea pe teren este evitată *in extremis*, după ce Aslan, convins că nu asistă la o cacealma din partea lui Maiorescu, cedează emoțional și acceptă scuzele inserate într-o scrisoare particulară.¹³²

Nu este singura afacere de onoare a lui Maiorescu. în 1885, un duel cu pistolul este deznodământul unei polemici aprinse cu liberalul Eugeniu Stătescu. Junimistul îl acuză în Cameră pe fostul ministru liberal al justiției că a monopolizat toate procesele mari ca avocat. La rândul său, Eugen Stătescu îi răspunde printr-o scrisoare publică, rezumată în *Epoca* din 9 decembrie 1885, acuzându-l în două pricim: dezvăluirea secretului profesional în scop interesat și trafic de influență. Martorii lui Maiorescu sunt P.P. Carp și Al. Marghiloman, iar ai lui Eugeniu Stătescu - Emil Costinescu și generalul C. Budișteanu. Pentru duel se caută pistoale neghintuite (fără precizie) și fără țintă (viză sau cătare). Foarte vechi, unul dintre ele nu ia foc la duel, anunță *Universul* din 6/18 decembrie 1885. în relatarea lui Maiorescu, episodul este amintit fără implicarea emoțională a afacerii din 1866. „Luni 2/14 dec. 1885. -12 R. la soare și splendidă scânteiere de neauă. La 10Vi dimineața Marghiloman a venit de m-a luat în coupe la Hipodrom. Acolo, la ora 11. vin și martorii mei (cu dr. Kremnitz) și Stătescu cu ai lui. Foc de pistol la comandă între 1 și 3. la distanță de 20 de pași. Eu nu l-am nemerit, pistolul lui n-a luat foc. După asta ne-am dat mâna. Iar

a doua zi eu am depus cărți de vizită la toți secundanții"¹³³.

Avocatura a reprezentat deseori un teren minat pentru sensibilitățile cavalerești. O pledoarie presărată cu vorbe insultătoare îl determină pe Iacob Negruzzi să-i provoace pe avocatul George Cimarra, unul dintre foștii apărători ai lui Maiorescu în procesul cu Nicolae Ionescu. Condițiile duelului sunt dure: numai 15 pași și un singur foc la comandă. Cimarra nu nimerește, iar pistolul lui Negruzzi nu ia foc. După duel, Cimarra își retrace cuvintele, menționează *Trompeta Carpaților* din 27 noiembrie 1869.

De pomină rămâne afacerea lui Iacob Negruzzi cu poetul obscur, de viță nobilă, Dimitrie Petrino.¹³⁴ Bucovinean de origine, ajunge la Iași prin 1875, înlocuindu-l pe Mihai Eminescu la conducerea Bibliotecii Centrale. Cei doi își poartă reciproc un nedisimulat dispreț, Eminescu punându-i porecla „Demetrios Baron de Trei-Sarmale”, după obiceiul acestuia de a zăbovi la celebrul han ieșean „Trei Sarmale”. Petrino se bucură la început de simpatia intelectualilor ieșeni, care văd în el un reprezentant al nobilimii bucovinene, angrenată în lupta națională. Fire capricioasă și vanitoasă, frecventator al ședințelor „Junimii” în câteva rânduri, este mirosit rapid de cabotin și intră în coliziune cu Iacob Negruzzi. Petrino publică în ziarul liberal *Românul* o scrisoare protestând „împotriva acuzației grave” că ar fi fost vreodată membru al „Junimii”, societate care ar urmări „tendințe politice și ostile dezvoltării naționale”. Se exprimă asupra preocupărilor literare ale societății prin cuvintele „cele ce am văzut în sânul Junimei nu le pot spune din respect pentru public” (*Românul* din 21 martie 1876).

133 V. Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice (1881-1886)*, voi. II, Socec, București, 1937, pp. 322-323.

134 Liviu Papuc, „Istoria unui duel care nu a mai avut loc: Dimitrie Petrino versus Iacob Negruzzi”, *Dacia literară*, VII, nr. 27, 4/1997, pp. 29-32.

Ce este atât de grav? Mai târziu, în focul disputelor, furnizează o astfel de „dovadă”. Este o invitație nonconformistă a secretarului „Junimii”, devenită celebră ulterior, la Banchetul „Junimii” din 1872: „Invitațiune la Botez. în luna Octombrie corent 1872, Domnișoara Junimea Caraghiozlicească făcând după multe gemeri și suferințe al _____ le copil, îmi ieu onoarea de a vă ruga să binevoiți a asista la sfântul botez ce va avea loc Sâmbătă în 21 a lunei cor. la 9 oare sara. - Pentru a asigura sănătatea noului născut, botezul se va face în vinațuri străine și indigene. Semnat: Actualul secretar cel de mai înainte, Iacob. N.B. Numerul copiilor numitei Domnișoare pururea fecioare pierzându-se în noaptea timpurilor, nu ne-a fost cu putință descurca al câtele este pruncul nou născut”, scrie *Apărătorul legii* din 11 aprilie 1876. Unor asemenea acuzații pudibonde Iacob Negruzzi le răspunde în *Curierul de Iași*. Declară că se simte „lovit în onoarea privată a persoanei și a familiei” și publică fragmente din corespondența sa privată cu Petrino de când acesta se afla în Bucovina, în ideea de a „deștepta pe acei domni ce astăzi au deschis brațele dlui Petrino întocmai precum îl îmbrățoșasem noi”. Într-o scrisoare din 27 martie 1874, Petrino arată, printre altele, cu câtă bucurie urmărise sporirea „direcției noi”, reprezentată prin *Convorbiri literare*, „singurul organ literar cu adevărată valoare și de gust estetic, care este spre onor și fericirea literaturii române”. Repetă laudele, în diferite forme, la adresa societății în ansamblu, dar în special a lui Maiorescu, în alte scrisori, datate 2 și 14 aprilie 1874.¹ Pe un asemenea fățarnic „Junimea” nu îl ia în serios, ci îi rezervă un tratament pe măsură, ridiculizându-i pretențiile de onorabilitate.

Ca orice bucovinean de viță nobilă, Petrino nu este un novice în afaceri de onoare. Aflăm că mai avusese un duel cu pistolul, probabil tot la Iași. În afacerea cu Negruzzi îi însărcinează pe George C. Catargiu și Mihail P. Balș să ceară satisfacție sau să obțină scuze publice. Nu i se oferă, iar primul rând de martori ai

lui Negruzzi, Alexandru Balș și Dimitrie G. Rosetti, îi pun condiții imposibile pentru o luptă cu pistolul: dueliștii să tragă la comandă. Aproape surd, Petrino obiectează și solicită un duel în care fiecare luptător să poată ținti cât timp dorește, ceea ce numai în condițiile unui duel extraordinar este permis. Refuzând un duel de exterminare, martorii lui Negruzzi se recuză și sunt înlocuiți cu unii la fel de șugubeți. Nicolae Gane și colonelul Mihail Cerchez vin cu altă condiție deconcertantă: nici unul din luptători să nu poarte ochelari în timpul luptei. Petrino, un miop notoriu, care nu vede la mai mult de trei pași, se opune. În final, tot el este cel care îl descalifică pe Negruzzi - o sterilă și nejustificată consolare, se arată în *Apărătorul legii* din 11 aprilie 1876. Campania sa împotriva „Junimii” nu este o frondă particulară. Petrino reușește să devină membru al Academiei Române, continuând alături de aliați de strânsură campania împotriva „Junimii”, „asociațiunea mutuală de susținere în pânea bugetului”, „corupătoare de idei”, ce se silește să „nimicească iubirea de Dumnezeu și de patrie prin cosmopolitism și atheism” etc.¹ Este vorba, desigur, de cunoscutul curent antijunimist din epocă, care, într-o retorică antioccidentală, denunță cosmopolitismul, ateismul și materialismul asociației.

Nicolae Gane, martorul lui Negruzzi în disputa cu Petrino, este și el nu doar un junimist de bază, ci și un duelist încercat. Pe la începuturile „Junimii”, în anul 1864, fiind judecător la Curtea de Apel din Focșani, se duelează cu colegul Theodor Botez pentru inima unei femei. Gane nu are, de fapt, nici un interes, dar amoretul Botez își pierde mințile de gelozie, trimițându-i o scrisoare prin care declară că nu-i loc pentru ei doi pe lume. Gane nu are emoții: Botez e cunoscut în urbe ca trăgător foarte slab. De altfel, întâlnirea i se pare o comedie demnă de râs, povestită printr-un pasaj din nuvela „Ura din

copilărie". Ambii nimeresc copacii din împrejurimi. Ulterior, redevin prieteni, după ce provocatorul se convinge de nevinovăția lui Gane.¹³⁵ Intrând în viața politică, Gane va fi cel care pretinde acordarea satisfacției. În primul din cele cinci mandate de primar al Iașilor, se simte insultat de remarcile din *Uniunea liberală* din 19 noiembrie 1872 la adresa ziarului său, *Curierul de Iași*. Ii trimite martori lui Alexandru Holban, redactorul-șef al ziarului advers, care își prezintă public scuzele, cum precizează *Uniunea liberală* din 26 noiembrie 1872.

Tot în sfera „Junimii”, în octombrie 1907 are loc duelul cu pistolul, fără urmări, dintre junimistul Dimitrie Onciul, directorul Arhivelor Naționale, și liberalul Pompiliu Eliade, ambii profesori la Facultatea de Litere de la Universitatea București. Pompiliu Eliade apreciază că tabăra junimistă din facultate „trata pe profesorii liberali de la o înălțime cu totul curioasă”¹³⁶, iar motivul este o ceartă în consiliul profesoral în care Eliade este caracterizat drept „obraznic” de mai multe ori de Onciul, pentru că îi încurcă lui Titu Maiorescu programul din cauza proverbiale lipse de punctualitate la cursuri.¹³⁷

O justiție permisivă.

Duelul în codurile penale din 1865 și 1874

Muntenia nu are în sistemul judiciar prevederi referitoare la duel până în 1865. încă de prin 1857, unionistul Vasile Boerescu se exprimă foarte critic în privința capacității duelului de a resuscita onoarea în rândul corpurilor sociale: „noi vedem din când în când câțiva tineri, cea mai mare parte moi și efeminați, căutând să maimuțărească tot ce Occidentul a avut mai rău, mergând pe teren cu sabia sau cu pistolul în mână”¹³⁸.

135 N. Gane, *Zile trăite*, Editura „Librăriei Nouă”, Iași, 1903, pp. 70-73.

136 „Un duel: Incidentul Pompiliu Eliade - D. Onciul”, *Voința Națională*, 13-26 octombrie 1907, p. 3.

137 BNR, Colecția manuscrise speciale, fond St. Georges, CCXIX, d. 7, f. 5.

138 Vasile Boerescu, *Trăite comparatif des delits et des peines au point de vue philosophique et juridique*, A. Durând, Paris, 1857, p. 305.

Ajuns membru al Adunării Elective din 1863, apoi numit în comisia pentru redactarea Codului penal și ales raportor, Boerescu își traduce în lege dorința de a pedepsi duelul în mod real și eficient.¹³⁹ Avocatul C. Cemescu susține că în proiectul de cod penal al lui Boerescu din 1864 este prevăzută și pedepsirea martorilor, preluând din prevederile *Pravilei* lui M. Sturdza. Ulterior, prevederea dispare. Comisia juridică justifică măsura nepedepsirii martorilor prin faptul că ei și doctorii simt o „necesitate”, „oameni de control în duel” și nu pot fi puși sub acuzare pentru complicitate.¹⁴⁰ Așadar, Codul penal din 1865 nu pedepsește martorii, spre deosebire de legislația anterioară din Moldova, instituind o tradiție juridică. De aici și cutuma de a nu se pedepsi martorii la duel.¹⁴¹ Prevederile sunt preluate în totalitate la revizuirea Codului penal din 1874 (legea din 17 februarie 1874) care lasă porțițe juridice pentru judecarea cu indulgență a afacerilor de onoare, fie prin nepedepsirea martorilor, fie prin încadrarea diferită a rănirilor sau a uciderilor în urma duelurilor.

Cum este pedepsit duelul în România? Acesta se regăsește în titlul IV al părții a doua, în care sunt tratate crimele și delictele contra persoanelor. La art. 258, capitolul I, „Crime și delictes contra persoanelor”, secțiunea V, se afirmă că „acela care, într-un duel, servindu-se de arme, nu a ocazionat nici omor, nici răniri, se va pedepsi cu închisoare de la 15 zile până la șase luni și cu amendă de la 200 până la 2.000 de lei”. Art. 259: „Când dintr-un duel ar fi rezultat moarte sau răniri, pedeapsa luptătorilor va fi închisoarea de la 15 zile până la 4 ani”. Art. 260: „Dacă luptătorii se vor bate fără secundanți ori martori, sau dacă regulile hotărâte de secundanți ori martori nu se vor fi observat, și dacă dintr-acest duel a rezultat moartea sau rănirea unuia, culpabilul se va pedepsi după dispozițiunile generale cuprinse în această

139 Ștefan Stătescu, *op. cit.*, p. 29.

140 *Constituționalul*, 18 februarie / 2 martie 1898, p. 2.

141 V. „Decizia Curții de Apel secția II din București în procesul martorilor în duelul Filipescu-Lahovari”, *Voința Națională*, 1898, 16-28 iulie,

lege, asupra omorului sau alte răniri corporale**. Art. 261: „Când un militar se va bate în duel cu un individ care nu este militar, se supune la jurisdicțiunea ordinară a tribunalelor civile**.

Din conținutul articolelor referitoare la duel și mai ales din prevederile art. 260 rezultă că legiuitorul ia în considerare convenția dueliștilor și, în consecință, nu pedepsește omorul sau rănirea în duel după dreptul comun. Ținând cont de convențiile particulare dintre martori, legea stipulează în contradicție cu Codul civil. Pe de o parte, legea declară că nu se pot face derogări prin convenții sau dispoziții particulare de la legile care interesează ordinea publică și bunele moravuri; pe de altă parte, se recunoaște drept validă o convenție declarată înainte nulă. Duelul intră astfel în categoria infracțiunilor cu regim aparte. Rezultatul final este că aceeași infracțiune, omuciderea cu voință și premeditare, are în Codul penal două moduri diferite de calificare și pedepsire.¹⁴² Putem spune că acest tratament diferențiat constituie un privilegiu, o favoare pentru o categorie distinctă de delincvenți, ceea ce încalcă articolul 12 din Constituția de la 1866, care desființase privilegiile. Departe de a fi un fenomen de masă, duelul este o practică curentă în înalta societate. Așadar, remarcăm un evident privilegiu de clasă în conținutul legislației.

Din motivele enumerate mai sus, întemeietorul școlii penale în dreptul românesc, Ioan Tanoviceanu (1858-1917), el însuși parte a unei generații de studioși la Paris, „care-și petrec o mare parte a timpului în sălile de arme**¹⁴³, acuză complicitatea tacită a autorităților: „același procuror care cerea pedepsirea țăranului pentru o palmă ori o lovitură de ciomag nu voiește să dea în judecată pe un duelist care a estropiat pe adversarul său printr-un glonț ori o lovitură de floretă". Pentru a scoate parchetele din nepăsare, Tanoviceanu sugerează o responsa- bilizare publică a

142 Victor Parhon, *Duelul, ofensele și reparațiunea lor*, Tipografia Speranța, București, 1899, pp. 76-77, 80.

143 Ioan Tanoviceanu, *Duelul*, Tipografia Ziarului „Curierului Judiciar”, București, 1915, p. 32.

cetățenilor, prin posibilitatea deschiderii acțiunii judecătorești de către orice cetățean în termen de un an dacă prerogativa nu este exercitată de Ministerul Public, în plus, propune ca oricare cetățean să aibă posibilitatea de a intenta o acțiune publică pe lângă tribunalul considerat complice al dueliștilor, răspunzătorii fiind pasibili de aceeași pedeapsă ca și dueliștii, la care s-ar adăuga pierderea dreptului de a ocupa funcții publice timp de 5-10 ani.¹⁴⁴ Asemenea inițiative venite din partea juriștilor nu au efect. Cutumele se dovedesc mai puternice decât legea.

În contextul unei legislații permissive și al unor cazuri rare de umărire în justiție, România ajunge foarte târziu, abia în 1894, la o cutumă orientativă după care se judecă martorii în duel, până atunci sentințele fiind contradictorii. Astfel, în procesul duelului dintre I. Isvoranu și I.I. Heliade Rădulescu (1872), atât ei, cât și martorii sunt dați în judecată de Ministerul Public și, în cele din urmă, achitați.¹⁴⁵ În 1873, sublocotenentul C. Malaxa este condamnat la doar șase luni de detenție pentru uciderea sublocotenentului Radovici,¹⁴⁶ iar martorii achitați. În schimb, doi ani mai târziu, căpitanul Alexandru Vidrașcu este condamnat, conform noilor dispoziții ale Codului penal din 1874, la patru ani închisoare,¹⁴⁷ maximumul prevăzut, după ce îl ucide în duel pe căpitanul Alexandru Drugănescu. Un alt caz, din 1881, este și mai sugestiv. Comisarul polițienesc

144 *Ibidem*, pp. 30, 47.

145 Dorina Tomescu, „Duelul la români. Reglementări și cazuri celebre”, *Muzeul Național*, voi. XV, nr. 15, 2003, p. 204; *Voința Națională*, 15-27 iulie 1898, p. 2.

146 G.A. Florescu, *Apărarea ofițerilor acuzați în duelul întâmplat între sub-locotenenții Malaxa și Radovici din batalionul de vânători, pronunțată înaintea Consiliului de revizie*, Tipografia Anton Mănescu, București, 1873, p. 30.

147 „Sentința Curții de Apel din București secția II”, *Dreptul*, nr. 29, 20 aprilie 1875, p. 229.

Leon Ghica îl ucide într-un duel cu pistolul pe inginerul Scarlat Várnăv. Junimistul George Panu, pe atunci prim-procuror la Iași, primește o telegramă de la ministrul de justiție, Dimitrie Gianni, prin care i se cere să acționeze „cum crede de cuviință”. Constatând lealitatea combatanților și a martorilor, deși există o legislație împotriva duelului, Panu încheie acțiunea, lăsându-l pe Leon Ghica nepedepsit.¹

Cazul care conturează jurisprudența românească referitoare la martorii luptei se petrece la Botoșani, în 1893. Alexandru Medvay, profitând de încrederea amicului său Eugen Brodschi, ambii din Galiția, îi seduce soția și fuge cu ea în Ungaria. La prima întâlnire cu Medvay, Brodschi este provocat la duel. Luptătorii, martorii și medicii trec frontiera în România, în județul Botoșani, pe moșia Burdujeni, deținută de un prieten comun. În schimbul de focuri cade mort tocmai Medvay, soțul ultragiatic. Cazul este adus înaintea Tribunalului Botoșani, care, găsind că duelistului îi sunt aplicabile dispozițiile speciale privitoare la omuciderea din duel, îl condamnă la doi ani închisoare corecțională, în timp ce martorii și medicii sunt achitați. La rândul ei, Curtea de Apel Iași, judecând apelul înaintat de prim-procurorul Tribunalului Botoșani, îl respinge ca nefondat. Ministerul face recurs și împotriva acestei hotărâri de achitare a martorilor, la înalta Curte de Casație, care ajunge să judece, astfel, pentru prima oară, o chestiune atât de complicată. Recursul se judecă la 15 februarie 1894 și este respins ca neîntemeiat. Cu acest prilej, înalta Curte de Casație ține să precizeze o serie de circumstanțe în care s-ar putea discuta vinovăția martorilor, emițând câteva considerații de jurisprudență pentru interpretarea acestor circumstanțe: „Martorii sunt urmăriți numai atunci când se va dovedi că ei au provocat, au ațâțat pe luptători sau i-au asistat în condițiunile stabilite de art. 50 din Codul penal. Nefacând aceasta, martorii

nu vor putea fi urmăriți, căci faptul martorilor care asistă în diferitele faze ale duelului pe combatanți, departe de a fi un fapt oprit de legiuitorul penal, e un fapt util, și această utilitate a lor o recunoaște chiar legiuitorul în art. 260 Cod penal"¹⁴⁸.

Modelul instanțelor românești în rarele procese legate de dueluri este de inspirație franceză. Ele au în vedere *Repertoarul de jurisprudență (1827-1828)* al lui Merlin de Douai, considerat o operă de referință pentru toți juriștii secolului al XIX-lea. Conform acestei interpretări, duelul, deși blamabil din punct de vedere moral, nu poate fi asimilat omuciderii involuntare și prin imprudență, morții provocate de o violență gravă sau asasinatului.¹⁴⁹ Susținută de numeroși avocați și juriști până la sfârșitul veacului al XIX-lea, această interpretare admite implicit validitatea unei convenții private făcute între cele două părți (procesul-verbal semnat de martori), care atestă respectarea șanselor egale de luptă.

În practică însă, cea mai mare problemă rămâne aplicarea selectivă și întâmplătoare a legii. Lipsa de vigilență a autorităților are două explicații. Prima ține de decredibilizarea personalului din justiție. Avocații constituie o parte însemnată a dueliștilor (de fapt majoritatea dintre categoriile profesionale liberale, 7,89% din afacerile de onoare), dar există cazuri notorii și de procurori sau judecători implicați direct - 1,84% din spețe (Anexa D). În balanță trebuie pus și comportamentul șefilor politici ai justiției. Un ministru al justiției, Al. Bădărau, într-un interval de un singur an (1905-1906), trimite martori mai multor adversari politici, dintre care unul este Eugen Stătescu, fost ministru al justiției.¹⁵⁰ Și alți foști miniștri ai justiției se

148 Ion I. Nedelescu, *Codul onoarei și regulile duelului*, Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, București, 1926, pp. 47-49.

149 François Guillet, „La tyrannie de l'honneur. Les usages du duel dans la France du premier XIXe siècle”, *Revue historique*, voi. 4, nr. 640, 2006, pp. 881-882.

150 *Epoca*, 24 mai 1905, pp. 2-3. Ceilalți doi erau senatorul liberal C.C. Arion și deputatul conservator Nicolae Filipescu.

dulează: Titu Maiorescu și Eugen Stătescu (1885), Mihail Pherekyde (1887), Alexandru Djuvara (1885), Al. Marghiloman (1883), N. Blaremborg (1890). În 1898, avocatul și memorialistul George Panu afirmă că prevederile împotriva duelului căzuseră în desuetudine, fiindcă vizau obiceiuri și moravuri susținute chiar de o parte a celor care trebuiau să le stopeze: ar fi o ipocrizie a pretinde judecătorilor să aplice o legislație pe care ei înșiși o încalcă.¹⁵¹ Pentru posibili inculpați, duelul este, așadar, validat de societate, fiind considerat o practică răspândită printre cei responsabili să-i condamne.

A doua explicație rezidă în tradiția unor rețele sociale bazate pe nepotism, clientelism și patronaj. Percepția că dueliștii sunt protejați sau rudele unor politicieni importanți inhibă zelul procurorilor de a demara anchete. Amploarea fenomenului este dovedită de faptul că martorii unor dueliști necunoscuți sunt de rangul unui parlamentar, ministru, magistrat sau general, fapt pentru care presa acuza mușamalizarea dirijată de sus.¹⁵²

Codurile de duel

Codurile de duel sunt literatura de căpătâi a membrilor societăților și cluburilor de scrimă. Dueliștii români îi folosesc în judecarea cazurilor în mod covârșitor pe autorii francezi. Baza „legislației” este lucrarea contelui Chatauvillard *Essai sur le duel*¹⁵³, care își pune cel mai vizibil amprenta asupra caracteristicilor duelului românesc. Prin dezaprobarea sau stricta reglementare a utilizării pistolului, Chatauvillard a părut că împărtășește evoluția duelului înspre întâlniri încheiate *au premier sang*: „În stadiul actual al manierelor noastre, un duel

151 „Procesul Filipescu-Lahovari”, *Constituționalul*, 19 februarie 1898, p. 3.

152 Un astfel de caz mușamalizat era duelul (cu pistolul) din Buzău, dintre avocatul I. Dimitriade, cumnat al ministrului justiției G. Pallade, și magistratul Al. Gianni, nepot al președintelui Camerei, Dimitrie Gianni. V. *Epoca*, 11 iunie 1898, p. 1.

153 Comte de Chatauvillard, *Essai sur le duel*, Paris, 1836.

obișnuit (*au premier sang*) este suficient nevoii nobile de a șterge o ofensă"¹⁵⁴.

Accesibil decenii la rând doar în limba franceză, codul Chatauvillard este tradus în 1873 de Constantin Constantiniu, profesor de arme la Societatea de Gimnastică și Dare la Semn, angajat în acest scop de câțiva „oameni onorabili”. „Bunele consilii ale acestor oameni de anima, talentele, conlucrarea lor conștiințioasă” îl determină pe autor „să nu mai stea la îndoială”¹⁵⁵. Recomandat în *Românul* din 8 iulie 1873 ca bibliografie obligatorie, ghidul dueliștilor este rezultatul unei presante cereri sociale. Prin 1892, apare o nouă adaptare succintă după Chatauvillard, realizată de Nicolae Ștefan Velescu, maestru de arme la Școala Superioară de Război.¹⁵⁶

Alături de codul Chatauvillard, Horia C. Rosetti, o autoritate recunoscută în materie de duel, îl recomandă călduros pe Adolphe Tavernier, alături de Prevost și Jollivet ori Emil Andre.¹⁵⁷ Cum însă opera lui Chatauvillard este singura obligatorie, această carte foarte solicitată este de negăsit în biblioteci. O realitate ce îl determină pe Horia C. Rosetti, la 1900, să se gândească la o prezentare în limba română a operei, cu acordul Marelui Stat-Major al Ministerului de Război, pornind de la punctele de vedere ale prințului George Bibescu și ale ducelui Fery d'Eclands. Cei doi încearcă, în cartea lor *Conseils pour les duels*,¹⁵⁸ să adapteze și să explice vechea operă a lui

154 Așa cum subliniază Robert A. Nye, *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1993, p. 142. („Dans nos mœurs, le duel ordinaire suffit pour satisfaire au noble besoin de laver un offense”. Chatauvillard, *op. cit.*, p. 122.)

155 C. Constantiniu, *Codicele duelului după Chatauvillard*, Tipografia Curții, Lucrătorii asociați, București, 1873, p. 7.

156 N. Șt. Velescu, *Scrima cu floreta și sabia*, Tipografia Modernă Gregorie Luis, București, 1892.

157 Adolphe Tavernier, *L'art du duel*, Paris, 1885; C. Prevost, G. Jollivet, *L'escrime et le duel*, Librairie Hachette et Cie, Paris, 1891; J. Jacob, Emil Andre, *Le Jeu de l'epée*, Paris, 1887.

158 George Bibescu, *Conseils pour les duels: à l'épée, au fleuret, au sabre et au pistolet*, Alphonse Lemerre, Paris, 1900.

Chatauwillard. între altele, ei cer ca un duel să nu se încheie fără vărsare de sânge; mai prescriu reguli severe în ceea ce privește responsabilitatea jurnaliștilor, admit ca armă legală floreta, permit combatanților să se bată cu armele proprii, cu mânășă de arme, stabilesc îndatoririle martorilor, precum și dreptul de a se adresa unor arbitri.

Lui Horia C. Rosetti, fiul lui C.A. Rosetti, îi aparține și cea mai reușită traducere a codului lui Chatauwillard. Mentorul unor numeroși dueliști, Horia C. Rosetti lasă o cutumă relaxată. Combatanții, de comun acord, sunt liberi să consulte și să adopte regulile de la oricare dintre autorii menționați, pentru că, potrivit Codului civil, convențiile legal făcute au putere de lege pentru cele două părți. în caz de neînțelegere sau de arbitraj, părțile nu se pot adresa decât codului întocmit de Chatauwillard, care are putere de lege.¹⁵⁹ Cum vom vedea, nu puține sunt regulile care asigură onoarea într-o luptă.

„Capacitatea“ - cine poate să se dueleze

Nu oricine este calificat să se bată în duel sau să servească drept martor, arată Horia C. Rosetti. Duelistul trebuie să fie „om de onoare în cea mai înaltă accepțiune a cuvântului.” Neexistând o regulă generală după care un om poate fi considerat „descalificat”, se merge în special pe ideea precedentului sau a similitudinii. Sunt excluse persoanele condamnate pentru fapte atingătoare onoarei sau care au refuzat anterior să dea satisfacție în chestiuni de onoare fără să motiveze ori care s-au adresat justiției, în loc să iasă pe teren; cei cunoscuți ca imorali, perversi, întreținuți, nedemni. în cazuri neclare, insuficient determinate, niște martori perfect onorabili îl pot „salva”

159 Horia C.A. Rosetti, *Teoria sau alfabetul crimei și Codul duelului*, prefată de principele George Bibescu, Tipografia Voința Națională, București, 1902, p. 171.

de la rușine pe un pretendent asupra căruia există dubii. Pentru descurajarea vendetelor, tatăl, fiul, fratele, ruda, amicul unui om rănit sau ucis în duel nu sunt admiși să se bată pentru a se răzbuna. Rudele precum tatăl și fiul, frații, nepotul și unchiul nu se pot lupta în duel. Profesorii de scrimă, cu excepția cazului în care se duelează între ei, nu se pot bate decât dacă sunt insultați prin lovire. Datornicul nu se poate duela cu creditorul dacă nu achită în prealabil datoria.¹

Provocarea, chemarea la duel

Ofensele sunt clasificate în trei categorii: I. ofensele simple; II. ofensele grave (cu insulte și calomnii); III. ofensele cu lovire și rănire. Primele două categorii se săvârșesc prin fapte, cuvinte (uneori scrise) și omisiuni intenționate. Ofensat este considerat cel care suferă o ultragiare mai gravă: dacă la o injurie se răspunde cu o lovitură, a doua este considerată insultă superioară. Ofensatul simplu are dreptul să aleagă armele, cel ofensat grav poate să aleagă regulile duelului și armele luptei, iar cel lovit alege armele, regulile duelului și distanțele (cap. I, art. 1-12).

Provocarea este un ritual menit să detensioneze psihologic conflictul de onoare și să deschidă posibilitatea unei împăcări, în provocarea scrisă la duel (cartelul), ofensatul trebuie să prezinte numele său și adresa, iar acela căruia îi este adresată este obligat să răspundă. Este obligatoriu ca „martorii, purtători ai cartelului, să fie primiți cu cea mai mare politeță și să li se răspundă prin numire de martori" (cap. III, art. 1-2). Scuzele, sub formă scrisă sau verbale, nu sunt valabile decât în prezența martorilor; onoarea nu suferă nici o atingere prin recunoașterea greșelii. Horia C.A. Rosetti atrage atenția că scuzele prezentate după toate condițiile cerute de ofensat anulează dreptul provocării la duel, iar rolurile se pot inversa: acela care dă reparație intră în drepturile ofensatului (cap.

III, art. 4).

Scuzele sunt cu atât mai apreciate cu cât sunt făcute mai prompt și în mod franc, fiind un exercițiu public de umilință. „Trebuie superioritate și adevărat curaj pentru a îndeplini această datorie, căci cel care o face se expune la critica, la blamul, la râsul tuturor acelor mici la suflet, care din nefericire sunt nenumărați. Adevărații oameni de onoare însă îl vor aproba" (cap. III, art. 6). Scuzele prezentate pe teren sunt, de cele mai multe ori, blamate sau considerate tardive, fiind bănuite că sunt motivate de pericolul iminent.

Armele

Prințul George Bibescu respinge utilizarea săbiei, percepută ca o armă tipic militară, dificil de mânuit de un civil neantrenat. Horia C. Rosetti se declară cel mai mare inamic al săbiei, fiindcă forța fizică are un rol prea mare, minimalizând tehnica și agilitatea adversarilor. Mușchii jucând un rol de căpetenie, nu mai poate fi vorba de egalitate între adversari. De aceea, Rosetti recomandă spada, unde agilitatea, dibăcia, talentul ar face ca triumful să fie „nu al celui mai puternic, dar al celui mai valoros [...] Spada este *supremația inimii* asupra mușchilor" (cap. II, art. 1). Mai departe se precizează caracteristicile spadei de duel: arma pentru împuns, cu o lamă de 86-87 cm, dreaptă, rigidă și triunghiulară, cu garda (eo- *quille*) de oțel, rotundă, cu un diametru de 12-14 cm, iar greutatea să nu depășească 530 de grame (cap. II, art. 2).

Rolul martorilor

Acceptul de a fi martor al unui amic presupune o responsabilitate nu doar de viață și de moarte; este vorba de a gestiona onoarea celui care solicită sprijinul. „Martorului i se încredințează mai mult decât viața: onoarea. Nu trebuie să uităm că martorul rău ne poate pierde și pe una, și pe alta, precum cel bun ni le poate scăpa pe amândouă: și viața, și onoarea" (cap. IV, art. 13). Pe lângă intermedierea relației dintre ofensat și ofensator, martorii îndeplinesc rolul unor arbitri care nu trebuie să irosească, în principiu, nici o șansă pentru rezolvarea amiabilă sau pentru negocierea unor condiții cât mai puțin periculoase,

prin alegerea armelor și condițiilor de luptă (distanțele, locul, momentul încetării luptei etc.) Pentru a nu comite erori și a nu primi învinuiri, „martorii trebuie să primească de la clientul lor instrucțiuni scrise sau o scrisoare prin care să le dea puteri depline de negociere" (cap. IV, art. 3). Este o formulă acoperitoare pentru misiunea martorilor în cazul încălcării de către client a hotărârilor luate. Prin urmare, pentru stabilitatea hotărârilor luate de cei patru martori, pentru ca toate părțile să fie sigure că tratează în mod serios și definitiv, la întâlnire trebuie să-și comunice reciproc mandatul încredințat de clienți. Recomandarea lui Horia C. Rosetti către martori este să nu accepte statutul unor simpli mesageri ai condițiilor deja stabilite de către luptători. Pentru a nu fi induși în eroare de pretendenții la duel, trebuie să judece efectiv ofensa și gravitatea ei, fiind necesară și obligatorie cunoașterea adevăratei cauze a duelului (bani, orgoliu, amor, ură), altfel ar fi puși să asiste la dueluri pe care nu le-ar fi tolerat în deplină cunoștință de cauză. Înainte de luptă, martorul devine un „duhovnic": „Trebuie să-i spovedească, să afle adevăratul motiv al luptei, să caute să pătrundă în inima lui spre a vedea ce ascunde, să ghicească ceea ce clientul nu vrea sau nu poate spune, să înțeleagă starea lui sufletească, slăbiciunile mai ales" (cap. IV, art. 13). Recomandarea este ca măcar unul dintre martori să fie în vârstă, serios, și să fie evitați martorii tineri, violenți, pasionați, nervoși etc. Sunt excluse rudele de gradul I, tocmai pentru a se asigura imparțialitatea deplină. Drepturile martorilor sunt, în fapt, datorii; duelul cu condiții ușoare și stabilite peste capul martorilor ar fi ridicol; dimpotrivă, un duel pentru pricini neserioase în condiții prea dure ar putea deveni barbar (cap. IV, art. 7), neavând nimic de-a face cu civilizația sau cu spiritul cavaleresc.

Substituirile la provocări

Deși duelul este legat de ideea că ofensele sunt personale și că la ele nu poate reacționa decât cel care le-a primit, Chatauvillard admite două substituiți: fiul poate lua locul tatălui aflat în incapacitate fizică, nepotul pe al bunicului sau viceversa. Alți autori - prințul Bibescu, St. Thomas, Tavernier - admit și

substituirea fraților, nu însă și Horia C. Rosetti.¹⁶⁰ în aceste situații, ofensa trebuie să fie gravă, adică de gradul II cel puțin. în cazul femeilor, ofensele, chiar cele simple, trec asupra protectorului legal: soț, fiu, tată, frate sau simplul însoțitor aflat de față în momentul incidentului.

Timpul, temporizarea

Regula generală pretinde ca ofensatul să trimită cartelul în 24 de ore, iar răspunsul să survină în următoarea zi. în mod expres, martorii trebuie să nu consimtă mai înainte de acest termen, „pentru a permite mâniei adversarilor să se domolească” (cap. III, art. 9). E de preferat ca duelul să aibă loc după-amiază, fiindcă dimineața omul se află „încă sub impresiunea nopții, a gândurilor rele ce singurătatea i-a putut sugera”. După-amiază, lumina, amicii, martorii ar fi transformat atitudinea omului, pregătindu-l pentru întâlnire, la care avea nevoie de „toată perspicacitatea inteligenței sale și de tot sângele-rece” (cap. IV, art. 3).

Trebuie evitat ca așteptarea pe teren dinaintea luptei să fie mai lungă de zece minute. Formalitățile lungi, tergiversările pot tensiona inutil niște bărbați care au nevoie de sânge-rece pentru luptă. Cei dintâi sosiți sunt datori să aștepte 30 de minute, după expirarea termenului martorii putând constata refuzul duelului. în caz de forță majoră, duelistii trebuie să trimită martorii la locul stabilit pentru o reprogramare a luptei.¹⁶¹ Reprizele de duel cu spada, de 3-6 minute maximum, cu pauză de 2 minute, se scurtează dacă un luptător este cardiac sau emfizematic. A nu acorda repaus însemna „a pune la discreția celor mai tineri, mai puternici, mai sănătoși viața celor mai bătrâni, mai slabi, mai bolnavi” (cap. IV, art. 12).

160 *Ibidem*, pp. 285-286.

161 *Ibidem*, pp. 272-273.

Lupta

Terenul ales și tras la sorți trebuie să fie egal pentru ambii adversari, umbros, neted, nealunecos, larg (cel puțin 4—5 metri), lung (cel puțin 15 metri, de preferat 25-30 metri), pentru a permite retragerea. În ultimul caz, se poate stipula în procesul-verbal că terenul pierdut de un duelist rămâne dobândit de adversar. Ajunși pe teren, adversarii nu trebuie să aibă vreo explicație sau vreun schimb de cuvinte, martorii fiind împuterniciții lor. Luptătorii sunt invitați la o inspecție corporală, martorii adversari verifică inexistența corpurilor străine menite să blocheze loviturile, sunt apoi înștiințați de condițiile înfruntării, după care conducătorul luptei (unul dintre martori, desemnat prin tragere la sorți) dă semnalul printr-un singur cuvânt: „*dlez!*“ (cap. V, art. 11).

O discuție întreagă se referă la situația dacă duelistul care reușește să-și „înghesuie” (*accule*) adversarul, aducându-l la limita terenului stabilit, trebuie să lovească, sau să se oprească. „Astăzi, credem, mai toți sunt de acord a zice, că este drept ca acela care cu riscul vieții sale, prin sânge-rece, știință, răbdare și curaj a adus pe potrivnic la acea extremitate să se bucure de fructul periculoasei și grelei sale munci” (cap. V, art. 2). Dar a lovi pe adversar când este dezarmat sau se află căzut la pământ, a-i apuca spada cu mâna, a prinde mâna sau corpul adversarului cu mâna este în afara regulilor duelului și lipsit de onoare și cavalerism (cap. V, art. 17). De asemenea, Horia C. Rosetti recomandă interzicerea luptei corp la corp, când adversarii ajung unul lângă altul, gardă la gardă, piept la piept, fiindcă poate degenera într-o păruială fără control, dar și fiindcă martorilor le-ar fi imposibil să vadă toate loviturile, permise sau nu, pe care și le aplică dueliștii.¹

Pe parcursul luptei, martorii, fiecare înarmat cu câte o spadă sau un baston, al cărui vârf îl țin în jos, urmăresc să oprească duelul la cea mai mică neregulă sau când se produce o rănire, cădere, dezarmare și, chiar cu riscul vieții, trebuie să intervină la

timp (cap. V, art. 13). Martorii sunt obligați să intervină în cazul a trei tipuri de abateri: I. cele care atrag observații (comportament incorect, cum ar fi vorbirea pe teren, nesupunerea la comenzile martorilor, fără a fi rezultat vreo rănire); II. abateri care pot duce la întreruperea luptei (cei care nu se supun la observațiile martorilor, insultă sau caută să lovească pe adversar sau pe martori); III. în cazul abaterilor de la regulile convenite (apucarea cu mâna a spadei adversarului; continuarea după semnal sau începerea luptei înainte de semnal, lovirea adversarului dezarmat) care duc la rănirea sau uciderea adversarului se întocmește un proces-verbal înaintat instanțelor judecătorești.¹

Oprirea luptei

Martorii pot conveni între ei, fără a comunica clienților, dacă lupta se sfârșește la prima rană primită (cap. IV, art. 13), dar nu trebuie niciodată să anunțe că duelul este până la moarte. Pot cel mult să anunțe că lupta poate reîncepe după o rănire, în cazul unei afaceri grave (cap. IV, art. 15). În general însă, în special la duelurile cu pistolul, se poate estima gravitatea în funcție de condiții: de pildă, stabilirea unei distanțe mai mici de 15 pași, cu înaintare și mai multe focuri, înseamnă un duel mortal. Horia C. Rosetti dă dreptate însă prințului George Bibescu și ducelului Fery d'Esclands, care consideră că un duel cu spada sau cu sabia nu trebuie să se termine fără rănire (cap. IV, art. 23). Dacă rănitul continuă încrucișarea spadei cu adversarul după ce lupta este oprită, aceasta este privită ca o dorință de continuare. Un curs al luptei în afara regulilor stabilite echivalează cu încălcarea codului onoarei, obligându-i pe martori să facă un proces-verbal pentru ca autorul infracțiunii să fie deferit tribunalului ca un infractor de drept comun (cap. IV, art. 20). În general, oprirea luptei este dificilă, iar conducătorul luptei trebuie să convină cu unul dintre martori să acționeze sincron, sărind în fața dueliștilor sau blocându-le spadele cu bastonul în același timp. Cu alte cuvinte, este nevoie de martori experimentați, capabili să intuiască cursul luptei și să acționeze rapid, în fracțiuni de

secundă; cea mai mică greșeală i-ar permite unui duelist să lovească, în timp ce celălalt e blocat.¹⁶²

Este just duelul cu un invalid?

Și infirmul are dreptul la apărarea onoarei, întocmai ca validul, prin urmare este supus aceluiași ritual de responsabilizare socială, firește cu unele concesii menite să-i pună într-o postură cât mai echilibrată cu adversarul. Sabia sau spada sunt arme care nu pot fi impuse unui infirm decât în cazul în care acesta l-ar lovi pe adversar (ofensă de categoria a III-a). Când infirmul refuză spada sau sabia, lupta are loc cu pistolul, dar ofensatul alege, în acest caz, condițiile (distanța și numărul de gloanțe) (cap. IV, art. 18). în cazul unui chior, codul nu oferă prea mult variante într-un duel cu pistolul, permițându-i să refuze lupta doar în caz de ofensă simplă.

Vârsta dueliștilor

Majoratul (21 de ani) este vârsta minim acceptată, însă există și excepții pentru ofensă gravă, în cazul tinerilor deja „intrați în lume“, care au făcut serviciul militar, sunt căsătoriți, își asigură singuri existența.¹⁶³ în principiu, martorii unui tânăr nu trebuie să-i lase să se bată cu un vârstnic trecut de 60 de ani, cu excepția situației în care tânărul este insultat grav sau lovit. Nu este o interdicție absolută; ea trebuie judecată în funcție de vitalitatea bătrânului. Singura categorie exceptată de la condiția vârstei sunt jurnaliștii, pentru a nu permite unui gazetar să profite de vârstă și să ofenseze (cap. IV, art. 19).

Arbitrajul și juriul de onoare

Instituția arbitrajului și cea a juriului de onoare apar ca răspuns la neînțelegerile dintre martori, destul de frecvente de altfel. Arbitrajul se referă la chestiunile care nu ating onoarea persoanelor, iar juriile de onoare sunt solicitate când în litigiu se află moralitatea și demnitatea cuiva. Pentru a evita arbitrajele legate de orice amănunt, Horia C. Rosetti recomandă martorilor

¹⁶² *Ibidem*, pp. 274-276.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 259.

să stabilească încă de la început că în cazul unui dezacord se vor raporta la codul duelului după Chatauvillard. Atunci când se ajunge la arbitraj, martorii apelează la o persoană cunoscută și onorabilă, de o competență neîndoieală pentru toată lumea, care, după ce i se explică dosarul, dă o decizie în scris. Martorii pot desemna doi arbitri, iar în caz de neînțelegeri trebuie numit un al treilea, prin tragere la sorți.¹⁶⁴ Decizia juraților este obligatorie și definitivă.

Duelul cu pistolul

Se recomandă expres evitarea pistoalelor ghintuite (de mare precizie, fiindcă stabilizează proiectilul printr-o mișcare de rotație) și cu țință (cătare). Asupra duelului cu pistolul există multe rezerve, fiind considerat o armă „rea“, întrucât lupta este considerată fie „ridicolă“, când nu se nimerește ținta, fie „barbară“, când adversarul este lovit în plin, fără posibilitatea de a para sau riposta. Pistolul nu presupune abilitățile fizice, îndemânarea, pregătirea psihologică, autocontrolul emoțional al luptei cu spada și, pe deasupra, nici dueliștii, nici martorii nu au posibilitatea să proporționeze rezultatul duelului cu gravitatea ofensei.¹⁶⁵ Dueluri generate de o ofensă mică se pot încheia cu omor, iar cele cu ofense grave, cu nimic. Chatauvillard arată diversele modalități de luptă: de pe loc, tragere de voie, cu mers, cu mers întrerupt, pe linii paralele, la semnal. Cel mai uzual în modernitatea românească este „la comandă“, cu tragere de pe loc. Distanța este de obicei între 25 și 35 de pași (un pas are 80 cm), iar duelurile excepționale, cele care presupun o distanță mai mică, trebuie refuzate de martori.

Semnalul de tragere presupune un anumit tempo: în intervalul de la 3 la 9 secunde sau de la 2 la 6, adică 3, respectiv 2 secunde între lovituri. La cea dintâi lovitură, combatanții ridică arma; după prima lovitură, în timpul celei de-a doua și până la a treia lovitură trebuie să ochească. La a treia să tragă în mod

¹⁶⁴ *Ibidem*, pp. 261-262.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 291.

simultan.¹⁶⁶ Dacă unul dintre dueliști trage înainte de a treia lovitură sau după ea, fapta este considerată fărădelege. Ce înseamnă asta? Presupunând că împușcătura se soldează cu pierderea vieții adversarului, acțiunea este socotită un asasinat. Dacă scapă de lovitura anterioară celui de-ai treilea semnal, adversarul este îndreptățit să țintească cât vrea și apoi să tragă „fără scrupul”. În realitate, multe defecțiuni tehnice dau peste cap calculele foarte precise a ceea ce trebuie să fie dovada comportamentului onorabil - trebuie să ținem seama de faptul că, de obicei, pistoalele de duel sunt arme cu cremene sau cu capsă. Pentru a preîntâmpina problemele duelului la semnal, se adoptă duelul la comandă, considerat mai potrivit, întrucât nu-i expune pe dueliști să fie dezonozați din cauze tehnice. Care e diferența dintre cele două tipuri de duel? La semnal se trage simultan și numai la semnalul „trei”, la comandă se trage după voie între comanda de „foc” și cea de „trei”.¹⁶⁷ Armele, din aceeași pereche, sunt trase la sorți.¹⁶⁸

Procesul-verbal de carență

„Procesul-verbal de carență”, adică descalificarea, se referă la refuzul luptei. Este un act destinat comunității, nu doar cercului apropiatilor. Valoarea sa operațională este simbolică, menită a semnaliza celor interesați „carența” de caracter a

166 *Ibidem*, pp. 295-296.

167 *Ibidem*, pp. 300-301.

168 *Ibidem*, p. 315.

„lașului”. Reprezintă, așadar, un preaviz al excluderii din cercul onorabililor. Publicate în spații plătite, rezervate reclamelor, procesele-verbale sunt, de obicei, întărite de o scrisoare sau de un articol, adresate opiniei publice de către provocator. Dată fiind rata ridicată de refuz al duelurilor, procesele-verbale de carență reprezintă un adevărat fenomen compensatoriu al luptei pe teren, o formă de umilire publică, combinată cu o do- jană moralizatoare.

Un spumos exemplu al genului rămâne procesul-verbal de carență întocmit de Barbu Ștefanescu-Delavrancea, redactor la *Epoca* în 1885. El este adresat unui redactor anonim al ziarului *L'Etoile Roumaine*, în locul căruia acceptă să se dueleze însuși redactorul-șef al publicației, Al. Djuvara. Numai că Djuvara refuză - după șase reprize! - să mai continue duelul cu spada, din cauza oboselii, iar „anonimul” se alege cu o descalificare umilitoare din partea temutului scriitor:

„Sunt oameni care, pentru un codru de pâine, pândesc la răspântii și, pitulați în șanțul șoselei, ucid pe călători. Aceștia sunt lași din cauza lenei și a foamei.

Sunt oameni care umblă cu traista intrigei pentru a se recomanda celor mai mari. Și lingușind, acuzând fără scrupul, intrând în noroi și scuturându-se pe oricine întâlnește în drum, își răcoresc mica lor inimă. Aceștia sunt ambițioși fără nici un dar de la Dumnezeu. Aceștia sunt lașii ce băjbâie la întuneric după procopseală.

Sunt oameni care acuză pe alții de infamia lor; și, făcând dintr-un lucru de nimic o vină, din vină un păcat, din păcat o crimă, nu se opresc decât când socotesc că au adus pe adversarul lor tocmai în halul în care i-au adus nesimțirea și ignoranța lor. Aceștia sunt lașii condamnați, dar grațiați și cocoloșiți de câțiva puternici cinici. Dar, cel puțin, tot ce fac ei fac pe față. Își declară meseria.

Cei dintâi își primejduiesc capul, cei de-ai doilea nu aspiră decât la pomană, cei de-ai treilea își vând obrazul. În toate

aceste mizerii omenești există și o cumpănă. în tustrele cazurile este un risc de viață ori de cinste.

Dar pe lângă aceste fapte, pe care întreaga lume le cunoaște, s-a descoperit un altul în care lașitatea e o cunoștință nouă pentru mintea omenească.

Un scriitor insultă personal pe cineva într-o gazetă. Scrie; nu dovedește; nu subscrie. Se ia socoteala gazetei; gazeta nu mărturisește autorul; primul-redactor al ei își ia asupra-și responsabilitatea articolului. își constituie martorii și cearcă a repara insulta pe teren.

Dar, după câteva asalturi, acest cavaler, care și-a încrucișat spada pentru altul, se declară obosit de vecinicie, neputând a se mai bate nici după o odihnă ce ar fi putut crede el necesară, nici chiar în altă zi. Martorii săi primesc și subscriu o astfel de situație. Martorii care mi-au făcut cinstea de a fi ai mei, după cum mi-au declarat, nu puteau să-mi «ție cu de-a sila adversarul pe teren».

în urma acestora, m-adresez către cel care a scris acel articol injurios:

Ai avut lașitatea de-a insulta fără a subscrie;

Ai avut lașitatea de-a nu mărturisi insulta;

Ai avut lașitatea de-a primi ca să se bată un altul în locul tău;

Trebuia, cel puțin, să nu iei asupra-ți și rușinea de a trimite în locu-ți cavaleri *care se ostenesc și se ostenesc de vecinicie*.

Știu că necinstea merge mână în mână cu lașitatea.

Poltronia d-tale e un nou caz pe lume.

Și pentru un necinstit și laș între baston, palme și... sunt dator să stau la îndoială.

în tot cazul, în ziua când îți voi afla numele, vei primi neapărat ceea ce ți se cuvine din cele trei drepte plăți."¹

Alte mostre ale genului sunt mult mai telegrafice. Prințul George Bibescu îl descalifică în 1901 pe ziaristul C.A. Ionescu Caion, în urma unei provocări la duel din cauza unei broșuri considerate insultătoare - „Din istoria contemporană a României”. Caion refuză duelul, potrivit martorilor trimiși de Bibescu (Ion N. Lahovari și Mihail Ghica). Răspunsul prințului, adresat martorilor, este formatul standard al procesului-verbal de carență:

„Scumpii mei prieteni,

După cum vedeți, m-am înșelat. Numitul C.A. Ionescu, care înjură, dar nu se bate - pentru că ține mult la pielea sa -, este un om descalificat, nevrednic de o corecțiune cu spada. Ca nerușinații de soiul lui, dânsul nu merită decât bastonul.”¹⁶⁹

Cum vom observa în repetate rânduri, deși detaliate excesiv în unele privințe, codurile nu reușesc să acopere întreaga plajă de dispute întâlnite într-o afacere. Ele servesc drept ghiduri, lăsând interpretările delicate în seama unor dueliști cu experiență, numiți consultanți, care se folosesc deseori de precedente pentru a lua decizii.

169 *Epoca*, 4 august 1901, p. 2.

Cine este onorabil?

În 1871, un consilier al capitalei, George Florescu, îl provoacă la duel pe un anume N. Ioanid, băcan din strada Lipscani, la rândul său membru al Consiliului Comunal. Disputa celor doi nu este determinată de o altercație personală, iar afacerea lor de onoare ar fi rămas necunoscută dacă ziarele nu ar fi sesizat miza publică a conflictului. Într-o ședință a administrației - relatează *Poporul* din 12 septembrie 1871 - Ioanid cere o socoteală exactă asupra întrebuirii pietrei de pavaj, spunând că ar vota pentru achiziționarea unei cantități suplimentare, dar nu are încredere în Florescu, coordonatorul lucrărilor de modernizare. În termenii actuali, este o acuzație de corupție, care pune în discuție publică integritatea morală, deci onoare. Florescu, ofensat, cere să i se acorde „satisfacție pe câmpul de onoare”, expresie pe care Ioanid pretinde că nu o înțelege, „mai cu seamă pentru că nu ceruse a se da socoteală în câmp pentru aprobarea pietrei”! Nefamiliarizat cu termenii afacerilor de onoare, Ioanid pricepe, în cele din urmă, că este provocat la duel, o jucărie de copil”, cum spune el, și anunță poliția și procurorii. Refuzat, Florescu îl numește pe Ioanid „om de prăvălie”, expresie de care acesta nu se sinchisește, după cum scrie *Poporul* din 10 septembrie 1871, în articolul „Un incident la comună”: „Domnul Ioanid arată că, departe de a-i fi rușine de acest titlu, pe care d-l Florescu i l-a dat în disprețul comerțului, domnia sa îl poartă cu mândrie, și că omul de prăvălie se crede dator, și în drept, a cere socoteală cum se cheltuiesc banii comunei”. Ioanid îi mai cere lui Florescu să

„lase duelul”, căci „dumnealui, ca om de prăvălie, nu-i înțelege, comercianții ocupându-se de altceva decât de duel”.

Din acest mărunț fapt social, trebuie remarcate câteva aspecte. Cei doi actori au o reprezentare diferită a onoarei. Afacerea Florescu-Ioanid poate fi socotită un indicator sensibil al nivelului de popularitate la care ajung codurile de onoare occidentale și al gradului în care sunt agreate de anumite categorii sociale. Nu avem date despre originea socială a lui George Florescu, dar, după „calitatea” ofensei adresate insultătorului său, în mod evident disprețuiește lumea negustorească. Pe de altă parte, utilizarea expresiei „satisfacție pe câmpul de onoare” reflectă o anumită familiaritate cu termenii întâlniți în cercurile elitei bucureștene. Altfel, alegerea unei ofense inadecvate și surpriza în fața lipsei de reacție a ofensatului ar fi un indiciu al lipsei de experiență în domeniu. Cutuma spune că nu poate cere satisfacție oricui, pentru că provocarea presupune recunoașterea unei anumite egalități sociale și de statut. Pretențiile onoarei variază, evident, în funcție de clasa, profesiunea, vârsta și sexul persoanei. Aparența și necesitățile onoarei depind de complexitatea grupurilor sau a societății, iar înțelesurile ei, care se schimbă odată cu trecerea timpului, pot fi divergente în aceeași perioadă istorică. Diferite cercuri sociale au propriile coduri ale onoarei. Regulile de comportament ale fiecăruia par, câteodată, incompatibile și chiar contradictorii. În a doua parte a secolului al XIX-lea, de pildă, datoriile ruinează onoarea unui om de afaceri, abia o ating pe aceea a unui ofițer, iar unui artist îi pot aduce un șarm boem.¹⁷⁰

Duelul nu este o reacție obligatorie la ofensă, deși imperativele apărării onoarei sunt, evident, bine-cunoscute. Riscul de a fi ucis cântărește, deseori, mai mult pentru apropiați, iar ofensatul alege să-și respecte obligațiile de familist și să suporte oprobriul public, așa cum ține să explice D.M. Kome din Iași. Pălmuit de maiorul Xenofon Eraclidi, „cu surprindere pe

170 Jose Carlos Del Ama, „Honor and Public Opinion”, *Human Studies*, voi. 32, nr. 4, 2009, p. 444.

dinapoi", în fața Curții cu Jurați din Iași, avocatul alege să nu trimită martori, dar insistă să publice o explicație în presă pentru lămurirea atitudinii pe care unii ar fi putut-o eticheta drept „lașă” sau „lipsită de onoare”. Korne arată, în *Curierul de Iași* din 5 octombrie 1869, că nu înțelege motivul pălmuirii publice, dar că știe că „prin asemenea insultă pune o pată pe viața sa pe care se silise să o trăiască nepătat”. „Știu că un asemenea afront nu se poate spăla decât prin sânge și, după cerințele moravurilor, un duel de moarte ar trebui să rezulte. Dar pus în nenorocita alternativă sau de a trăi cu un afront nereparat, sau de a da o lovitură de moarte femeii mele, tatălui meu, mumei și surorilor mele, mă expun la consecințele triste și dureroase ale nenorocirii mele nemeritate, și nu voi dezespera suflete ce-mi sunt mai scumpe decât viața mea. Și eu cel întâi fac apel la opiniunea oamenilor onești și de inimă: să judece ei între dl maior Eraclidi și între mine.” Publicul este pus, astfel, să facă nu doar un exercițiu de imaginație, ci să formuleze un verdict: rămâne Korne un om onorabil?

Invitația la participare, la punerea în discuție a onorabilității oricui devine un exercițiu firesc, nu doar parte a noii sfere publice emergente, libere, ci și o formă de conștientizare, de educare a personalității și de afirmare a drepturilor individului. Onoarea ajunge rapid un concept fetișizant al unei societăți în care dispăruseră vechile ranguri boierești, în care constituția stipula egalitatea în fața legilor și în care apar noi posibilități de ascensiune socială, de mobilitate pe verticală. Este o realitate ce impune noi formule de ierarhizare și omologare a valorii personale, prin raportarea la criterii etice de comportament și de caracter. Onoarea ajunge un reflex retoric, inclus în formulele de adresare în administrație și în actele oficiale: o formă de salut respectabil, „Am onoarea!”, o formulă de adresare în fața unei audiențe compuse din subiecți politici, „onorabili cetățeni”. Apărată prin mijloacele la îndemână potrivit educației, statutului social sau temperamentului celor implicați, onoarea este resimțită inerent ca un bun indispensabil.

Duelul, într-o măsură pe care o vom detalia în continuare,

este o manieră nouă, prin intermediul căreia se tranșează o parte dintre conflictele generate de insultă, de calomnii sau alte tipuri de altercații, care pun în discuție integritatea fizică și calitatea morală a persoanelor. Duelul rămâne un obicei al aspiranților la poziționare în elita socială - după expresiile timpului, în societatea „bună”, „aleasă”, „educată”. Societatea românească nu este atipică din acest punct de vedere. Chiar și în cea mai „onorabilă” societate, cea germană, doar 5% din populație se califică pentru acordarea satisfacției.¹⁷¹

O încercare de statistică

Dar cât de răspândit este duelul în România? Cu siguranță, departe de amploarea fenomenului în Germania, Franța, Italia, Austria sau Rusia. Întârzierea istorică, decalajele și structura societății fac din români doar imitatori târzii ai unui obicei pe care și-l însușiseră în modernitatea timpurie. În lipsa statisticilor referitoare la duelurile din România, volumul de față se bazează pe sistematizarea și interpretarea pentru prima oară a 1.249 de afaceri de onoare, încheiate cu 424 de dueluri, survenite între anii 1821 și 1940,¹⁷² exclusiv Transilvania, Bucovina și Basarabia până la 1918. Datele au fost obținute în principal prin urmărirea metodică a unor serii de ziare, dar sunt departe de a fi exhaustive. Cu certitudine, duelurile sunt mult mai numeroase. În special între 1859 și 1880, comentariile din presă acuză înmulțirea duelurilor, făcând referire la adevărate „epidemii” sau la „mania afacerilor de onoare”, criticând pasivitatea autorităților, fără a intra în detalii.¹⁷³ Există, așadar, în ceea ce

171 Kevin McAleer, *Dueling: The Cult of Honor in Fin-de-Siecle Germany*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1994, p. 35.

172 Cu mențiunea notabilă a statisticii realizate de Dan Dumitru Iacob, în teza de doctorat *Elitele din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea: Stil de viață și mentalități*, Iași, 2007, anexa 4, pp. 446-455, în care sint cuprinse 87 de afaceri de onoare din perioada 1822-1932.

173 Sporadic, autoritățile reacționează. De pildă, circulara ministrului de justiție nr. 16.172 către toți procurorii generali ai curților apelative din 30 decembrie 1871. V. *Monitorul Oficial al României*, 4/16 ianuarie 1872,

privește sursa principală de informații folosită în cazul de față, o inadecvare tematică a ziarelor la subiect. În perioada menționată, știrile sunt consemnate doar în măsura în care duelurile au consecințe grave sau mortale. Astfel se explică faptul că rata de deces pare șocant de ridicată în comparație cu deceniile ulterioare. Între anii 1821 și 1858 am identificat patru cazuri de deces, 26,67% din totalul cazurilor relatate în diferite surse; între anii 1859 și 1870, patru cazuri de deces (18,18% din total) și șase răniri grave (27,27% din totalul duelurilor), iar pentru anii 1871-1880 aflăm trei cazuri mortale (13,64% din total) (Anexa C). O altă explicație a absenței informațiilor o identificăm în discreția persoanelor implicate, din diferite considerente - mai ales din teama de a nu ajunge subiect de bârfe, pentru că duelurile țin de aspecte intim-familiale.

Câte dintre dueluri ajung la cunoștința publicului? Putem face o estimare, și aceea cu rezervele cuvenite, pornind de la cazurile particulare despre care avem informații precise. Potrivit biografiei prezentate în presă, un anume locotenent I. Niculescu participă, până în anul 1895, la duelul grav cu generalul Iacob Lahovari și la alte 14 confruntări, dar în cercetările noastre am găsit date despre unul singur, cu studentul la drept G. Constantinescu, consemnat de *Universul* din 10/22 aprilie 1887. G.A. Scorțescu, directorul *Evenimentului* din Iași, arată, în ediția ziarului său de la 30 septembrie 1894, că luase parte la cinci afaceri de onoare (despre care nu am găsit informații) și de două ori fusese pe teren (în 1888, cu Emil Mavrocordat, și în 1889, cu căpitanul Macedonski). În timpul procesului lui Nicolae Filipescu, lider al Partidului Conservator, reductibil duelist, responsabil de moartea lui George Em. Lahovari (1897), unul dintre acuzați, Victor Ionescu, susține, sub jurământ, că a fost martor la 34 de dueluri¹⁷⁴ până în 1898, însă în presa cercetată sistematic am găsit referiri doar la șapte cazuri. În șase dintre acestea îi este martor lui Filipescu, politician dornic de publicitate, aflat

174 V. „Drama de pe Cheiul Dâmboviței“, *Voința Națională*, 14/26 februarie 1898, p. 2.

constant în atenția presei. Putem trage următoarea concluzie: maximum 20% din totalul duelurilor produse pot fi documentate din diferite surse scrise. Alte date, ce-i drept pentru perioada 1859-1875, arată un raport mult mai scăzut. Căpitanul Alexandru Drugănescu are 13 dueluri¹⁷⁵, dar se păstrează date doar despre ultimul, când este ucis de locotenentul Alexandru Vidrașcu, în 1875. Având în vedere exemplele menționate, precum și limitele cercetării, putem admite că numărul celor 424 de dueluri cuprinse în statistica de față este cu mult depășit de cele asupra cărora nu se păstrează date: estimăm, cu rezervele de rigoare, peste 1.500. Iar dacă admitem o proiecție statistică asemănătoare asupra celor 1.249 de afaceri de onoare menționate mai sus, estimăm numărul acestora la peste 5.000 de cazuri.

Și mai dificil de estimat e numărul total al persoanelor care participă la afaceri. Având în vedere că o afacere de onoare presupune minim șase participanți (dueliștii, cei patru martori, medicii asistenți sau alți cunoscuți), am fi tentați să vorbim de peste 15.000-20.000 de participanți. Dar așa-numita „comunitate cavalească” este în realitate mai restrânsă, fiindcă o parte dintre cei implicați participă la mai multe dueluri.

Evident, comparativ cu societățile occidentale, numărul afacerilor de onoare pare modest. O statistică pentru anii 1879- 1894 publicată de ziaristul Iacopo Gelli în Italia înregistrează o medie anuală de 269 de dueluri,¹⁷⁶ la o populație de aproximativ 30 de milioane și o rată de urbanizare de 30%. Statisticile arată că în Franța, la o populație de 40 de milioane și o rată de urbanizare de 30%, între 1880 și 1889, au loc 598 de dueluri, soldate cu 16 morți, potrivit celebrului sociolog (și criminolog) Gabriel Tarde, care interpretează cifrele lui Emile

Desjardins (Ferreus) din *Annuaire du duel*, Paris (1900). Cifra de 60 de dueluri pe an i se pare prea scăzută lui Robert Nye, care

175 Dan Dumitru Iacob, *op. cit.*, p. 455.

176 Steven C. Hughes, *Politics of the Sword. Dueling, Honor, and Masculinity in Modern Italy*, The Ohio State University Press, Columbus, Ohio. 2007. pp. 115-117.

avansează una (teoretică) de 200 de dueluri anuale între 1875 și 1900, cu ani de excepție, când se înregistrează aproximativ 300.¹⁷⁷ Luând în considerare doar cifrele certe ale lui Gabriel Tarde, putem realiza o scurtă comparație cu deceniul 1881-1890 din România, pe baza statisticii prezentate aici. Astfel, la doar 10% populație eligibilă din cea a Franței sau Italiei, în România se înregistrează 108 dueluri, dintre care două mortale, între anii 1881 și 1890 (Anexa C).

Fenomenul trebuie plasat în condițiile lui particulare, iar cifrele trebuie relaționate cu realitatea demografică și urbană. Afacerile de onoare reprezintă un fenomen exclusiv urban în România, în condițiile în care tânărul și micul stat are printre cele mai scăzute rate de urbanizare din Europa. În 1899 doar 18,8% din populație, puțin peste 1 milion de locuitori,¹⁷⁸ este categorizată ca locuind în centre urbane, dar, în fapt, viața urbană reală, cu medii în care întâlnim asociații, cluburi sau organizații de socializare burgheze, medii competiționale sensibile la capitalul și prestigiul social, este mult mai redusă. Prin urmare, baza de recrutare a amatorilor afacerilor de onoare rămâne modestă în comparație cu statele occidentale. Dar, cu toate acestea, în condițiile unei populații și urbanizări la nivelul Franței, în România s-ar fi putut înregistra peste 1.000 de dueluri în deceniul amintit!

O a doua condiție pe care trebuie să o avem în vedere este istoricitatea obiceiului. Așa cum am arătat, duelul și onoarea în sensul occidental al conceptului n-au existat înainte de anul 1821 în Principatele Române.¹⁷⁹ Este absolut remarcabilă rapiditatea răspândirii duelului în doar o jumătate de secol, la

177 Robert A. Nye, *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France*, Oxford University Press, New York-Oxford, 1993, p. 185.

178 I. Alexandrescu, *Recensămintele României*, Meronia, București, 2007, p. 30.

179 Dan Dumitru Iacob, „Duelul de onoare în societatea românească a secolului XIX: factori de receptare”, în Andi Mihalache, Alexandru Istrate

proporții care, susținute de cifrele menționate, se apropie destul de mult de statisticile unor țări occidentale. Putem privi, așadar, duelul ca pe un aspect tipic al cuplării la spațiul cultural european, la normele de conduită occidentale. Demnitatea și respectul persoanei, într-un sens foarte larg, clamate de afacerile de onoare, rezonează îndeaproape cu descoperirea valorilor civice și construcția unei sfere publice.

Amploarea obiceiului este trecută cu vederea și din cauza ideii că duelul ar fi reprezentat, de multe ori, un joc trucat, de ochii lumii, o convență între persoane care pretind prestigiu și onoare, provocând adversarii doar pentru a salva aparențele. Vodevilul și literatura perioadei fabrică stereotipuri puternice legate de provocările fără urmări și de complezența focurilor trase în aer. Statistica descrie o cu totul altă realitate. Mortalitatea în cele 424 de cazuri de duel este de 4,01% (17 cazuri mortale în care sunt implicați români) pentru perioada noastră de referință, 1821-1940, în țară sau pe teritoriu străin (menționăm, din nou, că în statistică nu sunt incluse duelurile din Transilvania, Bucovina și Basarabia până la anul 1918, date care ar putea mări semnificativ cifrele existente). 14,15% dintre dueluri se încheie cu răniri grave, amputări de membre, intervenții chirurgicale complicate, spitalizări îndelungate și consecințe pe viață. 35,61% dintre dueluri produc răniri ușoare, sângerări fără importanță, în zone îndepărtate de organele vitale. Ele sunt, de obicei, efectul înțelegerilor de tip *au premier sang*. Doar 41,04% dintre cazurile identificate nu se soldează cu răniri, incluzând în această categorie o parte importantă a ieșirilor pe teren de complezență, restul însă, de aproximativ o treime, bucurându-se de un deznodământ fericit în urma unor lupte serioase, cu adversari hotărâți să provoace răni. Doar 5,19% dintre cazuri se încheie cu un final neprecizat (Anexa C).

Apreciem că percepția de neseriozitate în epocă are o altă explicație: provocările neurmate de duel. Din totalul celor

1.249 de afaceri de onoare, doar 33,95% au ca deznodământ ieșirea pe teren, 17,37% se încheie cu scuze publice sau oferite în privat, cu retractări de ofense și împăcări intermediare de martori. 25,14% au ca rezultat un refuz categoric al luptei, iar 10,49% sunt așa-numitele „proces-verbale de carență”, cazurile în care martorii provocatorului publică în presă refuzul de a acorda satisfacție, pentru a-l elimina pe respectivul din cercul „oamenilor onorabili”. În 13,05% dintre exemple avem informații despre provocări fără a cunoaște finalitatea tratativelor dintre secunzi și nici dacă duelurile s-au desfășurat (Anexa A).

Imaginea de frivolitate a duelurilor este conturată și prin tipul de duel adoptat, cel civil francez, în care luptele sunt oprite de martori *au premier sang*. Majoritatea zdrobitoare a proceselor-verbale referitoare la condițiile luptei conțin această formulă convenabilă. Singurul mediu unde se practică duelul în condiții mai dure este cel militar, unde încetarea luptelor la prima picătură de sânge este o excepție.

Primul motiv al provocărilor la duel la români, 32,43% dintre cazuri, îl constituie ofensele întâmplătoare, gesturile și acțiunile insultătoare, nesperioase în fond. La ele mai adăugăm 7,53% certuri spontane degenerate în lovituri fizice (Anexa B). Observăm prea puțin din gestul teatral și manierat al „aruncării mănușii” și prea multe acuzații ori cuvinte injurioase rostite la nervi.

Realitățile românești par sincrone cu fenomenul francez în ceea ce privește rata scăzută a deceselor.¹⁸⁰ Dacă trebuie să evidențiem o caracteristică originală a duelului românesc, aceea este predilecția pentru pistol, o armă generatoare de mortalitate ridicată, preferată de germani¹⁸¹. Bizareria românească este că pistolul era folosit în dueluri ordinare și fără efecte grave, amintind de consecințele întâlnite la duelul francez, desfășurat de obicei cu sabia, spada sau floreta. Potrivit datelor centralizate,

180 Robert Nye, *op. cit.*, p. 184.

181 Ute Frevert, *Men of Honour: A Social and Cultural History of the Duel*, Polity Press, Cambridge, 1995, p. 234.

în 49,06% dintre dueluri se folosește pistolul, în 40,33% sabia, spada sau floreta, iar în 10,61% nu este precizată arma (Anexa E). În ceea ce privește mortalitatea sau rănilor produse, 14 din cele 17 cazuri de deces se produc prin împușcare, două prin tăiere cu sabia și unul din cauze neprecizate. Rata generală de mortalitate prin utilizarea pistoalelor se ridică la 6,73%, în timp ce prin folosirea armelor albe este de numai 1,17%. Însă în ceea ce privește rănilor grave situația se răstoarnă. Doar 8,65% dintre duelurile cu pistolul se soldează cu răni grave, în timp ce în cazul duelurilor cu sabia urcă la 22,81%. Și mai spectaculoasă este statistica rănilor ușoare: doar 7,69% dintre ele survin prin împușcare, iar 67,84% prin tăiere ori înjunghiere cu sabia, spada sau floreta. În fine, dintre duelurile încheiate fără nici un fel de urmări nu mai puțin de 73,56% sunt cu pistolul și doar 7,02% cu sabia (Anexa F). Această predispoziție de a alege pistolul, arma cea mai letală, în dueluri încheiate fără nici un fel de consecințe ține, în opinia noastră, de stilul românesc: alegerea este menită să satisfacă toate aparențele sociale, să îndeplinească ritualul scenic impus de regulile onoarei, dar dueliștii evită ostentativ posibilitatea rănirii reciproce.

Relevante sunt și categoriile socioprofesionale care pretind satisfacție. Luând în considerare cele mai active categorii - ofițerii, politicienii și publiciștii -, am urmărit gradul de pretindere a satisfacției în afacerile de onoare unde au fost precizați clar provocatorii și provocații. Statistica ne arată că ofițerii pretind satisfacție în proporție de 62,75% (219 cazuri), fiind provocați în proporție de 37,25% (130 de cazuri); politicienii pretind satisfacție și sunt provocați în proporții egale - 48,51% (114 cazuri) și 51,49% (121); jurnaliștii sunt, de departe, categoria profesională cea mai provocată la duel: doar 29,09% (48 de cazuri) au afaceri de onoare în urma provocărilor făcute de ei, restul de 70,91% dintre cazuri (117), sunt provocați (Anexa G). O categorie cu o evoluție spectaculoasă în ceea ce privește implicarea în afacerile de onoare sunt profesiile liberale, avocații și medicii, dar și comercianții, situație pe care o punem în legătură cu dezvoltarea economică a statului. Dacă între anii

1859 și 1870 categoriile liberale sunt ca și inexistente, ele ajung să-i concureze pe politicieni în primul deceniu al secolului XX (avocați - 10,9%; medici - 4,06%), semn al apariției unei noi categorii înstărite și care pretinde respect. În ceea ce privește universitatea, afacerile de onoare nu reprezintă o caracteristică notabilă, nici măcar printre studenți, aceștia reprezentând cu totul întâmplător 5% din afacerile de onoare (Anexa D). în perioada interbelică, deși ziariștii își păstrează o pondere importantă (9-12%), ei sunt surclasați de avocați (11-17%).

Fără a avea pretenția unei cercetări exhaustive, statistica aceasta are cel puțin calitatea de a cuprinde cazurile relevante ajunse de-a lungul timpului la cunoștința publicului. Am urmărit să adăugăm relatării secvențiale, deseori dramatizate a cazurilor de dueluri¹⁸² o interpretare susținută de indici cantitativi și calitativi.

Specificul românesc în raport cu Occidentul

Atunci când analizăm cazul societății românești, observăm o diferență față de perspectiva propusă de Robert Nye - potrivit căruia duelul reprezintă, printre altele, un ritual de integrare socială, prin împărtășirea unui cod comun al onoarei de către burghezie și aristocrație.¹⁸³ în România epocii nu există, după model francez, două plăci tectonice sociale - nobilimea și burghezia - obligate să încerce noi forme de conviețuire și relaționare prin intermediul unui cod al onoarei. Duelul nu este un drept sau un monopol al unei clase care să fie râvnit de alte categorii sociale. De asemenea, în România nu întâlnim, așa cum subliniază Ute Frevert în cazul german, perpetuarea duelului sub influența modelului militaro-nobiliar.¹⁸⁴ Fiind un fenomen

182 V. de exemplu Victor Dumea, „C. Stere și afacerea de onoare de la 1894”, *Transilvania*, nr. 2, februarie 2009, pp. 30-46; Emanuel Bădescu, „O tragedie provocată de o femeie: Socialistul Lassalle, ucis în duel de românul Racoviță”, *Historia*, an XII, nr. 124, aprilie 2012, pp. 38-45.

183 Robert Nye, *op. cit.*, pp. 31-46.

184 Ute Frevert, „The Taming of the Noble Ruffian: Male Violence and Dueling in Early Modern and Modern Germany”, în Pieter Spiererung (ed.),

întârziat, cu punctul de vârf spre sfârșitul secolului al XIX-lea, perioadă în care dispar privilegiile, iar mobilitatea socială se accelerează, categorii sociale diverse au ocazia să și-l însușească și să-i cultive în același timp, alcătuind așa-numita „societate aleasă” sau „înalta societate”. Generic, aceasta cuprinde, deopotrivă, reprezentanți ai vechilor familii boierești autohtone sau împământenite, publiciști, elita academică, înalți funcționari, ofițeri, proprietari, avocați, magistrați.

Afacerile de onoare românești sunt de la început un fenomen democratic și egalitarist, multipolar și aglutinant. Foarte puține provocări, 2%, sunt refuzate pe motiv de „lipsă de respectabilitate” sau de origine socială care „nu merită satisfacție”. Prințul George Bibescu provoacă jurnaliști obscuri, micii proprietari se bucură de atenția unor figuri importante ale vieții politice. În același timp, remarcăm frecvența apariției unor reprezentanți ai vechilor familii boierești, de neam sau împământenite, reconvertiți în alte roluri sociale, îmbrățișând cariera militară, politica sau profesiile liberale. Un număr semnificativ dintre dueliști, 10-15%, în funcție de deceniul de referință, au nume aparținând unor genealogii sonore până în anul 1859. Puțini fac uz de calitatea de „prinț”. În cazul lor se poate identifica o conștiință genealogică puternică, o memorie familială importantă, capabile să genereze aspirația către norme sociale cu exigențe etice ridicate, iar duelul și codul onoarei corespund în parte acestei dorințe. În absența unei etici nobiliare în sensul occidental al termenului înainte de secolul al XIX-lea, duelul este adoptat în mod natural de către categoriile urbane, de către profesiile liberale și în special de către cei care îmbrățișează cariera armelor.

Onoarea ofițerului

Până la Primul Război Mondial, cei mai numeroși dueliști sunt ofițerii. Procentajul lor se ridică la peste 30% în unele decenii de referință, pentru ca apoi să coboare la aproximativ 20% (Anexa D). Dar involuția este înșelătoare. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, o parte a ofițerilor se reorientează spre cariere politice ori administrative și un număr semnificativ de prefecți, primari, înalți funcționari au o formație militară. Preponderența militarilor în afacerile de onoare este o consecință directă a militarismului. Instituția armatei, mediul de socializare militar și corpul ofițeresc exercită o influență insidioasă asupra societății în ceea ce privește răspândirea noțiunilor și comportamentelor circumscrise onoarei de tip occidental.

Societatea este fascinată de uniforma și conduita militară. Introducerea serviciului obligatoriu în armată schimbă rolul ofițerului sub raport moral și social. Europa întreagă este marcată, în special în urma înfrângerii Franței din 1871, de ideologia unui militarism agresiv. Profilul iconic al ofițerului este acela de „educator al poporului”, după cum armata devine „școala patriotismului”. Voci importante ale armatei se pronunță în favoarea unui model de societate cazonă, tipic german, în care discursul în jurul onoarei ocupă un loc central, cum vom vedea în cazul generalului Constantin Hâișeu (1856- 1928).¹⁸⁵ Este perioada în care armata se pretinde și se imaginează drept unul dintre vectorii procesului civilizării. Corpul

185 C.N. Hârșeu, *Rostul cuvintelor: disciplina, doctrina, inițiativa*, Socec, București, 1907, p. 76.

ofițeresc urmărește onoruri și poziții în cadrul statului, iar utilitatea duelului ca mijloc de rezolvare a afacerilor de onoare este adusă în discuție ca o modalitate de întărire a caracterului, de dezvoltare a bravurii și atitudinii în luptă.

Codurile de onoare occidentale găsesc o bună cale de a pătrunde în mediile militare din Principate prin intermediul școlilor de cădeți din Apus. Este semnificativ faptul că o mare parte a ofițerilor care îndeplinesc funcția de șefi ai Marelui Stat-Major sau fac parte din corpul militar superior au stagii de pregătire în diverse armate occidentale. În cadrul socializării militare, cursanții își însușesc concepția despre onoare și, mai ales, obiceiul duelului. Prințul George Bibescu, absolvent al celebrei academii militare franceze de la Saint-Cyr, își rezumă astfel crezul: „Onoarea este o avere pe care trebuie să o apărăm înaintea oricărei alte”. Tot el definește duelul drept „un rău trebuincios, căruia îi trebuia menținută rațiunea de a fi, adică punerea în joc a vieții pentru o chestiune de onoare, pentru că sunt cazuri în care duelul este o reabilitare”¹⁸⁶.

Dintre toate atributele conduitei militare, onoarea este definită drept chintesența lor. Modelul conceptualizării oferit de generalul Constantin Hârjeu urmează rostul civilizator al instituțiilor militare prescris de împăratul Germaniei Wilhelm I, în 1874, în plin proces de fundamentare teoretică a militarismului german. „Cer tuturor ofițerilor din armata mea să țină, și de azi înainte, la onoare ca la juvaerul cel mai prețuit. E datoria cea mai sfântă a întregului corp ofițeresc, și a fiecărui ofițer în parte, ca să păstreze această onoare curată și neprihănită [...]. Onoarea cere ca și în viața publică a ofițerului să se manifesteze acea demnitate care lasă să se vadă că are cunoștință că aparține unui corp însărcinat cu apărarea tronului și a patriei.”¹⁸⁷

O preocupare evidentă este cultivarea spiritului de corp, adică a simțului și voinței care „leagă într-un mod puternic onoarea soldaților întruniți într-un singur grup, într-o singură companie, sau regimentul etc., și care legătură este chiar datoria lor însuși de-a o păstra cu multă tărie”. La îndemână este, firește, paralela cu onoarea unei familii, în care „toți oamenii trebuie să

186 George Bibescu, *Politică, religie, duel*, Tipografia Curții Regale, București, 1888, pp. 311, 296.

187 *Apud* C.N. Hârjeu, *op. cit.*, pp. 76-77.

aibă cea mai mare răspundere și solidaritate, de a păstra, stima și respecta această onoare, chiar dacă vreunul dintr-înșii s-ar găsi departe de dânsa". Prin urmare, în orice companie, corp de trupă sau regiment, care formează „Marea Familie Militară", toți ostașii sunt datori să aibă răspundere și solidaritate pentru onoarea companiei, corpului, regimentului din care fac parte. Oricine greșește prin conduita sa, prin cuvinte sau fapte necuvenite aduce atingere onoarei și imaginii celorlalți. Și invers, ofițerul sau soldatul care se distinge prin ținută, disciplină și fapte înalță onoarea întregului corp sau regiment din care face parte. Iată cum se exprimă această ideologie în stilul cazon al unui manual de conduită militară: „Această simțire sau dorință care leagă și întărește puternic camaraderia și înfrățirea, care unesc între dânsii ostașii unui aceluiași corp sau regiment, care le dă încrederea și răspunderea unora către alții, care îi împinge a-și face datoria și mai cu seamă pentru a se jertfi, și păstra sau mări cinstea sau reputația regimentului lor, se numește: «Spirit de corp»"¹⁸⁸.

*Utilitatea duelului
în educarea spiritului militar*

Primul care sesizează potențialul emulator al duelului și importanța sa în pregătirea morală a trupelor este Alexandru Ioan Cuza. Memoriile contemporanilor afirmă că „el toleră duelurile în oștire într-un chip ca și cum le ordona el singur. Voia cu aceasta să obișnuiască pe ofițeri la arme"¹⁸⁹. Proiectul lui Cuza capătă coerență abia în timpul lui Carol I (1866-1914). În teoria pregătirii militare întâlnim două atitudini contrare, legate de tranșarea afacerilor de onoare pe calea duelului. Prima, cea oficială, caută să restrângă, pe cât posibil, efectele devastatoare ale unui duel militar dus până la capăt. Autodecimarea trupelor în condiții de război pare lipsită de orice sens. Cealaltă viziune pune accentul pe dârzenia în luptă și pe respectarea codului de

188 Elefterie Dumitrescu, *Instrucțiuni militare. Educațiunea și datoriile morale ale soldatului: Precepțiuni și exemple*, Tipografia Thoma Basilescu, București, 1902, pp. 147-148.

189 Dimitrie Bolintineanu, *Viața lui Cuza-Vodă: Memoriu istoric*, Tipografia Lucrătorilor Asociați, București, 1869, p. 152.

onoare militar, care tolerează duelul în cazul ofițerilor tocmai pentru a le oțeli caracterul și a-i familiariza cu pericolul morții.

Iată un exemplu foarte interesant în legătură cu curentul oficial antiduel din armată: este vorba de duelul angajat între doi sergenți în timpul Războiului de Independență și amânat la intervenția căpitanului lor, pentru că urma asaltul redutei Grivița, decisiv pentru soarta războiului și a națiunii. Întrecerea propusă de comandant amatorilor de duel urmărește să mute accentul de pe satisfacerea orgoliului personal pe sacrificiul vieții în interesul patriei: „acela care din voi va intra cel întâi în redută va fi recunoscut cel mai viteaz; deci aveți oca- ziune destul de bună a vă jertfi viața mai bine pentru gloria patriei voastre decât pentru neroziile și prostiile voastre; liniș- tiți-vă acum!“. Ambii sergenți contribuie la luarea redutei, unul din ei murind, altul fiind grav rănit. „Toată lumea laudă vitejiile și devotamentul lor, și nimeni nu se mai gândi să-i învinovățească, că rușinoși au înlăturat duelul.”¹⁹⁰ Cazul este semnificativ și ne arată că practica duelului de onoare e adoptată și de gradele inferioare. Totodată, el subliniază încercările de convertire a onoarei într-un concept util statului și societății; indivizii sunt îndrumați să nu-și mai jertfească viața pentru o cauză personală, în asistența unui grup restrâns de cunoscuți, pentru pricini adeseori rapid uitate și condamnate la anonimat, ei să joace cartea onoarei pentru întreaga colectivitate. Onoarea personală este considerată nobilă dacă transcende șinele individual și reușește să se subsumeze unor rațiuni și obiective ale națiunii. Prin asemenea pilde, soldatul este îndrumat să împrumute onoarei naționale predispoziția sacrifi- cială a onorabilității proprii, răsplata reprezentând-o formele de recunoștință colectivă. Ideologia spiritului de corp, în care reputația personală se răsfrânge asupra întregului grup din care militarul face parte, este extinsă asupra țării întregi.

În pofida măsurilor, duelul se practică, fiind „admis în mod tacit ca cel mai sfânt tribunal, așa de sfânt și de drept, că cineva poate fi insultat, bătut și omorât chiar de către agresor dacă el este mai forte sau mai abil în mânăuirea spadei, așa că nu vom

greși numind acest tribunal «tribunalul forței brute»¹⁹¹. Unei asemenea fervori i se adaugă, deseori, convingerile militariste din perspectiva cărora duelul nu este doar o instituție care și-a dovedit viabilitatea istorică,¹⁹² ci reprezintă și o modalitate de a susține spiritul combativ al armatei: „Civilizațiunea și timpul de pace au de rezultat de a forma caractere dulci, conciliante, a distruge instinctele războinice. Or, o națiune care pierde instinctele războiului este aproape de pierderea sa. Pentru a le întreține sunt mai multe mijloace, între care se poate cita duelul și boxul la englezi (germanii favorizează duelul printre studenți)”¹⁹³. Apologie a militarismului - care poate fi pus în legătură și cu ideologia darwinismului social¹⁹⁴ -, lupta este considerată o „manifestațiune a vieței însăși; a vrea să suprimăm lupta ar însemna a suprima viața”. „Nu se întâmplă războaie pentru că avem armate, ci armatele se mențin pentru că războiul este inevitabil.” De aici și până la paralela dintre onoarea națiunilor și cea personală mai este puțin.^{195 196}

191 Maiorul Ioan P. Herescu, *Conferințe relative la disciplina și morala militară aplicativă ținute ofițerilor-elevi în anul școlar 1901-1902*, Tipografia și Legătoria „Viitorul”, Târgoviște, 1901, p. 106.

192 „E remarcabil faptul că [cu toată] premenirea aproape completă pricinuită de revoluțiune în instituțiunile și moravurile trecutului, duelul a rămas în picioare ca o tradiție indestructibilă a cavalerismului și a timpurilor mai puțin îndepărtate în cari un ceremonial, regulat cu o etichetă riguroasă, fu născocit ca o soluțiune a afacerilor de onoare” (Căpitan George Brăescu, *Educațiunea socială a națiunei armate. Viitorul ofițer în școală, armată și în societate*, Editura Ig. Hertz, București, fia., p. 133).

193 Maior Al. Iarca, „Formarea cadrelor ofițerești”, *România militară*, anul I, aprilie 1891, nr. 2, p. 75.

194 Pentru istoriografia conceptului v. Volker R. Berghahn, *Europe in the Era of Two World Wars: From Militarism and Genocide to Civil Society, 1900-1950*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 2006, pp. 16-17, 27-28, 95, 102, 114-115; M. Hawkins, *Social Darwinism in American and European Thought: Nature as Model and Nature as Threat*, Cambridge University Press, 1997, p. 8; D.P. Crook, *Darwinism, War and History: The Debate over the Biology of War from the ‘Origin of Species’*, Cambridge University Press, 1994, pp. 30, 32, 82. Expuneri românești ale ideologiei militariste la Petre N. Zătreanu, „Militarismul”, *Revista Armatei*, an XII, nr. 19-20, 15-31 octombrie 1894, pp. 754-776; I. Bengliu, *Militarism sau antimilitarism*, Tipografia și Legătoria de Cărți C. Constan- tinescu & Fiul, Slatina, 1909, pp. 60-74.

196 „Duelul dintre națiuni este inevitabil ca și duelul dintre indivizi. Lupta dintre națiuni se presintă sub aceleași forme sub care am văzut-o

înmulțirea disputelor între ofițeri determină emiterea unor ordine și reglementări sporadice. În vara anului 1873, duelul mortal între sublocotenentii Radovici și C. Malaxa,¹⁹⁷ ambii din batalionul de vânători pedestri din Pitești, atrage atenția Statului-Major. Cei doi ofițeri se duelează mai întâi cu pistolul, dar, după trei focuri fără urmări, martorii permit un foc suplimentar, Radovici fiind rănit de moarte.¹⁹⁸ Deznodământul îl determină pe ministrul de război, generalul I. Em. Florescu, să emită circulara nr. 7694 din 30 iulie 1873, prin care interzice duelul și înființează consiliile de onoare. Necesitatea unei asemenea inițiative are în vedere rănila și chiar „moartea unor ofițeri atât de folositori armatei și care dătoresc numai țării sacrificiul vieții lor”. Ministerul recunoaște că este doar o formă provizorie, cu titlul de recomandare către comandanți, până la apariția unei legi propriu-zise a consiliilor de onoare după model german. Militarii sunt datori să denunțe superiorilor orice incident legat de onoare, iar dacă scuzele nu sunt posibile faptul este înaintat pe cale ierarhică în vederea înființării unui consiliu care judecă pentru rea conduită după Legea poziției ofițerilor (1864). Dacă duelul are loc, în ciuda hotărârilor consiliului, combatanții trebuie arestați împreună cu martorii și cercetați.¹⁹⁹ Neavând putere de lege, circulara este rapid uitată, dar înființarea unor consilii sau tribunale însărcinate cu tranșarea afacerilor de onoare este cerută insistent, sub formă de lege, prin diferite memorii sau proiecte.²⁰⁰ Prevederile acestui ordin nu sunt aplicate niciodată, fiindcă, ne spune memorialistul Constantin Bacalbașa, „dispoziția era absurdă. Fără un text de lege, și numai pe baza unui ordin ministerial să se procedă la arestarea martorilor, cari

pentru indivizi; lupta pe teren comercial și industrial, care câteodată ia un caracter acut, ia numele de război vamal” („Dușmanii armatei”, II, *Revista armatei*, anul XIII, nr. 20, octombrie 1895, p. 754-755).

197 G.A. Florescu, *Apărarea ofițerilor acuzați în duelul întâmplat între sub-locotenentii Malaxa și Radovici din batalionul de vânători, pronunțată înaintea Consiliului de revizie*, Tipografia Anton Mănescu, București, 1873.

198 *Poporul*, 29 iulie 1873, p. 3; *Telegraful*, 18 iulie 1873, p. 2.

199 *Monitorul Oficial al României*, nr. 166, 3/15 august 1873, p. 1.

200 „Pedepsele disciplinare pe timp de pace. Memoriul ofițerilor și al gradelor inferioare”, *România militară*, voi. I, nr. 75, mai 1897, p. 452.

puteau fi și din elementul civil, era un lucru copilăros. De aceea ordinul a căzut în desuetudine"²⁰¹.

Necesitatea consiliilor de onoare

Modelul vizat de memoriile ofițerilor care cer reglementarea afacerilor de onoare este cel german. Observând deosebiriile dintre Italia și Franța, pe de o parte, și Germania și Austria, pe de alta, editorii *României militare*, de pildă, optează manifest pentru ultimul model.²⁰² Atrăgător este la cazul german în special rolul tribunalelor de onoare, așa cum fuseseră ele reorganizate de împăratul Wilhelm I, în 1874. Dispozițiile urmăreau să mențină în corpul ofițeresc tradițiile spiritului cavaleresc și stabileau regulile păstrării onoarei ofițerilor. Tribunalele

«

de onoare erau definite drept organe ale comandamentelor, iar consiliile de onoare erau considerate doar forme de reglementare amicală între camarazi. Tribunalul de onoare trebuia sesizat obligatoriu când un ofițer îl ofensa grav, prin violență și fără motiv, pe unul dintre camarazii săi. După acest exemplu, editorii *României militare* propun, printre ideile de reformă ale Legii asupra poziției ofițerilor, înființarea unor „comitete de onoare”, organe ale comandamentelor în a căror sarcină să intre instrumentarea afacerilor de onoare și disciplină,²⁰³ în timp ce maiorul Ioan P. Herescu le considera de la sine înțelese în orice incident, chiar dacă ele nu erau cuprinse în legislație: „Când un duel trebuie a avea loc între ofițeri, ofensa trebuie să fie supusă unui consiliu de onoare, pentru că purtarea, vorbele întrebuițate etc., n-ar fi de demnitatea unor ofițeri, acel ce le-a întrebuițat trebuie să fie tras la răspundere fără cruțare”²⁰⁴.

Grigore Crăiniceanu, fondator al *Revistei armatei* (1883) și al *Cercului publicațiunilor militare* (1889), combatant în

201 Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, voi. I (1871-1877), ed. Aristița Avramescu și Tiberiu Avramescu, Humanitas, București, 2014, p. 214.

202 „Proiectul de lege asupra poziției ofițerilor”, *România militară*, voi. I, nr. 60, februarie 1896, p. 147.

203 *Ibidem*, p. 150.

204 Maiorul Ioan P. Herescu, *op. cit.*, p. 108.

Războiul de Independență, ajuns general și ministru de război în guvernul lui Ion I.C. Brătianu (1909), se declară adeptul consiliilor de onoare. Admirator al ideilor militariste și al ordinului din 1874 dat de împăratul Wilhelm I, Crăiniceanu consideră calomnia „mai periculoasă în armată decât în oricare alta din instituțiile țării”, căci acolo „onoarea și reputațiunea omului sunt singurele bunuri ale vieții sale, și singurii factori morali care unesc pe toți într-un lanț nedestructibil, spre îndeplinirea unei ținte mărețe; [...] de aceea, mai în toate armatele europene și în special cea germană s-au edictat legi și regulamente care să garanteze onoarea și reputațiunea militarilor, față cu societatea civilă, față cu armata și față unul de altul. între acestea, există în diferite armate *consiliile de onoare*, și deosebit, în uz, *duelul*. încât privește pe acest din urmă mijloc, el este combătut în Germania și în Rusia de către autorități, și

chestiunea a fost supusă chiar Parlamentului în Germania. Și, în adevăr, duelul nu poate decât să răzbune pe un om, dar nicidecum să șteargă complet urmele negrei calomnii cu care a fost lovit"²⁰⁵.

Rămase la nivel informai, în cele din urmă consiliile de onoare sunt introduse legal în armată abia în 1908, după cel mai serios incident de onoare care zguduie armata română, acela dintre maiorul Alexandru D. Sturdza, fiul prim-ministrului liberal D.A. Sturdza, și căpitanul Iancu Cătuneanu din Craiova.²⁰⁶ Asupra acestui duel celebru vom reveni pe larg în finalul capitoului de față.

Ofițerul împotriva ziaristului

Începând cu deceniul nouă al secolului al XIX-lea câștigă teren ideile antimilitariste, care fac obiectul campaniilor furibunde desfășurate în ziare. În prima linie se regăsesc gazetele socialiste *Adevărul* și *Lumea Nouă*, la care se aliază *Lupta*, parțial *Războiul* și apoi, contextual, alte publicații. Ele reușesc să aducă în atenția publicului abuzurile fizice și derapajele comportamentelor militare în relațiile cu civilii, dar în special informații din mediul cazon: bătăi crunte, schilodiri, chiar uciderea soldaților de către superiori violenți.

Reacția nu întârzie, ofițerii luând opiniile critice ca niște ofense. Zeci de provocări la duel ale ziaristilor de către ofițeri se succedă la intervale scurte de timp, cu o frecvență care ajunge regulă de intimidare. Presa devine o țintă predilectă a cadrelor militare, libertatea de opinie fiind deseori atacată în numele apărării onoarei personale. Punctul culminant îl reprezintă acțiunile de intimidare pe care presa le numește „asalturi” asupra redacțiilor. Corpul ofițerilor superiori de intendanță vizitează

205 Colonel Grigore Crăinicianu, „Calomnia”, *Cercul publicațiilor militare*, anul VII, nr. 39, 8 decembrie 1896, p. 1.

206 Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări: Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Editura Militară, București, 2011, pp. 86-106.

1. „Atentatul de ieri”, *Adevărul*, 22 mai 1893, p. 3.

redacția **României libere** în 1883, pentru a cere violent retractarea unui articol. Duelul cu redactorul responsabil este anulat prin retragerea cuvintelor ofensatoare în ceea ce privește onorabilitatea și buna-credință a ofițerilor, relatează **Războiul** în edițiile din 24 și 25 ianuarie 1883. Un grup de ofițeri din Batalionul I vânători, conduși de maiorul Cocea, se duce la redacția **Adevărului**, agresându-i pe A.V. Beldiman și I.N. Roman, în urma unei notițe publicate în ziar în care se afirmă că principele Ferdinand ar fi lovit un soldat.¹ Colonelul V. Alexandrescu, directorul Școlii Fiilor de Militari din Iași, trimite martori **Gazetei Moldovei**, informează ediția din 27 septembrie 1904, căutând să-i provoace pe autorul unui articol apreciat ca insultător. Ziariștii nu primesc provocarea, spunând că sunt gata să răspundă în fața justiției. Zvonindu-se că unii ofițeri i-ar amenința pe redactorii ziarului, aceștia anunță Parchetul General că vor purta revolvere. Procurorul general Nicolae Leonescu și generalul Alexandru Iarca iau măsuri pentru păstrarea ordinii și pentru aplanarea neînțelegerilor de către instanțele judecătorești, evitându-se astfel conflictele dintre militari și civili, scrie **Universul** din 24 septembrie 1904.

Îndreptățite sau nu, provocările la duel adresate ziariștilor sunt în unele cazuri tentative clare de blocare a unor informații de interes public. Locotenent-colonelul Căplescu, din Regimentul 2 roșiori, solicită acordul Ministerului de Război pentru a cere satisfacție **Adevărului** pe orice cale ar găsi de cuviință, face cunoscut ediția ziarului din 20 august 1891. Căplescu este trimis înaintea consiliului de anchetă și reformat pentru greșeli grave în serviciu, comise în calitate de comandant de regiment, arată presa. Până și raportul ministrului de război, Iacob Lahovari, consemnează că „acest ofițer superior, în urma faptelor comise, nu ar mai putea sta în capul unui regiment”, menționează articolul „Afacerea Căplescu”, apărut în **Adevărul** din 22 decembrie 1891.

Există zeci de provocări ale unor ziariști din partea ofițerilor pentru simplul fapt că aceștia din urmă consideră opiniile exprimate în ziare insultătoare la adresa lor sau a armatei.

Observăm că ofițerii pretind o considerație aparte din partea societății, inclusiv un tratament binevoitor din partea presei. Orice jurnalist înțelege că sensibilitățile unui ofițer trebuie tratate cu cea mai mare atenție. În urma refuzului de a se duela, prim-redactorul ziarului *Lupta*, Constantin Bacalbașa, este bătut în centrul Bucureștiului de patru ofițeri, atacul declanșând o amplă dezbateră. În urma unei cronici apărute în *Naționalul* despre duelul Velicu-Vidrașcu,¹ locotenentul Velicu trimite martori, pe căpitani G. Mănescu și C. Rădulescu, lui Constantin Bacalbașa, cronicar și al *Naționalului*. Martorii jurnalistului refuză duelul, cerând mai întâi să se pronunțe comisia de anchetă asupra celor întâmplate, consemnează *Universul* din 18 octombrie 1889. A doua zi, după întâlnirea părților, apare sub semnătura lui Bacalbașa „Cazul locotenentului Velicu“, un articol considerat că aduce noi insulte. Întregul corp ofițeresc se arată scandalizat de comportamentul „sfidător“ al jurnalistului. O întrunire a tuturor ofițerilor de geniu este organizată la Clubul Militar din București. În adunarea prezidată de locotenent-colonelul Crăiniceanu, ajutorul inspectorului de geniu, se insistă ca un duel să aibă loc, anunță *Universul* din 26 octombrie 1889. Ofițerii decid să-i provoace pe Bacalbașa prin intermediul căpitanului Mănescu, fost martor al lui Velicu. Într-o scrisoare adresată ofițerilor veniți să-i provoace, Bacal-

1. între Al. Vidrașcu din Bacău și locotenentul Velicu din Regimentul 2 geniu avusese loc o bătaie la Răcătău. Vidrașcu, ofițer în rezervă, îl pălmuise pe Velicu în fața soldaților, gest considerat drept o umilintă extremă. Conflictul dintre cei doi se încheie cu un duel la Focșani, în care Vidrașcu e grav rănit de un glonț la piciorul drept (v. *Adevărul*, 24 octombrie 1889, p. 2). În afacerea Velicu-Vidrașcu au fost declanșate două anchete: una de către procurorul din Bacău, autoritate civilă, și alta de către colonelul Gheorghiu, autoritate militară. Procurorul îi dă dreptate lui Velicu, la fel și ancheta militară; totuși, ministrul de război îi dă o pedeapsă cu închisoare de 30 de zile, probabil pentru că se lăsase pălmuit în fața militarilor (v. *Constituționalul*, 17 octombrie 1889, p. 2).

bașa interpretează provocarea drept un atac la libertatea de opinie și nu acceptă lupta, invitându-i să se adreseze justiției. Toți știau că afirmația lui este o minciună. Se știa însă că Bacalbașa se duelase fără rezerve cu Nicolae Xenopol în urmă cu

un an. Este evident că ziaristul încearcă să evite răzbunarea ofițerilor. Întâlnirile dintre un ofițer și un civil nu sunt provocări de operetă, în care asistența se poate aștepta la două gloanțe trase în aer. De obicei, fiindcă insultatul, ofițerul, alege arma, se preferă sabia, iar oponentului nu-i rămâne de făcut decât să suporte rănila în funcție de condițiile luptei stabilite de martori: până la prima picătură de sânge sau până când unul dintre dueliști ajunge în imposibilitatea de a mai lupta. În urma refuzului, drept răzbunare, patru ofițeri de geniu - provocatorul Mănescu, căpitani Rădulescu, Saegiu și Călinescu - îl urmăresc pe Bacalbașa pe bulevardul Elisabeta, în plin centrul Capitalei, unde îl lovesc într-o încăierare, iritați că acesta, la vederea lor, scoate revolverul să se apere, scrie *Adevărul* din 27-28 octombrie 1889.

Atacul militarilor împotriva unui civil declanșează o dezbatere de presă, opiniile pronunțate de către colegii de breaslă înclinând să-i condamne pe Bacalbașa pentru lașitate, fiindcă nu oferise satisfacția cerută. „Noi suntem de opinie că un ziarist este responsabil de tot ce scrie și este dator să ție piept oricărui bărbat onorabil când l-a insultat în ziarul său. Dacă nu voiește să o facă, n-are decât să nu scrie și să nu insulte”, scriu colegii de la *Adevărul* în numărul din 29 octombrie 1889. Pe de altă parte, ofițerii sunt cei învinovați: „numai persoana insultată are dreptul de a recurge la mijloace violente în contra pârâtului, când el se sustrage de la răspundere, refuzând de a da satisfacție. Așadar, în cazul de față, numai unul din ofițerii insultați putea să atace pe d. Bacalbașa, iar nu mai mulți”. Cei patru căpitani sunt dați în judecată. Rechizitoriul comisarului regal al Corpului II de armată, maiorul Gherghel, are ca rezultat o ordonanță de urmărire a căpitanelor Rădulescu și Mănescu, lăsându-i în pace pe Saegiu și Călinescu. Cazul este judecat de consiliul Corpului II de armată, ofițerii fiind achitați în unanimitate, relatează *Adevărul* din 17 ianuarie 1890.

Rezumatul procesului militar nu trebuie interpretat doar ca simplu caz de mușamalizare. Este, în primul rând, un exemplu al spiritului de corp, cultivat cu asiduitate și perceput, firesc, drept o încurajare a comportamentului care vizează administrarea periodică a unor corecții ziariștilor cu expresia prea liberă. În urma frecventelor incidente dintre ofițeri și jurnaliști, Ministerul de Război ia decizia, în 1910, de a interzice provocările la duel adresate celor din presă. Incidentele trebuiau raportate imediat pe cale ierarhică, în funcție de competențe.¹

Antimilitarismul și exigențele codului de onoare ofițeresc

Antimilitarismul se manifestă în momentele în care civilii devin victimele conduitei cazone, care înțelege onoarea într-un mod extrem de rigid. Un caz relevant se petrece la Iași în aprilie 1902, pornind dintr-o ceartă între studentul Victor V. Iamandi și locotenentul C. Poenaru. Conflictul izbucnește din nimic - o apostrofare făcută de locotenent la casa de bilete a gării. Iamandi îi solicită imediat ofițerului să se legitimeze, pentru a-i trimite martori, însă fără succes, iar dialogul celor doi degenerază într-o altercație fizică, relatată de *Evenimentul* din 8 aprilie 1902. A doua zi, martorii celor doi se întâlnesc la Cercul Militar din Iași. Poenaru se consideră insultat pentru că fusese lovit de Iamandi, care, în plus, îl numise „canalie și imbecil”. Martorii lui Iamandi arată însă că duelul nu poate avea loc, întrucât locotenentul refuzase să-și divulge numele în primă instanță, când i se ceruse satisfacție, ba, mai mult, sărise la bătaie. Iamandi se plânge comandantului local, iar ancheta dă verdict nefavorabil locotenentului. Pentru restabilirea onoarei, ofițerul ia decizia „satisfacerii prin orice mijloace credea de cuviință”, o formulare care exprimă, de obicei, intenția palmuirii sau lovirii în locuri publice.

Nu și pentru Poenaru, care se înarmează cu un pistol, își ascute sabia, își umple buzunarele de gloanțe și, împreună cu ordonanța sa, începe să-i caute prin Iași pe adversarul care refuzase duelul. îl găsește pe strada Lăpușneanu, unde îl atacă, în primă instanță cu sabia, apoi cu pistolul. I se răspunde, în legitimă apărare, cu focuri de armă și se alege cu răni mortale. Civilul Iamandi anticipase comportamentul militarului și își luase măsuri de prevedere. Se dusese în prealabil la procurorul general al Iașiului și îi prezentase pistolul cumpărat, cu care intenționa să se apere „în caz când va fi atacat și îi va fi viața în pericol”. într-un interviu acordat *Evenimentului* din 10 aprilie 1902 („Drama din str. Lăpușneanu”), ce-i drept, *post factum*, pretinde că ar fi îndurat o palmuire fără să reacționeze, dar numai pentru a-l chema ulterior la o înfruntare cavalierească. Ancheta stabilește că Iamandi fusese în legitimă apărare. Poenaru, rănit grav la față și abdomen, sucombă după câteva zile. în oraș se răspândesc zvonurile unei posibile răzbunări a ofițerilor, iar D.A. Sturdza, ministrul de război, transmite ordine stricte pentru a preveni incidentele cu studenții, colegii lui Iamandi, decizi să-și apere prietenul. Speriat de proporțiile scandalului, Iamandi hotărăște să părăsească Iașiul, arată *Evenimentul* în 10 și 11 aprilie 1902, presa zvonind că ofițerii pregătesc un atac în gară. Generalul Al. Iarca ia măsuri ca nici un ofițer să nu fie prin preajmă la ora plecării trenului lui Iamandi.

Ce îl determină pe locotenentul Poenaru să caute cu orice preț satisfacerea onoarei? Aflăm că nu este un ofițer oarecare. Este licențiat în matematici al Universității din București și absolvent al celebrei Școli de Război de la Fontainebleau, potrivit *Adevărului* din 10 aprilie 1902, amănunt relevant pentru gradul de însușire a codului de onoare ofițeresc. Comandorul Dimitrie Poenaru, fratele locotenentului, declară, în *Evenimentul* din 11 aprilie 1902, că Iamandi „a trebuit să înțeleagă că pentru un ofițer palmuit nu există altă soluție decât ieșirea pe teren sau starea de lucruri care s-a întâmplat”. Scrisorile găsite asupra locotenentului stabilesc un motiv mult mai clar: teama de a nu fi

îndepărtat din armată fiindcă nu-și apăraseră onoarea, mai ales în fața unui civil. Un conflict similar îi servește ca exemplu. Un căpitan, Stoenescu, fusese pălmuit de un anume Iurașcu, dar nu a apucat să-și „repare” onoarea, fiindcă provocatorul a plecat intempestiv la Paris. Ofițerul a fost disponibilizat și abia după un an, când Iurașcu s-a întors în țară, a avut ocazia să-și „satisfacă onoarea” printr-o luptă și a fost rechemat în armată. Teamă de a nu fi dezonorat îl determină pe Poenaru să aleagă o cale atât de nesăbuită și să-i atace pe student, se afirmă în *Evenimentul* din 8 aprilie 1902.

Acest gen de atitudine a superiorilor are o tradiție și este, și ea, parte a cultivării onoarei și spiritului combativ al ofițerilor, îl găsim menționat explicit în afacerea de onoare a sublocotenentului Radovici cu căpitanul C. Malaxa (1873) - comandantul de batalion, maiorul Burilianu, amenințând că îi reformează pe ambii ofițeri dacă nu își apără onoarea într-un duel. În același proces aflăm că un comandant de divizie îl amenință pe un ofițer cu reforma, dacă nu se duelează în timp scurt. Însuși ministrul de război, Ioan Emanoil Florescu, în cazul unui incident dintre un jurnalist și un ofițer, văzând că ultimul nu apelează la regulile onoarei, îl dizgrațiază, trimițându-l la frontieră.²⁰⁷ Refuzați deseori de cei provocați, de teama condițiilor dure pe care le propun, ofițerii fac publice procesele-verbale, în care precizează că „rămân să se satisfacă pe orice cale cred de cuviință”. Procedul semnalează camarazilor și superiorilor că ofițerul în cauză nu abdică de la regulile onoarei militare. Astfel, în cazuri izolate, civilii aflați în situația de a refuza provocările la duel anunță autoritățile că vor purta pistoale pentru a se folosi de ele în legitimă apărare în fața ofițerilor îndârjiți, precizează *Universul* din 23 septembrie 1904, în articolul „Afacerea cu Gazeta Moldovei”. Incidentele sunt etichetate cu sintagma „conflicte civilo-militare”, iar autoritățile civile și cele militare sunt nevoite să colaboreze pentru a preveni escaladarea tensiunii publice.

207 G.A. Florescu, *op. cit.*, pp. 6, 20.

în cazul unui alt duel de la Iași, din 1871, dintre un căpitan Teii și G.M. Șendrea, putem surprinde amănunțit presiunea venită dinspre exigențele codului de onoare militar. Ofițerii Regimentului 1 artilerie se constituie într-un tribunal de onoare ad-hoc, intrigati de faptul că lupta se încheiase fără nici un fel de rănire, deși fusese angajată după regulile unui duel extraordinar, cu pistolul, de la numai 15 pași. Cine poate greși de la o asemenea distanță? Nicidecum un ofițer! Pentru a lămuri bănuiala că ofițerul participase la o afacere de onoare de operetă, așa cum procedau uneori civilii, ofițerii cercetează raportul martorilor căpitanului Teii, declarându-l în cele din urmă pe acesta „degajat de orice ofensă”. În plus, relatează *Trompeta Carpaților* din 27 mai 1871, decid ca raportul juriului, împreună cu un proces-verbal, să fie publicat în ziare spre clarificarea celor care își făcuseră o părere greșită despre căpitan. Consiliul de onoare certifică astfel lealitatea luptei și onorabilitatea ofițerului.

Ministrul de război, generalul Grigore Crăiniceanu, recunoaște în articolul „Conflictele dintre civili și militari”, apărut în *Epoca* din 9 septembrie 1910, situația alarmantă a conflictelor civilo-militare din cauza atitudinilor insultătoare urmate de loviri: „în cele mai multe cazuri, ofițerii se grăbesc a lovi pe cetățeni și chiar a scoate sabia și a-i răni. Dar sabia nu se poartă pentru a-i lovi pe concetățeni sau pe soldații săi proprii: nu este nici demn, nici cavaleresc a ataca cu arma pe oricine este neînarmat”. Pentru a opri diferendele între civili și militari, se ordonă aplanarea conflictelor fie în justiție, fie prin consilierea conducerii garnizoanelor.

Duelul în cazărmi și școli militare

Regimul de toleranță față de duel este dovedit de o serie de afaceri de onoare tranșate în interiorul cazărnilor sau școlilor militare. Baza legală nu există, în afara circularei ministrului I.Em. Florescu din 1873, păstrată în diferite forme în

cadrul comandamentelor. Locotenent-colonelul Romulus Boteanu afirmă, într-o conferință la Cercul Militar din Pitești, că în România „duelurile militare se fac după serviciul interior cu voia comandantului de regiment, care caută a rezolva aceste chestiuni fie între dânsii, fie în complicitate cu un civil, după vechile tradiții și onoarea militară”¹. Așa se explică de ce în spețe identice comandanții reacționează diferit, unii permițând duelurile, alții anchetându-le. În ajunul Anului Nou 1904, doi sublocotenenți de cavalerie se duelează cu sabia în localul Școlii de Artilerie și de Geniu din București, alegându-se cu răni ușoare, încât seara pot participa la balul de la Palat, scrie *Universul*, din 4 ianuarie 1904. Un an mai târziu, anunță *Epoca* din 18 ianuarie 1905, o luptă aprigă cu sabia, care durează mai bine de o oră, se desfășoară la manevra aceleiași școli de artilerie între locotenentul Păiș și Ed. Erbiceanu. Primul duel sângeros al căpitanului Alexandru D. Sturdza, cu căpitanul Gheorghe Cantacuzino, viitorul general numit și „Zizi” sau „Grănicerul”, are loc în localul Școlii de Cavalerie și Infanterie, iar medicul Capsa și sublocotenentul Ciulei se duelează cu pistolul în cazarma călărașilor din Botoșani, menționează *Adevărul* în ediția din 20 ianuarie 1908. În special după înființarea, în anul 1908, a consiliilor de onoare, devin obișnuite duelurile găzduite de instituțiile militare. Nici unul dintre duelurile desfășurate în interiorul cazărnilor sau școlilor militare nu intră în atenția autorităților civile, deși în acestea sunt implicați și civili.

Comandamentele se erijează în principalii gardieni ai onoarei corpului ofițeresc. Un exemplu ne reține atenția, afacerea de onoare dintre locotenentul C. Fotescu, de la Școala de Cavalerie din Târgoviște, și inginerul C. Hoiescu, sublocotenent în rezervă. În urma unui incident la sala societății de arme din localitate, relatat în edițiile din 27 și 28 februarie 1912 ale

ziarului *Universul*, Fotescu trimite martori și se izbește de eschivările lui Hoiescu, care, în final, își retrage intempestiv martorii de la tratative. Deși în rezervă, Hoiescu e chemat la comandamentul garnizoanei din localitate pentru a da explicații. Hoiescu se explică în *Universul* din 29 februarie 1912, arătând că martorii lui Fotescu ar fi dorit două focuri de armă și, dacă nu se întâmpla nimic, lupta urma să continue cu spada până când unul dintre dueliști ar fi fost în situația de a nu mai putea lupta, în timp ce martorii săi au dorit un singur foc de pistol, în raport cu gravitatea incidentului. „Adversarul meu mi-a propus mie, care nu sunt om de arme - nu-mi poate face nimeni, dată fiind evoluția modernă a societății, vreun blam pentru aceasta - nu un duel mai mult sau mai puțin egal, ci un cvasi-asasinat, lucru pe care martorii mei nu l-au acceptat [...]. Deși concepțiunile mele asupra onoarei diferă cu totul de acele prescrise de codul duelului, totuși am acceptat dintr-un sentiment foarte omenesc a da satisfacție dlui Lt. Fotescu pe calea armelor, pentru a-i da posibilitatea să se reabiliteze de ofensa primită, căci prin corecțiunea aplicată acestui domn ofițer am avut a pedepsi o necuviință, nici un moment însă nu m-am gândit a sfârâma cariera unui om.“

În aceeași perioadă, în lipsa unei legislații clare, unele comandamente militare întreprind și acțiuni de împiedicare sau chiar deschid procese împotriva ofițerilor dueliști. Pentru a opri escaladarea unei afaceri de onoare între colonelul Panait Găiscanu, comandantul Regimentului 33 infanterie, și medicul D.G. Ionescu, administrator al pescăriilor din Tulcea, Ministerul de Război trimite o comisie pentru aplanarea conflictului, condusă de generalul Toma Constantinescu (*Universul*, 2 februarie 1912). La Iași, în duelul dintre magistratul Ioan G. Ghika, căpitan în rezervă, și locotenentul de artilerie Străjescu, ultimul e rănit grav la piciorul stâng de un glonț, rana necesitând câteva luni de îngrijiri medicale. Un proces e deschis în fața tribunalelor militare. Pentru a se duela, Ghika demisionase din magistratură. Ambii dueliști, precum și martorii lor fiind ofițeri, generalul

Iarca ordonă comisarului regal de pe lângă Corpul IV de armată să deschidă o anchetă, relatează *Adevărul* în edițiile din 11 și 13 ianuarie 1900.

Un caz atipic se produce în iulie 1913, când scriitorul Dui-liu Zamfirescu, atunci împuternicit al României la Comisiunea Europeană a Dunării, îl provoacă pe colonelul Strățilescu. În plin război balcanic, pe drumul spre București, unde îl întâmpină pe fiul cel mare (venit de la Paris), pregătit pentru înrolare, scriitorul povestește în tren o scenă revoltătoare: la Focșani, soldații îi deshămaseră caii englezești pursânge, aduși din Italia în 1906, lăsându-l cu trăsura în drum. Colonelul Strățilescu, aflat de față în compartiment, se consideră jignit în numele armatei combatante. De aici motivul duelului. Diplomatul și colonelul fac schimb de cărți de vizită, dar ofițerul întocmește un raport către ministrul de război, în care povestește cum un diplomat în funcție insultă armata și calomniază guvernul. Ministrul cere eliberarea din funcție a lui Duiliu Zamfirescu, măsură înlesnită chiar de scriitor, care solicită o punere în disponibilitate, ca să se poată bate în duel fără a încălca obligațiile funcției. Titu Maiorescu, prim-ministru și ministru de externe, nemaiaflându-se în relații amicale cu Zamfirescu, este pus într-o situație delicată. Provocarea la duel nu este însă acceptată de către colonel, care invocă o scuză destul de frecvent întâlnită în vremuri de război, pretinde că viața unui om nu trebuie pusă în pericol din motive personale, fiindcă aparține în întregime armatei și țării pe perioada campaniei. Martorii reușesc să-i scoată din încurcătură onorabil pe ambii. Martorii colonelului apreciază că, prin raportul întocmit către ministru, Strățilescu „nu a făcut altceva decât a-și îndeplini o obligațiune imperativă a regulamentelor și tradițiunii militare”, „însă prin aceasta nu trebuie să se înțeleagă că bănuim câtuși de puțin sentimentele patriotice ale dlui Zamfirescu, cunoscute de noi”. Martorii lui Zamfirescu consideră că nu mai este cazul unui duel, întrucât „sentimentele patriotice ale clientului lor au rămas în afară de orice

discuție". Procesul-verbal de restabilire a onoarei este comunicat prim-ministrului, care supune regelui decretul pentru anularea punerii în disponibilitate.¹

Provocările în cascadă

Pentru a surprinde logica provocărilor la duel între ofițeri, dar și înțelesul conferit onoarei în relațiile dintre ei, ne-am oprit la un incident de amploare survenit la începutul anului 1894. 178 de căpitani și locotenenți de cavalerie își înaintează demisiile, din cauza măsurilor „vexatorii” luate de generalul Iacob Lahovari, ministrul de război. Prima dintre aceste măsuri este încredințarea funcției de inspector general la cavalerie generalului Grigore Cantilli, considerat rigid și extrem de sever cu ofițerii de cavalerie, elita armatei. În plus, relatează *Voința Națională* din 16/28 februarie 1894, Lahovari numește maior de cavalerie pe un căpitan de artilerie și locotenent-colonei pe doi maiori de infanterie, cărora le dă imediat comanda unor regimente, pe când locotenent-coloneii de cavalerie, având vechimea cerută, sunt menținuți în subordine. Politicienii preiau tensiunile din armată și le amplifică. Interpelările liberalilor pe subiectul demisiei celor 178 de ofițeri se înmulțesc în Parlament. Conservatorul Lahovari este acuzat de dezorganizarea cavaleriei, prin persecuții și favoruri făcute apropiaților, prin desființarea regimentelor de linie, ca și prin impunerea în infanterie a armei Mannlicher, defectuoasă tehnic, după unele analize, semnalate de *Voința Națională* în 17/29 februarie 1894. În urma presiunilor opoziției, Lahovari e nevoit să demisioneze din guvernul Lascăr Catargiu, la 21 februarie. La o săptămână după demisia lui Lahovari, o stare de confuzie în rândul ofițerilor demisionari o produce așa-numita „Telegramă a celor șapte” din 28 februarie, publicată în *Voința Națională*, 4/16 martie 1894, semnată de șapte ofițeri (printre

ei se numără căpitanii Săulescu, Herescu, locotenenții Donici, Basarabescu și Mărgăritescu), prin care se transmite că toți demisionară își retrăseseră demisiile: „ofițerii Corpului I și II — retras demisiunile; în interesul armeei faceți la fel“. Știrea chiar este crezută de o parte a ofițerilor, care fac și ei pasul înapoi. Deruta este generală. Timp de câteva zile, presa opoziției și cea a puterii îi numără pe ofițerii demisionari și pe cei care se răzgândiseră, întreținând tensiunea. Răspunsul la degringolada produsă de „Telegrama celor șapte" este „Scrisoarea celor 13“, replică semnată de căpitanii demisionari Slătineanu, Ursu, Milicescu, Popovici, Buhlea, Cruțescu, Filiti, Mehtupciu și de locotenenții Niculescu, Crețeanu, Anghelescu, Cămărășescu și Adamescu. Cei 13 ofițeri acuză rolul „dezgustător" pe care acceptă să-i joace cei șapte semnatori ai telegramei, care propagă informații mincinoase, de vreme ce mulți dintre cei vizați în telegramă nu-și dăduseră demisiile și nici nu aveau de gând să o facă. Prin urmare, ofițerii arată că „vor discuta cavalerismul, onoarea", iar întrebarea finală este un afront total: „Cu ce obraz vă mai prezentați Țării? Și cum veți sta înaintea șefului nostru suprem, înaintea Regelui nostru?", se pune întrebarea în articolul „Demisiile ofițerilor", publicat în *Voința Națională* din 4/16 martie 1894.

În urma „Scrisorii celor 13", am identificat nouă provocări la duel și alte două dueluri - o situație scăpată de sub control, după orice uzanță militară. Primul implicat este locotenentul Mărgăritescu, coautor al „Telegramei celor șapte", care îl provoacă pe căpitanul Milicescu, unul dintre cei 13 semnatori ai scrisorii. Cei 13 anticipează însă provocările la duel și încheie un angajament că nu se vor bate cu ofițerii care și-au retras demisiile, pe motiv că aceștia își pierduseră onoarea: „Dacă vreunul dintre semnatorii acestui angajament de solidaritate va părăsi pe camarazii săi sau va trăda acest angajament, el va putea fi ultragiât oriunde și oricum, fără a avea drept la satisfacțiunea cavaleriească a duelului", se arată în *Adevărul* din 12 martie 1894, în articolul „Pentru ofițeri". O asemenea sancțiune - aceea de a risca să fie insultați în toate chipurile și de

a nu putea solicita satisfacție - nu poate funcționa decât în cadrul unui corp profesional unde codul onoarei este o regulă generală în relațiile dintre membri. Prin urmare, Milicescu refuză duelul, după cum înștiințează *Timpu* din 6 martie 1894. Cu același tratament sunt întâmpinați și căpitani Săulescu și Herescu, sosiți de la Craiova pentru a-i provoca pe căpitani Slătineanu și Filiti pentru insultele conținute în „Scrisoarea celor 13“. Locotenentul Donici îl provoacă pe căpitanul Buhlea, caz în care se implică în calitate de martor și deputatul C.G. Costa-Foru, la rândul său căpitan în rezervă, relatează *Timpu* din 11 martie 1894. Imediat, căpitanul Buhlea trimite martori deputatului Costa-Foru, fiindcă publicase o scrisoare aspră despre ofițerii demisionari. O altă provocare la duel refuzată este înaintată de locotenentul Em. Donici (din grupul celor șapte) căpitanului D. Ursu (dintre cei 13), notează *Voința Națională* din 15/27 martie 1894. La fel, locotenentul Niculescu îl pălmuește la Capșa pe Cristodulo, fiindcă acesta refuză să se bată în duel, iar procurorii intervin, reținându-l pe Niculescu. Același locotenent Niculescu îl provoacă pe C.G. Costa-Foru, dar martorii nu acceptă duelul, comunică *Timpu* din 17 martie 1894. Un prim duel este cel dintre sublocotenenții Mehtupciu și Hiotu, din cauza unei scrisori apărute în *Timpu* de care primul, în calitate de martor al lui Donici, se consideră insultat. Lupta are loc la manevra căpitanului Blaremburg. în prima repriză, Hiotu e lovit cu latul săbiei peste obraz și tăiat la piept. Se alege cu o rană lungă de 20 cm și adâncă de 4 cm, după cum face cunoscut *Timpu* din 15 martie 1894. Alt duel e cel dintre căpitanul Ursu (din grupul celor 13) și I. Ghyka, din rândul ofițerilor care semnaseră „Telegrama celor șapte“. în duelul cu sabia, căpitanul Ghyka este rănit la obraz și la picior, rana de la picior fiind de 10 cm lungime și 3 adâncime, consemnează *Voința Națională* de la 12 martie 1894. în fața valului de provocări la duel, singura reacție a comandamentelor este un ordin al generalului Eracle Arion adresat comandantului Corpului II de armată. Prin ordin de zi, el le interzice ofițerilor din subordine de a servi ca martori ofițerilor demisionari contra celor care „rămăseseră fideli jurământului

față de Rege".²⁰⁸

Când, se duelează șeful Statului-Major

Regula recunoscută este că doar ofițerii cu grade similare sau apropiate se pot duela. Există și situații inedite, în care șeful Statului-Major al Armatei, fost ministru de război, generalul Iacob Lahovari, se duelează cu un ofițer inferior, sublocotenentul I. Niculescu. Cum s-a ajuns aici? Afacerea de onoare a lui Iacob Lahovari are două etape, prima cu Alexandru Catargiu, ministrul plenipotențiar în Rusia. În vara anului 1895, cei doi jucau cărți la Cazinoul din Sinaia. Catargiu uită să fixeze miza, iar Lahovari, acuzându-l că trișează, îi solicită să pună banii pe masă. După invective reciproce, Lahovari îl lovește cu dosul palmei peste obraz, Catargiu replicând cu alt dos de palmă și spărgând monoculul generalului. Martorii sunt angajați cu repeziciune. Locotenent-colonelul Constantinescu de la Statul-Major și maiorul de artilerie N.C. Costescu acceptă propunerea șefului lor, Lahovari, în timp ce Emil Ghika, ministru plenipotențiar la Viena, și generalul Candiano Popescu devin martorii lui Catargiu. Duelul cu pistolul are loc la Bușteni, pe un platou de lângă localitatea Zamora. În ciuda distanței mici, 20 de pași, și a pistolului cu viză, întâlnirea nu se soldează cu vărsare de sânge, în condițiile în care se trage un singur foc, se arată în *Războiul* din 2 și 3 august 1895. Interesul publicului, dar și poziția celor doi în stat determină informarea regelui Carol I, aflat în vizită în Austria, care cere punerea în discuție în guvern a oportunității aducerii generalului Lahovari în fața unui consiliu de reformă, susține *Adevărul* din 4 august 1895, prin articolul „Regele și generalul Lahovari”.

Duelul are și o urmare spectaculoasă. Presa relatează în general acid incidentul de la Sinaia.²⁰⁹ Etichetări precum „gene-

²⁰⁸ *Războiul*, 22 martie 1894, p. 1.

²⁰⁹ „Palmele trebuiau spălate cu sânge. Săâânge, săâânge strigau toți ca în opereta lui Sullivan, *Mikado*. Și duelul a avut loc cu pistolul, adversarii

ralul cartofor", „generalul Bum“ sunt relansate după scandalul demisiei ofițerilor din 1894, iar Lahovari se gândește să administreze o lecție. Găsind că măsura este întrecută într-o scrisoare violentă și anonimă, „Părerea unui militar”²¹⁰, publicată în *Gazeta Poporului* din 5/17 august 1895, trimite martori să ceară ziarului satisfacție. Ulterior, *Războiul* din 10 august 1895 zvonește că generalului Lahovari i se întinsese o cursă, șoptindu-i-se discret la ureche că autorul articolului din *Gazeta Poporului* era generalul Ștefan Fălcoianu, un mai vechi inamic, și de aceea s-a grăbit cu lansarea provocării. Spre surprinderea sa, primește răspunsul că autorul este nimeni altul decât locotenentul Niculescu, unul dintre ofițerii de cavalerie care participaseră la demisia colectivă din 1894. Lahovari nu mai poate da înapoi. Adversarul se bucură că are o ieșire pe teren cu un general - șef de stat-major! -, caz unic în armata română. Niculescu, ca și Lahovari, este un duelist experimentat. Participase, după informațiile presei, la nu mai puțin de 14 dueluri. În 1887, făcuse la Viena studii asupra cavaleriei austriece, lăsând amintiri sângeroase. La Mehadia se duelase

fiind așezați la distanțe kilometrice: iar pentru ca onoarea să fie și mai bine satisfăcută, amândoi și-au dat mâna, s-au îmbrățișat chiar pe teren. Aveți dreptul să spuneți: ce superb caraghioslăc! Ce batjocură! Ei bine, nu, faimoasa noastră elită socială este perfect mulțumită cu modul cum s-au purtat combatanții: onoarea lor a fost salvată" (v. V. Grumeza, „Elita socială”, *Jurnalul*, 3 august 1895, p. 1).

210 „Zgomotul palmelor schimbate la Sinaia, între generalul Jacques Lahovary și d. Alecu Catargiu, a avut, în sânul corpului ofițeresc, un răsunet dureros. E indiferent pentru ostașii români când doi cartofori - fie ei și în cea mai înaltă situațiune - se pălmuiesc în cursul unei partide de pocker, dar nu poate să ne fie indiferent când unul din acești cartofori pălmuiți este un general român, un șef al Marelui Stat-Major, un conducător al armatei noastre. [...] Or, niciodată, poate, un ofițer inferior n-a adus atâta rușine epoletelor cât a adus d. general Jacques Lahovary" (v. „Părerea unui militar”, *Gazeta Poporului*, 5/17 august 1895, p. 1).

cu locotenentul Dimitriu, pe care-l tăiașe cu sabia, într-o confruntare în care s-a luptat și corp la corp. în același an, s-a înfruntat la Budapesta cu un conte Waltzeg, căruia i-a tăiat brațul drept în asemenea măsură, încât a trebuit amputat. în memoriul său de ofițer - semnalează *Adevărul* din 15 august 1895 - sunt consemnate aprecierile superiorilor: „Ofițer brav, i se poate încredința orice afacere periculoasă, e gata s-o săvârșească cu prețul vieții. Are mania duelurilor*’.

întâlnirea cu locotenentul Niculescu se desfășoară la hipodrom în dimineața zilei de 9 august. Ambii dueliști luptă îndârjiți. în prima repriză, Niculescu e atins la coaste în partea dreaptă, în cea de-a doua repriză capătă o rană la nas, în a treia mai e atins puțin la abdomen, dar reușește să zgârie fața generalului, pentru ca în a patra să-i înfigă spada în fosa subclaviculară dreaptă, cu o profunzime de 3-4 cm. Doctorii opresc lupta, pentru că Lahovari, grav rănit, leșină, sângele curgând abundent din rană. Doctorul Toma Ionescu îi pansează rana și îi dă să miroase eter dintr-o sticlută. Revenindu-și, generalul îi strânge mâna lui Niculescu: „Te felicit, Niculescu, și recunosc că ești un brav ofițer, care știi să te porți ca un adevărat cavaler în afaceri de onoare". Lahovari stă la pat câteva zile, cu accese de febră.¹ S-a apreciat că duelul și rana îl reabilitează pe general în ochii opiniei publice. „în urma tristei afaceri de la Bușteni, toată lumea era în drept să se îndoiască chiar de curajul nervos al generalului cu recunoașterea de la Plevna. Acum însă a spălat în sânge urmele avântului cavaleresc cu care a zvârlit pistolul la Bușteni. Declar deci că rănitul de ieri a reabilitat pe cavalerul de acum zece zile", afirmă Sirius (Iorgu Morțun) în *Evenimentul* din 11 august 1895. Dacă, din punct de vedere privat, Lahovari își recâștigă respectabilitatea, rămâne în discuție poziția sa publică. Presa străină estimează o inevitabilă schimbare. *Neue Freie Presse* preia amănuntele

scandalului de la Sinaia și ale duelului de la București, evaluând „rămânerea sa în armată ca imposibilă”. După convalescență, generalul e pus în disponibilitate la 9 octombrie 1895 pentru „rea purtare”, conform art. 9, aliniatul VI din Legea poziției ofițerilor, printr-un decret regal. În raportul său de motivare - se scria în articolul „Sfârșitul scandalului de la Sinaia”, apărut în *Evenimentul* de la 12 octombrie 1895 -, ministrul de război, generalul Constantin Budișteanu, arăta că a „lăsa nepedepsit acest ofițer general ar fi a da un rău exemplu armatei și a încuraja relele purtări”.

Duelul Alexandru D. Sturdza-Iancu Cătuneanu

Tratat *in extenso* și foarte amănunțit documentat de către Petre Otu și Maria Georgescu, cazul Alexandru D. Sturdza- Iancu Cătuneanu pune în lumină amplele rosturi pe care onoarea le poate juca în câmpul interacțiunii sociale, politice și militare în plină epocă militaristă. Format în școala prusacă, Alexandru D. Sturdza beneficiază de traseul biografic atent regizat și construit de tatăl său, Dimitrie A. Sturdza, impulsivat uneori și de socrul Petre P. Carp,²¹¹ ceea ce-i aduce faima inevitabilă de „beizadea” și, prin urmare, adversități nedisimulate în rândul ofițerilor. Venit cu idei reformatoare, dezgustat de starea de lucruri și politicianismul în care este prinsă funcționarea armatei, Al. Sturdza inițiază o serie de acțiuni menite să o aducă la un nivel asemănător pe care-l văzuse în străinătate în anii formării. Evident, el intră în conflict mai întâi cu vechea generație de ofițeri, iritată de pretențiile civilizatoare emise de un ofițer prusacizat și, pe deasupra, fiul unuia dintre cei mai importanți lideri politici ai timpului.²¹²

211 Avansarea la gradul de căpitan avea loc în 1901. V. Petre Otu, Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 32.

212 V. Generalul C.I. Brătianu, *Ce este cu „Era Nouă în oștire?”*. *Studiu retrospectiv*, Editura Albert Baer, București, 1900. Lucrarea e dedicată „oamenilor de ieri”, ironizați de tineretul „prezumțios și arivist”.

Primul incident major al carierei căpitanului Sturdza este intervenția în cazul dispariției unei importante sume de bani din casieria Regimentului 10 artilerie, scandal mușamalizat prin contribuția tuturor ofițerilor regimentului. Informat de prieteni, el scrie o scrisoare dură, cerând date credibile în numele elevilor Școlii Militare de Infanterie și Cavalerie, al căror instructor este, gest care deranjează comandamentul regimentului, condus interimar de locotenent-colonelul Ioan Basarabescu. Acesta ia legătura cu Dumitru Costescu, comandantul Școlii Militare, apreciind că tânărul căpitan Sturdza nu doar că depășește cu mult drepturile gradului său, dar și îi insultă pe ofițerii regimentului, abatere pedepsită, cum se știe, de Codul justiției militare. Refuzând să prezinte scuze ofițerilor regimentului, este amenințat cu provocarea la duel și, mai mult, înaintează regelui Carol I demisia sa din armată. Pentru aplanarea conflictului e trimis principele moștenitor Ferdinand, în calitate de comandant al Corpului II armată, care nu aprobă nici demisia tânărului Sturdza, nici duelul solicitat de ofițeri.¹ Conflictul de onoare militar se încheie printr-o întâlnire în care Sturdza cere scuze ofițerilor, relatează *Epoca* din 26 aprilie 1905. Este însă o împăcare de fațadă. Peste numai câteva zile, scrie *Epoca* din 10 mai 1905, căpitanul Gheorghe Cantacuzino îl insultă în cadrul unei adunări ofițerești, nelă- sându-i altă soluție decât ieșirea pe teren. Cei doi își constituie martorii. Se anunță un duel serios, ca între ofițeri, într-un cadru special - sala de exercițiu a Școlii Militare de Infanterie și Cavalerie -, care transformă afacerea de onoare într-un exemplu pentru ceilalți ofițeri. Lupta aprinsă, în reprize de două minute, este oprită la runda a cincea de directorul de luptă, Horia C. Rosetti, în urma unei tăieturi suferite de Sturdza la antebrațul drept, urmată de o hemoragie abundentă. Spre deosebire de adversarul său, Sturdza nu este un adept al afacerilor de onoare. Ulterior, afirmă, în *Epoca* din 10 mai 1905, că se bătuse „în duel numai pentru a mulțumi opiniunea publică cuprinsă încă în întunericul unor tradițiuni

neclare, medievale și pentru a reieși în mod evident lipsa ce există în armată pentru corpurile ofițerești a unui «cod de plângere» și a unor «consilii de onoare»".

Întrucât este privit cu adversitate de o bună parte a corpului ofițeresc, lui Alexandru Sturdza i se oferă posibilitatea de a ocupa postul de atașat militar la Paris, până la izbucnirea incidentului care îi va marca viața personală și pe aceea a familiei, în 1908, moment al avansării la gradul de maior.¹ Pe scurt, ceea ce i se impută căpitanului Sturdza este avansarea „la alegere”, împreună cu alte câteva zeci de căpitani, fapt interpretat de mulți ofițeri ca un regim de favoare pentru fiul prim-ministrului. Sunt săriți de la avansarea în corpul ofițerilor superiori 50 de ofițeri, aflați înaintea fiului prim-ministrului pe tabloul de alegere, și, mai mult, se modifică Legea pentru înaintarea în armată, introducându-se o reducere discutabilă privitoare la anii necesari avansării la gradul de maior, condiție inexistentă la celelalte grade. Campania virulentă desfășurată de *Adevărul* se focalizează pe întreținerea iritării ofițerilor și pe nedreptatea făcută cadrelor de către interesele familiei prim-ministrului, la care se adaugă, reamintim, istoricul conflictelor personale pe care Sturdza le provocase în urmă cu trei ani. Acesta este contextul izbucnirii celui mai interesant conflict de onoare care zguduie armata română, un test al solidarității corpului ofițeresc, cu implicații majore în cele mai înalte sfere politice și militare.

Scânteia o reprezintă articolul proaspătului maior Sturdza „O eră nouă în oștire?” din revista *Ramuri*, un atac direct la starea armatei, la incapacitatea de a juca rolul unei „școli a națiunii” pe timp de pace și pe acela de „apărătoare a țării” pe timp de război. Armata ajunsese doar „un instrument în mâinile tacticei parlamentare și politicianismului”, arată maiorul, insistând pe faptul că este greșită ideea „promovată de moșul

Teacă, că oștirea este sfântă, în sensul că nimeni nu ar avea dreptul de a se atinge de ea; că nimeni nu ar avea dreptul de a discuta ce se petrecea în sânul ei“. Un exemplu de corupție generalizată îl constituie o companie din armata teritorială, compusă din oameni cu avere, funcționari și meseriași și mai ales țărani în proporție de 65%. Militarilor nu li se plătesc soldele, sumele fiind împărțite între căpitan și sergentul-major; se vând oamenilor concedii, permisi; compania teritorială aduce un „venit“ anual de 15.000 de lei, cea mai mare parte intrând în buzunarele superiorilor.²¹³ Articolul primește o replică din partea aceluiași căpitan Gheorghe Cantacuzino, plină de aluzii la calitatea discutabilă a ofițerilor de stat-major, dintre care face parte și Sturdza, căpitanul lansând totodată o provocare la duel. Răspunsul provocatului este pe măsură, el calificându-l pe Cantacuzino drept un ofițer din noroiul ulițelor, grosolan și dornic de faimă. Cum Sturdza îi este superior ca grad, căpitanul Cantacuzino, conform cutumei, cere autorizația șefilor pentru a-l provoca la duel, anunță *Adevărul* din 24 mai 1908.

Al doilea ofițer care reacționează la articolul maiorului Sturdza este căpitanul Iancu Cătuneanu, de la Compania I, Regimentul 1 Dolj. Căpitanul se oferă să apere „onoarea armatei“, provocându-l pe semnatar să-și argumenteze afirmațiile cu exemple, în caz contrar problema cerându-se rezolvată într-un duel, „în numele său și al corpului ofițeresc al armatei române“. în telegrama din 29 aprilie 1908 trimisă în locul aruncării mănușii, Cătuneanu scrie: „Pentru că sunteți fiul prim-ministrului, ați crezut că sunteți autorizat a insulta ofițerii armatei române. Nu, în numele lor sunteți o canalie! Te aștept a veni cât de curând a ieși pe teren. Orice întârziere peste 10 zile, te consider că ești laș“. Cazul capătă importante implicații politice, dar mai ales militare, care țin în special de spiritul de corp al ofițerilor. împotriva celor doi provocatori se iau măsuri disciplinare. Pentru că a scris într-un ziar civil, fără aprobarea șefilor ierarhici, căpitanul Cantacuzino e mai întâi condamnat la

213 *Ramuri*, nr. 7-9, 15 aprilie 1908, pp. 139-141.

10 zile de arest, apoi amenințat cu aducerea în fața unui consiliu de reformă, pedepsit cu încă 20 de zile de arest la ordinul principelui moștenitor Ferdinand și mutat la Regimenul 21, la Calafat. La rândul său, căpitanul Cătuneanu, găsit vinovat că-și insultase un coleg, dar și pentru că expediasse telegrama provocării fără aprobarea superiorilor, e chemat la corpul de armată din Dolj în fața unui juriu, compus din ofițeri sosiți de la Marele Stat-Major și de la Ministerul de Război. Cătuneanu nu retractează cele spuse, mai mult, repetă injuria „canalie” la adresa lui Alexandru Sturdza, conform ediției *Adevărul* din 5 mai 1908. Drept urmare, generalul Alexandru Averescu, ministrul de război în cabinetul lui Sturdza, trece la represalii, și căpitanul e condamnat la 96 de zile de închisoare. Averescu se teme de complicațiile politice ale afacerii de onoare. Juriul trimis de el încearcă să obțină o listă cu ofițerii din armată care s-au solidarizat, dar Cătuneanu cere o contra-probă, și anume să i se citeze un ofițer care nu-i aprobă. Într-adevăr, corpul de ofițeri are impresia că Averescu tinde să-i dea satisfacție lui Sturdza, prin măsuri excepționale luate împotriva acelor ofițeri care dezaproabă atitudinea fiului prim-ministrului, face cunoscut *Adevărul* din 7 mai 1908. În cercurile politice, consultate de *Adevărul* din 21 mai 1908, se vorbește intens despre faptul că D.A. Sturdza l-ar împinge pe generalul Averescu să rezolve conflictul prin pedepsirea lui Cătuneanu, în contrapartidă cu avansarea la gradul de maior a lui Alexandru Sturdza, numindu-se un consiliu de onoare direct de către Ministerul de Război.

Surprinzător, subliniază Petre Otu, o parte a criticilor la adresa lui Sturdza vin chiar prin intermediul ziarului socrului său, Petre P. Carp, *Conservatorul*, care îl atacă pe Averescu pentru că nu îi pedepsește pe toți cei trei ofițeri.¹ Menajarea maiorului Sturdza devine evidentă, pentru că rămâne nepedepsit în urma articolului din *Ramuri*, apărut fără aprobarea

superiorilor. Generalul George G. Coandă critică în articolul „Cazuri prejudiciabile în armată” (*Adevărul*, 26 mai 1908) apariția unor asemenea nemulțumiri în armată, cerând demisia lui Sturdza, în timp ce generalul Constantin I. Brătianu, în articolul „Greva generalilor” *CAddevărul*, 27 mai 1908), opinează că „ministrul de război a fost încurcat de președintele său de consiliu” (adică de prim-ministru) și că nu „poate face ceea ce trebuia să facă”. Regele Carol I se implică personal și cere pedepsirea maiorului Alexandru Sturdza, dar prim-ministrul amenință cu demisia. Măsura nu poate fi aplicată, întrucât „tatăl s-a identificat cu fiul și și-a oferit demisia ca președinte al cabinetului”¹.

Pentru a dezamorsa starea de nemulțumire din armată, pedepsele căpitanilor Cantacuzino și Cătuneanu sunt revocate, în plus, Cantacuzino obține autorizația de a-l provoca la duel pe Sturdza, constituindu-și-i martori pe maiorul C. Paianu și căpitanul Gheorghe Moruzzi, relatează *Adevărul* din 23 și 24 mai 1908. în procesul-verbal întocmit, martorii nu-i lasă pe Cantacuzino să angajeze lupta cu Sturdza până când provocarea pe care o făcuse căpitanul Cătuneanu nu este tranșată. Jignit evident de conținutul procesului-verbal, care îi pune la îndoială onoarea, Sturdza îl provoacă la rândul său pe maiorul Paianu, dar martorii acestuia reușesc să aplaneze conflictul, relatează *Universul* din 9 iunie 1908. Rămâne, așadar, o singură cale de rezolvare personală, militară și politică a conflictului Sturdza-Cătuneanu: duelul. Este soluția care satisface dorința multor ofițeri de a da o lecție favoritismelor și intervențiilor politice în treburile armatei; în același timp, duelul îi dă lui Sturdza posibilitatea de a-și dovedi onorabilitatea și reprezintă calea de detensionare a ceea ce devenise un joc politic menit să lovească în persoana prim-ministrului.

Sturdza obține autorizația superiorilor de a răspunde provocării, constituindu-și-i martori pe locotenent-colonelul Dumitru

tru Iliescu și pe maiorul Nicolae Petala. Cei doi se deplasează la închisoarea de la Craiova, unde Cătuneanu mai are de executat din prima pedeapsă, urmând ore grele de negocieri cu martorii acestuia: căpitanul Nicolae Popescu și maiorul Ilie Antonescu.²¹⁴ Subterfugiul lui Cătuneanu pentru a-l umili pe Sturdza este invocarea tardivității răspunsului la provocare. Potrivit codului duelului, răspunsul nu trebuia să depășească 24 de ore. Se recurge la arbitrajul generalului Petre Gigurtu, care apreciază că pentru un militar provocarea nu este niciodată prea târzie. În final, se cade de acord asupra unei întâlniri cu sabia, la hipodromul din parcul Bibescu din Craiova, în reprize de trei minute, lupta urmând să fie încheiată în momentul în care unul dintre dueliști este pus în situația de a nu mai putea continua. Un ultim amănunt întârzie începerea luptei la ora stabilită: săbiile aduse de Sturdza sunt respinse de martorii lui Cătuneanu, pe motiv că sunt prea curbate și periculoase. Se așteaptă aducerea altora de la București, sosite printr-un delegat al prefecturii de poliție și date la ascuțit la magazinul Paulon, din Craiova, al cărui proprietar este trezit cu noaptea în cap de oficiali (trebuie spus că armele albe militare se livrează neascuțite, urmând ca posesorul să le ascuță după preferință). Imediat după începerea luptei, Sturdza atacă vijelios, lăsându-și descoperită apărarea, iar Cătuneanu profită și îl taie adânc la falcă, provocându-i o hemoragie puternică. Duelul este oprit.²¹⁵

Surescitat, la propunerea unui prieten, Cătuneanu trimite o telegramă la București căpitanului Cantacuzino, pe care-l știe extrem de interesat de deznodământ: „Rănit falca stângă până la os. Ura! De trei ori“, semnată „moș Iancu“.

Dacă dorința de obținere a satisfacției și provocarea fiului prim-ministrului se bucură de simpatia multor ofițeri care se consideră nedreptățiți de jocurile politice, un asemenea mesaj pe seama rănirii lui Sturdza dovedește calculul crud al spiritului cazon, producând o răsturnare de percepție a întregii afaceri. În

214 Maior I. Cătuneanu, *Duelul meu cu Sturza din 1908*, Tipografia „Apărarea Națională”, Craiova, 1932, p. 16.

215 *Ibidem*, pp. 25, 27-28.

ochii opiniei publice și ai mediilor militare, fiul prim- ministrului își dovedise totuși caracterul, demonstrase „intențiile curate”,²¹⁶ fiindcă nu își pusese viața în pericol din interes personal și părea, într-adevăr, preocupat de situațiile pe care le prezentase critic în revista *Ramuri*. Este momentul prielnic pentru o contraofensivă pe care mediile guvernamentale o desfășoară împotriva căpitanului Cătuneanu în scopul compromiterii sale. În ziarul *Secolul*, apoi și în articolul „Cine e căpitanul Cătuneanu”, apărut în *Voința Națională* din 13/26 iunie 1908, se scurg ilegal observațiile superiorilor din dosarul personal: un spirit indisciplinat, care a executat sute de zile de arest, caracter violent și gesturi de necuviință. Duelul are consecințe dezastruoase asupra carierei lui Cătuneanu, la scurt timp fiind reformat pentru forme grave de indisciplină (insultă și ofensă la adresa superiorilor) și greșeli grave contra onoarei ca om și militar. Între anii 1908 și 1913, el își revendică neîncetat gradul pierdut. Nici în campania din 1913, când se decretează chemarea în armată a ofițerilor reformați, numele său nu figurează pe lista celor concentrați. În mai 1914 adresează o nouă petiție ministrului de război, generalul Constantin Hâr- jeu, care, temându-se de o reacție negativă a regelui Carol I, tergiversează audiența pe această temă. În cele din urmă, Carol I nu doar că semnează actul reprimirii lui Cătuneanu în armată, dar adaugă, pare-se: „Asta bun și brav ofițer!”,²¹⁷ în timp ce, în 1917, Sturdza, ajuns colonel comandant general de divizie, trece de partea inamicului - rămânând în istoria noastră modernă ca unul dintre cele mai șocante, infamante și notorii cazuri de trădare, fiind renegat de propria familie și acoperindu-și numele de dezonoare.²¹⁸

Consecințele duelului Sturdza-Cătuneanu frământă încă un timp orgoliile militarilor români. Din punct de vedere politic, duelul duce la o nouă fază a crizei politice. Regele Carol I

216 Generalul Ștefan St. Stoica, „Duelul Maior Sturdza-căpit. Cătuneanu”, *Universul*, 15 iunie 1908, p. 1.

217 Cătuneanu, *op. cit.*, pp. 34-38.

218 V. Valeriu Kapri, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza, comandantul diviziei a 8-a română: Un episod din Războiul mondial*, Oradea, 1926.

consemnează discuțiile în contradictoriu, timp de săptămâni întregi, cu D.A. Sturdza, care solicită insistent pedepsirea lui Cătuneanu.²¹⁹ Tensiunea psihică creată în jurul afacerii îl afectează profund pe prim-ministrul cu o sănătate deja subrezită. Ulterior, în urma presiunilor din Partidul Național Liberal, este nevoit să cedeze conducerea partidului.

Unul dintre efectele duelului privește cadrul legislativ. După cinci decenii de practici informale, lăsate la latitudinea unor consilii de reformă, Ministerul de Război decide înființarea consiliilor de onoare. La propunerea generalului Alexandru Averescu, regele Carol I aprobă în 30 iunie Regulamentul asupra consiliilor de onoare²²⁰. Ele urmăresc să „păstreze neatinsă onoarea corpului ofițeresc luat împreună și onoarea corpului ofițeresc în parte”, având datoria: „a) Să propună măsuri contra ofițerilor a căror purtare nu corespunde adevăratului simț de onoare sau poziției de ofițer; b) Să facă lumină asupra bănuielilor neîntemeiate că s-ar fi adus atingere onoarei corpului ofițeresc sau onoarei unui ofițer personal; c) Să indice ofițerilor cele de făcut în chestiunile de onoare” și, la nevoie, să-i asiste chiar.

Dispozițiile speciale ale regulamentului se referă la cazul particular al duelurilor, adică la „conflictele de onoare ivite între doi ofițeri”. Ele stipulează o procedură mult mai expeditivă - practic nu încearcă să contrazică codurile duelurilor -, astfel încât soluția să fie dată în cel mult 48 de ore. În principiu, consiliile de onoare trebuie să stabilească cui îi revine răspunderea conflictului și opinează în ce mod poate fi soluționat acesta. În cazul unui conflict de onoare între un ofițer și o persoană civilă, ofițerul trebuie să aducă incidentul la cunoștința șefului direct, care trebuie să-i trimită imediat consiliului de onoare. Consiliul trebuie să delege un membru pentru a-l asista pe ofițer până la

219 „O criză de guvern pentru o chestiune particulară, în mijlocul verii și fără Camere, ar fi fost gravă, și de aceea am discutat cu ministrul meu prezident foarte hotărât, dar conciliant, deși el nu avea dreptate. Dar guvernul a primit o lovitură ale căror urmări se vor resimți la sfârșitul verii” (Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 451).

220 *Monitorul Oastei*, nr. 30, 30 iunie 1908, pp. 229-230.

rezolvarea conflictului. Cum vom vedea, în perioada interbelică aceste consilii de onoare reușesc să disciplineze semnificativ regimul afacerilor de onoare și să devină o instituție extrem de solicitată.

Duelul în lumea politică

Generalul francez Georges Boulanger (1837-1891) se bucură de o simpatie intensă în rândul societății bucureștene, majoritar francofile, datorită mișcării sale revizioniste care urmărea modificarea constituției, revenirea la monarhie și revanșa împotriva Germaniei. Sinuciderea sa provoacă românilor „multe decepții”, după mărturiile contemporanilor.²²¹ Politicianul gata să-și dea viața pentru ideile și principiile în care credea este perceput ca un model demn de admirație și de urmat în construirea unor cariere politice. Duelurile sale cu prim-ministrul Charles Floquet (1888) sau cu baronul Lareinty (1886) sunt pe larg prezentate și concentrate în presă (*Războiul*, 16/28 iulie 1888 și *Unirea*, 1 august 1887), conturând un portret definit de cavalermism, de sacrificiul eroic cerut de militarism și de devotamentul civic desăvârșit, rareori întruchipat de oamenii politici. Perioada afirmării generalului Boulanger corespunde unei înmulțiri uimitoare a afacerilor de onoare în care sunt implicate persoane cu funcții politice în România, până la 22,67% din total, la egalitate cu militarii (Anexa D). Memorialistul Constantin Bacalbașa identifică această perioadă cu intrarea în prima linie a politicii a „tinerilor conservatori veniți de la Paris cu toate ideile, eresurile și prejudecățile nobiliare care sugestionaseră mediul încât oameni dintre cei mai serioși căzuseră victime. Pentru un articol în ziar, pentru un cuvânt rostit în Parlament, pentru un gest, nici un fel de discuție nu

221 C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată: 1885-1900*, voi. II, Editura Ziarului „Universul”, București, 1928, pp. 137-138.

era admisă: se trimiteau martori"¹. Ce anume văd tinerii la Paris? După umilitoarea înfrângere în Războiul Franco-Prusac din 1870-1871, ideea de onoare personală este strâns legată de ideea de renaștere națională. Revalorizarea virtuților cavalerești medievale este percepută ca un mijloc de a ajuta la regenerarea societății franceze moderne. Politicienii se apropie ei înșiși de o nouă etică războinică, nucleul ireductibil al patriotismului tradițional francez.²

În ciuda limbajului agresiv, nota generală a afacerilor de onoare din politica românească rămâne departe de tragedii și în limitele duelurilor ordinare. Politicienii români nu au atât principii de disputat, cât adversități personale de reglat. Deși reprezintă până în 1914 aproximativ 18% din numărul dueliștilor, numai o mică parte din afacerile disputate de ei au motivații politice declarate. În deceniul 1891-1900, din cele 112 de afaceri de onoare ale politicianilor luate în calcul (22,67%) numai 21 de cazuri (8,5%) au motivații politice declarate (Anexele B și D). Afacerile de onoare survin mult mai frecvent în urma unor cuvinte grele. Și doar pentru că au loc în Parlament ajung să fie declarate „dueluri parlamentare”, în rest, ele pot surveni oriunde altundeva. Presa face caz de calculul de imagine cinic aflat adeseori în spatele provocării. Politicienii țin seama de prejudecata că „a nu te bate înseamnă a-ți crea o situație dificilă în lumea noastră politică!”, după cum notează articolul „Duelurile politice”, publicat în *Adevărul* din 26 aprilie 1908.

Câteva dueluri parlamentare

Exemplul Boulanger și cutumele politice franceze ale perioadei sale sunt puse în legătură cu cel mai celebru duel al perioadei, între deputatul Nicolae Fleva și ministrul liberal de externe, Mihai Pherekyde (1887). Turbulentul Fleva părăsește PNL în 1886 și trece în opoziție împreună cu o serie de tineri,

formând aripa „fleviştilor”. La 12/24 ianuarie 1887, interpelează guvernul în problema neajunsurilor legii electorale şi a abuzurilor săvârşite de autorităţi cu prilejul alegerilor comunale din noiembrie 1886. El se referă cu accente vehemente la gruparea brătienistă: „Ceea ce vă preocupă astăzi este ce să faceţi ca să rămâneţi la putere, aceasta este singura idee care vă ani-mează. [...] Când aş şti că sunt ministru care am plastografiat acte ca să târăsc pe cetăţeni oneşti sub culpă de asasinat, atunci... “ (frază întreruptă, potrivit stenografului Camerei, de „zgomotele opoziţiei”¹¹¹). Potrivit articolului *Epocii* din 16 ianuarie 1887, „Spadasini şi mişei”, cuvintele care cântăresc cel mai greu în provocarea lui Fleva sunt: „eu am fruntea nepătată, ceea ce nu pot zice miniştrii de pe această bancă”. Dintre cei insultaţi, cel care reacţionează este ministrul de externe.

Pherekyde nu se autopropune întâmplător, comentează *Epoca* din 20 ianuarie 1887. Are reputaţie de duelist şi bun trăgător, în timp ce Fleva nu ţinuse în viaţa lui un pistol în mână. Fleva este şi el mirat de promptitudinea provocării, insistă că nu se referă la onestitatea privată a miniştrilor, ci la onestitatea lor politică, fără a ţinti pe cineva anume. Din acest motiv (al bunei reputaţii de mânuitor al armelor), se apreciază că Pherekyde este desemnat de colegii săi să facă provocarea în numele întregului cabinet liberal. „Căci cum altfel s-ar explica această subită susceptibilitate din partea unui ministru care a primit palme în public şi nu s-a crezut dator de-a spăla o asemenea ruşinoasă ofensă, cu toate că atunci nu era în funcţie?”, se întreabă *Epoca*, din 16 ianuarie 1887. Este şeful guvernului, I.C. Brătianu, complice la provocare? Liberalii neagă, I.C. Brătianu o face abia după luptă, ceea ce pare necredibil: ziarele relataseră pe larg, chestiunea se discutase şi în şedinţele guvernului.

O altă întrebare legitimă este de ce guvernul, ştiind de o infraţiune flagrantă prevăzută de Codul penal, îl lasă pe un

ministru să o comită, fără măcar să-i ceară demisia. „Miniștrii se pot bate în duel?” - se întreabă juristul C.G. Costa-Foru în articolul „Cazul dlui Ferekidi”, publicat în *Epoca* din 18 ianuarie 1887 - „Răspundem: Nu, cât simt miniștri. Da, dându-și demisia. De altfel, nu miniștrii singuri se află în această situațiune; regula se aplică tuturor funcționarilor publici, deoarece, înainte de a intra în funcțiune, ei jură că vor respecta legile existente, și între aceste legi este și aceea care oprește și pedepsește duelul”. Situația este neașteptată și din alt punct de vedere; martorii lui Pherekyde propun condiții dure: trei gloanțe de la 20 de pași. Cu alte cuvinte, „duel de moarte”. Martorii lui Fleva reușesc să renegocieze confruntarea și să obțină doar două gloanțe, dar întrebarea justificată este: de ce se cere un duel de moarte, care e gravitatea insultei, într-o chestiune politică, în condițiile în care numele provocatorului nici măcar nu fusese pronunțat? Adevărata cauză a duelului, speculează opoziția în paginile *Epocii* din 20 ianuarie 1887, nu poate fi decât dorința lui Brătianu de răzbunare, de intimidare, urmărind scoaterea de pe scena politică a incomodului Fleva. Lupta are loc la Hipodrom, în data de 14/26 ianuarie 1887, Fleva fiind „grav rănit” de un glonț la un deget al mâinii drepte, arat & *Războiul* din 15 ianuarie 1887. Adunarea Deputaților este alertată în aceeași zi de fratele victimei, C. Fleva, și el deputat: „...în urma interpelării de alaltăieri, astăzi [N. Fleva] se găsește bolnav în pat, lovit de un glonț pornit de pe banca ministerială”¹. Rănitul însă revine pe băncile Adunării Deputaților înainte de sfârșitul lunii februarie, iar mai târziu, peste un deceniu, face din pățania lui un caz politic în contextul procesului duelului Filipescu-Lahovary: „M-a rănit pe mine. S-a dat cineva în judecată [de către Parchet]? Afirm că ministrul a fost felicitat în consiliul de miniștri”, scria în *Constituționalul* din 18 februarie/2 martie 1898. într-adevăr,

împotriva lui Pherekyde, Parchetul nu deschide o anchetă, cu toate interpelările din Cameră.²²² Ministrul își păstrează portofoliul, însuși prim-ministrul Ion C. Brătianu susținând că un membru al cabinetului „se poate bate în duel“ și oferind ca exemplu cazul generalului Georges Boulanger, care s-a duelat, „fără ca nimeni să fie interpelat în Cameră”, se relatează în *Timpul* din 10/22 decembrie 1897.

Duelul Pherekyde-Fleva este perceput ca un moment de cotitură al afacerilor de onoare cu implicarea politicianilor. În primul rând, în jocul dintre putere și opoziție duelul este consacrat ca o modalitate de rezolvare a conflictelor parlamentare de ordin pur politic, fiind încuviințat și încurajat de prim-ministru drept mijloc evident de intimidare a opoziției. În al doilea rând, acest duel marchează o intrare furtunoasă a liberalilor pe scena afacerilor de onoare, teren dominat de conservatori. Presa liberală de partid consemnează în articolul „Iarăși duelul”, apărut în *Telegraful* din 28 ianuarie 1887: „Nu e mult timp de când gentlemenii opozițiunii nu găseau cuvinte cu care să-și bată joc de poltroneria liberalilor. Oameni mici de suflet, fricoși, capabili să îndure toate insultele, pentru că nu voiau să-și riște pielea. [...] Dar toate au o margine; așa cu răbdarea noastră. Într-o bună dimineată, unul d-ai noștri s-a supărat ș-a ridicat mănuașă; apoi altul, apoi un al treilea - în sfârșit chiar un ministru a socotit că înalta sa demnitate nu-i oprea să-și facă datoria ca om de onoare. Atunci, o bruscă schimbare s-a făcut în creierul gazetarilor din opoziție. De unde eram lași ca niște pui de găină, de unde eram niște bieți isnași incapabili să ținem o spadă în mână, am ajuns... spadasini, bravi, asasini. Înțelegeți d-voastră! Gentlemani nu putem fi noi ăștia. Dacă nu mai suntem «pui de găină», suntem «spadasini»! [...] în adevăr, teribili gazetari ai opoziției, năpraznicii *duelgii* care înainte își scoteau

222 *România liberă*, 16/28 ianuarie 1887, p. 3. Cel care interpela guvernul în cauza duelului era N. Voinov. Ministrul justiției respingea faptul că Pherekyde ar fi fost delegatul guvernului în duel, iar norma Ministerului Public era „de a nu refuza niciodată sprijinul aceluia care îl cerea” (v. *România liberă*, 21 ianuarie 1887, p. 3).

ochii că nu te bați, acum sunt... *adversari ai duelului*“.

Provocările parlamentare au parte de o atenție specială, de o regie și atmosferă politică pe măsură. O dispută violentă în Cameră între deputatul de Iași G.A. Scorțescu și colegul liberal de Bacău D. Lecca este motivul unui comentat duel la sfârșitul secolului al XIX-lea. Scorțescu, un cunoscut duelist, își constituie martori, care stabilesc un duel cu pistolul de la 25 de pași. În dimineața dinaintea luptei, o serie de scene emoționante de simpatie se petrec la Capsa, unde Scorțescu se înconjoară de amici la micul dejun, în timp ce agenda Camerei este cu totul deturnată de pariurile referitoare la rezultatul duelului. Cei doi au renume de țintași foarte buni. Cu câteva ore înaintea duelului, Scorțescu se duce la sala de tragere la țintă, spre a-și exersa mâna. După mai multe gloanțe trase, un amic îl laudă pentru pricepere, însă e contrazis de omul de serviciu al sălii: „trage dumnealui bine, dar mai bine trage un domn cu barbă, Lecca. La viză a tăiat în două cartea de vizită așezată pe muchie“. Pentru ca lupta celor doi să nu fie împiedicată de procurori, martorii și dueliștii păcălesc agenții de poliție aflați pe urmele lor, atrăgându-i pe câmpul Grant, apoi, mimând renunțarea, se urcă în trăsură, retrăgându-se pe platoul de la Chitila, ca să tranșeze nederanjați afacerea de onoare. Lupta este nespectaculoasă. Pistolul lui Scorțescu nici măcar nu funcționează. În schimb, glonțul lui Lecca, deviat de mânerul bastonului așezat drept jalon, ricoșează, lovind partea de jos a pantalonului lui Scorțescu și intrând în pământ. Lecca le spune martorilor săi că voise să-i lovească pe Scorțescu în picior, dar afirmația îi este pusă la îndoială, întrucât mânerul bastonului se afla pe o traiectorie care viza mijlocul adversarului, relatează *Evenimentul* din 6 martie 1899. Parlamentarii, adunați la Capsa, așteaptă nerăbdători rezultatul, transmis printr-un semn, din fuga trăsurii, de inspectorul de poliție Bagdat, bucuros că nu are de instrumentat un caz de rănire sau omor pentru duel.

Unele confruntări se încheie ca la teatru. Un duel cu pistolul din 1887, în care se trage câte un glonț în vânt, este încheiat de

conservatorul Alexandru Marghiloman, viitor prim-ministru, și liberalul Vasile Epurescu cu o împăcare epopeică. Epurescu i se adresează lui Marghiloman așa: „Acum, că am probat că sunt om de inimă, îți declar că cuvintele pronunțate în Cameră nu se putea adresa dtale și le retrag”, iar Marghiloman, potrivit ediției *Epoca* din 3 aprilie 1887, ar fi răspuns: „Declar că de acum încolo consider ca șters tot ce s-a petrecut între noi“. Adversarii își dau mâna, spre uimirea presei, care înțelege că asistă la o scenetă desăvârșită. Lupta, nici pe departe dramatică, nu prilejuise acea trăire reală în fața morții, încât dueliștii, dușmani politici la tribună, să devină amici. Evident, în tot acest spectacol există un calcul de imagine menit să construiască un capital politic.

Sceneta nu este singulară. În 1894, conservatorul Nicolae Filipescu trimite martori lui Al. Gogu Ștefănescu, deputat liberal de Dolj, ofensat în urma discuțiilor violente din Cameră. Duelul cu spada se încheie cu rănirea ușoară la piept a lui Ștefănescu, combatanții dându-și mâna pe teren și întorcându-se apoi în alai de trăsuri pe Calea Victoriei, spre Capsa, scrie *Războiul* din 3 martie 1894. Prin 1892, în urma unui schimb de cuvinte ofensatoare, deputatul V. Vlădoianu îi trimite martori colegului N. Cerchez. Duelul cu pistolul are loc la Hipodrom, trăgându-se două gloanțe, fără consecințe, precizează *Războiul* din 10 decembrie 1892. Câteva luni mai târziu, Vlădoianu este la un pas de moarte în urma duelului serios cu N. Cernat, fiul generalului Cernat.

O pricină interesantă, devenită afacere de onoare, îi implică, în 1893, pe Take Ionescu, ministrul cultelor și instrucțiunii publice în guvernul Lascăr Catargiu, și pe deputatul C.C. Dobrescu-Prahova. Din opoziție, liberalul Dobrescu formulează interpelări asupra bugetului ministerului, iar Take Ionescu îi răspunde că priceperea sa este limitată, întrucât, ca fost profesor, își făcuse „studiile la seminar”. Dobrescu cedează nervos

în Cameră: „D. Take Ionescu să vie să-mi facă mie din situațiunea materială a părinților mei o cauză de inferioritate în exercițiul mandatului meu, aceasta mă onorează, și mă onorează cu atât mai mult că tatăl meu n-a dat nici un faliment pentru a-mi asigura mijloace cu care să mă trimită în străinătate. [...] E o nerușinare din partea mea că am examinat administrațiunea dlui ministru? Dar ce nerușinare mai mare poate fi decât aceea de a se duce d-sa înaintea justiției și de a tăgădui că este fiul părintelui său?”¹ Afirmațiile deputatului se referă la un proces, rămas celebru, în care Take Ionescu s-a judecat cu tatăl său. Urmărind să demonstreze lipsa de caracter a ministrului, opoziționistul Dobrescu reușește, evident, să-i insulte. Fiindcă este demnitar în funcție, Take Ionescu apelează la „spadasinul său frate”, Victor Ghiță Ionescu, ca să-i provoace pe Dobrescu. Liberalul refuză pe motiv că nu a adus nici o injurie familiei dlui Ghiță Ionescu și nici lui Take Ionescu personal. „Văzând că prin cuvânt nu poate impune tăcere asupra propriilor infamii, voiește să închidă gura opozanților prin forța brutală”, declară Dobrescu în *Adevărul* din 21 martie 1893.

Nu este prima oară când Take Ionescu apelează la amenințări cu duelul pentru a tranșa dispute politice. În 1887, ca urmare a unor discuții aprinse în Cameră, trimite martori liberalului Matei Corbescu, dar incidentul este aplanat, în urma unor scuze reciproce.

Excluderea din rândul oamenilor politici onorabili se poate petrece prin respingerea succesivă a acordării satisfacției, pe motivul că provocatorul este un descalificat. Cu o asemenea situație se confruntă ieșeanul Alexandru A. Bădăraș în mandatul său de ministru al justiției (22 decembrie 1904-15 iunie 1906), când provoacă trei politicieni - fără succes. În luna mai 1905, trimite martori fostului ministru Eugeniu Stătescu, pen-

tru ofensele aduse în *Secolul*, unde fusese calificat „samsar de afaceri veroase”²²³. Stătescu nu admite că termenul „samsar” poate constitui o ofensă pentru un om de „teapa” lui Bădărau, semn că-i considera „descalificat” pe ministrul justiției. Neacordându-i satisfacție lui Bădărau, acesta îi întocmește un banal proces-verbal de carență, publicat în *Epoca* din 24 mai 1905: „încercarea d-voastră de a aduce pe calea onoarei pe d. Eugeniu Stătescu rămânând zadarnică, regret că m-am pus în contact cu un om care înjură și fuge”. Evenimentele confirmă că în jurul lui Bădărau se forma un „cerc al excluderii”. Presa liberală, într-o campanie acerbă, explică limpede acest mecanism; iată, de pildă, ce scrie *Voința Națională* la 29 mai 1905 în articolul „Inconștiență morală”: „Când există între cel provocat în duel și cel care provoacă, din punctul de vedere al onoarei, o nețărnută deosebire, dintre integritatea absolută și totală pentru cel dintâi, și perversiunea, deprecierea, coruperea ei pentru cel de al doilea, este de datoria acelor care asistă pe provocat de a nu uita că duelul se concepe numai pentru egali, de a considera disproporția morală de la acel care provoacă la cel provocat, și de a nu permite ca o onoare pătată să se măsoare cu o onoare neatinsă, ca corupțiunea să poată fi egalizată într-un moment dat cu cinstea, ca lipsa de conștiință, produs al unei vieți de imoralitate, să poată sta alături cu caracterul și demnitatea. Sunt ființe cu care a te compara numai este o atingere, dar cu care a te măsura ar fi înjosire iremediabil”.

Încă marcat de refuzul lui Stătescu, la sfârșitul anului 1905 ministrul justiției îi trimite martori senatorului C.C. Arion, în urma unui incident dintr-o ședință a Senatului. Arion, cunoscut mai curând ca martor sau arbitru al afacerilor de onoare, se disculpă, arătând că nu rostise cuvintele ofensatoare, iar incidentul e închis, anunță *Evenimentul* din 24 decembrie 1905. Peste numai două luni, ministrul trimite martori conservatorului Nicolae Filipescu, după ce este numit în Cameră „pungaș”. În mod curios, notează *Evenimentul* la 5 februarie 1896

223 V. „O scrisoare a dlui Stătescu”, *Epoca*, 20 mai 1905, p. 2.

în articolul „O faptă nedemnă”, aprigul Filipescu respinge lupta - unul dintre rarele lui refuzuri - invocând faptul că ministrul nu ceruse anterior satisfacție pe nici o cale celor care îi atribuiseră comiterea unor „fapte infamante”. Excluderea din cercul persoanelor onorabile este justificată astfel în *Universul* din 4 februarie 1896: „Având în vedere că persoane însemnate ca d-nii Mihail Pherekyde, președinte al Camerei trecute, și generalul Coandă, aghiotant regal, care cunosc valoarea cuvintelor și codul de onoare, au declarat printr-un proces-verbal martorilor dlui Bădărău că cuvintele de: «samsar» nu constituie o ofensă pentru d. Bădărău; considerând că nici în această circumstanță nu a căutat să sleiască toate mijloacele pentru a se disculpa sau satisface; având în vedere că acuzații și cuvinte de această natură se aduc zilnic dlui Bădărău, fără ca să le rele- veze; noi, martorii dlui Filipescu, suntem nevoiți astăzi să declarăm că d. Bădărău nu este autorizat să ceară satisfacție pentru cuvântul de pungaș, pe care i l-a adresat ieri în Camera Deputaților clientul nostru și că, prin umare, d. Filipescu nu poate avea o afacere de onoare cu d. Bădărău”. Martorii ministrului de justiție resping interpretarea: După teoria martorilor dlui Filipescu, dat fiind obiceiurile polemice noastre de presă, nici un om politic n-ar putea niciodată cere satisfacție pentru insultele ce i s-ar adresa, fiind mai dinainte descalificat prin injuriile ce se adresează zilnic oamenilor noștri politici”. Dar descalificarea lui Bădărău este completă.

Un caz interesant, declanșat din motive politice, întâlnim în 1894, la scurtă vreme de la demisia în grup a sute de ofițeri, și se soldează cu demisia generalului Iacob Lahovari, ministrul de război. Lahovari îl provoacă pe deputatul Nicolae Flea pentru afirmațiile rostite în Cameră, pe 28 februarie, la adresa Ministerului de Război și a celui al Lucrărilor Publice. *Adevărul* din 3 martie 1894, intrigant, răspândește informația că guvernul l-ar fi delegat pe Lahovari să-i cumințească pe vajnicul oponent cu un duel: „Guvernul speră la o rană serioasă, care l-ar debarasa de adversarul său cel mai aprig, i-ar evita

noi greutăți. A venit timpul spadasinilor și al matadorilor". *Evenimentul* din 6 martie 1894 scrie că „generalul Bum, răpit din deliciurile alcovurilor, și-a luat buna-i spadă de Toledo, pentru a-i îndeplini misiunea sa de spadasin al partidului conservator". Ce îl ofensase pe Lahovari? „Ați zis că m-am lăudat că s-au cheltuit în acest timp [trei ani din mandatul său de ministru - n.a.] 200 de milioane fără a se deturna de nimeni o lăascaie măcar, că această afirmație este inexactă și dovedește numai că nu știu ce se petrece în administrația mea. O asemenea gravă insultă adresată mie și colaboratorilor mei nu poate trece fără a fi relevată", declară în *Timpul* din 4/16 martie 1894. Alt motiv pentru duel este că Fleva nu încetează de a se atinge de onoarea sa de soldat și în Cameră, și în întruniri publice. Martorii lui Fleva, Ion Lecca și Constantin Stoicescu, cu stenogramele dezbaterilor Camerei în față, explică de ce afirmațiile rostite cu ocazia discutării bugetului Ministerului de Război nu depășesc dreptul la critică pe care deputații îl au asupra actelor unui ministru; resping, deci, duelul, iar Lahovari se grăbește să braveze în presă, făcând public procesul-verbal de carență al martorilor săi, în *Războiul* din 5 martie 1894. Scrisoarea apărută în presă îl determină pe Fleva să trimită, la rândul său, martori pe generalul Mihai Racoviță și Mihail Pherekyde. Ei îl descalifică pe Iacob Lahovari din postura de om onorabil, cu argumentul că nu respectase articolul 17, capitolul 4 din codul duelului scris de Duverger St. Thomas, și anume apelul la un arbitru în cazul neînțelegerii martorilor: „în loc de această cale, d. Jacques Lahovari a părăsit calea unei reparațiuni pe tărâmul onoarei și a publicat scrisoarea din *Timpul*." în fața gestului considerat incorect, care muta diferendul de pe terenul discutării actelor publice pe acela al vieții private, martorii apreciază că Fleva nu mai poate cere satisfacție, singura soluție rămânând un proces în fața tribunalelor ordinare.¹

în deceniul dinaintea Primului Război Mondial, duelul devine parte a arsenalului de comunicare politică, un indice al curajului politic ori al lașității adversarului. Schimbul de martori dintre oficioasele partidelor și aripile sau disidențele lor se practică nu atât ca formă de intimidare, cât ca demonstrație a trăsăturilor liderului politic: curaj, bărbăție, principii etice etc. Gesturile necugetate ori chestiunile nesperioase pot avea un efect de bumerang asupra inițiatorului. Conservatorul Mihail G. Cantacuzino (fiul „Nababului”, liderul Partidului Conservator, Gh.G. Cantacuzino), cunoscut duelist, îl provoacă pe deputatul takist Barbu Păltineanu, în urma unor invective reciproce aruncate în ședințele Camerei. Cantacuzino nu numai că este refuzat de Păltineanu, care se declară, din principiu, împotriva duelului (*Minerva*, 26 martie 1909), dar ziarele takiste declanșează o adevărată campanie împotriva ieșirilor pe teren.

Provocările dintre takiști și conservatori cunosc o escaladare prin intermediul lui Nicolae Filipescu. În februarie 1910, acesta se duelează cu Șerban Cantacuzino (un alt fiu al lui Gh.G. Cantacuzino „Nababul”), considerându-se insultat la o întrunire takistă de la Craiova. Filipescu trage ostentativ două glonțe în aer, apoi refuză să se împacă cu adversarul, informează *Furnica* din 4 martie 1910. Presa conservatoare gălățeană face comentarii la care subscrie și *Epoca* în ediția din 10 martie 1910: „Toate aceste mizerii le suferă distinsul nostru amic și fruntaș din cauza intransigenței sale politice față de takiști și de toate elementele rele și necinstite. Conservatorii din Galați nu s-au îndoit niciodată de cavalerismul, vrednicia și curajul dlui N. Filipescu și, în lupta desperată ce-i dă strân- sura fără nume din jurul dlui Take Ionescu, îl însoțesc cu încrederea și via lor simpatie. [...] Regretăm numai că în această țară se găsesc atât de puțini oameni care să se jertfească ca N. Filipescu pentru cauza binelui și adevărului”. În viziunea conservatorilor fideli, Filipescu întruchipează figura liderului care își pune cu bărbăție viața în pericol în apărarea principiilor politice. Nu doar ceea ce spune la tribună contează, ci și felul în care își probează convingerile pe câmpul de onoare.

în preajma celui de-al Doilea Război Balcanic (1913) deputatul carpist Virgil Arion trimite martori deputatului takist Stelian Popescu. în spatele acestei afaceri se află două viziuni politice diferite privind securizarea graniței sudice a Dobrogei. Carpiștii duc o amplă campanie împotriva „Protocolului de la Petersburg”, care acordase Silistra României, solicitând teritorii mai extinse, utile din punct de vedere militar pentru apărarea Dobrogei. P.P. Carp afirmă că protocolul trebuie respins, întrucât acordă României „numai o fâșie de 3 kilometri, egală cu a treia parte din moșia sa de la Țibănești”, și condiționează susținerea guvernului de încetarea colaborării cu Take Ionescu.¹ Pe acest fond au loc atacuri concertate împotriva acestuia din urmă. într-un articol apărut în ziarul *Cuvântul* din Iași, ce aparține lui Virgil Arion, om politic denunțat ulterior ca trădător de țară și de neam, se apreciază că Take Ionescu „era un om prea mult în țara românească”, iar partizanii lui sunt etichetați drept „tovarăși de afaceri”. Articolul provoacă frământări în cercurile majorității parlamentare, fiind interpretat ca o instigare la asasinat. Cei mai mulți deputați conservator-democrați (takiști) se consideră îndreptățiți să-i ceară lui Arion o explicație, ceea ce se și întâmplă pe culoarele Camerei. Doi deputați, Dimitrie Apostol (Brăila) și Stelian Popescu (Prahova), îl agresează verbal, ultimul somându-l: „Aștept până mâine să te explici chiar în Cameră și dacă vei aproba *Cuvântul* am să te pălmuiesc!” Considerându-se terorizat, Arion îi trimite ca martori pe deputații D. Gianni și I. Pache Protopescu, arată *Adevărul* din 19 mai 1913. Inițial, Arion declară că nu aprobă și regretă articolul, iar incidentul pare închis. Nemulțumit însă de forma procesului-verbal încheiat, el își alege noi martori. Din cauza neînțelegerilor, se recurge la arbitri: Al. Davila și Al. Săulescu. La Iași se anunță că autorul articolului, un fost ofițer, își menține opiniile și e dispus să iasă din anonimat. întrucât arbitrii nu obțin o împăcare, se

cade de acord asupra duelului cu pistolul de la 20 de pași, la Băneasa. Stelian Popescu trage ostentativ în aer, iar adversarii își strâng mâna, consemnează *Adevărul* din 24 mai 1913. Un duel parlamentar formal, fără emoții - în nota comună a înfruntărilor dinaintea Primul Război Mondial, cu foarte rare consecințe pentru dueliști.

Duelurile politice nu sunt, prin urmare, afaceri primejdioase. Ele se încheie rapid, de regulă la prima picătură de sânge sau, în cazul confruntărilor cu pistolul, cu destule precauții pentru a se evita tragediile. Aceste afaceri oferă publicului senzația unui ritual, menit să cultive sau să pună în evidență curajul, definitoriu pentru reputația de lideri a oamenilor politici.

Duelul Nicolae Filipescu-George Em. Lahovari

Dintre sutele de cazuri având implicații politice, unul singur s-a încheiat tragic și a rămas emblematic pentru modernitatea românească: duelul letal dintre liderul conservator Nicolae Filipescu, fost deputat (1887-1895) și primar al Bucureștiului (1893-1895), și conservatorul George Em. Lahovari. Duelul a provocat ample lupte legislative în Parlament și frământări în breasla juriștilor, prilejuind un val de reacții publice.

Nicolae Filipescu consideră că articolul „Deux politiques”, apărut la 18 noiembrie 1897 în *L'Indépendance Roumaine*, îi pune în discuție onoarea personală. Articolul pomenește de o „politică necinstită” și de „socoteli de regulat”. Un amănunt de context, care îl determină pe Filipescu să trimită martori pentru angajarea unui duel, este faptul că articolul este semnat George Em. Lahovari, proprietarul ziarului, ceea ce nu se obișnuiește decât de patru-cinci ori pe an, în situații bine determinate, pentru poziționarea redacției față de chestiunile importante, apreciază *Timpul* din 2/14 decembrie 1897. Pare însă că articolul e doar un pretext. De ceva vreme, Lahovari transmite semnale de distanțare față de conservatori. Își dă demisia din Clubul Conservator cu doar o lună înaintea duelului și, imediat, în *Timpul* din 6/18 noiembrie 1897, apar informații despre implicarea în lansarea unui nou ziar, avându-l ca redactor-șef pe George Steriade, fost director al *Agenției române* sub guvernul

conservator și fost redactor al ziarului liberal-național *Gazette de Roumanie*, care apăruse în vremea lui Ion C. Brătianu. Atitudinea critică față de liderii conservatori a lui G.Em. Lahovari este privită ca o formă de trădare, iar Filipescu, cu temperamentul său vulcanic, se aprinde după citirea articolului din *L'Independance Roumaine*. El trimite doi martori (V. Ionescu și Al. Săulescu) să-i ceară satisfacție lui Lahovari. La rândul său, acesta însărcinează doi martori (Th. Văcărescu și I. Isvoranu) să răspundă la provocare; în același timp, îi scrie lui Filipescu, explicându-i că era vorba de o simplă polemică de presă, fără intenții ofensatoare. Martorii săi compun și ei o scrisoare, argumentând că nu erau întrunite condițiile unui „duel inevitabil”. În ciuda explicațiilor, Nicolae Filipescu nu renunță la provocare și insistă „să se iasă pe teren”. În asemenea condiții, martorul Văcărescu se retrage, fiind înlocuit de un oarecare Drossu. În cele din urmă, neputându-se stabili o înțelegere asupra condițiilor de împăcare, martorii încheie un proces-verbal în termeni foarte duri: lupta să continue nu doar *jusqu'au premier sang*, ci până când unul dintre dueliști va fi pus în imposibilitatea de a se mai bate. Ambii dueliști sunt conștienți pe deplin de jocul mortal la care participă. Filipescu își depune testamentul în mâinile vărului său, fost mareșal al Curții, consemnează *Epoca* din 2 martie 1898. Lahovari poartă cu el o scrisoare închisă pentru fratele său, Alexandru, cu dispoziții testamentare, și o alta pentru tatăl vitreg.²²⁴

Ambii combatanți au experiență în dueluri și le tratează cu toată seriozitatea. În 1888, Lahovari se eschivase de la un duel cu deputatul E. Costinescu. Doi ani mai târziu, avea un incident cu Ioan Lecca, aplanat prin intermediul martorilor.

La fel, Take Ionescu, simțindu-se ofensat de un articol din *L'Independance Roumaine*, îi trimite martori pe Titu Maiorescu și Al. Djuvara, primind scuzele lui Lahovari. Z.C. Arbore, redactor la *Telegraful Român*, îi trimite martori lui Lahovari pentru a retracta cele scrise. În 1892, Lahovari are o altercație violentă la tribunal cu

²²⁴ Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond Crețulescu, dosar 689, ff. 1-3v.

directorul ziarului *Bucuresci*, C.G. Costa- Foru, soldată cu palme, pumni, lovituri de baston. în duelul desfășurat ulterior, Costa-Foru este rănit ușor cu floreta la piept, unul din martorii lui fiind chiar viitorul adversar fatal, Nicolae Filipescu. Norocul lui Lahovari este că s-a bătut în câmp deschis și a eschivat cedând teren continuu, Costa-Foru zgâriindu-se singur în floreta adversarului.²²⁵

N. Filipescu are și el un trecut marcat de afaceri de onoare, în timpul procesului, Filipescu mărturisește că numai Victor ' Ionescu i-a fost martor de 7-8 ori.²²⁶ Fusesse angajat în afaceri de onoare cu: I.C. Fundescu, directorul *Telegrafului*, I. Sku- piewski, redactor-șef la *L'Etoile*, deputatul liberal Nicolae Nicorescu, Al. Beldiman, director la *Adevărul*, cu diplomatul Trandafir Djuvara, cu I.G. Bibicescu (*Voința Națională*), M.P. Ivanovici (*Voința Națională*), D. Exarhu (*Asociația Anti-Mi- nieră*). Pe parcursul anului 1897, înainte de duelul cu G.Em. Lahovari, îi provoacă pe I. Bibicescu (*Voința Națională*) și pe Pavel și Ștefan Macri cu prilejul unor alegeri de deputați. Din datele de care dispunem, avusese trei dueluri până în 1897, toate soldate cu vărsare de sânge. în primul, din 1892, purtat dintr-un motiv ilar, este rănit la cap cu spada de Al. Ghica, șef de cabinet al Ministerului de Interne. Un an mai târziu, îl rănește într-un duel cu spada la Hipodrom pe președintele Tribunalului Ilfov, Secția II, Henri Catargiu. în 1894, îl zgârie cu spada pe deputatul de Dolj Al. Ștefănescu-Gogu.

în acest caz, locul ales pentru desfășurarea duelului suscită foarte multe comentarii. Nu este un teren neutru, ci o sală de scrimă în care Filipescu se antrenase de câteva ori. în fine, lungimea acestei săli este de doar 12 metri, în loc de minimum 30, cât cer, în general, regulamentele. Neavând spațiu suficient de retragere, Lahovari este „pus la zid“. Spada lui Filipescu intră 20 de centimetri în corpul adversarului. La scurt timp,

225 *Duelul Filipescu-Lahovari înaintea Curții de Apel din București. Rechizitoriul procurorului general, d. Ștefan Stătescu*, Tipografia L'Indpendance Roumaine, București, 1898, p. 35.

226 V. „Drama de pe Cheiul Dâmboviței“, *Voința Națională*, 13/25 februarie 1898, p. 1.

Lahovari moare în brațele valetului său francez. O desfășurare a faptelor relevantă pentru personalitatea lui Filipescu, cel care pornește totdeauna primul la atac și nu înțelege că în politică trebuie să disocieze persoana de cauza pe care o reprezintă, o susține sau o apără. Această atitudine veșnic combativă, violent pasionată stă la baza reputației sale de turbulent.²²⁷

În înalta societate bucureșteană, deznodământul tragic al duelului Filipescu-Lahovari stârnește o emoție intensă. George Em. Lahovari este un membru marcant al elitei, cu legături de familie solide și bine plasate. În momentul duelului, de pildă, fratele său Alexandru Lahovari era ambasador la Roma, iar Nicolae Lahovari, vărul său, membru influent al Adunării Constituante în 1886, era denumit „tatăl fericit”, deoarece fiii săi își împărțeau posturile guvernamentale și diplomatice, asigurând unor ministere, precum cel al Afacerilor Externe, o continuitate atât profesională, cât și dinastică.²²⁸

Urmarea funestă a duelului produce tensiuni în guvern. Ministrul justiției, Al. Djuvara, pledează de la început pentru arestarea lui Filipescu și a martorilor săi, însă este blocat de opoziția energică a ministrului de interne, M. Pherekyde, duelist convins, care amenință cu demisia, susține *Evenimentul* din 2 decembrie 1897. D.C. Sărățeanu, procuror la Curtea de Casație, este primit în audiență la rege, care e impresionat de tragedie. La funeralii participă mii de persoane, aproape toți

miniștrii guvernului, generalul Vlădescu, aghiotantul regelui, și ambasadorul Franței la București, în timp ce de peste hotare telegramele de condoleanțe sosesc.²²⁹ Inevitabil, incidentul declanșează o amplă dezbateră în spațiul public românesc. Cercurile conservatoare, sprijinite de ziarele *Timpul*, *Epoca* și *Constituționalul*, se poziționează de partea lui Filipescu. În

227 B. Brănișteanu, *Jurnal*, voi. I, Editura Hasefer, București, 2003, p. 175.

228 Ghislain de Diesbach, *Prințesa Bibescu - ultima orhidee*, Editura Vivaldi, București, 2003, p. 32.

229 ANIC, Fond Crețulescu, dosar 906, f. 1-7.

același timp, ziarele liberale *Voința Națională*, *Liberalul*, dar și cele socialiste - *Lumea Nouă* ori *Adevărul* - se declară vehement împotriva duelului, apreciat drept o formă de asasinat.

în paginile ziarului *Timpul* ancheta judiciară este prezentată exclusiv drept o persecuție politică a guvernului liberal condus de D.A. Sturdza, după ce Ministerul de Interne decide o intervenție în forță. în raport cu precedentele cazuri, situația este, într-adevăr, atipică. După decenii de toleranță pentru încrucișările de spadă, indiferent de partidul aflat la guvernare, un fruntaș conservator, Nicolae Filipescu, este arestat și închis la Jilava, sub un guvern liberal. Este o mare umilință pentru un exponent al înaltei societăți bucureștene și o încălcare a cutumelor. Chestiunea se complică și pare să se transforme tot mai mult într-un prilej de reglare a răfuieiilor de pe scena politică.

Timpul acceptă, în buna tradiție „legalistă” a ideologiei conservatoare, incriminarea duelului din Codul penal, în special în cazul unui duel soldat cu un deces. Dar tragedia este prezentată drept un delict, în nici un caz drept o crimă. Mai mult, duelul este înfățișat ca un privilegiu al elitei în *Timpul* din 3/15 decembrie 1897: „în lumea în care trăiesc oameni ca Lahovari și Filipescu duelurile erau pe deplin admise”. Ziarul arată că însuși ministrul de interne, M. Pherekyde, luat prin surprindere de turnura evenimentelor, care riscă să se transforme într-un exercițiu de contestare a moravurilor publice, se opune arestării lui Filipescu și a martorilor, aducându-și aminte că el însuși a avut un duel cu Nicolae Fleva și nimeni nu s-a atins de persoana sa. Pentru a sublinia schimbarea radicală de poziție a liberalilor, în articolul „Liberalii și duelul”, publicat în ediția din 13 ianuarie 1898, *Epoca* spicuiește articole mai vechi ale oficiosului liberal *Voința Națională*, apărute cu ocazia duelului N. Fleva-M. Pherekyde, în care se făcea apologia duelului.

întrebările apărute în presă sunt justificate. De ce justiția, care nu a intervenit în alte cazuri grave (M. Pherekyde- N. Fleva ori Iacob Lahovari-căpitanul Niculescu), devine brusc extrem de

vigilentă? Conservatorii par, astfel, îndreptățiți să pună în evidență dubla măsură a tratării duelurilor în timpul guvernărilor liberale și, pe parcursul anului 1898, tratează ancheta drept o acțiune mascată de persecuție politică împotriva unui lider al opoziției din partea guvernului condus de D.A. Sturdza. Și, într-adevăr, în timp ce Filipescu este închis la Văcărești, iar parchetele susțin o aplicare fără discriminare a articolelor privitoare la duel din Codul penal, o serie de noi dueluri au loc în țară, fără nici un fel de urmări pentru combatanți, spre marea iritare a cercurilor conservatoare.²³⁰ în Cameră, deputatul socialist V.G. Morțun îl interpelează pe ministrul de justiție cu privire la măsurile luate de parchetul local din Botoșani împotriva senatorului C. Bucșenescu și a avocatului Ștefan Gane, implicați într-un duel, în timp ce guvernul e acuzat că lucrează cu dublă măsură, consemnează *Lumea Nouă* din 8 martie 1898. Ca urmare a presiunilor, în Senat încep procedurile de urmărire a senatorului Bucșenescu. în procesul desfășurat la Botoșani pentru delictul de duel, C. Bucșenescu și Șt. Gane sunt condamnați doar la o amendă simbolică de o sută de lei, scrie *Lumea Nouă* din 24 iunie 1898. De altfel,

230 Dueluri aveau loc la Botoșani, Bacău, Roman și Buzău (v. „Duelurile”, *Constituționalul*, 9/21 iunie 1898, p. 1, și *Epoca*, 5 iunie 1898, p. 3). Cazurile locotenentilor Magheru și Ștefănescu din București, în Buzău, duelul avocatului I. Dimitriade cu supleantul Geani; duelul de la Bacău dintre colonelul Ștefănescu, comandantul Regimentului 12 artilerie, și Edgar Krupenski, fost prefect (v. *Opinia*, 3 și 4 iunie 1898, p. 3); cel dintre Ștefan Suțu, redactor la *L'Independance Roumaine*, și N. Xenopol, redactor-șef al *Voinței Naționale* (v. *Unirea*, 19 aprilie 1898, p.3).

chiar în timpul procesului, în Parlament provocările la duel se produc fără nici un fel de reținere: de pildă, liberalul Vasile Epurescu îi trimite martori lui Constantin Dobrescu-Argeș, înștiințează *Constituționalul* din 22 ianuarie/3 februarie 1898.

Procesul duelului Filipescu-Lahovari

Procesul are o importantă miză juridică și socială. Opinia publică așteaptă să vadă dacă sentințele instanței lovesc în practica duelului, dar mai ales cum este interpretată ideea de apărare a onoarei personale. Filipescu și martorii duelului sunt dați în judecată în baza articolului 259, care privește duelul regulat, ceea ce înseamnă că justiția ia în considerare declarația celor patru martori prin care se stabilea perfecta corectitudine a luptei. Organizarea audierilor și confruntărilor are ca punct de plecare rechizitoriul procurorului general și acuzațiile părții civile, Maria Lahovari, sora defunctului. Plecând de la presupusele ultime cuvinte ale lui Lahovari, *Jls m'ont assassine*^V strategia acuzării urmărește să demonstreze că este vorba de o crimă plănuită de adversarii lui Lahovari: martorii lui Filipescu refuzaseră o tentativă de împăcare chiar înaintea începerii duelului; unul dintre martori, Victor Ionescu, avusese un conflict cu Lahovari (codul duelului spune că trebuia să se recuze) și voia să se răzbune; sala aleasă a fost improprie și prea mică pentru o luptă cu spada și, în plus, Filipescu o cunoștea bine, fiindcă se antrenase acolo de câteva ori. Cu alte cuvinte, plana bănuiala, ca urmare a comportamentului martorilor, că Filipescu avusese de la bun început intenția criminală de a-și uicide adversarul, se afirmă în articolul „Duel sau ce?“, apărut în *Lumea Nouă* de la 3 decembrie 1897. Conform decanului baroului, D.C. Danielopol, avocat al acuzării, duelul din 29 noiembrie se constituie într-un omor în toată regula, deoarece s-a făcut încălcându-se toate normele și cutu-

mele. Dovadă stau ultimele cuvinte ale celui ucis, comentează *Lumea Nouă* de la 17 februarie 1898.

Apărarea lui Filipescu și a martorilor reușește să demonteze abil acuzațiile. în primul rând este contrazisă mărturia valetului lui Lahovari, Paul Roudet, cel care susține că ultimele cuvinte ale decedatului, rostite de peste 20 de ori, ar fi fost *Jls m'ont assassine*". Colonelul Georgescu susține că ultimele cuvinte, de fapt, ar fi fost: „*J'ai froid, couvre moi, j'touffe, ma femme, faites venir ma femme**”,²³¹ versiune întărită de ceilalți martori. în al doilea rând, apărătorii lui Filipescu reușesc să convingă instanța de corectitudinea luptei, apelând la mărturia unor experți. Filipescu îi scrie contelui Fery d'Esclands, colaborator al prințului George Bibescu, expert cu o bună reputație, care îl absolvă de orice vinovăție, respingând ideea de încălcare a regulilor duelului. însă duelistul ascunde publicului rezervele lui Emile Andre față de „condițiile defectuoase ale luptei” (sala mică și cunoscută de Filipescu), grație complicității ziarelor conservatoare, susține *Voința Națională* din 4/16 aprilie 1898. *Epoca* din 16 ianuarie 1898 publică „O consultație a prințului George Bibescu”, duelist care confirmă și el corectitudinea luptei.

Un alt argument inteligent al apărării este atacul la fundamentele prevederilor referitoare la duel din Codul penal. De la bun început, Filipescu recunoaște încălcarea lor, însă apreciază că prevederile căzuseră în desuetudine. „Știu că magistrații s-au bătut - afirma Filipescu în timpul procesului, potrivit ziarului *Epoca* din 16 februarie 1898 miniștrii chiar au trecut peste aceste prescripțiuni ale Codului penal. Ceva mai mult, autoritățile știau de duelul acesta, știau locul unde ne batem, cauzele pentru care ne batem și așteptau rezultatul: sau moartea adversarului lor politic sau mijlocul de a-l aduce înaintea justiției”. Pe aceeași linie, avocatul George Panu afirmă, potrivit *Constituționalului* din 19 februarie 1898, că prevederile antiduel sunt perimate, fiind împotriva unor obiceiuri și moravuri

231 „Procesul duelului. Ședința a doua. Depoziția colonelului Georgescu”, *Epoca*, 15 februarie 1898, p. 2.

în rădăcină. „Cum vreți ca judecătorii să aplice legea duelului când ei înșiși sunt partizani ai duelului? Ce ați zice când un hoț s-ar prezenta să fie judecat de un președinte care are vreo trei condamnări?” Așadar, în opinia inculpaților, duelul este validat de societate, fiind considerat o practică răspândită tocmai printre cei care sunt responsabili să-i condamne.

O altă provocare a procesului este aceea de a stabili dacă moartea prin duel poate fi echivalată unei crime. Apărarea marșează în totalitate pe calitatea de „delict special”. De pildă, avocatul Mihail Cornea, în tradiția juridică franceză, insistă asupra distincției între moartea cauzată prin duel și o crimă ordinară: „Duelul exprimă curățenia sufletului, și crima, tocmai mârșăvia caracterului”, motiv pentru care este etichetat pretutindeni drept un delict special. Mai mult, în opinia lui George Panu duelul nu este un delict de ordine publică, ci unul de ordine privată. Un hoț, un escroc tulbură liniștea publică, dar un duelist se luptă din motive private tocmai pentru ordinea publică generală, arată *Epoca* din 19 februarie 1898. Frica de moarte, inherentă provocărilor, constituie o modalitate de menținere a standardelor de civilizație, a manierelor elegante și a moralității publice, prin preservarea atributelor onoarei personale. Nu barbaria stă la baza acestei instituții, fiindcă la obicei face recurs toată elita societății. „Când se spune că duelul e o barbarie, să mi se arate că barbarul și escrocul, dezonoratul și mișelul fac uz de această nobilă instituție”, clamează avocatul Barbu Ștefanescu-Delavrancea, spre admirația *Epocii* din 18 februarie 1898.

Cealaltă perspectivă asupra duelului este influențată de studiile de antropologie criminală, pentru care, din punct de vedere filozofic, duelul nu este altceva decât o omucidere premeditată, iar duelistul, un asasin. „S-a dus oare, într-adevăr, cineva pe teren fără să aibă în cuget intenția de a răni, poate de a ucide pe adversarul lui, și de a scăpa el sănătos și teafăr? [...] Duelul fără moarte de om este nelogic, dar nu mai puțin constituie o adevărată tentativă de asasinat; cu moarte el devine,

fără contestare, un asasinat"²³². Influențat de aceste idei este chiar procurorul general, Ștefan Stătescu, cel care întocmește rechizitoriul înaintea Curții de Apel din București. Acesta denunță „ignobilul caracter al nobilei instituții a duelului”, „o crimă de drept comun, o crimă ordinară ca toate celelalte crime în care se tinde a se suprima aproapele”, convins că „nimeni nu poate nega că într-un duel omorătorul nu premeditează atentatul său, că nu se servește de arma ucigătoare în acest scop”²³³. Duelul reprezintă doar un pretext detestabil prin care unul încearcă să suprimă pe celălalt, o parodie a justiției și un atentat nejustificat asupra vieții. Prin urmare, susține Stătescu, convenția dueliștilor de a ucide și de a fi ucis, al cărei obiect este, deci, viața unui om, nu poate avea nici o valoare societății. Stătescu nu admite dreptul particularului de a ucide sau de a se învoi să fie ucis, indiferent de motiv.²³⁴

În disputa vizând originile practicii duelului în România regăsim o profundă ruptură în cadrul elitei juridice, participante direct la proces. Apărarea emite teoria că duelul este o instituție strămoșească și corespunde moravurilor societății, iar cultivarea onoarei reprezintă, de fapt, prezervarea unor valori publice prin intermediul eticii personale. În acest context, Constantin Dissescu²³⁵ - avocat și profesor de drept administrativ

232 Alexandrescu Doma (după Paul Aubry), „Studii de antropologie criminală. Duelul”, *Constituționalul*, 18/30 iunie 1898, p. 1.

233 Ștefan Stătescu, *Despre duel: Discurs pronunțat la deschiderea anului judecătoresc 1898-1899*, Imprimeria Statului, București, 1898, pp. 6-7.

234 *Ibidem*, pp. 14-15.

235 Părerea lui Dissescu este expusă în *Dreptul*, an XXVII, nr. 36, 1898, pp. 309-312. Proba pe care se întemeiază sunt câteva zacoane din pravilele secolului al XVII-lea, din care ar rezulta că duelul era permis în acele vremuri. Iată dispozițiile din codul lui Matei Basarab, *îndreptarea legii*. „Zac. 19. Nu iaste datoriu omul să fugă de cuvintele cele de sudalmă când va cunoaște că de va fugi, atunci mai rău va fi, și mai rău îl va vătăma cela ce-i suduiaște. Zac. 21. Cela va fi boiariu sau slujitoriu, acela nu este vinovat să fugă dinaintea celui ce vine spre dânsul suduindu-l, pentru că de va fugi îi va fi mare rușine. Zac. 22. Cela ce va ucide pre altul vrând să ucidă pre cela ce-i au suduit: acela nu se va certa, măcar de ar zice alții

și constituțional - emite teoria existenței duelului în privilegii voievozilor Matei Basarab și Vasile Lupu („când cineva primește sudălmi, se poate bate fără martori”), prezentând înfruntările din acele timpuri ca un apanaj al clasei nobile. Teoria lui Dissescu este îmbrățișată de Barbu Delavrancea în fața instanței, relatează *Epoca* din 18 februarie 1898: „Legende, poezia populară și toate obiceiurile noastre populare dovedesc că duelul a existat totdeauna la noi. Ce înseamnă lupta dreaptă, ce înseamnă «în paloși să ne batem și în buzdugane să ne lovim?»”. Potrivit acestei opinii, pătrunderea duelului în Moldova în perioada modernă, prin „renăscătorii neamului”, nu făcuse decât să reînvie în neam dragostea, latentă, față de arme. De cealaltă parte, prim-procurorul îl combate pe Dissescu, neagă existența duelului între moravurile românești medievale și arată că nici un document istoric românesc nu vorbește de această instituție. Acuzarea, subliniază *Lumea Nouă* din 17 februarie 1898, consideră duelul o instituție străină spiritului și tradițiilor românești, o „fanfaronadă” adusă din Franța, ce trebuie stărpită prin legi.

Duelul Filipescu-Lahovari stârnește, prin urmare, ample dezbateri juridice, reprezentând, totodată, cel mai semnificativ moment al dezbaterii politice pe această temă din România modernă. Pe 1 decembrie 1897, A.C. Vișoreanu depune la Senat un proiect de lege prin care elimină articolele 258-261 (capitolul duelurilor) din Codul penal și numește duelurile „omoruri cu precugetare”. De asemenea, provocarea la duel este considerată tentativă de omor cu premeditare. La Cameră, V.M. Missir depune un alt proiect de lege contra duelului, semnat de 30 de deputați, cu următoarea motivație: „Evenimentul dureros de acum câteva zile ne arată îndestul că trebuie să ne alarmăm și să punem cât mai curând un frâu unui învechit obicei din alte țări, și care pare a se infiltra ca modă și în

societatea noastră. Dacă în țările înseși în care mai persistă duelul, ca o rămășiță de tradițiuni și prejudecăți naționale, legiuitorii se luptă să-i stârpească, cu atât mai mult noi suntem datori să prevenim ca răul străin să se întindă și să prindă rădăcini"²³⁶.

Pe lângă argumentația privind rolul statului de drept modern, în expunerea de motive se apreciază că duelul de onoare este ofensator pentru tradițiile naționale. „Oare ar putea cineva îndrăzni să susțină că toate generațiunile noastre anterioare, necunoscând duelul, au trăit fără noțiunea de onoare?” în mod clar, se încearcă separarea noțiunii de onoare de practica duelului. În proiectul de lege se merge, gradat, cu pedepse de până la 2 ani pentru provocarea la duel, 3 ani pentru răniri și 10 ani pentru omor. Cel mai important aspect este atacul la privilegiul înaltei societăți de a perpetua această practică, prin intenția de îngrădire a accesului în funcții publice, fără a mai fi nevoie de o sentință judecătorească. Numai simpla provocare, fără întâlnirea părților, ar fi dus la suspendarea pe un an a drepturilor cetățenești, în caz de răniri, la 10 ani de suspendare, iar în caz de moarte, la excluderea pe viață din orice funcție publică și suspendarea drepturilor cetățenești. Martorii și medicii, care constituiau partea „instituțională” a afacerilor de onoare, ar fi primit jumătate din pedepsele enumerate în cazul combatanților. Separarea prestigiului public de funcția deținută pare a fi substratul acestui proiectul legislativ. Din aceste motive, legea este amânată și tergiversată.

Mai numeroși se dovedesc însă parlamentarii care acceptă obiceiul drept o necesitate socială și o soluție practică. O broșură intitulată *în contra proiectelor de lege asupra duelului*, scrisă, cel mai probabil, de către unul dintre deputați, dar neasumată, ne rezumă ideile partidei pro-duel. În primul rând, se constată că duelul devenise un obicei românesc. Nu numai școlile militare, ci și cele particulare și ale statului posedă săli de arme, iar în mai toate orașele mari există pe lângă cluburi săli de arme sau de tir.

236 ANIC, Fond Parlament, dosar 1162, f. 74.

Toți tinerii „de oarecare condiție” se dedau la mânuirea armelor și există dese provocări la duel.²³⁷ Alt argument exprimă neîncrederea funciară în justiție și în capacitatea ei de a repara onoarea cuiva. „Sunt răni de familie pentru care nu se pot cere satisfacții publice decât măbind de o sută de ori rușinea și dezonoarea sa. [...] Sunt injurii care nu suferă întârziere, pentru care trebuie să-ți iei imediat dreptate. [...] Ce voiți să faceți un bărbat înșelat, care ar voi să se răzbune contra amantului femeii lui? Să se adreseze tribunalului? Să-și expună și să-și detalieze rușinea? Dar acest nenorocit va fi eroul tuturor cronicelor hazlii din ziare; va fi subiectul caraghios de vorbă pentru toate cluburile și saloanele; va fi arătat cu degetul pe stradă. [...] Judecătorii chemați a-i repara ofensa vor râde și de acest prea respectuos observator al legilor. Chiar sentința reparatorie va fi o nouă și ultimă injurie pentru dânsul”. În sfârșit, se apreciază că severitatea legii lui Missir o va face inaplicabilă, pentru că este îndreptată împotriva spiritului public. Nu va putea eradica duelul, de vreme ce procesele ajung în fața curților cu juri, iar jurații îi absolvă pe acuzați fiindcă ei înșiși rezonază cu ideile apărării onoarei pe calea armelor. Se sugerează că legea trebuie să fie blândă și tolerantă cu duelurile serioase, fiindcă societatea pare dezarmată în fața ofenselor, dar să lovească în duelurile futele și neleale. „Aștept cu nerăbdare timpul de a putea pune copiilor mei arma în mână, chiar dacă se va vota proiectul dlui Missir”²³⁸, încheie autorul anonim al acestui contraproiect.

O campanie puternică împotriva proiectelor anti-duel se desfășoară în sala de tribunal. C. Cemescu, avocatul martorului Isvoranu, caracterizează duelul drept „o necesitate, adusă de rafinații societății, pentru cultul și apărarea onoarei”, un „supliment al insuficienței legilor”, după cum scrie în *Constituționalul* din 18 februarie/2 martie 1898, adăugându-se cuvintele lui Delavrancea rostite în aplauzele sălii de tribunal: „Onoarea este partea glorioasă a fiecăruia dintre noi. Ce ar ajunge o societate

237 în *contra proiectelor de lege asupra duelului*, Tipolitografia Dor P. Cucu, București, 1898, pp. 12-13.

238 *Ibidem*, pp. 16-21.

care n-ar mai avea nimic de distincțiune decât ceea ce au distins condica civilă și condica penală? Ce ar fi dacă n-ar exista oameni care să puie mai presus onoarea lor decât prescrierile codului civil și penal? M-aș cutremura când aș gândi vreodată că, prepunând că legea în contra duelului va fi admisă, nu s-ar găsi nimenea să nu răcnească: «nu, cu sentințe judecătorești nu se poate spăla onoarea!» Am avea atunci o societate de înțelepți, de filozofi, foarte dibaci în a-ți face un contract ca să te înșele, dar fără sentiment de cinste".

În final, cazul este soluționat în vara anului 1898 printr-o pedeapsă simbolică de șase luni de închisoare pentru Filipescu, despăgubire de un leu către partea civilă Maria Lahovari²³⁹ și grațierea mărinimoasă din partea regelui Carol I,²⁴⁰ act despre care putem spune că este un semnal clar al tolerării duelurilor și al recunoașterii tacite a acestei modalități de rezolvare a chestiunilor de onoare. Este, de fapt, al doilea gest de grațiere regală într-o afacere de onoare de care beneficia Filipescu. Însuși ministrul justiției, Anastase Stolojan, îi face o vizită condamnatului în închisoare pentru a-i înmâna decretul de grațiere, dezvăluie *Timpu* din 11/23 iulie 1898 în articolul „Patimă și ură”. Grațierea nu este comentată, ea aparține atribuțiilor de nediscutat ale Coroanei.

Paradoxal, prin sentințele date în procesul Filipescu-Lahovari, justiția își recunoaște în fața opiniei publice limite în apărarea onoarei personale, lăsând-o astfel la latitudinea practicilor sociale informale. Cazul Filipescu reprezintă doar ultima verigă juridică a unui lanț de decizii judecătorești (I. Isvoranu-I.I. Heliade-Rădulescu, Alexandru Drugănescu-Alexandru Vidrașcu, Alexandru Medvay-Eugen Brodschi) prin care apărarea onoarei rămâne în esență o afacere privată, statul recunoscându-i autonomia și statutul de caz special. Practic, convențiile și moravurile publice reușesc să modeleze prevederile punitive ale Codului penal, transformându-le în decizii judecă-

239 ANIC, Fond Crețulescu, dosar 680, ff. 41-47.

240 „Neagra ingraturitudine - Duelul Lahovari-Filipescu”, *Voința Națională*, 10/22 iulie 1898, p. 1.

torești permissive. Pedeapsa simbolică primită de Nicolae Filipescu și achitarea martorilor, eșecul proiectelor de lege antiduel în Parlament, ca și grațierea oferită de regele Carol I consfințesc largă acceptare și, mai ales, complicitatea de care se bucură afacerile de onoare în înalta societate. Dezbateră juridică pro și contra duelului reflectă o dispută culturală mai profundă despre formele și fondul occidentalizării. Procesul Filipescu consfințește, putem spune, tocmai victoria simbolică a unei practici percepute la început drept o formă de imitație a moravurilor occidentale. Ea ajunge să fie adoptată pe o scară îndeajuns de largă încât să i se recunoască *de fado* statutul unui fenomen care caracterizează, în modul cel mai firesc cu putință, o parte a înaltei societăți.

Condei și sabie

O categorie însemnată de dueliști o reprezintă ziariștii sau diverșii publiciști, colaboratori periodici în presa vremii. Implicarea lor în afacerile de onoare se triplează începând cu deceniul al nouălea, de la 5% până la 15-17% din totalul duelurilor (Anexa D) - ceea ce reflectă și explozia numerică a publicațiilor românești.

Este perioada în care apar zeci de titluri naționale și locale, practic nu există figură importantă a vieții publice rămasă în afara ringului presei, care este o trambulină pentru afirmarea în politică. Presa contribuie la conturarea unei sfere publice din ce în ce mai largi, mai libere și mai consistente, devenind responsabilă de apariția unei forme de „anxietate socială”²⁴¹. În deceniile 7-8 din secolul al XIX-lea, o arie socială largă, alcătuită din diverși proprietari, arendași, comercianți, medici, profesori, sufocă paginile ziarelor cu drepturi la replică, lămuriri și scrisori, al căror punct nevralgic îl reprezintă „onoarea atacată”, pusă sub semnul întrebării în urma publicării unor informații critice, tendențioase sau greșite. Prin modul iritat și contondent, chiar dacă stângaci, de exprimare, acești cetățeni transmit neliniștea unei experiențe inedite, nemaîntâlnite la generațiile trecute. Ei pășesc dincolo de comunitățile tradiționale, fumizoarele unui statut și ale unui prestigiu relativ stabil,

241 Francois Guillet, „L'honneur en partage: Le duel et les classes bourgeoises en France au XIXe siècle”, *Revue d'histoire du XIXe siècle*, 2007, nr. 34, pp. 68-69.

într-o lume capricioasă, în fața unui public necunoscut, înclinat să-i judece impersonal. Putem considera că aceasta e o nouă etapă de formare a sferei publice, dar și de conștientizare a faptului că regulile onoarei personale simt, inevitabil, rescrise. Onorabilitatea unei persoane fluctuează pe piața opiniei publice, așa cum se modifică prețul obligațiunilor pe piața financiară, în sus sau în jos, în funcție de evaluările apărute în presă.²⁴²

Ca formatori de opinie, ziariștii devin, în același timp, ținte predilecte pentru toate celelalte categorii, dar și pentru confrății lor, presa fiind o tribună a provocărilor la duel, precum și a nenumăratelor procese de calomnie. 23,3% dintre afacerile de onoare au drept cauză informații și opinii din presă considerate insulte sau calomnii (Anexa B), al doilea motiv de duel după ofensele personale. Calomniile prin presă sunt socotite mai grave decât injuriile sau altercațiile accidentale, fiindu-le atribuit un grad mai mare de premeditare și elaborare. Presa este considerată un mijloc detestabil de a defăima o persoană, de a-i submina autoritatea, ofensatul neputând să se apere imediat sau să corecteze rapid neadevărul. Cele câteva zile până la apariția rectificărilor legale sau a revocării celor scrise sunt fatale, pentru că informația inițială poate căpăta credibilitate.

Cei care doresc satisfacția rapidă văd deseori inițierea unui proces de calomnie ca pe o pierdere de timp, prin urmare, nu rareori, diverși oficiali, neadmițând să fie criticați, aleg provocarea la duel a ziariștilor. „în ultimii ani, două sunt mijloacele adoptate, după lungi și intime consfătuiri, de aceia care ar dori să vadă dispărând unica putere de control și de luptă de principii și cinste. Aceste arme sunt devastările [redacțiilor] și duelul”, consemnează ziarul *Evenimentul* din 29 septembrie 1898, la finele unui deceniu în care calomnia în presă devine primul motiv al afacerilor de onoare - 28,74% (Anexa B). Provocarea la duel este acceptată ca un risc asumat al profesiei de ziarist. Evident, în disputele publice și în pledoariile

242 *Ibidem.*

avocaților este conștientizat pericolul îngrădirii libertății de expresie sub amenințarea răzbunării cu duelul.²⁴³

Ziariștii, spre deosebire de ofițeri, înțeleg mult mai bine jocul aparențelor și rolul imaginii în afacerile de onoare. Prin ritualul trimiterii martorilor, ei nu urmăresc atât să-și scoată adversarul pe teren, cât să demonstreze în fața celorlalți că nu lasă nesanționate derapajele ori abuzurile impardonabile. Sunt atenți la apariția nesfârșitelor provocări, menite să le testeze statutul într-un câmp profesional concurențial, generator de pasiuni. Cu excepția morții lui Spiru Prasin, ucis de Wolf Finkelstein în 1904 la Iași, ziariștii nu se remarcă prin dueluri letale. Deși, ca număr, reprezintă a treia categorie socioprofesională implicată în afaceri de onoare - 13% -, duelurile lor au o rată de refuz de 70%, peste cea generală de 63,7% (Anexa D), efectele grave fiind, de asemenea, sub statisticile celorlalte categorii socioprofesionale. Totuși, forța constrângătoare a practicii nu poate fi eludată. În 1896, doi ziariști cu simpatii socialiste, adversari vehemenți ai duelului, Al. Ionescu, redactor la *Lumea Nouă*, și Constantin Miile, de la *Adevărul*, se duelează pe viață și pe moarte.

Cronologic, unul dintre primele dueluri de presă (soco- tindule pe acelea în care ambii dueliști erau redactori sau colaboratori) are loc în 1883. Grigore Ventura, redactor la *L'Independance Roumaine*, și G. Steriade, redactor al ziarului *Gazette de Roumanie*, se luptă cu pistolul dintr-un motiv nefăcut public. Adversarii scapă teferi, iar martorii le declară onoarea satisfăcută, consemnează *Timpul* din 30 iulie 1883. Ventura are experiența luptelor pentru apărarea onoarei. În 1878, se duelează într-o luptă serioasă cu pistolul cu un oarecare

243 „Ce ar fi dacă, pe când Constituția garantează libertatea cugetării, libertatea politică, ziaristul s-ar vedea redus a-și îngrădi cugetarea, chiar în materie de critică a politicei generale, sub amenințarea de a fi suprimat?”, se întreba retoric procurorul Caracas, care instrumenta rechizitoriul împotriva lui Nicolae Filipescu (v. „Drama de pe Cheiul Dâmboviței”, *Voința Națională*, 17 februarie/1 martie 1898, p. 2).

Aristocli, din cauza unei altercații. Ventura reușește să-i atingă paltonul în două rânduri, informează *Războiul* din 25 decembrie 1878. Același Grigore Ventura este primul jurnalist condamnat pentru duel, în 1884, din cauza unei lupte cu sabia, la Hipodrom, cu I. Popescu, ziarist la *Telegraful*. Ambii dueliști se aleg cu răni ușoare, arată *Războiul* din 22 august 1884, însă Parchetul deschide o acțiune publică atât împotriva lor, cât și împotriva martorilor lui Ventura, Alex. Lenș și C.G. Costa-Foru. Procesul se judecă la tribunal, iar prin sentința Curții de Apel, combatanții sunt condamnați la o amendă de 200 de lei, face cunoscut *Războiul* din 11 februarie 1885.

Primul duel dintr-o serie de afaceri de onoare la care ia parte Barbu Ștefănescu Delavrancea - în calitate de ziarist, de avocat, de martor sau de om politic - datează din vremea uceniciei de la *Epoca*, când trimite martori lui Al. Djuvara, proaspăt demisionar din funcția de ministru al justiției, dar și redactor-șef al ziarului *L'Etoile Roumaine*, din cauza unui articol nesemnat apărut în 15 decembrie 1885. Martorii cad la înțelegere asupra condițiilor luptei: spadă, la 3 metri în spatele fiecărui adversar se trage o linie pe pământ, peste care nu se poate trece (retrage); mănuașă de piele este singura autorizată, iar mâna stângă nu poate fi utilizată; duelul poate înceta numai după o rană, care I-ar fi pus pe unul dintre adversari în stare de inferioritate.¹ Lupta este înverșunată; deși încă de la prima repriză Barbu Ștefănescu se alege cu o mică zgârietură la mâna dreaptă, medicii nu dau semnalul de încetare. La a șasea repriză, Djuvara spune pe neașteptate martorilor că nu mai poate lupta din cauza extenuării, scrie *Epoca* din 18 decembrie 1885. Barbu Ștefănescu cere însă reluarea luptei după odihna necesară sau amânarea ei pentru altă zi. Djuvara refuză, de unde și un proces-verbal de carență din partea lui Delavrancea, publicat în *Epoca* din 19 decembrie 1885 și intitulat „Lașii”, probabil cel mai strălucit exemplu al speciei din România - un pamflet literar în toată regula; este textul pe care l-am și reluat mai sus integral atunci

când am discutat această specie jurnalistico-juridică aparte care e proces-verbal de carență (v. *supra*, pp. 77-79). „Faptul produce vâlvă și provoacă noi polemici, fiindcă e fără precedent”, subliniază C. Bacalbașa. Se știau destui oameni care au refuzat să iasă pe teren, însă era o premieră ca un duelist să declare că nu se mai poate bate fiindcă a obosit din cauza efortului.¹

Conservatorul Nicolae Filipescu, proprietarul *Epocii*, este un mare „descalificator” al comunității cavalierești. O mare parte din zecile de provocări la duel îi sunt refuzate. Așa procedează, în 1886,1. Skupiewski, redactor-șef la *L'Etoile Roumaine*, care declară că nu se bate în duel cu Filipescu, consemnează *Epoca* din 3 august. În urma unei polemici în ziare, Filipescu îl provoacă la duel pe directorul *Telegrafului*, L.C. Fundescu, ofensat că, într-un editorial, este atacată „foița conservatoare” din Piața Episcopiei, care „provoacă lumea la rezel civil, la măcelărirea adversarilor”. Filipescu este portretizat în *Telegraful* din 15 iunie 1886 drept laș, întrucât s-ar fi lăsat pălmuit de Georges San Marin fără să reacționeze. Arțăgosul Filipescu ține să-i umilească pe Fundescu în restaurantul gării Ploiești, aruncându-i o monedă de 50 de bani, contravaloarea ziarului *Telegraful* plus bacșiș. Și, în plus, îi trimite și martori, pe Al. Catargiu și I.N. Lahovari, pentru a-i cere satisfacție. Fundescu refuză lupta, reproșându-i lui Nicolae Filipescu nu doar că ar fi neonorabil, ci că, „înainte de a cere satisfacție pe o cale regulată, a căutat să și-o facă singur prin locuri publice”, reamintindu-i că nu l-a provocat pe San Marin, scria *Telegraful* din 17 iunie 1886. Filipescu îi întocmește un proces-verbal de carență, acuzându-l în *Epoca* din 22 iunie 1886 de consecvență în „lașitate”.

Tot în urma unei dispute de presă, degenerată în violare de domiciliu, Filipescu este condamnat la închisoare. Cearta izbucnește între redactorul-șef al oficiului liberal *Voința Națională*,

Nicolae Xenopol, și doi dintre redactorii conservatorilor de la *Epoca*, Nicolae Filipescu și prietenul său apropiat Alecu A. Balș, fiul marelui moșier moldovean. Pe 10 martie, supărat de insinuările cuprinse în articolul-răspuns din *Voința Națională*, Balș comunică prietenului intenția de a-l pălmuji pe Nicolae Xenopol la el acasă.²⁴⁴ Filipescu și Balș dau buzna în casa lui Xenopol, iar Balș își îndeplinește promisiunea, pălmuindu-l; Xenopol apucă să descarce două focuri de revolver, dar gloanțele se opresc norocos în haina de blană a lui Balș. Deși condamnați inițial la amendă și șase luni închisoare, cei doi beneficiază de o grațiere, la sfârșitul lunii iulie 1887, printr-un decret transmis telegrafic de la Sinaia - se vestește în *Războiul* din 1 august 1887. Este prima grațiere oferită lui Filipescu în urma unei chestiuni de onoare.

O încercare mai grea pentru Nicolae Xenopol este duelul cu Constantin Bacalbașa. Pe când Bacalbașa îi ține locul lui George Panu, fugit din țară (în urma unei condamnări la închisoare pentru un articol injurios la adresa regelui), la șefia *Luptei*, apar unele notițe critice redactate de Constantin Miile. *Voința Națională* din 12/24 iunie 1887 publică un text de răspuns, în care este vizat redactorul-șef al publicației liberal- opoziționiste: „Cu d. Panu tot mai puteam sta de vorbă. De când a fugit însă ne e scârbă să luăm în serios pe foștii spioni polițienești cari o redactează”. Trimis în numele jurnalului radical la redacția oficiosului liberal, pentru a i se preciza nominal la cine făcea aluzie notița critică, poetul Alexandru Vla- huță primește răspunsul că „persoana vizată de *Voința* este d. Bacalbașa și că dacă d-sa vrea să ceară reparație n-are decât să se adreseze la directorul ziarului, care i-o va da. D. Xenopol așteaptă, prin urmare, martorii dlui Bacalbașa”, face cunoscut *Voința Națională* din 14/26 iunie 1887. Duelul, acceptat de ambele

244 Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, voi. III, 1885-1888, ed. de Tiberiu Avramescu, Humanitas, București, 2014, p. 90. V. și „Bătaia directorului *Voinței Naționale*”, *Războiul*, 12 martie 1887, pp. 2-3, și „Un atentat mizerabil”, *Voința Națională*, 12-24 martie 1887, p. 1.

părți, are loc cu spada, Nicolae Xenopol fiind rănit la un deget (care i-a rămas paralizat pentru tot restul vieții). „Ne-am bătut la Hipodrom. Un număr de prieteni: Nicu Filipescu, Alecu Balș, Henri Cazes, Alexandru Davila etc. cari cunoșteau locul și ora întâlnirii au venit pe câmp, s-au cățărat pe uluci și au privit duelul. La a doua sau a treia repriză Xenopol a fost rănit la mâna dreaptă și astfel lupta a încetat”, relatează Bacalbașa în memorii.²⁴⁵ Peste ani, în articolul „Duelul”, publicat în *Adevărul* din 30 ianuarie 1921, Bacalbașa încearcă să justifice acest obicei: „Negreșit, toate democrațiile osândesc duelul, însă o practică îndelungată a vieții m-a încredințat că exercițiul armelor - bineînțeles numai cu o intenție defensivă - este, în societatea actuală, un puternic element al înălțării demnității omenești”.

Duelul Bacalbașa-Xenopol este pretextul unei noi afaceri de onoare între alți doi ziaristi. Al. Davila (*Epoca*) trimite martori lui Constantin Calligari (*Voința Națională*) din pricina articolului „O infamie și o lașitate”. Oficiosul liberal critică relatarea apărută în *Epoca* despre duelul Bacalbașa-Xenopol. Autorul, Constantin Calligari, refuză atât retractarea celor scrise, cât și duelul. Davila publică în *Epoca* din 21 iunie 1887 un proces-verbal de carență spumos: „Va să zică, Calligari stă în răspântie și întinde curse infame oamenilor onorabili; Calligari ia funcții și insultă opoziția prin «Voința». Calligari injuriază lumea și refuză duelul. Ce canalie! Se mai poate încrucișa o spadă cu această spurcăciune? Incrucișând-o cu asemenea oameni, riști ca chiar duelurile să degenereze în afaceri burlești și rușinoase”.

Nu doar polemicile ori remarcile caustice din ziare pot fi un motiv de duel, ci și ironia unei cronici literare. Al. Vlahuță publică o „Cronică rimată” în care critică aptitudinile mediocrului poet M.I. Toncescu, director al revistei *Peleşul*. „Măreț pluti-va printre veacuri / Maestrul dulce Eminescu; / Iar jos, cu-al lui bagaj de fleacuri / Toncescu fi-va tot Toncescu”.

Martorii lui Vlahuță refuză duelul, invocând dreptul său la

245 Constantin C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 223.

critică. Toncescu îl pălmuește, în incinta Teatrului, pe Vlahuță, care este pus în situația să trimită martori agresorului, pe Al. Davila și C. Tărtășescu, relatează *Universul* din 17 ianuarie 1888. Noii martori îl descalifică pe Toncescu, potrivit ediției *Universul* din 17 ianuarie 1888, întrucât nu are un trecut onorabil: ca funcționar la Ministerul Domeniilor Publice, s-ar fi făcut vinovat de furt!

În 1905, Ion Scurtu, scriitor și publicist, îl provoacă pe criticul Mihail Dragomirescu. Pe atunci colaborator al *Epocii*, Dragomirescu îl șfichiua pe Scurtu în articolul „Manesse și... broscioiul lui Wilber”, în urma unor contre din *Semănătorul* nr. 12-13/1905, imputându-i faptul că nu aduce probe în polenurile literare. Martorii lui Scurtu se lovesc de refuzul categoric al lui Dragomirescu de a ieși pe teren, motiv pentru care îi întocmesc un proces-verbal de carență, apărut în *Voința Națională* din 8 aprilie 1905, unde consemnează că acesta ar fi „un om lipsit de conștiință și de curajul răspunderii pentru vorbele și faptele sale”. Replica lui Dragomirescu, fermă, este reprodusă în *Epoca* de la 10 aprilie 1905: „Aș fi putut să-mi motivez refuzul de a-mi constitui martori prin chestia de principiu, căci nu admit și n-am admis niciodată - ar fi și curios s-o admită un moralist și un teoretic - reparația onoarei prin arme. Când capetele încoronate se pun în fruntea ligei contra duelului ar fi ridicol să-i susțin eu - țăran de pe malurile Dâmboviței - cu binevoitorul concurs al unui X, care n-are alt mijloc să-și pună la loc dinții pe care i-am rupt prin publicistică”.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea se remarcă prin afaceri de onoare numeroase, încheiate fără tragedii, datorită înțelegerilor în termenii *au premier sang*. Possien, redactor la *L'Independance Roumaine*, și I. Skupiewski de la *Libertatea* se duelează, în 1890, cu pistolul la Hipodromul de la Băneasa, pentru cuvintele ofensatoare schimbate în ziarele respective. Se trag două gloanțe, fără rezultat, adversarii dându-și mâinile prietenește, observă *Adevărul* din 5 septembrie 1891.

G.Em. Lahovari, directorul gazetei *L'Independance Roumaine*, trimite martori directorului ziarului *Bucarest*, C.G. Costa-Foru, în urma unei altercații violente produse în sala de tribunal, cu palme, pumni și bastoane. În duelul cu floreta, desfășurat la Filaret, Costa-Foru este rănit ușor la piept, lupta încetând astfel, arată *Adevărul* de la 26 aprilie 1892. În același an, Al. Ciurcu, prim-redactor la *Timpul*, trimite martori lui Ioan N. Roman, ziarist la *Adevărul*, insultat de cuvintele „ordinar șnapan național”. În *Adevărul* din 23 iunie 1892, Roman refuză, prin articolul „O chestie personală”, acordarea satisfacției cu armele, întrucât este „din principiu contra duelului, pe care nu-i consider un mijloc rațional de stabilire a dreptului și de reabilitare a reparațiunilor pierdute”. Ca reacție, *Timpul* publică un proces-verbal de carență, potrivit căruia ziaristii de la *Adevărul* „mănâncă în fiecare zi o duzină de unguri, dar [pe care] îi trece în pantaloni când e vorba să iasă pe teren”¹.

Un duel serios este cel dintre Em. Culoglu (*Adevărul*) și Victor Ionescu (*Timpul*), fratele lui Take Ionescu, în urma unei relatări defavorabile din gazeta conservatoare. Ionescu este rănit la brațul drept cu sabia, scrie *Războiul* din 6 octombrie 1892. În alt caz, ofensatul renunță la înfruntarea cavalească pentru a se „satisface cum credea de cuvință”, recte cu bastonul. Luigi Cazzavillan, proprietarul *Universului*, trimite ca martori redacției *Vestea*, din cauza unor poeme comice, pe doi profesori de scrimă și gimnastică, Nicolae Velescu și T. Georgescu. Stamatina, redactor la *Vestea*, își asumă răspunderea, anunțând că își constituie martori. Aflând cine e responsabil de ofensă, Cazzavillan refuză să obțină satisfacție prin duel de la Stamatina, considerându-l un personaj irelevant. Îl pândește, în schimb, pe Steinberg, editorul ziarului, la Cafeneaua Națională și-l lovește cu bastonul, fapt pentru care e dus la poliție, cazul fiind instrumentat de Parchet, ne lămurește *Adevărul* în numerele din 5 și 7 iunie 1893.

O afacere comentată este și aceea dintre un ziarist cu faimă de duelgiu, M.E. Papamihalopol, acum redactor la *Epoca*, și Paul Ciuculescu (*Voința Națională*), rănit cu spada la ochi și la piept, duel urmat de o împăcare pe teren. Cazul este prezentat nu doar ca o rămășiță a timpurilor medievale de gazeta socialistă *Lumea Nouă*, ci și ca o „farsă”, motiv pentru care a doua zi redacția este vizitată de martorii lui Ciuculescu, care protestează, notează ziarul *Lumea Nouă* în 19 noiembrie 1895. Ziarul nu-i slăbește însă, publicând un pamflet usturător.²⁴⁶

Totuși, forța constrângătoare a practicii nu poate fi eludată din motive ideologice. În 1896, doi ziariști aflați pe aceeași baricadă ideologică socialistă, Al. Ionescu, redactor-șef la *Lumea Nouă*, și Constantin Miile, de la *Adevărul*, cunoscuți pentru articolele împotriva duelului, își încrucișează săbiile într-o luptă animată, soldată cu răni. Motivul îl constituie un articol din *Adevărul*, considerat insultător de către Al. Ionescu, în care Miile asociază numelui acestuia calificativul puțin măgulitor de „polițist”. În procesul-verbal al luptei, publicat în *Lumea Nouă* din 20 ianuarie 1896, se precizează că Miile a fost rănit în a cincea repriză. Ziarul conservator *Epoca* din 24 ianuarie 1896 menționează satisfăcut în articolul „Un rău necesar”: „în

246 „S-ar părea că reporterii noștri nu se mulțumesc cu duelul ce zilnic port pe terenul informațiilor. Astfel d. Papamihăescu și Ciuculopolo s-au pus pe teren adevărat și și-au zis reciproc: - Acum între noi doi, d-le reporter! Și așa de unde se combăteau până acu, ca de la Reacțiune la Națiune - de astădată s-au pomenit combatanți la manegiul Blaremborg. Condițiile de luptă erau spăimântătoare. Nu voiesc să îngrozesc pe cetitorii mei, înșirându-le aici toate alineatele procesului-verbal. Voi cita numai alineatul 3. Iată-1: ambii adversari nu se vor servi de mâna stângă. Papamihăescu, fiind stângaci, nu se va servi de mâna dreaptă. Rezultă dar categoric că d. Papamihăescu avea să steie cu mâinile în buzunar, iar d. Ciuculopolo să-i gâdile cu spada pe unde i-o veni la socoteală. Într-adevăr, cum zice textul *Gazetei Poporului*, la a treia repriză d. Papamihăescu a primit o lovitură; spada însă întâlnind o curea cu care dl. Papamihăescu era încins, s-a îndoit. Care va să zică, vedeți, că dacă nu-i ținea cureaua, d. Papamihăescu ar fi fost făcut harcea-pacea. Martorii, văzând că la o a patra repriză s-ar putea ca ambii adversari să nu-i mai ție cureaua, au declarat onoarea satisfăcută” (v. Kitzi, „Duelul reporterilor”, *Lumea Nouă*, 21 noiembrie 1895, p. 1).

calitatea lor de socialiști militanți, și d. Miile, și d. Ionescu au tunat și fulgerat împotriva duelului, în contra «acestei rămășițe odioase a întunecatului veac de mijloc». Și astăzi - ce ironie plină de povești! - aceiași campioni ai lumii noi încrucișează săbiile ca cei din urmă dintre burghezi și fac să curgă sânge pe terenul de la Herăstrău, după ce au făcut să curgă atâta cerneală pe terenul ingrat al discuțiilor anti-cavalierești și anti-feudale. [...] Da, stimați confrăți, sunt împrejurări în care duelul devine un rău inevitabil, trebuincios".

Un deceniu mai târziu, aceeași presă declarat conservatoare, cum este ieșeanul *Evenimentul*, observă cu malițiozitate transformările prin care trecuse socialistul Constantin Stere în adoptarea eticii cavalierești în urma deselor provocări la duel făcute în lumea politică și universitară a capitalei moldave. Profesorul de drept constituțional și administrativ de la Universitatea din Iași, scria *Evenimentul* din 10 iunie 1907, în articolul „Dl. Sterea medieval", „începe a-și lăsa unul câte unul toate nărvurile socialiste și a prinde gust de obiceiuri mai burgheze, mai boierești oarecum, ba chiar în cele din urmă și cam medievale. Mai întâi și-a introdus acasă un confort aproape princiar, cu sală gotică pentru sufragerie, baie caldă și rece, sală de scrimă cu panoplii de toate secolele, budoare orientale, și proiectază să-și clădească și o altă casă cu turnuri de observații și crenele și pont-levis etc. în direcția acestor apucături s-a exercitat în scrimă și mânuiește spada cu aceeași măiestrie ca și suveica, ceea ce l-a încurajat oarecum să provoace pe dl. A.C. Cuza la duel".

Surprinzător, cel mai scandalos articol al sfârșitului de secol XIX, care atrage numeroase provocări la duel, apare într-un ziar mai puțin cunoscut și cu o existență efemeră, *Gazeta*, într-un context politic tensionat, legat de caterisirea mitropolitului primat al Ungro-Vlahiei, Ghenadie Petrescu (1896). încă din primele luni ale guvernării liberale a lui D.A. Sturdza, ministrul de justiție, Eugen Stătescu, instrumentează un caz menit a-l face pe înaltul ierarh să se retragă din scaunul mitropolitan. Un demers în care se utilizează acte plastografiate și mărturiile

unui ocnaș privind existența unor acte pe baza cărora mitropolitul este șantajat, presa constituind parte a arsenalului de hărțuire politică. Este vorba de un episod al confruntării dintre liberali și conservatori. Mitropolitul Ghenadie Petrescu intră în conflict cu liberalii în urma sprijinului acordat conservatorilor în adoptarea legii clerului și modificarea legii sinodale. Actul caterisirii, survenit la 20 mai 1896, generează o reacție semnificativă, manifestări publice animate de liderii conservatori Take Ionescu și Nicolae Filipescu, precum și un mesaj semnat de doamnele din înalta societate, împotriva persecuțiilor la care este expus fostul mitropolit. Față de „adresa doamnelor”, presa liberală, în speță *Gazeta*, se exprimă ofensator, prin articolul „Adresa de mângâiere”²⁴⁷ acuzând fățărnicia evlavioasă și implicațiile politice ascunse ale chestiunii. Protipendada conservatoare se grăbește să trimită martori redacției ziarului liberal - 40 la număr, apreciază *Adevărul* din 13 iunie 1896, însă Cezar Colescu-Vartic, redactor-șef la *Gazeta*, confirmă, la un moment dat, primirea a doar cinci carteluri, din partea lui Gr.C. Ghyka, N. Filipescu, N.C. Fleva, Victor Ionescu, A. Callimachi, la care, din surse colaterale, îi mai putem adăuga pe M. Săulescu și Al.I. Ghica. Redactorul *Gazetei* își pledează cauza neconvingător în fața provocatorilor care au de apărut onoarea soțiilor, surorilor sau a altor rude. „In notița pomenită - arată Vartic în *Războiul* din 14 iunie 1896 comentariu ironic al unui act politic căruia nu i se dădea acest

247 Adresa doamnelor: „înalț prea Sfințite Părinte, sufletele credincioșilor de veacuri slăvitei și sfintei noastre biserici naționale sunt cuprinse de jale adâncă față de judecata nelegiuită și fără pildă în istoria bisericei și neamului românesc a cărei jerfă ați căzut. în neputință de a aduce altă mângâiere sfințitului cap al bisericei noastre, adăpat cu amărăciunea nemiloasă a patimelor omenеști; vă rugăm, înalt prea Sfințite Părinte, a primi ca prinos al măhnirei ce îndurați mărturisirea adâncului nostru respect și a dragostei noastre sufletești” (v. *Epoca*, 16 iunie 1896, p. 3). Articolul din *Gazeta* provocase iritare nu doar în rândul conservatorilor. Deputatul C. Vlaicu din Bacău, în urma insultelor aduse de gazetă semnatarilor adresei către mitropolit - printre care se afla și sora -, își anunța demisia din clubul liberal (v. *Epoca*, 13 iunie 1896, p. 3).

caracter, nimeni nu poate găsi vreo ofensă pentru doamne; am căutat ca ironia să nu se transforme în răutate ofensatoare, fiindcă cred că se cade să fie cineva curtenitor către doamne, chiar dacă ele intervin direct în luptele politice. Din notița mea, un lucru reiese clar însă: am vrut să arăt că adresa către fostul mitropolit era inspirată de simțăminte care stau în mult mai intimă legătură cu politica militantă decât cu ortodoxia și cu religiozitatea". Într-o primă fază, martorii nu cad la înțelegere. Provocatorii, nemulțumiți, continuă să ceară satisfacție prin trimiterea de noi emisari pentru angajarea unei lupte. Unul dintre ei, Gr.C. Ghyka, scrie martorilor săi că, deoarece nu a obținut satisfacție de la redactorul *Gazetei*, va căuta o altă cale de a o obține. Supus presiunii, Vartic cedează și îl alege pe unul dintre provocatori, tocmai pe Gr.C. Ghyka, pentru ieșirea pe teren. Evident, alegerea suscită nenumărate comentarii. Martorii scriu clienților lor că Vartic nu are dreptul să aleagă pe cine-i place, cel mult poate să tragă la sorți pe unul dintre provocatori. Până la urmă se ajunge la o înțelegere în următoarele condiții: câte trei gloanțe, pistol ghintuit, distanță 20 de pași. La finalul confruntării, combatanții, nevătămați, își dau mâna, consemnează *Epoca* din 15 iunie 1896.

O altă provocare, fără urmări, prilejuită de articolul din *Gazeta* este aceea făcută de Al.I. Ghica, fiul lui Ion Ghica, deputatului liberal I. Procopiu. Ghica, a cărui mamă, Alexandra, semnase scrisoarea doamnelor către mitropolit, renunță să se mai adreseze lui Colescu-Vartic și trimite martori pentru a-i afla pe ceilalți membri ai comitetului de direcție, oprindu-se la I. Procopiu, în condițiile în care colegul de redacție al acestuia, Dinu I. Brătianu (fiul fostului prim-ministru), fusese deja provocat de N.C. Fleva. Procopiu refuză însă lupta cu Al.I. Ghica, alegând să tranșeze altă afacere de onoare cu avocatul N. Vlaicu, în urma unei scrisori ofensatoare publicate de acesta în *Epoca*. Duelul dintre Dinu Brătianu și Nicolae Fleva, desfășurat lângă comuna Colentina, se încheie fără nici un fel de urmări, deși se trag câte două focuri de pistol. În urma ieșirilor pe teren, socotite suficiente pentru spălarea onoarei doamnelor ofensate, redactorii

Gazetei sunt lăsați în pace, anunță *Epoca* de la 18 iunie 1896.

Duelul mortal Spiru Prasin-Wolf Finkelstein²⁴⁸

Unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai publicisticii ieșene de la începutul secolului XX, Spiru Prasin, este răpus, în 1904, la numai 30 de ani, într-un duel cu Wolf Finkelstein, care semnează cu pseudonimul „V. Scânteie”. Cine era Spiru Prasin? Animator al clubului conservator din urbe, se distinge ca redactor-șef la *Evenimentul*, dar și la revista *Epigonii*. În cercul său de apropiați (Mihai Codreanu, Eugen Herovanu, Eugen Petit, epigramistul Giordano B. Bruno, George Volenti, Ion Dafin), este considerat un talent promițător. Debutează, de altfel, pe scena ieșeană în 1899, la numai 25 de ani, cu două piese, *Pentru țară* și *Ceea ce nu moare*, iar în 1903 îi este jucată comedia *Mioara*. Așteaptă nu numai o recunoaștere națională, ci și una europeană, așa cum arată culisele conflictului de onoare în care se implică. Finkelstein, care semnează la jurnalul concurent, *Gazeta Moldovei*, nu are anvergura redactorului de la *Evenimentul*. Absolvent al unei școli comerciale, de o condiție materială modestă, nu depășește poziția unui funcționar mărunț. Aspiră totuși la recunoașterea gazetărească în paginile *Adevărului*, al cărui corespondent la Craiova este un timp. Revenit în Iași, colaborează la *Jurnalul*, *Noutatea*, *Opinia*, *Seara*, unde alimentează, totdeauna, doar „coloanele din ultimele pagini ale ziarelor”, reamintește *Gazeta Moldovei* într-un scurt medalion publicat la 19 ianuarie 1904. Este o modalitate prin care își completează veniturile din slujbă: casier la regia de tramvai.

Cota profesională diferită a celor doi jurnaliști nu i-ar fi pus, în mod normal, în situația de a se confrunța cu armele, adică de la egal la egal, însă împrejurările se înlanțuie în mod fatal. Motivul conflictului îl reprezintă sonetul lui Spiru Prasin *Lui Catulle Mendes. Cu prilejul unei conferințe pe care a ținut-o la Iași*, scris în onoarea poetului și omului de litere francez. La

248 Subcapitolul a apărut într-o primă formă în *Historia*, an X, nr. 103, iulie 2010, pp. 52-55.

câteva zile, în *Gazeta Moldovei*, un articol scris de Wolf Finkelstein, sub pseudonimul „Scânteie”, comentează critic importanța disproporționată acordată trecerii oaspetelui francez prin Iași. Redactorul-șef de la *Evenimentul* ripostează în numărul din 13 ianuarie 1904, punând în lumină meseria umilă a lui Finkelstein, care nu îl abilitază, în opinia lui Prasin, să se pronunțe în problemele vieții culturale: „Atragem serioasa luare aminte direcțiunei tramvaiului asupra numitului Volf Finkelstein, care-și zice și V. Scânteie. Acest individ, cumulând micul său post de la tramvai cu acel de insultător și șantajist, își permite cu o cutezanță ce ar merita palme să insulte lumea prin coloanele unui ziar local. în numărul ultim al acelei palace meschinul individ publică sub titlul de «Catrene» versuri obscene la adresa unor doamne și domnișoare din Iași. Cu aceeași obraznicie, vetezul tramvaiului se dedă la mari grobenii ce le adresează dlui Mendes și la insulte nedrepte adresate dlui Th. Maximovici, eminentul nostru agent teatral. Acest Finkelstein ar trebui pus la locul său și pentru aceasta I-am recomandat cui de drept”.

Simțindu-se ofensat, Finkelstein se adresează personal lui Prasin, cerându-i unele rectificări, în special cea a calificativului „șantajist”. Redactorul-șef de la *Evenimentul* îl refuză sfidător. Conflictul ia o turnură surprinzătoare. Lipsit total de experiența mănuirii armelor de foc și, pe deasupra, miop, Finkelstein alege tocmai această cale riscantă de a-și apăra onoarea, îl provoacă pe Spiru Prasin la duel cu pistolul, deși adversarul său este cunoscut drept un trăgător redutabil. în aceste condiții de inegalitate evidentă, Prasin ar fi fost scuzat, parțial, de renunțarea la regulile onoarei dacă își dovedea mărinimia și își scutea adversarul de o confruntare aproape sinucigașă. Pe de altă parte, S. Lebell, medicul lui Prasin, apreciază că motivul pentru care acesta acceptă duelul este mai curând legat de ambițiile sale culturale. Catulle Mendes promisese să organizeze montarea pe o scenă franceză a ultimei piese de teatru a lui Prasin, *Miriam de Magdala*²⁴⁹. „Dar iată - scrie *Gazeta Moldovei*

la 2 februarie 1904 - că apare o notiță injurioasă la adresa lui Catulle Mendes. Starea sufletească a lui Prasin era de a face o dublă operă, o lovitură de maestru. Expunându-și viața, își asigura cu totul recunoștința lui Mendes". Ca o ironie a sorții, scriitorul francez este cunoscut publicului ieșean și ca autor al schiței *Duelul*, publicată în paginile ziarului *Jurnalul* din 5 februarie 1895. Mai mult, Mendes este capabil să înțeleagă gestul cavaleresc al lui Prasin, fiindcă trecuse, la rândul său, prin încercarea duelului. *Jurnalul* din 13 aprilie 1895 îl surprinde în ipostaza de duelist în lupta cu Jules Huret în pădurea de la Saint-Germain, unde este rănit grav la mână cu spada.

Martorii aleși de Prasin, colegii de redacție Jacques Lewin și Mihail Codreanu, nu sunt mai competenți decât ai lui Finkelstein, gazetarii Ioan Maxim și Vasile Brăescu. Cu toții își formaseră o imagine despre procedurile duelului din ziare, susține judecătorul de instrucție Osvald A. Teodoreanu în „Ordonanța în cazul Prasin-Scânteie”, publicată de *Gazeta Moldovei* din 19 aprilie 1904. Altfel, ar fi trebuit să știe faptul - potrivit raportului ulterior al consultantului Procuraturii, Horia C. Rosetti - că se pot opune provocării lui Finkelstein întrucât în situații precedente de insultă acesta recursese la justiție, „ceea ce făcea din provocator o persoană descalificată”²⁵⁰. Lui „Scânteie”, prin urmare, îi sunt contestate public atât onorabilitatea, cât și dreptul de a și-o apăra cu armele. CI. Blumenfeld, ziarist și doctorand în medicină, declară în *Evenimentul* din 17 iunie 1904 că stăruise pe lângă Prasin, îndemnându-l să nu răspundă provocării lui Finkelstein: „întâmplări anterioare m-au făcut să

împotriva intervenției Ministerului Cultelor și a mitropolitului pentru a opri reprezentăția, „deoarece îl aduce pe Christ pe scenă” (v. *Evenimentul*, 16 ianuarie 1904, p. 2.)

250 Cu puțin timp înaintea incidentului, Finkelstein îl dăduse în judecată pe Cezar Antoniadă, proprietarul unui restaurant din Ungheni. Conflictul dintre cei doi izbucnise după ce ziaristului îi fusese refuzată o reducere la plata consumației, iar ulterior Antoniadă îl palmuise pe stradă pentru că fusese „înjurat în ziar”.

cred că Prasin se coboară prea jos ca să primească o afacere de onoare cu Finkelstein". Este o opinie preluată integral de acuzare în procesul care avea să urmeze: „Dacă acesta ar fi făcut în viața lui exerciții de arme, dacă ar fi știut să tragă cu pistolul sau cu spada, dacă ar fi fost campion al principiilor de onoare cavaleriească care nu poate concepe spălarea ofensei decât în sângele adversarului, sau dacă ar fi cel puțin un războinic viteaz, apelul său la arme s-ar putea ușor explica", se arată în *Gazeta Moldovei* din 19 aprilie 1904. Atunci ce-i determină să ceară, dintr-odată, duelul? De unde, în fond, accesul brusc de demnitate la un marginal al lumii gazetărești? De ce nu se adresează justiției, așa cum procedase până atunci? Ne-o spune însuși Finkelstein, în interogatoriul instanței, publicat de *Evenimentul* din 16 iunie 1904:

„Atunci nu aveam nici o poziție socială, iar acum era în joc postul meu de la tramvai".

Se convine ca lupta să aibă loc cu pistolul, de la 20 de pași, pe 14 ianuarie 1904, dimineața, la al doilea rond din Copou. Contrar regulamentului, martorii îl lasă pe Prasin să-și aleagă singur poziția de tragere. Și, tot ca o ironie a sorții, lupta se dă cu pistoalele aduse chiar de către redactorul de la *Evenimentul* - pentru că par mai simple, armele lui Finkelstein fiind ghintuite, precizează *Evenimentul* din 15 ianuarie 1904. În fața morții, adversarii reflectează asupra rostului ritualului, cum aflăm din memoriile lui Finkelstein, „Din viața de pușcărie. Un glonte fatal", publicate în *Adevărul* din 24 septembrie 1908: „M-am gândit o clipă la meschinăria vieții noastre, la combatantul care stătea drept și palid, fără a mă privi. Contemplam profilul lui brun, cu trăsături aristocrate, de o frumusețe romană. Mi se înșirară în minte peripețiile acestei «afaceri de onoare» și-n clipa aceea, mărturisesc, mi s-a părut atât de neînsemnată și de mică, față cu sacrificiul a două vieți care până atunci nu-și dușmăniseră trecutul cu nici o întâmpinare care să fi îndreptățit să urască pe viață și pe moarte".

Pistoalele se descarcă simultan; Finkelstein scapă neatins de glonț, care îi trece pe lângă ureche, dar Prasin este lovit de

plumbul adversarului, sucombând în scurt timp. Vestea cade în Iași ca un trăsnet, răspândindu-se rapid. O mulțime enormă năvălește la redacția *Evenimentului*, din Hotelul Traian, ca să afle amănunte despre funesta întâmplare. Exagerând probabil, gazetărește, ziarul răposatului Prasin susține, în ediția din 16 ianuarie 1904, că „străzile Lăpușneanu și Golia, Piața Unirii gemeau de public”. „Durerosul episod al celor doi gazetari, exagerați în conceptul noțiunii de onoare, cuvânt de o elasticitate atât de mult vădită, astăzi e menit să aștearnă încă o pagină mișcătoare în cartea romanticei vieți a lașului”, scria și *Gazeta Moldovei* de la 19 ianuarie. Moartea este înregistrată ca o știre de senzație nu doar în toate ziarele bucureștene, ci și în cele pariziene: *Le Figaro*, *L'Aurore*, *Le Journal*, *Le Rappel*, *Le Peuple Francais*, *L'Echo de Paris* ori *La Republique*, potrivit evidenței ținute de *Evenimentul* din 27 ianuarie 1904.

Ce anume este în joc? Nu doar onoarea personală, ci și convingerile, valorile întruchipate și susținute de ziaști; ele le conferă dreptul de a se pronunța asupra problemelor sociale și politice. „De acolo pornește adevărata nenorocire” - scrie A. Stroja în articolul „Sub impresia zilei” din *Evenimentul* la 16 ianuarie 1904 -, „căci pe când pentru toate carierele îți trebuie un titlu, o diplomă căpătată în urma unor dovezi de capacitate, titlul de ziarist și-l ia oricine singur”. Pe buzele tuturor ieșenilor este cuvântul „fatalitate”. În același număr al ziarului, D.A. Greceanu, mentorul clubului conservator, în care activase și Prasin, subliniază că nu există nici un fel de conotații antisemite în confruntarea cu Finkelstein: „Rămâi înmărmurit de puterea fatalității oarbe, care a făcut ca acela care a luptat întotdeauna pentru cei obijduiți fără deosebire de naționalitate, care se bucura de atâta simpatie în cercurile evreiești să fie tocmai el ucis de un evreu”. Dimpotrivă, *Evenimentul* subliniază caracterul cavaleresc al lui Prasin, care primise cartelușul de duel, „deși nu era autor al notiței apărute în ziar, deși erau o sumă de considerente care puteau duce după sine un refuz”. Lui Prasin i se atribuie un cult al onoarei hrănit de condiția lui de jurnalist: „«Un gazetar m-a provocat și, fiind gazetar eu însumi, nu pot

refuza o satisfacere de onoare unui confrate», era răspunsul pentru cei care au încercat să-i oprească, să nu primească provocarea unui infim reporter"²⁵¹. Prin decizia Tribunalului Iași din 22 iunie 1904, Finkelstein este condamnat la doar șase luni și o zi de închisoare! Pare infim pentru curmarea unei vieți, dar instanța ia în considerare convenția dueliștilor, precum în celelalte cazuri celebre de duel. După închisoare, Finkelstein rămâne „un breslaș modest" și, ironia sorții, chiar colaborator al *Evenimentului*, pe care îl condusesese Spiru, și al *Opinie*, potrivit necrologului întocmit la moartea sa, în 1937.²⁵²

251 D.A. Greceanu, „Lângă un sicriu", *Evenimentul*, 16 ianuarie 1904.

p. 1.

252 *Opinia*, 27 septembrie 1937, p. 1.

Noua lume veche

Deși fusese de atâtea ori calificat drept „desuet” și „străin de obiceiul pământului”, duelul supraviețuiește cu brio Primului Război Mondial și promovează cu aceeași insistență imperativele codului onoarei. Împotriva tuturor așteptărilor, constrângerile acestui cod se manifestă nestingherite în lumea burgheziei și a aristocrației. La sfârșitul lui 1920, după un an în care tradiția duelistă antebelică se reia zgomotos, presa constată cât de adesea și fără sancțiuni sunt găurite textele de legi de către pistoalele burghezilor. „Se bat în duel: profesori universitari, magistrați, avocați, președinți de Cameră, parlamentari, oameni politici - în sfârșit toți intelectualii subțiri, și nu ne-am mira dacă într-o bună zi, desfăcând ziaarele dimineța, în fața ceștei cu cafea cu lapte, vom putea citi că și popii s-au bătut în duel! Orice muritor este expus unei asemenea lovituri. Căci nu e chip să încerci a cerceta actele cu- tăru politician, care, fiind născut în purpură bizantină, a-nvățat și mânăuirea armei, deoarece drept orice justificare te poștește la barieră, ca să-ți găurească pielea în prezența martorilor jo- belanți sau să-ți dea numa senzația morții eventuale, în șuierul unui glonte tras în văzduh”, scria *Avântul* din 3 decembrie 1920. Și nu mai este doar un subiect cu tentă mondenă. Într-o conferință susținută la Vălenii de Munte, „Obiceiurile și opinia publică” (1925), sociologul Dimitrie Guști alege duelul pentru a exemplifica perenitatea obiceiurilor sociale greu de schimbat. „Duelul, deși este oprit de lege prin pedeapsă, deși e condamnat de religie, dezaprobat de opinia publică, totuși continuă să fie practicat. Importanța obiceiului o constată ori-

cine studiază viața socială"²⁵³. Magistratul Emil Cerchez plasează România printre țările europene unde legile eșuează în a schimba moravurile duelistilor, într-o companie selectă, alături de Belgia, Franța, Germania și Italia.²⁵⁴

Statistica noastră confirmă percepția contemporanilor. În primul deceniu interbelic, înregistrăm 235 de afaceri de onoare și 66 de dueluri, păstrându-se neschimbat ritmul început la 1880 și întrerupt pe perioada războiului. Totodată, estimăm că procentajul cazurilor rămase necunoscute publicului se menține la peste 75% din numărul total. Abia în ultimul deceniu interbelic putem vorbi de un declin al afacerilor de onoare, respectiv de numai 79 de afaceri de onoare și 19 dueluri. În total, în perioada 1914-1940, avem consemnate nu mai puțin 438 de afaceri, soldate cu 119 dueluri (Anexa A), iar proiecția statistică ne sugerează un număr împătrtit de ambele spețe. Ca dovadă că exista o cerere socială puternică pentru reglementarea conflictelor de onoare, apar noi coduri de onoare și legislație ajustată împotriva duelului.

Noile coduri de onoare

Urmând exemplul dat de Horia C. Rosetti, în perioada interbelică avocatul Ion I. Nedelescu redactează un nou corp îndrumător în afacerile de onoare,²⁵⁵ prin adaptarea aceluiași cod al lui Chatauvillard. Noul cod apare în contextul unei aprige dezbateri publice după moartea, în duel, a lui Lascăr D. Zamfirescu, fiul scriitorului Duiliu Zamfirescu, ucis de căpitanul în rezervă D.D. Maican. Generalul Gheorghe „Zizi” Cantacuzino, „Grănicerul” (1869-1937), salută în prefață codul lui Nedelescu, în vremuri în care „morală și onoarea au ajuns un subiect de precupeție”. Opera

253 Aurel Buteanu, „Cursurile de la Vălenii de Munte. Conferința dlui D. Guști: «Obiceiurile și Opinia publică»”, *Societatea de mâine*, 1925, an II, nr. 32-33, pp. 566-567.

254 Emil Cerchez, *Din vremuri trecute*, Do MinoR, București, 2005, p. 141.

255 Ion I. Nedelescu, *Codul onoarei și regulile duelului*, Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol”, București, 1926, pp. 5-6.

lui Nedelescu se recomandă singură, afirmă generalul Cantacuzino, care promite să o supună atenției ministrului de război, pentru a o recomanda oficial corpurilor de trupă, unde se resimte, în această privință, o evidentă lacună procedurală.

Codul onoarei și regulile duelului are 130 de articole; meritul lui Nedelescu este că s-a adaptat timpurilor, insistând mai puțin pe luptele cu sabia sau floreta, mult mai rare în perioada interbelică. Referitor la duelul cu pistolul, Nedelescu recomandă instrucțiunile codului contelui du Verger Saint-Thomas,²⁵⁶ fiindcă duelul cu „foc de voie“, în care trăgătorii sunt așezați spate în spate, nu mai este întâlnit în anii 1920. În duelul „de pe loc“, după ce martorii aleg terenul, se marchează poziția trăgătorilor, la distanța de 15-35 de pași, iar locurile sunt trase la sorți. Pistoalele trebuie să nu fie cunoscute de dueliști, dar să facă parte din aceeași pereche. După ce se dă comanda „foc“, primul trăgător (ofensatul) trebuie să tragă într-un minut de la comandă, iar al doilea într-un minut de la focul adversarului. Tragerea deliberată în sus este considerată blamabilă. Numărul de gloanțe variază, în general fiind pus în legătură cu gravitatea ofensei (un glonț, două sau trei), dar de obicei se trag mai mult de două gloanțe. Se mai întâlnesc „duelul la sem- nal“, în care combatanții trebuie să tragă simultan, și duelul cu foc rapid,²⁵⁷ la care conducătorul luptei comandă succesiv și foarte rapid loviturile.

Codul avocatului Nedelescu conține însă nepotriviri fundamentale, semnalate de cititori prefațatorului Gheorghe Cantacuzino. Într-un final, generalul se vede obligat să se disocieze de Nedelescu, afirmând că autorul nu respectase înțelegerea inițială, aceea de a împărți lucrarea într-o parte pur istorică, referitoare la practici ieșite din uz, și o alta care răspunde provocărilor prezente. Autorul intercalase în codul duelului chestiuni istorice, așa că unii martori iau partea istorică drept cod și

256 Comte du Verger Saint-Thomas, *Nouveau code du duel*, Dentu, Paris, 1879.

257 Ion I. Nedelescu, *op. cit.*, pp. 128-129.

„produc cele mai mari extravagante”. Cantacuzino precizează că nu există „decât un singur duel la pistol, acel la comandă”.

În câteva cazuri întâlnim menționat și interpretat codul lui Bruneau de Laborie,²⁵⁸ fondatorul Federației Franceze de Scrimă. Însuși Cantacuzino îl acceptă ca reper și îi solicită consultații, cum vom vedea, în judecarea diferendului cu generalul Al. Văitoianu.²⁵⁹

Codurile lui Horia C. Rosetti și Ion Nedelescu sunt redactate de civili, deși aplicabilitatea lor este uneori extinsă și asupra ofițerilor. Exigențele militare sunt mult mai ridicate. Cum vom vedea în capitolul 10, există o adevărată dispută juridică în ceea ce privește înțelesul conceptelor de „onoare militară” și „onoare civilă”. Cartea lui Nedelescu este, inițial, „aprobată” de Marele Stat-Major, însă nu și „supervizată”. Se simte, neîndoielnic, nevoia unui cod autentic militar. În 1924 apare codul de onoare redactat de maiorul Iosif Drăghici. Textul cunoaște mai multe ediții și devine obligatoriu pentru ofițerii activi și în rezervă prin ordinul Ministerului de Război nr. 117/1928 și ordinul nr. 30/1928 al Marelui Stat-Major²⁶⁰, în timpul ministeriatului lui Henri Cihoski. La școlile de ofițeri se fac ședințe speciale legate de acest cod, dar el ajunge și autoritate în afacerile private dintre ofițeri, făcând desuet codul lui Chatauvillard, ediția Rosetti. Drăghici se inspiră după codul austriacului Gustav Ristow, întocmit la rândul lui după codul de onoare al italianului Jacopo Gelli, din care unele părți sunt traduse cuvânt cu cuvânt. Drăghici sistematizează, explică și adaptează principiile duelului, cu un plus de claritate. Spre exemplu, sunt interzise, chiar în cazul celor mai grave ofense, pistoalele cu țeavă ghintuită, cele automate sau revolverele, fiind considerate arme de mare precizie. Regulamentul interzice focul în aer sau refuzul de a trage (fiindcă dueliștii români o făceau adesea); focul „scăpat” este considerat ca și tras; în duelul la comandă, focul care, din

258 Bruneau de Laborie, *Les Lois du duel*, Manzi, Joyant, Paris, 1906.

259 ACNSAS, ms., Fond Cantacuzino Gheorghe, p. 13, ff. 16-23.

260 V. „Cutia cu scrisori”, *Dimineața*, 24 ianuarie 1930, p. 8.

orice motiv, nu este executat între intervalul de numărare „unu” și „trei” este considerat tras. Drăghici lasă și posibilitatea unei împăcări *in extremis*, tară ca blamul să cadă asupra vreunuia din adversari. Drăghici respinge în mod explicit duelurile excepționale, menționând exemple precum: lupta la o distanță mai mică de 15 metri și libertatea de a ochi mult timp; duelul rusec, cu un pistol încărcat și celălalt gol, trase la sorti; duelul american; duelurile pe cal, în trăsură și cele imediat după ofensă.²⁶¹ Codul lui Drăghici rămâne obligatoriu pentru ofițeri până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial.²⁶² Folosite în paralel, în funcție de cunoștințele și înțelegerea martorilor, codurile provoacă neînțelegeri, dar, după caz, lasă celor implicați spațiu de manevră, îndărătul unor argumentații juridice „savante”, în condițiile unui cod penal permisiv.

Legislația. Codul penal Carol II

Spre sfârșitul perioadei interbelice se intensifică treptat un curent de opinie potrivit căruia prevederile Codului penal referitoare la duel căzuseră cu totul în desuetudine.²⁶³ Când, în sfârșit, apare așa-numitul Cod penal al lui Carol II, promulgat la 17 martie 1936, mulți salută ceea ce consideră a fi „o reprimare severă” a duelului. În fața sutelor de provocări și ieșiri pe teren, juriștii și ziariștii deopotrivă aprobă mărirea pedepselor și amenzilor contravenționale. În realitate, deși pedepsele cresc pe hârtie, legislația păstrează combinația stranie de contradicții și jumătăți de măsură, amestecul de intenții punitive și de tolerare a afacerilor de onoare. Legislatorul pare să satisfacă pretențiile de apărare a onoarei ale înaltei societăți, fiind recunoscute de

261 Iosif Drăghici, *Cod de onoare: Rezolvarea chestiunilor de onoare pe cale pacinică și cu arma*, ed. a III-a, Institut de Arte Grafice Ludovic Sziklai, Lugoj, 1924, pp. 86-88; 91-93.

2.1.C. Pârâianu, V. Pantelimonescu, *Codul Justiției Militare „Regele Mihai I” (cu ultimele modificări): Legislație, jurisprudență și doctrină*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1942, pp. 775-782.

263 „Regimul duelului în noul Cod Penal”, *Opinia*, 12 decembrie 1936,

iure prevederile codurilor duelului, care coexistă cu pedepsele - în continuare înjumătățite! - pentru rănire și omor. De aici contradicția reactualizată a codurilor penale din 1865 și 1874: pentru ce legiuitorul recunoaște legislația paralelă a unei practici pe care, chipurile, urmărește să o înlăture? Statutul special persistă, atâta timp cât uciderea sau rănirea făptuită ritual, cu sabia și pistolul, în prezența martorilor, nu este omologabilă uneia provocate cu bâta sau cuțitul în învălmășeală sau în umbra întunericului.

Prevederile antebelice se mențin în Codul penal al lui Carol II. Provocarea este pedepsită cu închisoare corecțională de la 1 la 3 luni și amendă de la 2.000 la 10.000 lei (art. 301). Ieșirea pe teren se pedepsește cu închisoare de la 2 la 4 luni, iar în cazul duelului produs fără răniri urcă la 3-6 luni. Articolul 304 confirmă statutul de obicei tolerat: „Dacă din duel a rezultat vreo consecință din cele arătate în art. 471, 472, 473, 474, și 475,²⁶⁴ se aplică pedeapsa prevăzută în aceste articole, redusă la jumătate, fără a se putea scobori sub minimul prevăzut de art. 303“.

Și mai sugestivă pentru caracterul special al duelului este introducerea conceptului de „cauza injustă și determinată a duelului“, pentru care se recomandă expres pedepsele maxime. Cu alte cuvinte, Codul penal pedepsește nerespectarea codului duelului! De exemplu, pentru pedepsele de la 3 la 6 luni se stipulează 6 luni obligatoriu. Se ajunge, deci, la recunoașterea de iure a codului duelului, o formă de legislație paralelă codului penal și celui civil prin următoarea prevedere a articolului 306: „Dacă martorul a contribuit la încălcarea regulilor duelului, sau a înlesnit aceasta, și s-a produs vreo consecință din cele arătate în art. 471, 472, 473, 474, și 475, se pedepsește ca complice, fără ca pedeapsa să poată fi mai mică de 3 luni de închisoare“²⁶⁵. Prin

264 Art. 471 472, 473, 474 și 475 - cele privitoare la vătămarea integrității corporale sau a sănătății - stipulează pedepse graduale, care urcă de la o lună închisoare pentru lovire (art. 471) la închisoare de la 3 la 10 ani pentru cauzare de moarte și amendă de la 6.000 la 12.000 lei. V. *Codul penal Carol II*, Imprimeria Centrală, 1936, București, pp. 177-178.

265 *Ibidem*, p. 124.

intenție, noul cod penal mai urmărește să diminueze frecvența prea mare a proceselor-verbale de carență. „Acela care îndeamnă pe altul la duel, sau îi face imputări, ori îl expune la batjocură, pentru că nu a provocat sau nu a acceptat o provocare la duel, se pedepsește cu închisoare de la una la 4 luni și amendă de la 2.000 la 3.000 de lei" (art. 124).

O consultație despre dilemele cotidiene

Interferența dintre legislație și codul duelului, dintre imperativele onoarei și conduita normală de cetățean dă naștere unui conflict năucitor. Cum trebuie să se comporte bunii cetățeni, respectând legile statului, fără să-și compromită onoarea personală? Cum este recomandat să procedeze adevărații domni dacă viața îi pune în situația de a refuza un duel? Mai rămân ei onorabili? În 20 octombrie 1927, profesorul doctor Gh. Marinescu îi adresează generalului Gheorghe Cantacuzino trei întrebări capitale, la care dorește să primească un răspuns sub formă de consultație: „1. Este silit cineva să primească o provocare la duel? 2. Este onorabil ca cineva să refuze un cartel, adică martorii? 3. Care este situația creată cuiva prin aceste alternative?"²⁶⁶ Răspunsurile duelistului Gheorghe Cantacuzino, martor, consultant și arbitru în zeci de afaceri, sunt surprinzător de legaliste:

„1. Duelul este în afară de lege și ca atare poate fi totdeauna refuzat", deci „NU" este răspunsul oferit, cu câteva nuanțări și indicații de conduită. Cine provoacă direct la duel, fără a accepta în prealabil discuții, explicații și eventual scuze, este considerat în afara codului duelului. „Deci, dacă doi martori vin și spun celorlalți doi, dintr-un început: «Cerem repa-

266 ACNSAS, ms., Fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 11, f. 79.

rație pe calea armelor», ceilalți doi martori au de datorie, dacă n-a fost ofensă prin lovire sau în persoana unei femei, să refuze categoric și în scris și să iscălească atare proces-verbal."

2. în al doilea rând, potrivit lui Cantacuzino, cel care respinge duelul rămâne onorabil „dacă refuză totdeauna și din principiu", întrucât „întregul cod al duelului este în afară de lege și, cum din discuțiile martorilor se poate ajunge pe teren, lucru considerat crimă chiar de codul penal comun, orișicine are dreptul, prin urmare, să refuze orice cartel și în mod politicos să declare martorilor veniți că sunt rugați a acționa pe căi legale cu ajutorul legilor existente comune și uzuale". Un om care refuză un cartel rămâne perfect onorabil, cu condiția ca să nu accepte altul altă dată. Martorii veniți sunt datori să întocmească un proces-verbal de carență semnalând societății refuzul de principiu, iar refuzatul nu mai are voie să se slujească niciodată de calea codului onoarei.

3. în al treilea rând, descalificatul, rămas perfect integru, nu mai are voie să se slujească de jurisdicția codului de onoare: poate fi recuzat ca martor, ca arbitru și judecător într-un juriu de onoare.

Prin urmare, uzanța recomandată de cel mai cunoscut consultant interbelic în materie este nedogmatică și nediscriminatorie, lăsându-le posibilitatea acceptării duelului doar celor care doresc să subscrie la practicile onoarei cavalierești. O asemenea atitudine salvează imaginea adepților codului duelului, deseori acuzați de necunoscători că ar fi niște matadori arță-goși și iraționali.

Tragediile lumii bune:

Lascăr Zamfirescu și doctorul Anibal Teohari

Unicul duel de tip „clasic"¹ (disputat după regulile recomandate de codurile de duel) din perioada interbelică încheiat

fatal îl are ca victimă pe fiul cel mic al scriitorului Duiliu Zamfirescu, Lascăr, ofițer aviator. Motivația duelului a devenit o legendă urbană, cu diferite versiuni. S-a vorbit fie despre rivalitatea pentru inima unei domnișoare, fie despre o ceartă regretabilă de la Capșa sau Athenée Palace, în chestiunea unor taxe de lux ce s-ar aplica hotelurilor. Un alt Lascăr Zamfirescu (coincidență de nume), fiul diplomatului Alexandru Zamfirescu și nepotul scriitorului Duiliu Zamfirescu, povestește că „erau două grupuri de tineri din familii bune care dejunau mereu la Capșa. La un moment dat, prețurile de la Capșa au fost mărite, iar Lascăr a vrut să se mute la Athenée Palace, gest care l-a iritat pe Dumitrescu D. Maican. Au început să se certe, s-au insultat, s-au făcut aluzii cu privire la originea neortodoxă a averilor, iar Lascăr, care era mai naiv, l-a provocat la duel”²⁶⁷. Grigore Ghica, în memoriile scrise târziu, plasează acțiunea la Athenée Palace, dar aduce o serie de amănunte de culise, „într-o zi, direcția hotelului a afișat mărirea prețurilor. Zamfirescu, luând cunoștință, se supără, face gălăgie, scandal. Maican, din sala de lectură, agasat de atitudinea lui Zamfirescu, intervine: «Nimeni nu este obligat să stea la Athenée Palace; cei care nu sunt de acord pot oricând să se mute». Zamfirescu, tăfnos, obraznic, îi răspunde: «Dumitale ți-e indiferent, cu averea colosală ce ai moștenit, mie nu, tata n-a făcut afaceri murdare»”. Aluzie gravă la originea controversată a banilor familiei. Colonelul Maican, tatăl, fusese trimis în Anglia să recepționeze armament, dar se implică într-o aventură amoroasă cu fiica patronului firmei furnizoare. Refuzându-l ca ginere, patronul cere guvernului român rechemarea. Maican este reformat din armată în urma unui proces, dar rămâne cu banii, o avere frumoasă, pomenită în discuție de Zamfirescu.²⁶⁸ Procesul desfășurat ulterior acreditează următoarea versiune: incidentul se produce la Capsa

267 Laurențiu Ungureanu, „Frumoșii boieri de altădată: Zamfîreștii și Roseteștii”, *Historia*, XII, nr. 123, martie 2012, p. 51.

268 Grigore Ghica, *Grigri*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 138.

și are ca motiv ofensa reciprocă legată de originea averii lui Maican.

Ieșirea pe teren, de la Băneasa, la 26 ianuarie 1921, îi este fatală lui Lascăr D. Zamfirescu. Martorii constată, de la primul schimb de focuri, că fiul lui Zamfirescu este lovit în frunte. Internat în grabă, decedează cinci zile mai târziu din cauza infecției (pâslă pălăriei intrase în rană). Moartea fiului președintelui Camerei Deputaților are reverberații importante. Inventariindu-le, ai senzația unui *dejă vu* al dosarului morții lui George Em. Lahovari, cu aceleași reacții dezaprobatore în justiție, politică, presă și în societate. Deputatul N.D. Cocea îl interpelează pe prim-ministru, generalul Alexandru Averescu, între-bându-l dacă nu e momentul să se vină cu un proiect de lege care să interzică „un obicei rămas de pe timpul feudalilor”. Generalul confirmă că duelul este unul dintre punctele de discuție și din guvern, potrivit *îndreptării* din 27 ianuarie 1921. Greu de sensibilizat însă un general pentru care duelul este o practică ce ține de salvagardarea eticii ofițerești.

Procesul ofițerului Dumitrescu D. Maican este o aprigă înfruntare pe teren juridic. Acuzarea solicită ștergerea dublei măsuri în aplicarea legilor, privilegiul de clasă evident în toate deciziile judecătorești: pentru un țăran crima înseamnă muncă; pentru un „boier” care omoară în duel, câteva luni de închisoare și amendă. Apărarea lui Maican, formată din avocații Mihail Pherekyde și Radu D. Rosetti, confirmă puternica înrădăcinare a practicii duelului în înalta societate. Ei se folosesc de absolut toate argumentele pentru tolerarea lui, inclusiv de amănuntul picant că judecătorul de instrucție Cesar Dristorian, cel care dispusese arestarea lui Maican, ar fi avut, la rândul lui, nu mai puțin de opt dueluri!²⁶⁹: „A numi un asasin un om care se bate în duel este o absurditate și n-o poate comite decât un om absolut străin de codul onoarei”²⁷⁰. Sentința procesului este și mai blândă

269 Vasile Th. Cancicov, „Duelul Maican-Zamfirescu”, *Palatul de Justiție*, IV, nr. 5, aprilie 1921, pp. 5-6.

270 M. Pherekyde, „în chestia duelului Maican-Zamfirescu”, *Palatul de Justiție*, IV, nr. 6-7, mai-iunie 1921, p. 20.

decât în cazul lui Nicolae Filipescu, condamnat la șase luni de închisoare, apoi amnistiat, în condițiile în care Duiliu Zamfirescu depune o scrisoare prin care arată că renunță la orice pretenție. Maican execută doar două luni de detenție la închisoarea Văcărești, în lunile martie și aprilie 1922, după pierderea recursului. Chiar și după o pedeapsă simbolică, Maican se crede nedreptățit, trimițând scrisori vehemente prim-ministrului Al. Averescu și ministrului justiției, Mihail Antonescu. După ce trece prin această experiență, Maican capătă mania persecuției și, cu nervii zdruncinați, se sinucide la ieșirea din închisoare.

Impulsionată de moartea lui Lascăr Zamfirescu, presa de stânga reia diatribele - „monstruoasă instituție medievală”, „anacronică stupiditate”, „crimă obligatorie și codificată pe care o noblete putredă și sătulă de viață o impune”²⁷¹. Șarjele anti-dueliste primesc un răspuns pe măsură. O scrisoare a generalului Gheorghe Cantacuzino, publicată „din greșeală” în *Adevărul* din 8 februarie 1921, dă în vileag ceea ce consideră o imensă ipocrizie și duplicitate a criticilor. Generalul se arată scandalizat de lipsa de obiectivitate și de ironiile *Adevărului* și *Dimineții*, fiind convins că, în ciuda campaniei antiduel desfășurate de gazetari, aceștia „trebuie să rămână oameni de onoare”. „Un lucru sigur este, că Duelul nu se va putea stârpi cu desăvârșire, ca și războiul”, afirmă Cantacuzino în *Adevărul* din 3 februarie 1921. În același ziar, perfect de acord că „duelul e un rău necesar”, publicistul George Cair protesta: „Mă ridic contra acestor atentate la suprimarea unui rău atât de trebuincios și prezic că, ori de câte lege s-ar face pentru prevenirea duelului și oricât de grave pedepse s-ar da delicvenților, el va trăi în lumea celor cari au concepția onoarei și care nu pot viețui fără ea. [...] Am palmuit un om de treabă, în mijlocul societății, față de sute de persoane. Pentru rușinea asta justiția îmi trimite perceptorul, căruia îi

271 „Crima duelului”, *Dimineața*, 28 ianuarie 1921, p. 1; Ștendor, „Duelul”, *Adevărul*, 27 ianuarie 1921, p. 1; I. Teodorescu, „Despre duel”, *Adevărul*, 29 ianuarie 1921, pp. 1-2; C. Bacalbașa, „Duelul”, *Adevărul*, 30 ianuarie 1921, pp. 1-2.

numără câțiva lei amendă".

Problematica duelului are ecou și în rândul juriștilor. Nicolae Vrăbiescu, unul dintre cei mai cunoscuți în drept penal din perioada interbelică, își asumă o poziție riscantă în 1922, pledând cauza duelului în *Universul* din 5 martie 1922: „Astfel, cum este admis azi, duelul are la bază o idee care nu este împotriva nici a moralei, nici a justiției, fondându-se pe dreptul de apărare, [ceea] ce e și moral și just. Sunt împrejurări în care o persoană primește atingeri împotriva cărora societatea nu poate să-i apere. în aceste cazuri apărarea individuală redevine morală, justă și necesară. Legile societății nu sunt și nici nu vor fi atât de perfecte spre a putea pedepsi toate atingerile și jignirile ce cineva ar aduce unei persoane; atunci societatea, nemaiputând proteja acea persoană, ar face operă injustă și morală să ridice victimei dreptul de apărare individuală. [...] Deci considerat un compliment al protecțiunii sociale, credem că duelul, nefiind nici împotriva dreptului pur, nici al moralei, este legitim și nu trebuie oprit prin legi menite să nu aibă efect".

Această „vătămare intimă", incomprehensibilă pentru legislație, naște situații greu de crezut, când moartea survine nu ca urmare a unei confruntări directe, ci a rușinii. Percepția duelului drept ritual de reabilitare socială, investit cu constrângeri morale fără egal, atrage după sine sinuciderea dacă desfășurarea lui este falsificată. Anibal Teohari, boier din Roma- nați, absolvent de medicină la Paris, șeful clinicii terapeutice din Spitalul Brâncovenesc la care se tratează marile personalități ale vremii - să-i amintim doar pe patriarhul Miron Cristea și pe Nicolae Iorga -, trăiește momente tragice spre sfârșitul vieții. Olga, soția, mai tânără cu 12 ani, cade în păcatul chefurilor destrăbălate la moșia de la Valea Călugărească, deși suferă de tuberculoză. Epuizat de certuri, sătul de căsnicie, Anibal Teohari decide, spre sfârșitul anului 1932, să ceară divorțul, aflând că soția îl încornorase cu „o javră de lt. colonel, fiu de cârciumar din Breaza, însurat, cu băiat de 17 ani".

Teohari îi trimite, în ianuarie 1933, martori ofițerului pe fostul său coleg de liceu, generalul Henri Cihoski, fost ministru de război, și generalul Constantin Dragu. „Am voit să fiu cavaler, dar cu duelul nu mai pot cere reformarea individului...”, se confesa celebrul medic. Pentru a-l scăpa pe Anibal Teohari de la o moarte sigură în duelul cu ofițerul, martorii celor doi convin să folosească gloanțe oarbe, fără ca acest lucru să fie dezvăluit dueliștilor. Teohari află adevărul, iar căderea psihică este totală. Cu nervii zdruncinați, se sinucide câteva zile mai târziu.¹

Aspecte decadente: onoarea de ziarist

în perioada premergătoare Primului Război Mondial, dar și în cea interbelică, ponderea jurnaliștilor în afacerile de onoare rămâne relativ constantă, de aproximativ 10% (Anexa D), deși sunt concurați îndeaproape, ba chiar întrecuți ca număr de avocați între 1931 și 1940. În continuare, ei se remarcă mai ales în postura de provocați și doar rareori compar față în față, în urma vreunei polemici de presă scăpate de sub control. Putem vorbi de o decădere a onoarei de ziarist: confruntările sunt lipsite de dramatism, rezumate la o defilare scenică de complezență sau, tot mai adesea, încheiate printr-un chef. Un caz demn de reținut se petrece în anul 1915 între Nicolae Xenopol, fost redactor al *Voinței Naționale*, și Iancu Procopiu, directorul gazetei *L'Independance Roumaine*. Supărat în urma unor articole, Xenopol trimite martori, care stabilesc, foarte prompt, un duel ordinar cu spada, uitând că ofensatul rămăsese cu o infirmitate la degetul mâinii drepte de pe urma duelului din 1887 cu publicistul Constantin Bacalbașa. La obiecțiile ridicate de Xenopol, martorii îl părăsesc, și este nevoit să trimită alt rând de martori lui Procopiu. Ei convin asupra unui duel cu pistolul, de la 25 de pași, câte două focuri. Procopiu găsește condițiile duelului insuficient de severe și, în semn de

protest, trage în aer cele două gloanțe, sugerând că nu vrea să joace teatrul dramatismului într-o confruntare cu final dinainte știut (*Viitorul*, 4 februarie 1915).

Ziariștii de la *Adevărul* și *Epoca* încheie cu o petrecere la Capsa. Emil Socor, ultragiatic de cuvintele lui Boată, odăiaș (om care duce articolele) la ziarul advers, *Epoca*, îl provoacă la un duel. Socor, puțin obișnuit cu armele de foc, nu apasă pe trăgaci, Boată trage între comanda doi și trei. După împăcarea de la Băneasa, adversarii dau împreună o masă, exact ca în parodiile de care însăși breasla jurnaliștilor face atâta caz (*Epoca*, 18 octombrie 1931). Oricum, reconvertirea lui Socor în postura de duelist este ipocrită. Cu câțiva ani înainte, el refuzase provocarea lui Cezar și Victor Papacostea, frații lui Petre Papacostea, directorul general al Poștelor, susținând că „principiile sale nu-i permiteau să se bată în duel” (*Românul*, 2 octombrie 1927).

Prima afacere de onoare între ziariștii sportivi are loc în 1925, între Neagu Boerescu, de la *Universul*, și Octav Luchide, de la *Gazeta Sporturilor*. Neagu Boerescu, un împătimit al scrismei, trimite martorii după apariția articolului „Perseverare diabolicum”, apărut în *Gazeta Sporturilor*, legat de „organizarea lamentabilă” a crossului Clubului Sportiv, în care este expus „diletantismul sportiv” al lui Boerescu, în aprecierea lui Luchide singurul record doborât cu această ocazie fiind „recordul incompetenței”. Luchide refuză duelul, considerând că aprecierile despre capacitățile sportive ale provocatorului nu constituie elementele ofensei. În procesul-verbal de carență, Boerescu își pune la zid colegul și îl acuză de „nesportivitate”, arată *Universul* din 27 noiembrie 1925.

Și lumea presei culturale adoptă uzanțele cavaleresti. Paul Prodan, viitor director al Teatrului Național, critic dramatic cu rubrică în *Viitorul* în 1923, trimite martori actorului și regizorului Ion Iancovescu, directorul Teatrului Mic. La mijloc se află onoarea soției, impardonabil lezată în articolul „Titluri sugestive”. Criticul Prodan susține că titlurile urmăresc să atragă lumea frivolă, amatoare de spectacole picante. „Nevasta

mea, d-na Noemi Iancovescu, a asistat la spectacolul «Școala cocotelor» și deci este «femeie fără rușine», după cum reiese din articolul d-tale din «Viitorul», cu data de miercuri 28 februarie - drept care îți [înjurătură imposibil de reprodus] și aștept martorii d-tale“. Iancovescu susține apoi că a obținut satisfacție prin înjurătură și nu înțelege să ofere nici un fel de reparație.¹

Zecile de exemple în care ziariștii acționează evident defensiv, fără aplombul și polemicile aprinse la scenă publică, ne formează opinia că inflația de publicații contribuie oarecum la devalorizarea statutului de ziarist. Pe de altă parte, în presă proliferază rapid și au impact profund noile mentalități de stânga. Corul celor care înfierează barbaria și iraționalitatea duelului, pe de o parte, și, pe de alta, demască frivolitatea ieșirilor pe teren - simple conivențe lipsite de dramatism - sporește an de an și corespunde unei realități care se impune cu tot mai multă evidență.

Declasarea civică după Primul Război Mondial. Când „trădătorii” își apără onoarea²⁷²

Primul Război Mondial este prima criză a statului modern român ce generează pe scară largă categorii de trădători reali, fabricați sau închipuiți, cu diferite grade și vinovății (dezertori, colaboratori etc.). Iar situația nu e determinată numai de desfășurarea dramatică a războiului de pe front, ci și de divizarea profundă și conflictuală a societății, departe de a fi „unită în cuget și simțiri”. Personalități animate de convingeri puternice și patriotism indiscutabil se plasează în tabere opuse, plecând de la evaluările și concluziile diferite referitoare la opțiunile și prioritățile României în război. Alături de politicieni, scriitorii și istoricii deopotrivă negociază definiția, percepția și sensul interesului național, precum și obiectivele lui. Proiectul unirii este, desigur, în mințile tuturor. Dar modalitățile de îndeplinire și prioritățile sunt enunțate diferit. Care are întâietate? Mai întâi Transilvania, Banatul, Bucovina, sau Basarabia? Și, mai ales, cu ajutorul căror alianțe externe? În funcție de formația culturală se prefigurează și înțeleșurile trădării interesului național. Schematic vorbind, a fi trădător pentru un antantofil înseamnă uitarea cauzei ardelenilor și ignorarea politicii de deznaționalizare agresivă maghiară, chiar dacă pentru îndeplinirea obiectivului se impun sacrificarea Basarabiei și alianța cu Rusia. A fi trădător pentru un germanofil înseamnă cedarea definitivă a Basarabiei către Imperiul Rus, considerat infinit mai brutal prin metodele de deznaționalizare a românilor, dar și, la scară istorică, pericolul extern numărul unu pentru integritatea statului român. În ciuda convingerilor afirmate de

²⁷² Capitolul a apărut într-o primă formă în *Anuarul Institutului de Istorie* al A.D. Xenopol“ Iași, 2013, pp. 321-342.

antantiști, germanofili, rusofobi, germanofobi, pro-ar- deleni, probasarabeni, o variantă care să împace toate opțiunile este imposibil de avansat. în perspectivă, putem spune azi că antantofilii pregătesc dezastruos războiul, că unirea cu Transilvania nu este obținută pe fronturile românești și că dez-nodământul conflagrației se arată mulțumitor pentru ambele tabere, făcând posibilă România Mare la Conferința de Pace, numai fiindcă survine Revoluția Rusă. Germanofilii ies moralmente învinși, după ce o parte a temerilor lor sunt foarte aproape să se adeverească în timpul războiului.

Multiplele definiții pe care le capătă categoria trădătorilor sau colaboraționiștilor de război sunt complicate și de amnistia generală de la începutul anului 1920, statul retrăgându-se din procesul evaluării morale a celor incriminați. De aici și dificultățile distingerii între „patrioți onorabili” și „trădători lași” din primii ani interbelici. Eticheta de „colaboraționist” sau „trădător” în timpul ocupației rămâne o grea povară, iar o parte din cei vizați de marginalizare urmăresc să-și revendice recunoașterea demnității personale, cu totul neașteptat, prin intermediul afacerilor de onoare și duel.

„Trădătorii” ardeleni?

Atmosfera diabolizării „trădătorilor” și „dezertorilor” este intens pregătită înaintea intrării României în conflagrație. Pe perioada neutralității, se succedă cazuri dramatice ce problematizează actele de trădare și dezertare în relația cu (dez)onoarea personală. Ele sunt amplificate de contextul schimbător al situației frontului, de curente interne contrare privind alegerea alianței - de partea Puterilor Centrale sau Antantei - și de solidaritatea delicată a militarilor ardeleni, puși să opteze între respectarea jurământului față de împărat și lupta pentru alipirea la Vechiul Regat a teritoriilor locuite de români.

Pentru mulți dintre românii din Imperiul Austro-Ungar, respectarea jurământului față de împăratul Franz Josef nu poate fi pusă la îndoială. Rămâne celebră afirmația băănățeanului Petre

Nemoianu că „între sentimentul național și iubirea față de înaltul tron o alege pe cea din urmă”²⁷³. La declanșarea conflagrației, în ciuda discursului naționalist românesc, loialitatea dinastică are un cuvânt greu de spus, la care adăugăm mândria apartenenței la un imperiu, conștiința unei identități central-europene, dar și mesajele Bisericii Greco-Catolice, influente în ecuația începutului de război. Dilema liderilor politici ardeleni este vizibilă prin despărțirile, rupturile și reformulările de obiective în jurul unor decizii dramatice. Dintre liderii Partidului Național Român, grupării Theodor Mihali - Alexandru Vaida-Voevod i se pare util îndemnul la loialism; cea mai mare parte a fruntașilor alege așteptarea, Vasile Lucaciu și Octavian Goga se declară vehement împotriva, fapt ce-i determină să treacă în Vechiul Regat. Confuzia ardelenilor este evidentă, iar neutralitatea României îi încurcă și mai mult. Se așteaptă un semnal lămuritor de la București, care sosește prin intermediul soției lui Theodor Mihali, Elefteria, fostă doamnă de onoare a reginei Maria, primită în audiență la rege. Însuși capul statului le transmite ardelenilor mesajul să se comporte loial față de tron,²⁷⁴ întrucât există o alianță militară între România și Puterile Centrale. Fără să angajeze structurile politice ale Partidului Național Român, Theodor Mihali publică apelul „Pentru fiii națiunii române!”, care îndeamnă la supunere și ascultare față de autorități; el este dublat de circularele mitropolitilor și episcopilor prin care li se cere soldaților să își facă datoria față de țară și împărat.²⁷⁵ Parohul bisericii greco-catolice din București, Ioan Bălan, vorbește în predici despre obligația ardelenilor de a îndeplini serviciul militar în Ungaria.²⁷⁶

273 P. Nemoianu, *Prizonier la ruși, rob la unguri*, Tip. Cărților Bisericești, București, f.a., p. 5.

274 I.I. Șerban, „Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial”, *Annales Universitatis Apulensis*, Seria Historica, nr. 2-3, 1998-1999, p. 204.

275 Liviu Maior, *Romanians in Habsburg Army: Forgotten Soldiers and Officers*, Military Publishing House, București, 2004, p. 182.

276 Lucian Boia, „Germanofilia Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial”, Humanitas, București, 2010, p. 76.

Într-un context politic extern și intern atât de încurcat, cine sunt, așadar, „trădătorii”? Antantofilii consideră că o atitudine potrivită a ardelenilor este doar aceea de a refuza înrolarea pentru a se alătura trupelor românești, pe când simpatizanții Puterilor Centrale îi consideră dezertori ori trădători întrucât, cred ei, miza războiului este înfrângerea imperialismului rus și unirea cu Basarabia. Citindu-i fie și numai pe C. Stere²⁷⁷ și Vasile Pârvan²⁷⁸, înțelegem efortul uriaș de persuasiune ce trebuie depus pentru a deconstrui rațional conceptul de „trădător”, atribuit simpatizanților Puterilor Centrale sau cauzei Basarabiei. Până la intrarea în război, termenul de „trădător” este deja irevocabil semantizat de tabăra antantofilă.

Un caz cunoscut este al lui Octav C. Tăslăuanu, director al revistei *Luceafărul* și fost secretar al Asociației pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român din Ungaria. Concentrat ca ofițer în cadrul Regimentului 23 glotași, ce aparține „Honvezimii”, armata națională a Ungariei, el luptă timp de trei luni pe frontul din Galiția împotriva trupelor rusești (în rândul cărora se află și români basarabeni!), fiind decorat pe câmpul de luptă pentru vitejie cu medalia „Signum Laudis”, apoi se refugiază în România. *Moldova*, ziarul germanofil înființat la Iași de PR Carp pentru a susține cauza eliberării Basarabiei, etichetează drept „trădare” actul lui Octav C. Tăslăuanu. Ofensat de calificativ, Tăslăuanu publică în *Epoca* din 18 iulie 1915 un articol necruțător pentru Virgil Arion, directorul *Moldovei*: „Jigniți cele mai sfinte sentimente ale noastre, ale Ardelenilor, blestemați de soartă să luptăm sub steag străin; m-am hotărât să vă dau o dovadă că n-am venit în Regat să-mi pun pielea la adăpost, ci ca să lupt pentru triumful cauzei românești. Atitudinea d-voastră, care de o jumătate de an otrăviți conștiințele românești de aici și de la noi cu ziarul ce conduceți, trebuie pedepsită, căci infamiile adevăraților trădători de neam

277 C. Stere, „Din carnetul unui solitar (Pentru ce sunt un trădător de neam)”, *Viața Românească*, an X, 1915, nr. 5-6, pp. 169-194.

278 Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, Institutul de Arte Grafice Carol Gobl, București, 1914.

nu mai pot fi tolerate. Iată, vă dau prilej să dovediti un act de curaj: vă consider o CANALIE și vă aștept. Dar știu că n-aveți să veniți, căci toți vânduții sunt LAȘI".

Virgil Arion are o poziție ingrată în ochii curentului pro-antantist. Partizan al Puterilor Centrale, este acuzat de „corupție nemțească”, fiindcă face propagandă pentru bani (*Epoca*, 24 iulie 1915). La rândul său, Arion insistă pe calitatea de ofițer dezertat: „D. Tăslăuanu are suflet de dezertor. Și se vede, astăzi, ce bine s-a judecat singur, când și-a dat seama că locul său nu era în mijlocul eroicului regiment din Galiția, care luptă și moare acolo, pentru țară și pentru neam”, scrie *Moldova* din 21 iulie 1915. După un schimb de martori, procesul-verbal de carență redactat de unul din martorii lui Virgil Arion, căpitanul Leatris, unde era numit din nou „trădător”, îl determină pe Tăslăuanu să-i provoace la duel. În noua afacere de onoare, Leatris e secondat de Vasiliu Barnoschi, recunoscut la rândul său pentru simpatiile față de Puterile Centrale, și I-Al. Hinna, viitor girant al Ministerului de Justiție sub ocupație, martori ce reiau teza descalificării lui Tăslăuanu, prin faptul că a dezertat în fața inamicului, încălcând jurământul de ofițer. „Și faptul că acel militar este un român din Ardeal, că el a rupt în momentele acestea istorice legătura de solidaritate dintre el și poporul român de acolo, părăsindu-și regimentul său de români, dă o gravitate și mai mare actului săvârșit de dânsul. [...] A scuza fapta celui ce a fugit, a o glorifica chiar, este a arunca o umbră asupra slavei în a cărei lumină ne apar sutele de mii de români din Ardeal care străbat astăzi triumfători câmpiile de război ale Rusiei și intră cântând «Deșteaptă-te române» în orașele cucerite din împărăția Țarului”, afirmă căpitanul Leatris în *Moldova* din 25 iulie 1915.

Inevitabil, implicațiile etice și politice ale afacerii de onoare Tăslăuanu-Arion devin un subiect sensibil al agendei publice

românești, în special în rândul miilor de voluntari ardeleni refugiați în Regat. Chestiunea atinge un punct nevralgic extrem de delicat, cu un substrat profund și sfâșietor. Ce este mai onorabil pentru un militar: respectarea jurământului făcut statului austro-ungar, sau adeziunea la obiectivele naționale românești?

Un mare număr de ofițeri indignați ai armatei române, în frunte cu generalul Grigore Crăiniceanu (al cărui fiu va fi împușcat pentru complicitate la trădare doi ani mai târziu!), publică în *Epoca* din 24 iulie 1915 un protest împotriva celor ce îi acuză de dezertare pe ardelenii care, „urmând îndemnul unei înalte conștiințe de neam, părăsesc armatele asupritorilor pentru a veni să lupte în rândurile noastre”. Într-o furioasă pledoarie, „Cine sunt trădătorii?!”, apărută în *Epoca* din 26 iulie 1915, Octavian Goga, refugiat recent din Ardeal, redefinește pe larg semnificația termenului de „trădător” plecând de la cazul Tăslăuanu-Arion, în contextul războiului: „Trădători sunt aceia cari din prilejul războiului și-au improvizat un crez politic ad-hoc, dezmințit de trecutul lor. Sunt trădătorii Ardealului toți cari i-au luat pe buze în vremuri de pace, ca acum să-i părăsească [pe românii ardeleni] în pragul dezrobirii. Toți cei care au încurajat o viață românească peste munți și pe cari astăzi nu-i mișcă moartea de acolo”, aluzie la faptul că Arion fusese președinte al Ligii pentru Unitatea Culturală a Tuturor Românilor (1910-1914).

Pe acest fundal tensionat, în perioada neutralității apar acte formale de delimitare față de cei considerați „trădători”. Principalii vizați sunt marghilomaniștii, adepți ai alianței cu Puterile Centrale. Un anume Al.O. Stoian adresează ministrului justiției o cerere de schimbare a numelui în Stoyanescu, numai pentru a nu mai fi confundat cu „autorul incalificabilului act de trădare comis de omonimul său Stoian (Ioan G. Stoian, Universitatea București¹), agentul și omul de încredere al dlui

Marghiloman, act de trădare, care a adus oprobriul și rușinea asupra acestui nume“, menționează *Epoca* din 23 iulie 1915. În ochii multor ardeleni refugiați la București, Marghiloman devine susținătorul regimului asupritor austro-ungar. După un incident din fața cafenelei „Imperial“, unde câțiva ardeleni, contestatari zgomotoși ai politicii ziarului *Ziua* (înregimentată în propaganda Puterilor Centrale), sunt bruscați de agenții lui Marghiloman, unul dintre ei, Gheorghe Iovin, comerciant de lângă Tisa, îl provoacă la duel pe liderul conservator. Firește, Marghiloman nu se poate implica, dar, în urma incidentului, avocatul Anton Negulici, partizan marghilomanist, îi transmite o scrisoare insultătoare lui Iovin și este provocat la duel. În lupta de la Hipodromul Băneasa, cu pistolul, de la 20 de pași, Negulici este rănit la abdomen, nu foarte grav, dar suficient încât să oprească disputa. Cei doi se împacă pe teren, precizează *Adevărul* din 6 octombrie 1915, același ziar arătând că duelul a părut „unul simbolic“ pentru propaganda antantistă.

Iritarea produsă de presa marghilomanistă determină și un duel pentru cauza Belgiei ocupate, având ca protagoniști doi ziariști: Jules Brun, de la *La Roumanie*, și Petru Ciorăneanu, de la marghilomanistul *La Politique*. În articolul intitulat „Si l'on veut“, Brun nu face decât să subscrie la afirmațiile unei doamne din Belgia, ce îi scrie redactorului că este gata să-i pălmuiască pe Ciorăneanu pentru articolul „Nous exagerons“. Pe scurt, articolul incriminat pune sub semnul întrebării autenticitatea simpatiei față de cauza belgiană (Belgia, deși neutră, fusese invadată de armatele germane) în rândul publicului românesc. Ciorăneanu îi trimite martori pe Mihail Pherekyde și G. Strat, dar unul din martorii lui Brun, C.G. Costa-Foru, renunță la statutul de „arbitru“ al situației și, sufocat de indignare, îl provoacă, la rândul lui, la duel pe Ciorăneanu, considerând că articolul „Nous exagerons“ este o diversiune a agenților politicii germane în România ce trebuia neapărat penalizată.

tului Universității din București. V. „Baroul și corupția de la Universitate. Se cere excluderea lui Stoian din Barou“, *Epoca*, 2 august 1915, p. 1.

îi scrie lui Jules Brun, prin intermediul *Adevărului* din 24 decembrie 1914, și îi anunță propria provocare la duel, pentru a nu se spune „că în România cauza Belgiei n-a ridicat decât o singură o protestare: a d-tale. [...] Țara pe care Germania vrea s-o zdrobească, în disprețul îndatoririlor tratatelor, merită din partea românilor cea mai deplină și cea mai fățișă solidarizare". Lupta lui Brun cu Ciorăneanu, la Băneasa, se rezumă la două gloanțe trase în aer, însă, la sfârșit, Brun insistă să adauge o declarație, relatează *Adevărul* din 25 decembrie 1914: „N-am fost condus de nici un motiv de animozitate personală contra adversarului meu. în acest diferend, cu totul politic, am înțeles să fiu campionul Belgiei și aș fi dorit ca nici o altă afacere să nu fi venit să se amestece cu a mea".

Desfășurarea războiului furnizează noi categorii de trădători sau dezertori: categoria militarilor germanofili care, după 16 august 1916, dezertaseră (cazul Alexandru D. Sturdza este cel mai cunoscut)²⁷⁹; categoria zecilor de ofițeri prizonieri, aflați în lagărele Puterilor Centrale, semnatari ai așa-numitei „declarații Sturdza”²⁸⁰; categoria militarilor dezertori la spargerea frontului, rămași în teritoriul ocupat, colaboratori cu inamicul; categoria

279 Colonelul Alexandru D. Sturdza are, se știe, puternice convingeri germanofile; pe frontul din Moldova se află la comanda Brigăzii a 7-a mixte, și se poate observa că își coordonează acțiunile cu inamicul. Spre consternarea tuturor, dezertează în 6 februarie 1917 și întreprinde acțiuni repetate de racolare a unor ofițeri români, în scopul utilizării acestora pentru destrucurarea rezistenței miliare românești. Una dintre cele mai semnificative operațiuni de racolare este „declarația Sturdza”, ale cărei detalii le redăm mai jos.

280 Potrivit *Epocii* din 23 aprilie 1922, orice ofițer semnatar se angaja că: „1. Nu va lupta contra Puterilor Centrale; 2. Nu va complota împotriva intereselor germane; 3. Nu va face politică, nici nu se va amesteca în măsurile politice luate de guvernul teritoriului ocupat, nici nu le va combate; 4. Nu va încerca să facă nici propagandă, nici nu va face acte de spionaj în orice interese; 5. Nu va părăsi teritoriul ocupat și nu-și va schimba domiciliul declarat fără o prealabilă înștiințare; 6. Nu va profera insultă sau batjocuri la adresa guvernului și supușilor Puterilor Centrale; 7. Nu va discuta evenimentele ce ar surveni pe unul din fronturile de luptă ale aliaților centrali; 8. Nu va face nici o propagandă ce ar leza interesele

politicienilor și ziariștilor cumpărați de germani din celebrul „dosar Gxinther”, spectaculos prin implicații, dar mușamalizat ulterior^{281 282}; categoria delegaților guvernului român refugiat la Iași rămăși în teritoriul ocupat, acuzați că au colaborat cu inamicul dincolo de misiunea atribuită²⁸³.

La încheierea războiului, pare dificil de pus în practică și riscant din punct de vedere politic un proces al dezertorilor, trădătorilor și colaboraționiștilor. O operațiune de asanare etică e considerată inutilă. Cântăresc mult nevoia de legitimitate a regelui Ferdinand, aflat la început de domnie - regele însuși se folosise de serviciile germanofililor după armistițiul de la Focșani -, dar și atitudinea mărinimoasă a lui Ion I.C. Brătianu. Amnistia, uitarea și iertarea ca direcții de conduită a autorităților au avut și efecte contrare - haosul moral și impunitatea generalizată, care „au înăbușit dorul de bine și setea de dreptate” -, după cum spunea I.G. Duca, partizan al proceselor: „Am lăsat ca sancțiunile tuturor vinovaților războiului și ale ocupației să le dea opinia publică, conștiința națională a generațiilor de astăzi și verdictul istoric al generațiilor de mâine”²⁸⁴.

acestor Puteri Centrale; 9. Nerespectarea acestora se va pedepsi cu moartea; 10. Guvernul și autoritățile imperiale germane se obligă a întrebuița în raport cu necesitățile și aptitudinile individuale pe prizonieri liberați; 11. La semnarea tratatului de pace, fiecare din ei pot găsi azil și ocupație Într-una din țările Puterilor Centrale, dacă ar fi silit să părăsească țara lor natală; 12. Familiile lor, în acest caz, vor fi retribuite cu o pensie viageră”.

282 La începutul anului 1917, este descoperit în seiful societății „Steaua Română” un dosar al fostului director general A. Gxinther cu informații șocante despre finanțările făcute de spionajul german în mediile politice și jurnalistice. Apar numele unor politicieni români și titlurile ziarelor ce acceptaseră să participe contra cost la propaganda favorabilă intrării în război de partea Puterilor Centrale: *Adevărul*, *Universul*, *Epoca*, *Ziua*, *Seara*, *Minerva*, *Libertatea*, *Opinia*, *Steagul* etc. (v. Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial: Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, Editura Librăriei Socec, București, 1921, pp. 465-508).

283 Cu acordul guvernului român refugiat la Iași, o serie de oficiali au rămas în teritoriul ocupat de germani, pentru a ține legătura cu ocupanții. Unii dintre ei au depășit „mandatul” acceptând diferite funcții oferite de inamic.

284 I.G. Duca, *Amintiri politice*, voi. III, Jon Dumitru-Verlag, Miinchen,

Lăsate pe seama opiniei publice, sancțiunile sunt asumate de antantofili, învingătorii morali ai luptei politice cu partida germanofilă. Deși România nu câștigase războiul pe front, ei interpretează deznodământul conflagrației drept un gir moral, considerându-se îndreptățiți să revendice respect social, să se erijeze în instanțele etice ale societății interbelice și, cum vom vedea, să împartă certificate de onorabilitate sau procese- verbale de descalificare.

Încă din vara anului 1918, în Bucureștiul ocupat de mareșalul August von Mackensen colaboraționiștii riscă situații penibile. Președintele Secției I de pe lângă Tribunalul Ilfov, C. Sturdza (fost combatant în război, demobilizat după încheierea păcii de la Buftea), refuză, în sala de judecată, să dea mâna cu Vasiliu Barnoschi, avocatul care rămăsese în teritoriul inamic și primise funcția de prefect: „Eu, domnule, vin de pe front și nu pot întinde mâna unui camarad ce a stat în slujba dușmanului pe când eu îmi riscam viața”. Barnoschi îl provoacă la duel, dar este refuzat: „Dacă nu dau mâna cu un trădător, cu atât mai mult nu-i dau o satisfacție prin arme!”²⁸⁵ Este prefigurarea unei atitudini devenite regulă în primul deceniu interbelic, întâlnită în multe afaceri de onoare. Merită consemnat, pentru o istorie a infamiei, că, după acest refuz, avocatul Barnoschi merge la komandatura germană și îl reclamă pe C. Sturdza, care este condamnat de ocupant la șase luni de închisoare.

Nu doar trădătorii recunoscuți își pierd onoarea personală; cei bănuți că evitaseră frontul și jertfa de sânge riscă același tratament. Pentru a îndepărta suspiciunile, avocatul Istrate N. Micescu trimite martori ziaristului - socialist pe atunci - Adolf Clarnet, întrucât *Adevărul* din 19 martie 1920 insinua „absența

1982, p. 163.

285 Vasile Th. Canticov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României: Jurnal zilnic, 13 august 1916 - 31 decembrie 1918*, voi. II, Atelierele Societății „Universul”, București, 1921, pp. 534-535. Despre incidentul propriu-zis, v. C. Sturdza, „Vinovăția lui V. Bamowski”, *Universul*, 22 octombrie 1926, p. 2.

sentimentelor patriotice" în timpul războiului. Nepu- tându-se înțelege, martorii recurg la arbitrajul lui I.G. Duca și al generalului Gheorghe Cantacuzino. Duca apreciază afirmațiile drept ofensatoare, întrucât Micescu fusese demobilizat cu acte în regulă pentru caz de boală foarte serioasă, iar Cantacuzino cere un supra-arbitraj. Printr-un alt schimb de martori se ajunge la o înțelegere amiabilă, după ce Clamet declară că a dorit să înfățișeze numai faptul în sine, nicidecum situația militară sau simțămintele patriotice.

Până la decretul de amnistie din aprilie 1920, în diverse asociații profesionale începe vânătoarea colaboraționiștilor, cu rezultate modeste și haotice. în Baroul Ilfov, consiliul de disciplină întreprinde o acțiune de „purificare morală a corpului avocaților", discutând despre trimiterea în judecată a avocaților pledanți în fața instanțelor germane sau semnatari ai declarației colonelului Al.D. Sturdza (*Dacia*, 29 decembrie 1918/11 ianuarie 1919). Este arestat căpitanul în rezervă G. Popescu- Șerbănescu, judecător la Tribunalul Ilfov, vinovat că aderase în prizonierat la declarația colonelului Sturdza, arată *Dacia* din 14 februarie 1919. Dintre fețele bisericești, arhimandritul Scriban este cercetat pentru iscălirea unui apel cu îndemn de dezertare către soldații români de pe front, nedistribuit însă, informează *Presa* din 19 decembrie 1919. Chiar și în exclusivistul Jockey Club au loc excluderi în ianuarie 1919 - Lupu Kostaki, Al. Darvari și G. Strat.²⁸⁶ Magistratul N.D. Hariton provoacă la duel fiindcă este exclus din Comitetul „Crucii Roșii", filiala Ploiești, pe motivul că soția sa avusese în timpul ocupației o atitudine „dubioasă"²⁸⁷. Alex. Bodea descrie în *Dacia* din 3 mai 1919 umilitoarea degradare publică, cu asistență civilă, a colonelului ardelean Victor Verzea, fost director al Poștelor și, în timpul ocupației, primar al Capitalei, condamnat inițial la moarte în contumacie,

286 Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări: Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Editura Militară, București, 2011, p. 159.

287 Constantin Dobrescu, Ion C. Petrescu, *Viața cotidiană ploieșteană în documente de presă, 1899-1930*, Elapis, Ploiești, 2009, pp. 210-211.

apoi, după război, la închisoare pe viață. G. Metaxa-Doro, ziarist și avocat, judecat de Curtea Marțială a Corpului II armată, este condamnat la cinci ani închisoare pentru că dezertase și primise slujba de director al Teatrului Național, oferită de inamic *{Dacia*, 17 ianuarie/30 ianuarie 1919). Aceeași instanță îl pedepsește pe ziaristul Alfred Hefter, directorul ziarului *Arena*, acuzat că a întreținut relații nepermise cu inamicul (*Adevărul*, 8 octombrie 1919).

Inexistența unor criterii precise pentru stabilirea vinovaților politici, a unei delimitări între colaborarea permisă și cea nepermisă cu inamicul fac imposibil un proces pe scena politicii. Oamenii politici sunt arestați sau interogați individual, la începutul anului 1919: Dumitru Nenițescu, Lupu Kostaki, Virgil Arion, D.D. Pătrășcanu, Constantin Stere, dar sunt eliberați cu toții la 8 iunie 1919. P.P. Carp este vizat și el de un comisar regal. Germanofiliile principale vorbesc despre o eră a răzbunărilor, inaugurată de „canalii și neghiobi”, cum spune P.P. Carp.²⁸⁸ în absența unui proces politic lămuritor, acuzația de „dezertor” este frecvent utilizată în Parlament ca mijloc de deligitimare politică a adversarilor în primul deceniu interbelic.

Categoria profesională lovită din plin de epurări nu sunt politicienii, ci ziariștii. Pentru vina de a fi exprimat opinii politice din convingeri germanofile sau tentații arghirofile, 23 dintre ei sunt judecați în februarie-martie 1919 de Curtea Marțială de pe lângă Corpul II armată. Cinci dintre aceștia colaboraseră la *Gazeta Bucureștilor*, publicație sub controlul direct al germanilor. D. Kamabatt și S. Grossman sunt condamnați la 10 ani de închisoare, iar Ioan Slavici, Tudor Arghezi și Dem. Teodoru la cinci ani; vor fi eliberați la sfârșitul anului, în timpul guvernului Vaida-Voevod (*Presă*, 10 martie 1919).

Dacă din punct de vedere legal procesele politice nu pot avea loc, iar cele ale ziariștilor sunt mai mult de formă, în schimb cele ale militarilor, unde situațiile de dezertare și colaborare cu inamicul par mai clar precizate, sunt duse până la capăt. Șocul

288 Lucian Boia, *op. cit.*, p. 343.

produs de răsunătoarea dezertare a colonelului

Al.D. Sturdza, fiul fostului prim-ministru al României și ginerele lui P.P. Carp, determină o măsură radicală: condamnarea la moarte în contumacie. Singurul care plătește cu moartea, în urma unui proces la Curtea Marțială, este locotenent- colonelul Constantin Crăiniceanu, fiul generalului și complice al colonelului Sturdza. însuși generalul Constantin Prezan, unchiul său, îi casează prima condamnare, mai blândă, și îi semnează condamnarea la moarte.

Unicul proces generic al trădătorilor cu impact public și rezonanțe simbolice este cel al „krefeldiștilor”, denumiți astfel după lagărul de la Krefeld, unde colonelul Al.D. Sturdza inițiasse o operațiune de recrutare a ofițerilor români căzuți prizonieri, în ideea de a-i folosi împotriva trupelor române. Trimiși în ordonanță pentru înaltă trădare, cei 60 de ofițeri nu intră sub incidența decretului de amnistie dat sub guvernul Ave- rescu, la 10 aprilie 1920.²⁸⁹ Amploarea procesului krefeldiștilor, desfășurat pe parcursul lunilor octombrie-decembrie 1920, este fără precedent, dar verdictul final este dat în spiritul reconcilierii. Doar 11 condamnări, trei cu închisoare pe viață în contumacie - colonelul Alexandru D. Sturdza (după ce anterior fusese condamnat la moarte de Curtea Marțială din Bacău în februarie 1917), locotenentul C. Wachmann și sublocotenentul în rezervă Niculae Constantinovici -, restul primesc pedepse de la 1 la 5 ani.²⁹⁰ De remarcat că trădarea lui Sturdza nu este scuzată nici măcar de Al. Marghiloman, asupra căruia germanii fac presiuni ca în textul tratatului de pace să apară o clauză de amnistie specială.²⁹¹

Achitarea nu este o reabilitare pentru ofițeri. „Krefeldiștii”

289 Până la decretul de amnistie din aprilie 1920, curțile marțiale judecă o serie de ofițeri. Înaintea Curții Corpului IV armată se desfășoară procesul locotenent-colonelului Grigore Vasilescu, fost comandant al Regimentului 2 grăniceri, condamnat, în 1917, de Curtea Marțială la cinci ani muncă silnică și degradare pentru înlesnirea dezertării colonelului Sturdza.

290 V. *îndreptarea*, 2 ianuarie 1921, p. 2.

291 Petre Otu, Maria Georgescu, *op. cit.*, p. 158.

sunt în întreaga perioadă interbelică o categorie proscrisă,

exclusă de la afacerile de onoare și descalificată *ab initio*. Indiferent de verdictul judecătorilor, adeziunea morală la scrisoarea colonelului Sturdza rămâne dovada indiscutabilă a trădării.

Descalificării vizați de Liga Patrioților

Una dintre cele mai articulate campanii duse împotriva colaboraționiștilor și trădătorilor are un puternic substrat politic. Sunt vizați Constantin B. Maltezeanu, fost secretar general al Ministerului de Finanțe sub ocupație (ginerelul influentului ministru liberal, generalul Arthur Văitoianu), Comeliu Dobrescu, acuzat de *Epoca* de același trecut colaboraționist cu trupele de ocupație, dar și generalul Alexandru Văitoianu, fratele generalului Arthur Văitoianu. Împotriva lor, conservatorii - prin Grigore N. Filipescu (fiul lui Nicolae Filipescu) și generalul Gheorghe Cantacuzino - inițiază în *Epoca* o campanie de înfierare. Dosarul are ca substrat rivalitatea grupurilor financiare și de afaceri ale timpului: grupul C.B. Maltezeanu obține din partea guvernului Al. Averescu numeroase facilități de export, menținute nejustificat și discriminatoriu de liberali. *Epoca* din 21 și 27 mai 1922, alături de cercurile conservatoare, denunță aceste facilități ca formule de corupție și favoruri politice promovate de liberali.

Începând cu luna iulie 1919, *Epoca* desfășoară o intensă campanie de presă împotriva lui Maltezeanu, etichetat drept „dezertor”, fără însă ca împricinatul să reacționeze. Este reluarea unei mai vechi campanii, demarată încă din 1918, împotriva dezertorilor primiți de Marghiloman pe liste de candidatură: Maltezeanu, C.I. Fortunescu și Corneliu Dobrescu.¹ Atacul este reluat în *Epoca* la 21 aprilie 1922, iar de această dată Maltezeanu răspunde prin provocarea la duel a lui Grigore N. Filipescu. Directorul *Epocii*, urmând tradiția tatălui, se remarcă ca un mare amator de ieșiri pe teren, dar refuză

constituirea martorilor, considerându-l pe Maltezeanu descalficat. „Am în dosarul meu douăzeci de procese-verbale iscălite de martori, dintre care șase au provocat întâlniri pe teren cu spada sau cu pistolul. Nu mă pot bate însă cu d. Maltezeanu și nu pot măcar să constituî martori, căci nu înțeleg să pun pe vreun prieten al meu în contact cu un asemenea domn. D. Maltezeanu a slujit în armata română în prima parte a campaniei și în «armata civilă» a lui Mackensen în partea a doua. [...] Pentru d. Marghiloman gestul dlui Maltezeanu constituie un act de înalt patriotism, pentru mine un act de trădare”, transmite public prin *Epoca* din 23 aprilie 1922.

„Demascatul” își croiește apărarea; îl acuză pe descalficator de lașitate, fiindcă evitase frontul. În epocă, lui Grigore N. Filipescu îi este imputat mereu de adversari episodul „vitejiei” de a fi acceptat un post călduț, departe de gloanțele și obuzele inamice, la Bacău, unde generalul Al. Averescu îi dăduse în grijă supravegherea lucrărilor edilitare ale orașului. O notiță urzicătoare din *Mișcarea* în care i se recomanda să-și facă datoria pe front, nu să comande măturătorii de stradă, atribuită greșit vărului său, viitorul prim-ministru I.G. Duca, fusese motivul unui duel la Iași. „Vitejia” lui Filipescu rămâne de pomină și, ori de câte ori face caz de spiritul lui cavaleresc, este luat peste picior de cei provocați.²⁹² În *Adevărul* din 25 aprilie 1922, Maltezeanu îi ia în derâdere și notorietatea de duelist, întrucât, spune el, Filipescu nu ieșise pe teren când trebuia să se bată cu oameni grav insultați, care nu ar „fi tras în aer”. În apărarea acuzațiilor de trădare și de colaborare cu ocupația germană, Maltezeanu arată că, în plin război, doi comisari ai unei curți marțiale i-au închis dosarul, el aflându-se în captivitate. La sosirea în Moldova, Maltezeanu ceruse să fie judecat din nou, scriind un memoriu către o comisie compusă din patru generali. Atât aceștia, cât și comitetul inspectorilor generali ai armatei stabileau că-și făcuse datoria, iar un comunicat al guvernului din 1919 arăta că atitudinea lui de ofițer a fost demnă. Apoi, sub guvernul Averescu, fusese decorat și avansat la gradul de locotenent.

292 I.G. Duca, *op. cit.*, p. 134.

Totuși, descalificarea patriotică a lui Filipescu are mai mare greutate decât codul de onoare, iar anatema pusă urma să fie o piedică în angajarea altor afaceri de onoare.

La câteva zile după descalificarea lui Maltezeanu, Filipescu declină provocarea lui Corneliu Dobrescu, survenită în urma unui articol acuzator. Refuzul, prezentat în *Epoca* din 28 aprilie 1922, este întemeiat pe același motiv al colaboraționismului: „Socotesc că omul care a iscălit formularul colonelului Sturdza și-a închis pentru totdeauna calea afacerilor de onoare”. La rândul său, Dobrescu îl descalifică pe Filipescu potrivit codului de onoare (*CAdevărul*, 23 aprilie 1922) și, supralicitând, inițiază un juriu compus din Mihail Pherekyde, Corneliu Râm-niceanu Marinescu și generalul Alexandru Gorsky. Acuzația de trădare se întemeiază pe faptul că fusese eliberat din lagărul militar de la Slatina și, cu toate că refuzase funcția de prefect al județului Vâlcea, obținuse permisiunea de a-și cultiva moșia familiei din județul Teleorman. Putea fi considerată aceasta o trădare? „Un caracter întreg ar fi putut refuza îndulcirea captivității, ceea ce din parte-i ar fi constituit un act de o valoare morală incontestabilă. Actul în sine, de a consimți la modificarea condițiunilor captivității, nu poate fi calificat însă ca un act de trădare”, arată decizia juriului prezentată *de Adevărul* din 6 mai 1922. Cu verdictul la îndemână, Dobrescu mai face o ultimă încercare, zadarnică, pe lângă Filipescu să reentre în societatea oamenilor onorabili. „Cel mai grozav verdict pentru mine - arată Gr.N. Filipescu - sunt paragrafele 11 și 12 ale formularului Sturdza, care zic: «La semnarea tratatului de pace, fiecare din ei pot găsi azil și ocupație Într-una din țările Puterilor Centrale, dacă ar fi silit să părăsească țara lor națională, iar familiile lor în acest caz ar fi retribuite cu o pensie viageră».” Filipescu se autofelicita că nu a comis o „lașitate morală”, iar „conștiința morală de român a învins temperamentul său bătaios”. „Într-o țară unde se găsesc miniștri care decorează pe trădători; unde dezertori au certificate, pătrund în societăți de educație națională, unde generali socotesc că adeziunea la mișcarea

Sturdza este compatibilă cu onoarea militară, cred că orice tranzacție slăbește acțiunea de purificare morală pe care am întreprins-o cu numeroși prieteni. Și această acțiune suntem hotărâți să o ducem până la capăt. De aceea, nu voi constitui martori nici de această dată", arăta el în *Epoca* din 3 mai 1922.

Simpla descalificare a trădătorilor sau dezertorilor, a „promoției Maltezeanu", nu pare suficientă pentru conservatori, atâta timp cât cei vizați reușiseră să obțină certificate de bună purtare de la diferite instituții și comisii sau în justiție și, mai nou, de la juriu de onoare. Prin urmare, Filipescu își propune, în *Epoca* din 10 mai 1922, deschiderea dosarului consiliilor de clasare (comisii ale Curții Marțiale care au decis închiderea dosarelor persoanelor acuzate de spionaj și colaborare cu inamicul) și cercetarea originii certificatelor de bună purtare date dezertorilor și trădătorilor. Printr-un apel publicat în *Epoca* din 16 mai 1922, Constantin R. Sturdza prefigurează o campanie dusă împotriva acelor care „și-au vândut țara pentru a se pune, sub pretextul unor pretense opinii politice, la adăpostul gloanțelor și obuzelor". Proiectata Ligă a Patrioților, având ca model organizația cu același nume din Franța, trebuia să înființeze o secție sau o comisie însărcinată cu cercetarea tuturor cazurilor de dezertare și trădare, pentru a lămuri în fața opiniei publice situația exactă a unor oameni asupra cărora planau îndoieli și care totuși reușeau să se strecoare în societate, cu ajutorul uitării sau nepăsării. *Epoca* începe campania din 10 mai 1922 cu fostul deputat marghilomanist C.I. Fortu- nescu, din Galați, ajuns prefect al județului Dâmbovița în timpul ocupației, dosar clasat de Curtea Marțială la 2 aprilie 1921.

Necesitatea unei solidarizări între patrioți în vederea stigmatizării și excluderii din rândurile societății a dezertorilor și a celor considerați trădători întrunea condițiile unui manifest politic. Mii de ofițeri în rezervă de toate gradele, distinși în război pentru vitejie, subscriu rapid la inițiativă, ceea ce risca să se transforme într-o puternică platformă de contestare a guvernării liberale, în rândurile căreia își găsiseră adăpost mulți dintre cei

vizați de campanie.

Afacerea generalilor:

Gheorghe Cantacuzino vs Alexandru Văitoianu

Campania „Galeria trădătorilor și dezertorilor” demarată în *Epoca* stârnește contrareacții. N. Lupu Kostaki (fiul lui Lupu Kostaki; acesta fusese lăsat de prim-ministrul Ion I.C. Brătianu în Ministerul de Interne de la București pentru a face legătura dintre ocupanți și țară), director de prefectură în Argeș sub ocupație, neagă colaborarea și își susține onorabilitatea prin faptul că nu fusese exclus de la dueluri de către generalul Gheorghe Cantacuzino, în diferendul pe care-l avusese cu Dan M. Corbescu în 1918 (*Opinia*, 5 octombrie 1918), deci nu este încadrabil în categoria „trădătorilor”. Este însă acuzat de „falsificare” de C.I. Sturdza, care pune la dispoziția *Epocii* din 6 iunie 1922 procesul-verbal al duelului din 1918. Documentul, departe de a-l absolve pe inculpat, merge doar pe interpretarea seacă a codului de onoare: Corbescu a pălmuit și trebuie să dea satisfacție, oricine ar fi acel N. Lupu Kostaki, trădător de război sau nu.

Principalul răspuns împotriva campaniei lansate de *Epoca* apare în ziarul *Dacia*, condus de amicul generalului Alexandru Văitoianu, colonelul Ștefan Zăvoianu (viitorul conducător al legionarilor în masacrul de la Jilava din 26/27 noiembrie 1940). Prin intermediul *Daciei*, Văitoianu îl acuză pe generalul Gheorghe Cantacuzino că ar fi un dezertor la rândul său, referire la rolul jucat în lupta de la Boița, cu ocazia retragerii Corpului I armată în defileul Turnu Roșu (o acuzație cu totul nefondată; dimpotrivă, Cantacuzino se comportase eroic, întârziind înaintarea inamicului). Dosarul, foarte amplu și organizat după tipicul campaniilor de presă, reia mărturiile mincinoase ale mai multor ofițeri ai grupării de grăniceri conduse de generalul de divizie Teodor Râmniceanu²⁹³, mărturii defavorabile lui Cantacuzino. Mânios, generalul acuză „consorțiul Văitoianu-Maltezeanu”,

293 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 9, f. 255.

explicând totodată amănunțit contextul luptelor de pe Valea Oltului, actele de vitejie prin care zădărnicesc încercuirea inamicilor, facilitând în același timp retragerea trupelor Corpului I armată, lupte în care de altfel fusese rănit grav, la Boița.²⁹⁴ Cantacuzino fusese citat printr-un înalt ordin de zi la 1 octombrie 1916, decorat apoi cu Ordinul „Mihai Viteazul” și Legiunea de Onoare și înaintat, succesiv, până la gradul de general.

Contraofensiva mediatică dusă de *Epoca* demonstrează exact contrariul - dezertarea lui Văitoianu. Potrivit mărturiei colonelului C. Lupașcu, redată în *Epoca* din 8 august 1922, Văitoianu, fost comandant al Detașamentului „Dunărea”, își abandonase tunurile, armamentul și munițiile, fără constrângere din partea inamicului, aflat încă departe. În timpul luptelor de la Izbiceni (Olt), din 22-23 noiembrie, Văitoianu stătuse ascuns în casa Rioșeanu, la adăpost de gloanțe și de focul artileriei, ceea ce caracteriza un comportament laș pentru un militar pus apere țara.²⁹⁵

Confruntarea publică a celor doi generali, având ca miză onorabilitatea personală, escaladează prin provocarea la duel adresată de Văitoianu lui Cantacuzino. După exemplul Filipescu-Maltezeanu și Dobrescu, generalul îi „închide calea onoarei”. Ca formă de recurs, Văitoianu solicită Ministerului de Război o comisie de cercetare și onoare. Audierile produc o răsturnare de situație. Ministrul de război, generalul Gheorghe Mărdărescu, înlătură orice bănuială de dezertare a lui Cantacuzino în cursul luptelor, apreciind că Văitoianu greșise, sprijinindu-se pe informații eronate.²⁹⁶ Așadar, contextul se modifică radical, Cantacuzino considerându-se îndreptățit să obțină satisfacție de la Văitoianu. Îi roagă, prin urmare, pe martorii săi, C.R. Sturdza și M. Condruș, să angajeze un duel cu „spada, mânuși de crispin, terenul pierdut, redat numai de două ori și

294 „Un nou răspuns al generalului Cantacuzino la a doua infamie a generalului Văitoianu”, *Epoca*, 21 iunie 1922, p. 1. V. și explicațiile pe larg ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 11, ff. 49-54; 66-72.

295 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 9, ff. 269-272.

296 *Ibidem*, f. 262.

lupta până unul din adversari va fi în imposibilitate fizică de a lupta"²⁹⁷. Mai apare însă o piedică, prevăzută de codul de onoare. Martorii descoperă că, în urmă cu trei ani, Văitoianu nu răspunsese public acuzațiilor locotenent-colonelului I. Olteanu referitoare la comportamentul laș pe front, deci nu întrunește condițiile calificării. C.R. Sturdza și M. Condruș îi propun lui Cantacuzino să solicite, la rândul lui, un juriu de onoare pentru a stabili dacă putea fi angajat un duel. În ședințele programate la Jockey Club, juriul decide cu trei voturi la două că „se poate contesta capacitatea”, prin urmare Cantacuzino are dreptul să refuze duelul cu un descalificat (*Epoca*, 17 octombrie 1922). Lui Văitoianu i se retrage, așadar, posibilitatea de a mai fi adversar, martor sau arbitru într-o afacere de onoare. Codul de onoare Chatauvillard, în ediția lui Horia C. Rosetti, paragraful 82, preciza: „...decizia este obligatorie și fără apel; astfel, sub nici un cuvânt, nimeni nu se poate abate de la ea”.

Mai rămâne, totuși, o cale, care însă presupune bunăvoința lui Cantacuzino; pentru a-l scoate pe Văitoianu din starea de descalificare, în care era considerat „un om mort între vii”, putea să accepte duelul. Iar, insistențele lui Văitoianu pe diferite căi reușesc să-i înduplece temporar pe Cantacuzino și, pe 18 octombrie, descalificatul este înștiințat că, în anumite condiții, acesta este dispus să se bată, numai și numai pentru „a reabilita un om al oștirii”. Văitoianu nu îi răspunde imediat, iar Cantacuzino află că adversarul său ia lecții intense de scrimă de la celebrul profesor Henry Pipart, fapt ce i se pare „un procedeu incorect”, întrucât el, mărturisește în *Epoca* din 16 noiembrie 1922, de la ultimul duel cu Dan M. Corbescu, în primăvară, nu mai pusese mâna pe spadă. Cu toate acestea, se declară, la cei 54 de ani, în putere să aibă un duel cu spada în fiecare dimineață. Văitoianu îi răspunde în *Epoca* din 24 noiembrie 1922: „D. general Cantacuzino n-a mai pus mâna pe spadă de astă primăvară. Eu de 20 de ani am neglijat armele din cauza unei pneumonii, n-am mai exersat deloc. D. General Cantacuzino are 54 de ani (cei mulți înainte). Eu am 56. D. general Cantacuzino

297 *Ibidem*, f. 263.

se simte în putere a avea un duel cu spada în fiecare dimineață. Eu, cu bătrânețele", arată Văitoianu. Cantacuzino nu ezită să-i administreze o nouă umilință publică, transmițându-i, prin ziarul *Epoca*, că „întâi așteaptă să-i scrie o scrisoare cum că mă roagă să mă bat cu el spre a-l reabilita". Văitoianu face și acest umilitor gest public, în *Adevărul* din 19 noiembrie 1922: „Domnule general Cantacuzino, fiind vorba de oștire, nicidecum de cod, TE ROG să te bați cu mine".

Dar asupra lui Cantacuzino încep să exercite presiuni camarazii de front, și este avertizat în *Epoca* din 24 noiembrie 1922 de unii amici, cum ar fi Andrei Popovici, să nu „deschidă calea onoarei" unui descalificat. La 25 noiembrie, Văitoianu îl imploră din nou pe Cantacuzino, în numele onoarei ofițerești, să-i accepte o ieșire pe teren și primește un nou răspuns sfidător: desigur, cu condiția să capete „dezlegare de la martori și de la juriu", fapt imposibil, cum am văzut. O nouă umilință, care-l scoate din minți pe Văitoianu. La sfârșitul lui noiembrie 1922, generalul dornic de reabilitare îl agresează pe Cantacuzino în public; are loc o încăierare, în urma căreia amândoi sunt judecați pentru ultraj. Nu este ultimul act în această piesă interminabilă; mai are loc o nouă trimitere de martori, în februarie 1923, dar demersul nu este luat în considerare, întrucât Văitoianu rămâne considerat descalificat. Nici Cantacuzino nu se lasă mai prejos. Pentru a-și legitima public poziția, mai solicită o ultimă consultație de la secretarul general al Federației Internaționale de Scrimă, Rene Lacroix, care-i dă întru totul dreptate, apoi îi presează pe ministrul de război, Gh. Măr-dărescu, să-i reformeze din armată pe Văitoianu. Înfrânt, generalul descalificat ține să publice propria versiune a afacerii într-o *broșură*, *Adevărul în chestiunea general Gh. Cantacuzino-general*

Al. Văitoianu (1923), apoi, în 1924, încearcă să schimbe hotărârea juriului care-l descalificase în 1922.²⁹⁸ Inutil. Fosta partidă antantofilă câștigase disputa onorabilității.

Prin exemplele punctuale menționate, Liga Patrioților își

298 *Ibidem*, ff. 6, 15, 56-58, 88-107, 117, 121-123.

atinse scopul. Cum, în urma amnistiei, nu au pârghiile și îndreptățirea juridică de a iniția suspendarea unor drepturi civile, exponenții Ligii utilizează metode de marginalizare ce vizează în principal excluderea de la afacerile de onoare. După standardele epocii, putem vorbi despre o condamnare de facto, o adevărată moarte socială, iar comportamentul celor vizați o confirmă. „Trădătorul” sau „dezertorul”, tot mai izolat, poate fi ofensat și umilit în public, dar nu mai este considerat îndreptățit să revendice satisfacția, fiind descalificat de prestația din timpul războiului.

*Un intelectual își apără onoarea:
Alexandru Tzigara-Samurcaș*

În lumea universitară, Ministerul Instrucțiunii Publice nu a vrut să facă apel la justiție pentru a depista trădătorii, însă prin dispoziții și ordine legale a urmărit inițierea unor anchete. Un decret-lege de la începutul anului 1919, de pildă, prevede sancționarea profesorilor de către universități pentru atitudini nepatriotice. Rezultatele comisiei de cercetare de la Universitatea din București sunt neconcludente și, în general, cazurile vizate au fost tergiversate sau mușamalizate. Ion Athanasiu, rectorul Universității din București, și N. Iorga sunt intelectualii care dau tonul înfierării. Este vizat obsesiv, pe parcursul anilor, Alexandru Tzigara-Samurcaș. Atitudinea ostilă față de germanofili în rândul intelectualilor antantofili rămâne o constantă în prima parte a perioadei interbelice.²⁹⁹ Au fost prea puțin cercetate însă metodele de marginalizare utilizate de diferite cercuri francofile ori naționaliste și reacțiile germanofililor acuzați de trădare. Aceste metode sunt identice cu descalificările și procesele-verbale de carență din mediile militare.

De formație culturală germană, Alexandru Tzigara-Samurcaș își construiește un profil public după modelul omului de onoare antebelic, atent la ofense și puternic motivat să ceară satisfacție. Deși împărtășește părerea că duelul este o „convenție

299 Lucian Boia, *op. cit.*, pp. 346-358.

socială idioată", acceptă că orice om de onoare al vremurilor este ținut să se conformeze.³⁰⁰ Tzigara-Samurcaș participă în 1907 la o polemică violentă cu dr. C.I. Istrati, pe care-l învinuise de grave abateri în administrarea bunurilor de artă cât fusese comisar al Expoziției Jubiliare din 1906.³⁰¹ În articolul „D-l. dr. Istrati pro și contra Muzeului”, publicat în *Convorbiri literare*, Tzigara-Samurcaș îl acuză pe Istrati că-și sporise colecția particulară cu piese din expoziție, cumpărate sau primite. Polemica degenerază în provocarea lui Istrati la duel de către Tzigara-Samurcaș (*Acțiunea*, 19 decembrie 1907) și este stinsă în decursul aceleiași luni numai prin medierea unui juriu de onoare format din N. Filipescu, G. Arion, G. Mavrocordat și M. Pherekyde.³⁰²

Vremurile de război îl aruncă pe Tzigara-Samurcaș în primul planul vieții politice. Acceptând funcția de prefect al Capitalei în timpul ocupației germane - din decembrie 1916 până în ianuarie 1918, apoi din aprilie 1918 până în 14 noiembrie 1918 își încarcă biografia cu o grea povară. Episodul antologic al întâlnirii cu kaiserul Wilhelm II, pe care-l însoțește în vizita de la Curtea de Argeș la mormântul regelui Carol I și al reginei Elisabeta - ca și acul de cravată cu monogramă imperială în diamante și rubine, primit în dar de la oaspete și de care face mare caz -, îi fixează eticheta de germanofil trădător în ochii contemporanilor.

Cel mai acerb adversar este neobositul Nicolae Iorga. Acesta face repetate încercări de excludere a lui Tzigara-Samurcaș din Comisia Monumentelor Istorice, invalidate prin opoziția regelui, dar izbutite, în cele din urmă, prin schimbarea legii de funcționare a instituției. În paralel, Iorga își încurajează emulii să-i urmeze exemplul. Publicistul Pamfil Șeicaru îl atacă încă din 1919, în „Rânduri pentru domnul Al. Tzigara-Samurcaș”

300 Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii: 1919-1930*, voi. III, Meridiane, București, 2003, p. 67.

301 *Ibidem*, p. 24.

302 *Idem*, *Biobibliografie adnotată 1872-1952*, Ex Ponto, Constanța, 2004, p. XLII. V. și *Viitorul*, 20 decembrie 1907, p. 1.

(*îndreptarea*, 24 februarie 1919), pe temeiul că „fosta slugă a dușmanului” nu se retrăsese din viața publică, ci, provocator, după ce obținuse certificat de patriot, se rezeșise asupra tuturor celor care îl disprețuiau „Domnule Samurache, ești mai presus de bârfelile celor care au preferat să fugă decât să rămână sub dominația dușmană. însă, oricât ai fi de sus, tot îți putem arunca în față saliva indignării noastre.”

Urmează, firește, provocarea la duel, pe care Pamfil Șeicaru o acceptă. Se convine asupra unei lupte cu pistolul, la comandă, de la 25 de pași, disputate la 28 februarie 1919, la Hipodrom, fără nici un fel de efect. Prin Șeicaru, cu care ajunge la o relație civilizată, află și opinia lui Iorga despre acest duel: își dorește ca Tzigara-Samurcaș să fie atins, dar, totodată, îi cere lui Șeicaru să-i cruțe pe soțul verișoarei sale și părinte a trei copii. Cei doi dueliști înțeleg că trebuie să evite capriciile lui Iorga și o posibilă tragedie. Șeicaru ridică ostentativ pistolul în sus, determinându-l pe Tzigara-Samurcaș să rateze și el dinadins. „Șeicaru mi-a făcut o bună reclamă - notează Tzigara-Samurcaș - apreciindu-mi corectitudinea ținutei și afirmând că auzise șuierul glontelui pe la ureche”³⁰³.

Contestat violent, Tzigara-Samurcaș se lansează într-o consistentă memorialistică justificativă, *Mărturisiri silite* (1920), care însă nu-i asigură liniștea. Conflictul fățiș cu Iorga, alimentat de broșura *Dictatura artistică Iorga & Comp* (1927), reizbucnește în martie 1929. *Neamul Românesc* demarează o violentă campanie în numerele din 5 și 14 martie 1929, sub genericul „Revizuirii morale”, împotriva „spionului lui Mackensen”, după ce guvernul țărănist îl numește pe Tzigara-Samurcaș comisar guvernamental la Expoziția de la Barcelona. Un portret în tușe groase, fără mănuși, al unui Tzigara-Samurcaș descris ca incompetent în domeniul artei, unealtă zeloasă a ocupanților, făcând onorurile de amfitrion la toate conferințele politice germane, ba chiar lăudându-se cu neuitatul ac de cravată cu diamante primit

303 *Idem, Memorii*, voi. III, p. 66.

de la kaiserul Wilhem II. Acuzațiile sunt fundamentate pe memoriile lui Marghiloman, scrieri a căror recentă apariție provoacă vâlvă și sunt considerate și de foștii antan- tiști un arsenal testimonial autoincriminator pentru germanofili. Familia Tzigara-Samurcaș este marcată de campanie. Verișoara lui Iorga, Maria, soția lui Tzigara-Samurcaș, reacționează în *Neamul Românesc* din 15 martie 1929: „Sunt două feluri de a lupta pentru țară și afirm că cea mai plăcută este o luptă cu arma, pe viață și pe moarte, și cea mai grea este lupta morală, fiind mereu silit să-ți stăpânești mânia și să adresezi dușmanului vorbe diplomatice în loc de gloanțe”. Urmează o perioadă intensă, cu articole și replici aproape zilnice, răspândite în diferite gazete, pe un ton și în formule din ce în ce mai necruțătoare. Decupajele din memoriile lui Marghiloman, deformările și interpretările răuvoitoare îl obligă pe Tzigara-Samurcaș la noi replici în *Adevărul* din 26 aprilie 1929.³⁰⁴ Exasperat, îi trimite martori lui Virgil N. Drăghiceanu, cavaler al Ordinului „Mihai Viteazul”, membru corespondent al Academiei Române, după un articol din *Neamul Românesc* din 28 aprilie 1929. Drăghiceanu refuză constituirea martorilor, iar Tzigara-Samurcaș publică un proces-verbal de carență, în *Epoca* din 5 mai 1929, cu argumente întemeiate pe codul de duel al lui Bruneau de Laborie. Adversarul său îi opune o descalificare cu grad de relevanță superior, adoptând atitudinea patrioților antantofili, și anume de a-i considera pe colaboraționiștii germanofili trădători, excluși social nedemni.

Tzigara-Samurcaș nu este însă un paria. În sprijinul său se pronunță C.R. Sturdza, ofițer și magistrat, fost inițiator al Ligii Patrioților (1922) alături de Gr.N. Filipescu. „Nu și-a trădat țara, nu a urzit nimic contra ei și nu a pus mâna și serviciile sale în slujba dușmanului, are desigur dreptul de a trăi nesupărat și a pretinde să-i întindă mâna oricui cinstit și nepărtinitor, fie el cât de dârz pe chestiunile de onoare”, arată Sturdza în *Epoca* din

304 *Idem, Răspuns dlui N. Iorga, Atelierele Grafice Socec, București, 1932.*

8 iunie 1929.

Pentru a devoala resorturile campaniei desfășurate în *Neamul Românesc*, Tzigara-Samurcaș aduce în discuție radicalizarea bruscă, dirijată de Iorga, a lui Drăghiceanu. În volumul *707 zile sub cultura pumnului german*, din 1920, Virgil N. Drăghiceanu recunoaște că fostul prefect de poliție, „prin malia-bilitatea temperamentului său, prin vivacitatea umorului său și prin relațiile ce le cultivă și știe să le folosească, reușește de multe ori să se strecoare bine în frecușul chestiunilor ce se prezintă zilnic. În afară de aceste rânduri, care numai drept de blam nu pot fi socotite în toată cartea sa de 364 de pagini, nu se găsește nici un cuvânt din infamiile ce azi, după trecere de zece ani, născocesc împotriva mea“, explică Tzigara-Samurcaș în *Epoca* din 5 mai 1929. O poziție mult schimbată în comparație cu opiniile apărute aproape un deceniu mai târziu, în *Neamul Românesc* din 17 mai 1929, unde Drăghiceanu subliniază episodul, de asemenea desprins din memoriile lui Marghiloman, despre participarea lui Tzigara-Samurcaș la ședințele prin care ofițerii prizonieri erau îndemnați la acțiuni de spionaj și pregătiți în acest sens, precum și la infiltrare pentru demoralizarea trupelor românești. Virulența articolelor din *Neamul Românesc* se stinge treptat, însă aversiunea personală a lui Iorga se manifestă printr-un nou episod în 1930, istoricul opunându-se transferării lui Tzigara-Samurcaș de la catedra de istoria artei de la Universitatea din Cernăuți la cea din București. Campania este reluată, câțiva ani mai târziu, în *Universul*, când, în urma redeschiderii unei dispute cu profesorul George Oprescu, Tzigara-Samurcaș îl provoacă pe acesta la un duel, în urma publicării unui articol în *Universul* din 30 ianuarie 1935. Procesul-verbal (*îndreptarea*, 5 februarie 1935) arată refuzul lui Oprescu de a da satisfacție, dar nu pe motivul că ar fi fost trădător, ci pentru că Tzigara-Samurcaș alesese deja calea justiției.³⁰⁵

Așadar, duelul și afacerile de onoare capătă în epocă o nouă

305 *Idem, Lupta vieții unui octogenar, 1931-1936*, Vitruviu, București, 2007, p. 280.

valență: aceea de integrare/excludere a cetățenilor considerați compromiși în timpul războiului. Observăm, totodată, strânsa legătură între onoare și patriotism - ambele deziderate ale militarismului și naționalismului. Onoarea personală nu mai este pusă în legătură strict cu familia ori cu cercurile sociale sau profesionale; ea interferează profund cu comportamentul patriotic. Cazurile Alexandru Văitoianu și Al. Tzigara-Samurcaș vin să contrazică binomuri simplificatoare de tipul „eroi viteji” - „trădători lași”, pe care istoriografia este deseori predispusă să le utilizeze. Aplicarea etichetei de trădător este rezultatul unui exercițiu de putere, pe care majoritatea celor învinuiți l-au respins ca atare. Cine își închipuie că „trădătorii” nu pot avea propria onoare, propria rațiune „justă” și „patriotică” de a fi este dator să analizeze mai întâi personalitățile sau instituțiile care revendică controlul definiției și care reușesc impunerea înțeleșurilor termenului.

Confruntări în lumea politică

în deceniul 1920-1930, duelul parlamentar trăiește o nouă perioadă de aur. Politicienii (în rândul cărora, pe lângă parlamentari, includem înalții funcționari din ministere, prefectii și primarii) au întâietate (cu un procent de 30,64% - 144 de cazuri) între categoriile socioprofesionale implicate în afaceri de onoare. Ofițerii ocupă poziția a doua, cu doar 23,4% (110 cazuri). În ultimul deceniu interbelic, politicienii reprezintă 38,61% din cei implicați, însă cifra totală, doar 61 de cazuri, este mult mai redusă, pe fondul scăderii generalizate a frecvenței afacerilor (Anexa D). Nu atât gravitatea cazurilor este importantă, fiindcă rareori se merge până la ieșirea pe teren, cât frecvența cu care se ajunge la trimiterea martorilor și descalificarea adversarului. Ca și în perioada antebelică, schimburile de ofense, replicile jignitoare, adversitățile personale constituie majoritatea zdrobitoare a motivelor afacerilor, rareori identificându-se conflicte izbucnite din poziții ireconciliabile, bazate pe principii ori idei politice.

Duiliu Zamfirescu, Duelius Superbus

Cel care patronează la nivel înalt afacerile de onoare în primul for legislativ al României Mari este însuși președintele Camerei, scriitorul și diplomatul Duiliu Zamfirescu. De la prima afacere de onoare, în 1882, cu I. Stavri Brătianu, președintele Tribunalului Ilfov,³⁰⁶ Duiliu Zamfirescu își atrăsese porecla de

³⁰⁶ V. „O afacere de onoare”, *România liberă*, 23 octombrie 1882, pp. 2-3; *Războiul*, 23 octombrie 1882, p. 2; *Binele Public*, 24 octombrie 1882, p. 3.

Duelius Superbus. în 1897, Duiliu Zamfirescu îl provoacă pe scriitorul Mihail Dragomirescu în urma unui articol apărut în *Convorbiri literare*, unde acesta vorbea despre „poetii dez-interesați”, precum Eminescu sau Coșbuc, fără a-l cita și pe Zamfirescu. în urma explicațiilor, nu se mai ajunge la duel, relatează *Evenimentul* din 23 martie 1897. Am pomenit deja afacerea din 1913 cu colonelul Strătilescu, urmată de un duel în 1918; în corespondența sa, Duiliu Zamfirescu amintește cum îi trece glonțul pe la ureche.¹

Duiliu Zamfirescu deține președinția Camerei între 30 iunie 1920 și 22 ianuarie 1922, Într-una dintre cele mai zbuciumate perioade ale vieții noastre parlamentare, fiind deseori obligat să țină foarte din scurt ședințele. Ales pe listele Partidului Poporului, al generalului Alexandru Averescu, rigid cenzor al opoziției, el patronează duelul parlamentar fără nici un fel de inhibiții, ca pe o modalitate de rezolvare a conflictelor personale și politice, fapt devenit de notorietate. Cu doar o săptămână înainte de a fi ales în fruntea deputaților îl provoacă pe ziaristul Răul Crăciun, redactor la *Epoca*, pentru o informație eronată strecurată în publicație (30 iunie 1920), gest pe care ziariștii nu-i vor uita. în duelul cu pistolul, desfășurat de la 25 de pași, de la hipodromul Băneasa, Crăciun trage în pământ, iar Zamfirescu se abține. Rolul de președinte al Camerei îl joacă sever, supărat de divagațiile deputaților opoziționiști. Printre ei, Mihai Popovici se arată scandalizat de neputința de a lua cuvântul: „Asta este președinte? Asta este dictator, nu președinte”. „îmi pare rău că nu pot să-ți răspund aici. Te aștept însă afară”, îi răspunde Zamfirescu. întâlnirea de afară înseamnă provocare la duel, relatează corespondentul *Izbândeii* din 10 iulie 1920. Martorii lui Mihai Popovici acceptă provocarea unui duel cu pistolul, dar *Adevărul* nu mai oferă amănunte asupra deznodământului.

Cea mai serioasă afacere de onoare are ca substrat încercarea liberalilor de a împiedica realegerea lui Zamfirescu la șefia

Camerei în septembrie 1920. Prin intermediul ziarelor *Viitorul* și *România nouă*, este declanșată o campanie pe subiectul distribuirii acțiunilor societății „Reșița”, apoi, mai grav, liberalii îl acuză că ar fi fost vândut nemților. În fața avalanșei de acuzații politice, supus investigației unei comisii, Duiliu Zamfirescu nu ezită să treacă la ofensivă, ținta peniței sale nemiloase devenind Al. Mavrodi, directorul *Viitorului*, perceput drept interpusul lui Vintilă Brătianu: „Când căciula dlui Mavrodi se va toci îndeajuns ca prin spărturile ei să iasă la iveală urechile dlui Vintilă Brătianu, vom examina dacă sunt destul de lungi să i le scurtăm, sau dacă poate trăi mai departe sub forma actuală de anonim”¹. Un răspuns al *Viitorului* îl determină pe Duiliu Zamfirescu să trimită martori la redacția ziarului. Al. Mavrodi își constituie martori, dar nu cad de acord asupra unei lupte, potrivit ziarului *Izbânda* din 14 noiembrie 1920.

Pe Duiliu Zamfirescu nu îl regăsim doar în calitate de provocator. *Epoca* din 22 august 1920 consemnează transformarea biroului președintelui Camerei într-un loc de negociere a onoarei parlamentarilor. Intermediază tratativele, ca martor al lui Constantin Argetoianu, în provocarea venită de la colonelul I. Toplicescu, deputat de Dorohoi, din cauza unor ofense în ședința Camerei. Probabil că ar fi continuat netulburat provocările dacă viața nu i-ar fi fost zguduită de moartea fiului în duelul cu Dumitrescu D. Maican din 1921.

Tradiția inițiată de Duiliu Zamfirescu, de încurajare a duelului de pe poziții de răspundere în Parlament, o continuă mai târziu liberal Ion Manolescu-Strunga. În calitate de chestor al Camerei, simțindu-se ofensat de niște afirmații făcute la tribună, îl provoacă pe D.R. Ioanițescu, tocmai exclus pentru 20 de ședințe din cameră pentru „tumult” și încălcarea regula-

meritului, explică *Adevărul* din 21 mai 1925. Din incident, aparent banal, deducem importanța acordată afacerilor neeterminate, suspendate sau amânate. Grigore N. Filipescu îi atrage atenția unuia din martorii lui Manolescu-Strunga, trimițându-i un proces-verbal de carență întocmit cu doi ani în urmă pentru refuzul de a se duela, arată scrisoarea deschisă publicată în *Cuvântul* din 22 mai 1925. Episodul stârnise multă vâlvă în 1923. într-o învălmășeală parlamentară, când deputatul Ion Mihalache aruncă pe jos urnele în timpul votului pentru excluderea sa din Parlament, chestorul Manolescu-Strunga, însărcinat să mențină ordinea, îl lovește pe Filipescu. Conservatorul se consideră grav ofensat și insistă pentru o ieșire pe teren, în timp ce Strunga refuză. De aici și procesul-verbal de carență pe care-l regăsim în paginile ziarului *Epoca* din 3 iunie 1923. Din context înțelegem neobosita vigilență a cercului oamenilor de onoare și perspectiva iminentă a excluderii. Cel bănuیت de conduită necavalerească în trecut este împiedicat să inițieze o nouă afacere de onoare sau să-i dea curs, dacă nu-și „vidase” precedentele afaceri. Se impune neapărat păstrarea tuturor proceselor-verbale, inclusiv a celor de carență, în arhiva personală, ca într-un adevărat „cazier”, pentru a fi folosite în viitoare dispute.

Rezultatul intervenției lui Grigore N. Filipescu este impvizibil. Ion Manolescu-Strunga publică în *Viitorul* din 23 mai 1925 o scrisoare adresată martorilor săi, vizibil deranjat de demersul lui Filipescu, pe care-l consideră „un invalid al vieții noastre publice”: „în ceea ce privește înalta sa autoritate morală, ea a fost calificată prin însărcinarea de șef al măturătorilor de stradă din Bacău, ce s-a dat de d-1 general Averescu în timpul războiului, contribuind astfel la realizarea idealului național în măsura puterilor sale, și prin palmele exemplare ce a primit de la un deputat în timpul sesiunii trecute. Las în obscuritate numeroase alte dovezi asupra bravurii sale, între care citez palmele mai vechi ale actualului său aghiotant M. Condrus și alte[le] zdravene mai noi”. Cuvinte grele, care răscolesc vechi dușmăanii. La câteva zile, Mihail Condrus, fost prefect averescan și simpatizant filipescan, îl snopește în bătaie pe Manolescu-

Strunga. Chestorul Camerei are nevoie de îngrijiri medicale, ne spune *Adevărul* din 28 mai 1925, dar faptul condamnabil pentru societatea duelistilor este că o nouă dispută se încheie cu intervenția procurorilor, nu a codului de onoare. Procuratura deschide un dosar și solicită arestarea, iar în apărarea lui Condruș, cavaler al Legiunii de Onoare, se înscriu peste 150 de avocați, în frunte cu Constantin Xenii, fost ministru, D.R. Ioanițescu, Mihail și Virgil Mora, Gr. Periețeanu etc.

între cei menționați anterior, îl remarcăm pe ardeleanul Mihai Popovici, un personaj ușor reperabil în lumea afacerilor de onoare. Fost ministru al lucrărilor publice și al finanțelor în anii 1919-1920, ultragiurat în ședința Camerei, îl provoacă la duel pe deputatul conservator Mihail C. Vlădescu. Ieșirea pe teren are loc la Băneasa, cu pistolul. Deși încheiată fără emoții, adversarii nu se împacă pe teren, subliniază *Avântul* din 15 august 1920. Dacă peste conflictul cu președintele Camerei, Duiliu Zamfirescu, din iulie 1920, trece ușor, după cum am arătat mai sus, mai stânjenitoare este afacerea cu deputatul averescan Virgil Slăvescu. Martorii acestuia recunosc calitatea lui Popovici de ofensat, prin gesturi și cuvinte în ședința publică a Camerei, și convin asupra unei întâlniri cu sabia. În ultimul moment, martorii primesc o misivă de la Octav C. Tăslăuanu, ministru al industriei și comerțului în guvernul Averescu, care reclama, la rândul lui, o afacere de onoare rămasă nesoluționată cu Popovici. Se ajunge la arbitrajul generalului Leon Mavrocordat, care-l consideră descalificat pe Popovici până la „vidarea” afacerii cu Tăslăuanu. „Descalificarea adversarului meu este icoana fidelă a caracterului provocațiunii sale”, susține Virgil Slăvescu în ziarul *îndreptarea* din 3 aprilie 1921. Mihai Popovici recidivează, deși are patalamaua descalificării. În 1924 îl provoacă pe Ion Manolescu-Strunga, în urma unei insulte, arată *Chujul* din 7 februarie. Un an mai târziu, *Adevărul* din 22 mai 1925 îl menționează ca martor al lui D.R. Ioanițescu în afacerea cu Manolescu-Strunga. La scurt timp, îi face același serviciu deputatului Victor Moldovan în duelul desfășurat la Hipodrom cu

comandorul M. Pantazzi și descris de *Adevărul* în 1 aprilie 1925.

Această serie neîntreruptă de provocări parlamentare, cu puține dueluri efective, este generată de o gamă ineputabilă de motivații sau pretexte. Traseismul politic era și pe atunci o mare problemă. Profesorul Petre Topa, ajuns vicepreședinte al Camerei, după ce obținuse un loc de deputat la Caliacra pe listele Uniunii Naționale³⁰⁷, nu-i permite colegului Ion M. Leon (din aripa țărănistului Nicolae Lupu), fost averescan, proaspăt deputat de Tighina al Uniunii Naționale), să ia cuvântul. Într-o ședință, Leon îi strigă că nu știe să prezideze. Pe culoare, Topa îi reproșează: „Transfugule! Noi am primit transfugi ca pe niște slugi, și slugile să nu fie obraznice, căci se pot alege cu un picior undeva!”. Vexat de cuvântul „slugă”, Leon îi trimite martori. Martorii cad la o înțelegere, spre mirarea ziarului *Dimineața* din 6 decembrie 1931.

Unele lupte dintre facțiunile aflate în divorț politic ajung să fie tranșate cu pistolul. La Iași, ca și la București, supremația în Partidul Poporului este revendicată de două grupări. Una, în jurul lui Argetoianu, îl are printre partizani pe Henry Suțu, cealaltă, rămasă fidelă lui Averescu, este grupată alături de Ion Petrovici, ministru și președinte al grupului averescan. Din cauza unor manifeste considerate jignitoare, Suțu îi trimite martori lui Ion Petrovici. Membrii grupului averescan condus de Petrovici se declară solidari împotriva „manoperelor ieftine prin care Henry Suțu încearcă să închidă un proces politic” și îi refuză orice satisfacție. Dar, în urma publicării unei scrisori a lui Suțu într-un ziar local, Petrovici se simte obligat de codul de onoare să-i provoace la duel. Lupta are loc cu pistolul, pe platoul cimitirului israelit din Iași. Se trag două focuri, fără efecte, relatează *Universul* într-un adevărat foileton politic publicat în zilele de 19, 23 și 24 ianuarie 1924.

307 Formațiune politică eterogenă formată din susținătorii regelui Carol II, care cuprindea Partidul Naționalist-Democrat condus de Nicolae Iorga, simpatizanți ai lui Constantin Argetoianu și liberali ai lui I.G. Duca. Uniunea Națională câștigă, cu aproape 50%, alegerile din iunie 1931.

Dacă am amintit de gruparea Argetoianu, trebuie spus că luptele locale sunt replicate la centru prin aceleași mijloace. Imediat după război, ministrul de interne, Constantin Argetoianu, este provocat de colonelul averescan I. Toplicescu, în urma declarațiilor generate de o interpelare, precizează *Epoca* din 22 august 1920. De altfel, viitorul prim-ministru din 1939 este un inițiat al afacerilor de onoare. În 1914 îl secondează pe Nicolae Filipescu în duelul cu Al.G. Florescu, fost ministru plenipotențiar. Fiul lui Nicolae Filipescu, Grigore, față de care nutrea o nedisimulată aversiune (o și spune, într-o formă brutală, în memorii: „Grigore Filipescu e precum cartoful; ce e mai bun într-însul e sub pământ!”³⁰⁸) îl provoacă la duel în 1920. Apoi se duelează, în 1921, cu Ion Vulturescu, o figură boemă a Capitalei³⁰⁹. Conduce în 1924 o luptă, ca martor al lui George Valentin Bibescu (nepotul domnului Gheorghe Bibescu) cu industriașul Radu Xenopol. În 1925, îl secondează pe țărănistul N. Lupu în afacerea cu locotenentul C. Popescu, apoi pe N. Iorga în provocarea înaintată de generalul Al. Averescu. În 1933, Argetoianu (Uniunea Agrară) îi trimite martori lui Octavian Goga (Partidul Național Agrar). Argetoianu se simte ultragiât de afirmația lui Goga cum că insistă, prin toate căile permise și nepermise, să vină la putere. Deoarece nu-și exprimase public intențiile în această direcție, Argetoianu consideră că este făcut mincinos de Goga, scrie *Epoca* din 28 iunie 1933.

Știm că duelul politic are și condiționalități particulare în cazul implicării membrilor guvernului. Dacă un parlamentar poate să participe la dueluri, pentru un ministru este o problemă, întrucât din funcția sa poate influența mersul justiției. Cutuma este ca ministrul în funcție să-și dea demisia pentru a se bate în duel, fiindcă a jurat să respecte legile țării. Însă există și unii miniștri în funcție, ce-i drept militari de carieră, care nu stau pe

308 Constantin Argetoianu, *Memorii*, voi. IX, Machiavelli, București, 1997, p. 345.

309 *Idem*, *Însemnări zilnice*, voi. I, Machiavelli, București, 1998, p. 213.

gânduri și provoacă deputați ai opoziției. Așa se întâmplă cu generalul Gheorghe Văleanu, ministru în guvernul Alexandru Averescu în 1921, care trimite martori deputatului ardelean Laurențiu Oanea pentru atitudine și „cuvinte necuviincioase”¹ în ședința Camerei. Martorii, se afirmă în *îndreptarea* din 18 februarie 1921, îl sfătuiesc pe Văleanu să aștepte mai întâi rezultatele unei comisii disciplinare a Camerei, pentru a lămuri învinuirea privind o tentativă de mituire a unui funcționar de la Ministerul Comunicațiilor.

Și miniștrii sunt provocați. Ioan E. Costinescu, fost primar al Capitalei, îi trimite în 1929 martori lui Virgil Madgearu, ministrul industriilor. Madgearu înfierase o calomnie a lui Costinescu referitoare la condițiile controversate în care Casa de Fierărie Madgearu (unde acționari majoritari sunt frații ministrului) furnizase servicii Primăriei Bucureștilor timp de 20 de ani. De fapt, arată Madgearu, era el însuși un acționar minoritar al unei societăți care furniza metal primăriei la un preț inferior celui furnizat de Costinescu fără licitație. Costinescu consideră ofensă aluziile la „operațiile” tatălui său, fost ministru de finanțe, trimițând martori, relatează *Cuvântul* din 3 și 4 mai 1929.

Avocatul și colaboratorul *Adevărului*, C.G. Costa-Foru, îl amenință în trei rânduri (6 și 21 mai 1924, 9 ianuarie 1926) pe prim-ministrul Ionel Brătianu că, după încheierea mandatului, îl va provoca la duel. Costa-Foru fusese atacat sistematic în oficiosul liberal *Viitorul*, iar după căderea guvernului Brătianu la 29 martie 1926 își roagă prietenii, pe generalul Leon Mavrocordat, mareșal al Curții și șef al Casei Militare Regale, și pe amiralul N. Gracoski, să-i reprezinte în deschiderea afacerii de onoare. Cei doi secunzi îi temperează lui Costa-Foru pornirile, din cauza sănătății lui Brătianu, dar și a caracterului acestuia: „Suntem încredințați că răspunsul ce li-l va da [martorilor -n.a.] nu ar fi satisfacția dorită.” De altfel, în opinia lor, cel provocat în această împrejurare ar avea obligația să trimită martori. Costa-Foru revine, în *Adevărul* din 4 aprilie 1926, cu articolul „D. Ionel Brătianu provocat la duel”, întrebându-1 public pe liderul liberal

dacă își constituie martori. Promitea că tot „atunci se vor discuta și rezolva mai multe chestiuni d-un interes primordial social, politic și mai ales ziaristic. Din aceste discuțiuni ar putea rezulta un mare progres în moravurile noastre”.

Reprezentanții guvernului în județe, prefectii, sunt implicați în afaceri de onoare, deși ei trebuie să supravegheze aplicarea legii. Cunoscut drept cartofoar, fiul lui Alexandru Davila și nepotul celebrului doctor Carol Davila, viitorul diplomat Carol (Citta) Davila, este implicat în incidente încheiate prin duel. Se evidențiază în special în alegerile din 1926, un scrutin extrem de dur, cu nenumărate incidente și abuzuri electorale, generate de comportamentul discreționar al prefectilor averescani, numiți special ca să culeagă voturi prin măsuri de intimidare. Fiindcă se trage asupra sa un foc de atenționare în timpul alegerilor, Davila, aflat pe listele Partidului Național, se adresează autorităților și trimite o scrisoare prefectului județului Vlașca, colonelul Găgiu, socotită ofensatoare. Duelul cu pistolul are loc lângă București. Davila pare să fi țintit piciorul adversarului. Observatorii, citați de ziarul *Cuvântul* din 3 iunie 1926, remarcă distanța mică la care a trecut glonțul de glezna lui Găgiu. De aceleași alegeri este legat și duelul sângeros al lui Carol Al. Davila cu prefectul averescan de Dolj, Constantin Milcoveanu. Cu prilejul contestării alegerilor din Dolj, Davila denunță campania de abuzuri și violențe ale agenților averescani. Milcoveanu demisionează din funcția de prefect și-l atacă pe Davila pe culoarele Camerei Deputaților. Condițiile duelului sunt dintre cele mai severe: adversarii nu pot părăsi terenul până ce unul din ei nu ajunge în incapacitate de a mai lupta din cauza rănilor. În a doua repriză, Carol (Citta) Davila este nemilos: străpunge cu spada brațul colonelului Milcoveanu, care rămâne cu sechele pe viață. Combatanții nu se împacă, iar Davila exclamă satisfăcut: „Străpung brațul care m-a lovit!”, menționează *Cuvântul* din 16 iulie 1926.

Duelul Vintilă Brătianu-Nicolae Lupu

După ce-și face un renume prin combaterea epidemiei de holeră din timpul campaniei balcanice din 1913, doctorul Nicolae Lupu își găsește ocupație în intrigile politice din Iașiul refugiaților din 1918. Uită de datoria profesională, într-un oraș sufocat de molime și răniți. Vanitos, sedus de ideile Revoluției Ruse, pune bazele Partidului Muncii și tratează cu emisari ruși pentru răsturnarea guvernului, atacându-l sistematic pe Ion I.C. Brătianu și pe liberali, pe listele cărora fusese ales deputat. Mai întâi, animozitatea parlamentară între socialiștii lui Lupu și liberali degenerează într-un conflict cu liberalul Gheor- ghe G. Mârzescu, fost primar al Iașilor, care-l acuză pe Lupu de relații cu detestatul Cristian Racovski, militant socialist și apoi bolșevic, ținut o vreme prizonier în Iași, apoi eliberat de soldații ruși, ajuns conducătorul Ucrainei sovietice și inamic declarat al României. Lupu îl atăță pe Vintilă Brătianu, ministrul de război, să se pronunțe în chestiune, iar acesta se eschivează: „Nu mă întreba ce cred eu, că nu are să-ți placă părerea mea". În loc să renunțe, doctorul Lupu insistă provocator: „Ba nu, spune, te somez să spui, dacă ești un om cinstit!" Iar Vintilă Brătianu, care în general vorbește pe șleau, îi zice fără înconjur: „Părerea mea este că te porți ca un mișel. Nu te mai recunosc, toată atitudinea voastră este pur și simplu mișe- lească!" Este suficient pentru provocarea la duel. Toți îi dau de înțeles lui Vintilă Brătianu că nu se poate sustrage „codului onoarei", deși ministrul de război găsește ridicol și penibil ca oamenii politici să se angajeze în spatele frontului în asemenea turniruri în timp ce soldații își varsă sângele pentru țară. Lupu îi alege martori pe Constantin Argetoianu și Tilică Ioanid, iar Vintilă Brătianu, după ce-și înaintează demisia din guvernul prezidat de fratele său, pentru a respecta întru totul legislația,

îi roagă pe Mihail Pherekyde, duelgiul partidului, și pe George Văsescu să stabilească întâlnirea la via lui Kilimoglu din Copou. Temerile părților nu se adevăresc, din fericire. Vintilă Brătianu, slab trăgător, scapă nevătămat, deși Lupu amenințase peste tot că o să-i extermine.¹

În anii următori, Lupu își convertește spiritul belicos într-o formă de exprimare politică. În 1920, îl acuză pe deputatul averescan Al. Bilciurescu că este un îmbogățit de război, apoi, la protestele acestuia, rectifică mai jignitor: „Bilciurescu a putut fi perfect cinstit în timpul războiului, dar după război a fost consilierul intim al dlui Octavian Tăslăuanu”. Evident, Tăslăuanu, ministrul industriilor în guvernul Al. Averescu, reacționează; schițează un gest de lovire, oprit de colegi, urmat de un „schimb de cuvinte”. În incinta Adunării Deputaților sunt evocate imaginile mai multor animale domestice și sălbatice, iar președintele Camerei, Duiliu Zamfirescu, este obligat să suspende ședința, relatează *Avântul* din 15 martie 1920. Octav C. Tăslăuanu îi trimite martori lui N. Lupu, care, precizează *Iz-bânda* din 6 martie 1920, solicită o anchetă parlamentară privind gestiunea lui Tăslăuanu de la Ministerul Industriei. În 1925 este din nou provocat la duel, de locotenentul C. Popescu (*Cuvântul*, 18 mai 1925), urmare a unor afirmații tăcute în Parlament despre viața privată a ofițerului, iar în anul următor - țărănist acum - Lupu îi trimite martori ministrului justiției, Th. Cudalbu, arată *Adevărul* din 15 decembrie 1926. În 1928, într-un discurs marcat de un șuvoi de invective, deputatul național-țărănist Mihai Popovici îl provoacă pe N. Lupu - acum șef al unei aripi disidente a PNȚ și ministru al muncii în guvernul lui Vintilă Brătianu (*Adevărul*, 12 februarie 1928). Afirmă că nu se bate în duel cu „grăjdarii”, deși în 1920 îi fusese martor la duelul pe care-l avusese Popovici cu Mihail Vlădescu, iar Lupu îl avusese martor în afacerea cu Th. Cudalbu din 1926. Un an mai târziu este provocat de deputatul țără-

nist V.V. Stanciu, în urma unor „amabilități”¹ schimbate în Cameră. Martorii conchid că insultele sunt reciproce, iar afacerea este lichidată rapid, conform ziarului *Cuvântul* din 20 iunie 1929. La fel se închid și afacerile cu Ilie Lazăr (PNT Maramureș), chestor al Camerei, caz prezentat în *Cuvântul* din 17 decembrie 1929; cu Teodor Roxin, deputat țărănist de Bihor, după ce îi strigă „nerușinatule, ticălosule, vândut ungurilor” (*Adevărul*, 5 iunie 1930), ori cu deputatul țărănist de Odorhei Virgil Solomon (*Epoca*, 5 august 1932).

Înmulțirea exponențială a provocărilor între parlamentarii țărăniști determină conducerea partidului - chiar la inițiativa lui Lupu - să interzică trimiterea martorilor pe motive politice. Gestul îl face pe generalul Gheorghe Cantacuzino, aflat în tratative de înscriere în PNT, să afirme că partidul lui N. Lupu „înmormântează legile onoarei și duelului”: „Să supozăm că un membru al partidului țărănesc primește o pereche de palme! Ce face? Mă gândeam să mă înscriu în partidul domnului doctor, dar acum nu mă mai înscriu”, afirmă generalul în articolul „D. dr. Lupu și duelul”, apărut în *Epoca* de la 16 septembrie 1932. Vizibil surprins de efectele imprevizibile ale hotărârii PNT, Lupu îl asigură pe Cantacuzino că libertatea sa de a-și apăra onoarea nu va fi limitată decât în ceea ce privește conflictele izbucnite din activitatea parlamentară. „Liberi sunt și acești parlamentari ca în domeniul vieții private și în afară de parlament să se supuie legilor «onoarei și ale duelului». Asemenea este liberă toată cealaltă masă a membrilor partidului să ceară satisfacție pe această cale. Îngrădirile deci sunt restrânse la un număr mic de persoane și la o activitate restrânsă în vederea tocmai a dezvoltării libere a acestei activități”, arată Lupu în *Epoca* din 7 septembrie 1932.

Într-adevăr, luptele politice „fratricide” reprezintă o adevărată tradiție printre țărăniști. Deputatul Sever Dan (Mureș) îi trimite martori lui V. Georgescu-Bârlad (Tutova) în urma disputelor izbucnite pentru alegerea vicepreședinților Camerei (*Dimineața*, 22 noiembrie 1930). Deputații Ștefan Holban (Bacău) și V.V. Haneș (Dâmbovița) ajung la o afacere de onoare

pornită de la un conflict din comisia bugetară. Martorii apelează la un juriu de onoare, compus din I.Gr. Periețeanu, vice-președinte al Camerei, pentru a-i potoli (*Epoca*, 21 decembrie 1930). în Ardeal, conflictul dintre partizanii lui Al. Vaida-Voevod și Iuliu Maniu generează vrăjmășii teribile, soldate cu devastări, lupte de stradă, intervenții ale poliției, arestări și răniți prin împușcare. în octombrie 1935, țărănistul Ilie Lazăr este protagonistul și victima unor incidente de amploare la Sighet, după congresul organizației național-țărăniste din județul Maramureș. în timpul adunării, un grup de vaidiști (de la Frontul Românesc) încearcă să pătrundă în sală. După congres, Ilie Lazăr, însoțit de câțiva colegi de partid, se îndreaptă spre locuințele turbulenților să-și ia revanșa, devastându-le. în intervenția jandarmilor, Lazăr este împușcat și rănit ușor, apoi arestat, relatează *Curentul* din 14 octombrie 1935. Raportul procurorilor, făcut public de ministrul justiției, liberalul Vale-riu Pop¹, afirmă că „ar fi tras cu revolverul și ar fi bătut cu ciomagul în cap o fetiță de 14 ani“, acte considerate de împrecinat, în *Dimineața* din 2 decembrie 1935, minciuni inventate pentru a-l compromite și „un scandal înscenat“. Vexat de afirmațiile ministrului făcute în Cameră, Ilie Lazăr îi trimite martori. Spre surprinderea tuturor, deși în exercițiul funcțiunii, Valeriu Pop își constituie martori, dar nu reușesc să cadă la o înțelegere și se recurge la un juriu care aplanează afacerea, relatează *Adevărul* din 1 decembrie 1935.

Ordaliile țărăniste:

Virgil Madgearu-D.R. Ioanițescu

Nici una dintre afacerile de onoare țărăniste nu se compară ca implicații cu duelul dintre Virgil Madgearu și D.R. Ioanițescu, duel ce a amenințat să destabilizeze partidul. în orga-

nizarea internă a PNT, capitala și județul sunt total separate; șeful organizației București e Madgearu, iar Ioanițescu șeful județului Ilfov. între cei doi există o rivalitate pentru șefia organizației Ilfov, Madgearu pretinzând unificarea celor două organizații sub șefia sa, ceea ce Ioanițescu nu admite. în alegeri, Ioanițescu neglijează campania din Ilfov, sabotând reușita lui Madgearu, singurul fruntaș național-țărănist care nu izbutește să intre în Parlament. După aflarea rezultatelor, se întetesc zvonurile că Ioanițescu „l-a lucrat”, iar Madgearu se plânge într-o ședință a partidului, de unde și provocarea la duel, survenită imediat. „Este absolut neinteligibil - comentează *Adevărul* din 4 noiembrie 1931 - cum doi oameni, membri ai aceluiași partid, care mai mult decât odată au luptat pentru aceeași cauză, s-au putut lăsa târați pe un povârniș pe care ura politică atingea paroxismul, fiindcă voia să tranșeze un conflict politic cu arma ucigătoare [...]; doi oameni, prin urmare, care au fost chemați și vor mai fi chemați să aplice legea, o calcă în văzul tuturor, fiindcă nu pot să se înalțe deasupra unei prejudecăți, care nu are măcar rădăcini în tradiția familiilor lor și a acestui popor.”

Ambii dueliști au experiență în tranșarea afacerilor de onoare, fiind la rândul lor martori sau provocatori în diferite ocazii. Discuțiile dintre martorii lui Madgearu (M. Ghelmegeanu și N.T. Popescu Zorica) și Ioanițescu (Iordache Al. Chihaia și Cezar Spineanu) sunt complicate. Unii susțin că, fiind vorba de o discuție politică într-un comitet restrâns, nu poate fi cazul unei „vidări” pe calea armelor. Se speră că un arbitraj al generalului Gheorghe Moruzzi va îngropa securea războiului. Surpriză însă: generalul conchide că, într-adevăr, este o ofensă pentru care Madgearu trebuie fie să-și ceară scuze, fie să aleagă calea armelor. în memoriile sale, Grigore Gafencu descrie amănunțit războiul psihologic dintre cei doi. „Ioanițescu și prietenii lui răspândesc știri alarmante: «D.R. e un trăgător de frunte. La Greaca nimerește la treizeci de metri un cap de crap pe luciul apei!» Madgearu pierde orice avânt războinic. în schimb, setea de sânge a lui D.R. crește: «Să-i spuneți lui Madgearu

să nu tragă în aer, că eu voi trage în carne vie»¹. Madgearu refuză să retracteze și alege calea armelor. Condițiile stabilite la insistențele lui Spineanu sunt ale unui duel fatal: câte un foc, la interval de un minut. Primul trage Ioanițescu, apoi Madgearu, dacă mai apucă. Pistoalele trebuie să fie neghintuite și fără cătare, urmând să fie aduse de cel ofensat, adică de martorii lui Ioanițescu. Înainte de începere, directorul luptei, Neagu Boerescu, bine pregătit, verifică condițiile și constată prevederile neobișnuite ale duelului stabilite în procesul-verbal: „Primul va trage d. D.R. Ioanițescu”. La observațiile lui Boerescu, părțile convin ca duelul să devină unul obișnuit, la comandă, ambii adversari urmând să tragă, în același timp, în intervalul comenzii de „foc, unu, doi, trei”. După clarificarea acestui aspect, același arbitru mai observă că armele nu sunt conforme condițiilor, având „ghivent și cătare” - arme de mare precizie -, în consecință decide oprirea duelului, arată *Dimineața* din 3 și 4 noiembrie 1931. Martorii lui Madgearu interpretează incidentul cu armele de mare precizie ca pe o „intenție de a surprinde buna credință în ce privește condițiile desfășurării luptei” și-l sfătuiesc să nu continue vidarea incidentului pe calea armelor, declarând incidentul închis, ceea ce atrage acuzația martorilor lui Ioanițescu de „fugă de pe teren” și lașitate, menționează *Adevărul* din 3 noiembrie 1931.

Pentru a fi preîntâmpinată destabilizarea partidului, duelul netranșat ajunge în dezbaterea Biroului Politic al PNT. Se pune problema dacă este admisibil ca membrii aceluiași partid să iasă pe teren din considerente politice. Ion Mihalache, aflat în campanie politică în Moldova, este rechemat în capitală. Până la urmă, secretarul general, Virgil Madgearu, este descalificat de cei doi președinți de organizații județene și foști martori ai lui Ioanițescu, Iordache Al. Chihai și Cezar Spineanu (Dâmbovița). La discuțiile Biroului, unde sunt audiați cei doi dueliști, *Dimineața* din 9 noiembrie 1931 scrie că iau parte Ion

Mihalache, G. Mironescu, Mihai Popovici și Gr. Iunian. *Epoca* din 14 și 15 noiembrie 1931 speculează că în spatele afacerii se desfășoară, de fapt, o luptă internă între fostele tabere „țărănistă” și „națională”, Madgearu mizând pe simpatiile din tabăra țărănistă, în timp de Ioanițescu caută sprijinul „clanului ardelean”. Există argumente pentru o asemenea interpretare. Alexandu Vaida-Voevod îi trimite două scrisori lui Mihalache în care arată că fuziunea riscă să fie periclitată dacă Biroul persistă în hotărârea de unificare a organizațiilor București și Ilfov, așa cum dorește Madgearu.

Supus unor presiuni evidente, Biroul PNT ia o decizie echivalentă, prin implicații, cu ordaliile medievale și lasă soarta celor doi în mâinile providenței: un litigiu a cărui rezolvare s-a început pe calea codului onoarei trebuie încheiat pe aceeași cale. Se arată că, deși martorii lui Ioanițescu au greșit aducând arme neconforme, această greșală nu-i poate fi imputată acestuia personal, deci nu i se poate refuza satisfacția pentru greșeala martorilor săi. Dar și martorii lui Madgearu au greșit declarând incidentul închis, tară o nouă ieșire pe teren. Ambele perechi de martori aflându-se în greșală, nu rămâne decât posibilitatea reluării firului afacerii cu numirea altor secunzi. După duel, arată *Dimineața* din 17 noiembrie 1931, Biroul partidului urma să se desesizeze de latura personală a conflictului Madgearu-Ioanițescu, rămânând să se ocupe doar de soluționarea afacerii politice. Cu dezlegare de la partid, Madgearu îi numește pe Gică Ștefănescu și N. Stănescu, iar Ioanițescu pe dr. Deculescu și M. Teodorescu. Marele duel se încheie cu două focuri în aer, în dosul fabricii de țiglă de pe Șoseaua București-Târgoviște, cei doi părăsind terenul fără să se împace, menționează *Adevărul* din 17 noiembrie 1931. își continuă disputele interne, în timp ce reverberațiile acestei afaceri politice provoacă o serie de articole batjocoritoare. Ziaristul Emil Socor, el însuși constrâns să se dueleze la un moment dat, apreciază cu fină ironie în articolul „înapoi, la adevărata tradiție”, publicat în *Dimineața* din 6 noiembrie 1931, că toată truda de-o viață a istoricului Nicolae Iorga a fost contrazisă în ziua când „d-nii D.R. Ioanițescu,

castelanul de la Greaca, și Virgil Madgearu, seniorul din valea Dunării albastre, au simțit chemarea tainică a strămoșilor îmbrăcați în zale și au hotărât să spele onoarea terfelită cu plumbul rece al pistolului [...]. Până mai ieri, credeam că duelul cu spada sau floreta, cu pistolul ghintuit este o simplă maimuțareală dezgustătoare care nu prinde omului serios. Astăzi însă nu. Credința noastră s-a schimbat și încrederea nemărginită ce o punem în știința dlui Iorga s-a risipit. Cantacuzinii și Basarabii, Bibestii și Brâncovenii, descendenții lui Alexandru cel Bun și ai lui Mircea cel Bătrân - ba chiar ei înșiși - își reparau onoarea jignită întocmai ca Plantageneții, Bourbonii și Capeții“.

Afacerea Gheorghe Brătianu-I.G. Duca

Și liberalii se confruntă cu lupte intestinale. O afacere de onoare cu profunde conotații este aceea dintre istoricul Gheorghe I. Brătianu și șeful PNL, I.G. Duca.³¹⁰ Ea dezvoltă rivalitățile personale și opțiunile strategice ale liberalilor pe scena politică națională.

Recunoscut de Ion I.C. Brătianu ca fiu legitim, din aventura de tinerețe cu Maria Moruzi-Cuza, în cadrul dinastiei Brătianu lui Gheorghe nu i se proiectează o carieră politică de primă importanță. Ion I.C. Brătianu îl lasă pe fratele Vintilă la cârma partidului, până când I.G. Duca, văzut ca adevărat urmaș politic, ar fi preluat conducerea. Gheorghe Brătianu aderă la ideologia liberală încă din perioada când tatăl său domină scena politică a timpului, însă intră în partid abia după moartea acestuia, în 1927. Este bine-cunoscut faptul că actul din 8 iunie 1930 - revenirea pe tron a lui Carol II - înseamnă și o ruptură între Vintilă Brătianu și I.G. Duca - lideri ce respectaseră linia stabilită de Ion I.C. Brătianu, inspiratorul actului de la 4 iunie

310 Ovidiu Buruiană, *Liberalii: Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2013, p. 527; *Idem, Construind opoziția: Istoria politică a Partidului Național Liberal între anii 1927-1933*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 2013, pp. 441-445.

1926, abdicarea lui Carol și regența -, pe de o parte, și Gheorghe Brătianu, liderul tinerilor liberali, susținător al restaurației carliste, pe de altă parte. Acuzat că trădează testamentul politic al tatălui, Gheorghe Brătianu este exclus din PNL. Dă curs sugestiilor regelui Carol II de a rupe unitatea partidului prin crearea unei noi formațiuni politice: PNL Gheorghe Brătianu, un partid concurent, destul de incomod pentru liberalii tradiționali, cu care intră în frecvente dispute la scenă deschisă.

Liberalii tradiționali îi impută sistematic spargerea PNL în momentul revenirii lui Carol II și trădarea memoriei tatălui său. În cursul unor dezbateri tumultuoase din Cameră, la 31 iunie 1931, legate de falsul „dinasticism” și de atașamentul de fațadă al liberalilor tradiționali față de rege, Gheorghe Brătianu susține că are dovezi cum că, dacă ar fi trăit, Ion I.C. Brătianu nu s-ar mai fi opus revenirii lui Carol. În replică, I.G. Duca amintește de fapte petrecute în preziua decesului lui Ionel Brătianu, arătându-i fiului că nu știe istoria partidului: „George Brătianu este îndrăzneț când invocă memoria tatălui său. Da, d-le George Brătianu, uită-te în ochii mei, dacă îndrăznești, căci știi foarte bine ce credea tatăl dumitale despre d-ta și adu-ți aminte de faptele pe care le-ai comis în preziua morții sale. [...] Noi suntem aceia care ne aflăm în tradiția partidului [...]; noi am fost depozitarii gândurilor lui, ai zbuciumărilor lui sufletești, ai concepțiilor lui, a tot ce a făcut măreția acestui mare om; dar d-ta ești impostorul de rând, speculatorul unei memorii care nu-ți aparține și pe care o necinstești”, relatează *Dimineața* din 2 iulie 1931.

Urmare a insinuărilor, I.G. Duca este provocat de Gheorghe Brătianu prin Dumitru Suțu și colonelul D. Sturdza. Martorii susțin, în *Adevărul* din 4 iulie 1931, că insulta este de neiertat, un atac personal și jignitor, deoarece Brătianu este tratat ca „impostor de rând” și acuzat că „necinstește memoria părintelui său”. La ce episod se referă Duca? Gh. Brătianu admite

că existase o ruptură, cu puțin timp înaintea morții lui Ion I.C. Brătianu, când organizația PNL Iași îl alesese președinte, hotărâre pe care tatăl său ezitase să o ratifice și finalizată abia de unchiul său, după o lună. Însă rezervele tatălui, afirmă Gheorghe Brătianu în articolul „Pentru dl. I.G. Duca“, publicat în *Mișcarea* din 5 iulie 1931, fuseseră cauzate tocmai de intrigile lui I.G. Duca, care anticipase în el o piedică la șefia PNL.

Înainte de a-și trimite martorii la negocieri (generalul Gh. Mărdărescu și Gheorghe Tătărescu, Duca inițiază o dezbatere în partid legată de oportunitatea angajării duelului și evaluarea impactului public. Grupul parlamentarilor liberali votează o rezoluție de respingere a provocării, întrucât ar aduce o gravă atingere regimului parlamentar și dreptului la critică politică.¹ Procedura lui Gh. Brătianu este socotită diversionistă, cu scopul de a evita un răspuns la acuzațiile lui Duca. Previzibil, întrunirea martorilor se încheie cu solicitarea lui Brătianu privind un arbitraj, uzual în astfel de cazuri, și refuzul martorilor lui Duca, conform procesului-verbal publicat în *Mișcarea* din 5 iulie 1931. Ca urmare, Duca este descalificat într-o scrisoare publicată *va Adevărul* din 5 iulie 1931.

Incidentul Duca-Brătianu readuce în atenție o problemă esențială: cât anume dintr-o polemică este atac politic și unde apare ofensa personală? *Epoca*, urmată de *Viitorul*, vine în ajutorul lui Duca, aducând în discuție procedura franceză, unde jurisprudența stabilește o linie de demarcație precisă. Cutuma se regăsește expusă în *Trăite de droit politique, electoral et parlementaire* al lui Eugene Pierre, fost secretar general al Camerei Deputaților timp de peste un sfert de veac, lucrare ce cunoscuse mai multe ediții după 1878. „Când cuvinte violente au fost schimbate între doi membri ai Parlamentului, fără ca președintele să fi crezut dator să se lovească de sancțiuni disciplinatoare, martorii constituiți în urma accidentului sunt întemeiați să declare că n-a fost ofensă destul de gravă pentru

a justifica o întâlnire pe teren", subliniază *Epoca* din 5 iulie 1931. Conform jurisprudenței, din moment ce președintele Camerei nu intervenise, socotind că tonul discuției nu depășise cadrul obișnuit al polemicilor politice, reiese clar că martorii lui Duca procedaseră conform uzanțelor din Occident. Însă interpretarea pusă în circulație de *Epoca* și *Viitorul* este contestată de ziarul liberalilor georgiști, *Mișcarea*, din 10 iulie 1931, prin articolul „O lămurire necesară pentru ziarul *Epoca*. în jurul descalificării dlui Duca". Speța franceză presupune un proces-verbal de împăcare semnat de comun acord de martorii implicați, ceea ce nu este cazul secunzilor lui Brătianu. Intervenția președintelui Camerei în conflictele dintre deputați este una aleatorie și nu totdeauna promptă, prin urmare faptul că Duca nu fusese chemat la ordine nu înseamnă că Brătianu nu ar fi avut dreptul de a cere satisfacție. Însă procedurile i-au creat lui Duca spațiul de manevră pentru a se retrage dintr-o luptă fizică riscantă, afirmă *Mișcarea*.

Disputa dintre cei doi se transformă într-un adevărat război mediatic între *Viitorul*, gazeta liberalilor tradiționali, și *Mișcarea*. Prima tratează în registru ironic descalificarea lui Duca și justifică formula de impostor pe care Duca o adresase: „Când un om își permite să fure firma unui partid istoric și să se intituleze cu o calitate pe care nu o are; când pe baza acestei vulgare mistificări caută să inducă în eroare corpul electoral și să-i fure voturile; și când invocă memoria unui om în a cărui intimitate nu a trăit și care l-a dezaprobat în tot timpul vieții sale, acel om nu poate fi decât un ordinar escroc politic ale cărui fapte țin de codul penal, iar nu de codul de onoare”³¹¹, în replică, *Mișcarea* din 5 iulie 1931 îi conturează lui Duca, în tușe groase și caricaturi politice, un portret de laș, „iepure de temperament”, lipsit de orice însușire masculină, incapabil să-și demonstreze bărbătește convingerile politice și să răspundă pentru insultele aduse: „dacă este un om de onoare - și trebuie să fie, pentru că pretinde să conducă o nație - dacă are respect pentru tradiții - și

311 „între d-nii Duca și Gh. Brătianu”, *Dimineața*, 6 iulie 1931, p. 3.

trebuie să aibă, pentru că altfel nu merită să stea în viața publică - trebuie să-și ia răspunderea, să suporte consecințele, fără a se ascunde pe după scuze principiale". Descalificarea lui Duca de către Brătianu devine vârful de lance al unei campanii menite să ducă la măcinarea internă a organizațiilor și „dezintegrarea ducismului”. „Șeful dezonorat”, arată *Mișcarea* din 9 iulie 1931, într-un cadru „lipsit de demnitate” nu corespunde tradiției liberalilor, una a oamenilor de onoare, în care se plasează un Mihail Pherekyde, demisionat din calitatea de ministru de interne pentru a spăla o ofensă ce-i adusese Nicolae Fleva în Cameră (un neadevăr, de altfel). Liberalii georgiști insistă, în campania continuată în *Mișcarea* din 10 iulie 1931, pe consecințele politice ale descalificării, mizând pe faptul că „numeroși duciști își dau seama că onoarea este unul din elementele cele mai prețioase pentru prestigiul unui conducător politic”, iar pierderea respectabilității și falimentul moral fac imposibilă menținerea relațiilor pe prima scenă politică a țării.

Gestul de provocare al intelectualului Gheorghe Brătianu a fost taxat public. „încrucișarea spadelor n-a rămas în domeniul romanelor senzaționale, în care don Ricardo provoacă la duel pe Don Fernando pentru Dona Clara?”, se întreabă ironic gazetarul și prozatorul Mihail Sevastos în articolul „Duelul politic” din *Adevărul* (4 iulie 1931). Publicistul continuă: „[un] intelectual, profesor universitar, — după studii serioase în biblioteci, nu în urma asalturilor de scrimă în dosul halelor de bere -, vrea lichidarea unei discuții de idei, sau chiar de atacuri personale, pe calea armelor. Dacă d. Brătianu îl va înțepa în ureche pe d. Duca - ce va însemna? Că dreptatea în politică este de partea celui mai bun mânuitor de floretă? în cazul special al luptei politice, duelul - pe lângă stupiditatea lui în general - este și... necavaleresc”.

Cum vom vedea, nu este singura afacere de onoare în care e implicat marele istoric. Un an mai târziu, controversatul Grigore N. Filipescu îl provoacă la o ieșire pe teren, încheiată cu un duel.

Omul periculos: Grigore N. Filipescu

Descris de Constantin Argetoianu drept o „caricatură anemică” a tatălui său, Nicolae, „Grigoruță” are mania duelurilor.

Din tinerețe este cunoscut ca un abil mînuitor de spadă, fiind coorganizator al unor concursuri, alături de duelistul Horia C. Rosetti, cum sunt cele din 1911, „Marea săptămână a armelor” și „Primul concurs internațional de scrimă”³¹². Cu toată pasiunea de care dă dovadă, arată Argetoianu, „nu se bate niciodată (și a avut vreo 15 dueluri) decât cu spada și cu oameni care nu știau să o ție în mână, așa încât totul se reducea de fiecare dată la mult zgomot și o ușoară zgârietură”³¹³. Cum vom vedea, caracterizarea nu corespunde întru totul realității. Este limpede însă că, prin caracterul său coleric și instabil, Grigore N. Filipescu reușește să-și facă dușmani chiar și printre prieteni. Debutează pe scena onoarei în 1915, când îi trimite martori publicistului G. Metaxa-Doro, redactorul ziarului *înainte*, în urma unei polemici de presă. Lupta cu spada dintre cei doi iese din tiparele unui duel ordinar, având nu mai puțin de 11 reprize, conform informației publicate în *Adevărul* din 3 septembrie 1915. În a cincea repriză, Metaxa-Doro este atins la cotul drept, iar Filipescu la coapsa dreaptă; în a noua repriză, Filipescu mai primește o lovitură la piept, iar în cea de-a unsprezecea repriză Metaxa-Doro este atins în apropierea primei răni, martorii oprind lupta. La sfârșit, cei doi dueliști își dau mâna cavalereste. Nici urmă de lașitate, cum credea Argetoianu.

O lună mai târziu îi trimite martori lui Ion Procopiu, directorul ziarului *L'Independance Roumaine*, în urma articolului „La politique - procedes inelegants”. Asigurările privind absența intențiilor de ofensă aduc rapid închiderea cazului, notată de *Adevărul* din 15 octombrie 1915. Tot atunci, Grigore N. Filipescu îi trimite martori lui Petre Ciornăneanu (*La Politique*) după un articol preluat din *Viitorul* ce conținea fraza: „E nostim de constatat cum lucruri cunoscute apar deodată presei liberale”, reiterând acuzele voalate din afacerea cu Procopiu. Duelul se

312 Ruxandra Ionescu-Petrovici, Paul Slăvescu, Tiberiu Stama, *Scrima de la Ala Z*, Sport-Turism, București, 1984, pp. 122-123.

313 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 345.

desfășoară la Băneasa, cu pistolul ghintuit, de la 25 de pași, cu câte două gloanțe, fără consecințe, potrivit ziarului germanofil *Moldova* din 8 octombrie 1915.

În primăvara anului 1918 se implică alături de Constantin Argetoianu în organizarea Ligii Poporului, devenit ulterior Partidul Poporului, avându-l ca lider pe generalul Al. Averescu. Filipescu și Argetoianu nu se înțeleg asupra strategiilor electorale, de unde, probabil, și provocarea la duel făcută lui Constantin Argetoianu, rămasă fără motivație precizată în memoriile acestuia.³¹⁴ Din relația cu generalul Averescu apare și unul dintre cele mai stânjenitoare episoade din biografia lui Grigore Filipescu. Mobilizat ca locotenent în rezervă pe frontul Troțușului, nu suportă bubuitul tunurilor și, după câteva săptămâni, îi scrie generalului Averescu, implorându-l, în numele prieteniei cu tatăl său, să-i scape de front. Generalul are grijă să păstreze această scrisoare, pe care o dezvăluie cunoscuților din când în când. Îl cheamă însă la cartierul său general, însărcinându-l cu supravegherea salubrității orașului Bacău - cum am văzut, motiv de batjocură din partea tuturor adversarilor.

Un prim duel determinat de ironiile la adresa comportamentului laș în timp de război, cel mai cunoscut de altfel, îl are în 1918 cu I.G. Duca, vărul său, după o notiță apărută în ziarul *Mișcarea*, unde este îndemnat să-și facă datoria pe front, nu la comanda măturătorilor de stradă din Bacău. Firește, nu este o notiță scrisă de I.G. Duca personal, însă acesta primește o scrisoare plină de insulte de la Grigore N. Filipescu. Cu tot disprețul mărturisit față de „instituea perimată” a duelului, Duca este nevoit să-i trimită martori. Înfruntarea cu pistolul din Copou decurge fără nici o consecință.³¹⁵ Peste doar câteva luni, în vară, în plin armistițiu, Filipescu se duelează în Copou cu G. Corbescu, directorul gazetei *L'Independance Roumaine*, ca urmare a unor articole de presă. Deși condițiile duelului stabilesc

314 *Ibidem*, p. 347.

315 I.G. Duca, *Amintiri politice*, voi. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982, pp. 133-134.

câte trei focuri de fiecare parte, Corbescu execută un singur foc, iar Filipescu refuză să tragă; apoi cei doi se împacă, menționează *Evenimentul* din 3 august 1918.

Odată preluată șefia *Epocii* în 1918 - gazetă relansată cu ajutorul bancherului Aristide Blank intră într-o nouă etapă a provocărilor. Prințul Ion Callimachi, locotenent în rezervă, se simte lezat de remarcile apărute în ziar. Se dă o luptă cu spada; ambii dueliști se aleg cu mici zgârieturi, Callimachi fiind rănit la braț, dar nu grav, scrie *Izbânda* din 8 septembrie 1919. Un an mai târziu, are o nouă întâlnire cu spada, după un incident la Ministerul de Interne cu Mihail Sturdza, fost prefect de Cluj. Ca ofensat, Filipescu alege arma și îl atinge de două ori pe Sturdza, martorii fiind nevoiți să oprească lupta din manevra Școlii de Artilerie, arată *Adevărul* din 30 noiembrie 1920.

Filipescu are deja un portofoliu solid de dueluri în 1922, foarte aproape de renumele tatălui. Se laudă cu șase ieșiri pe teren, identificate mai sus, dar și cu alte 14 afaceri de onoare, din care numai două documentate în statistica noastră. Este anul în care viteazul Filipescu, retras rușinos de pe linia frontului, începe în paginile *Epocii* campania împotriva „trădătorilor” și „colaboratorilor” războiului, împărțind, alături de generalul Gheorghe Cantacuzino, certificate de onorabilitate patriotică. Prin urmare, îi refuză satisfacția lui Corneliu Dobrescu, scrie *Epoca* din 28 aprilie 1922, și lui Constantin B. Maltezeanu pe considerentul descalificării *ab initio* a trădătorilor de război.

Urmează o perioadă agitată. *Epoca* își încetează apariția la începutul anului 1923. Apropiat de Take Ionescu în timpul negocierilor dintre Partidul Conservator Democrat și Partidul Naționalist-Democrat, condus de Nicolae Iorga, Filipescu obține pentru prima oară un post de deputat, dar se ceartă ulterior cu istoricul, nefiind de acord cu procedurile de fuziune. Relațiile dintre cei doi rămân încordate, culminând, potrivit ziarului *Dimineața* din 1 decembrie 1923, cu o provocare respinsă

la duel pe care Filipescu i-o face lui Iorga. Seria duelurilor parlamentare este abia la început. Urmează afacerea cu Manolescu-Strunga, despre care am amintit deja, și o afacere cu Gheorghe G. Mârzescu, ministrul justiției, pe care o vom discuta mai jos (v. *infra*, pp. 245-246). Reușește să relanseze furtunos *Epoca* la începutul anului 1926, cu același stil necruțător, îndreptat împotriva camarilei regale și a PNL. V. Demetrescu-Brăila (Partidul Național) trimite martori în urma unui articol sub semnătura lui Filipescu, de unde și un duel cu pistolul, de la 25 de pași, la Băneasa, fără rezultat, precizează *Universul* din 16 aprilie 1926.

După ce înființează Liga „Vlad Țepeș” (1929), îl provoacă pe Al. Kiriacescu, directorul ziarului *îndreptarea*, fiindcă îi permisesese lui George Rosetti-Roznovanu să publice o scrisoare ofensatoare, apoi îi trimite martori și semnatarului. Ambele provocări sunt fără rezultat.¹ Câteva săptămâni mai târziu, Filipescu îi trimite martori avocatului Radu Budișteanu, viitor legionar, spre a tranșa incidentul ivit prin publicarea în *Adevărul* din 27 iulie a unei scrisori. Mai iese încă o dată în evidență într-un dublu duel cu Gheorghe Brătianu și cu Mihail G. Sturdza (cu care se mai luptase în 1920). Dublul incident escaladează după ce liberalul refuză să acorde satisfacție ca urmare a unui articol apărut în *Mișcarea* - de fapt, nu Brătianu era semnatarul rândurilor, ci Mihail G. Sturdza - unde se afirmă că Filipescu nu „este printre cei mai puțin vulnerabili dintre oamenii noștri politici”. Conservatorul îl trece rapid la indexul listei de descalificați prin articolul „Miles Gloriosus”, publicat în *Epoca* din 29 martie 1932. „Toată personalitatea lui Gheorghe Brătianu ne reamintește un personaj ilustru al teatrului lui Plautius: «Miles gloriosus», pe românește soldatul fanfaron. Acest personaj este prost, îngâmfat, impertinent și fricos”. Afirmații gratuite, taxate prompt, cu ironie și superioritate, de istoric în *Mișcarea* din 30 martie 1932: „Nu voi discuta epitetele din *Epoca*, nici

măcar pentru a întreba dacă d. Grigore Filipescu este într-adevăr cel mai inteligent, mai modest și mai cuviincios exemplar al vieții noastre politice. Iar în ce privește curajul, nu D-sa are calitatea să judece pe «fricosul» care a fost rănit pe front ca voluntar". Gh. Brătianu face aluzie la aranjamentul calduț pe timp de război al „curajosului" descalficator. Cu noul val de insulte reciproce, martorii lui Brătianu recunosc calitatea de ofensat lui Filipescu, iar în duelul stabilit la 31 martie 1932 se trage câte un singur foc fără consecințe, precizează *Mișcarea* din 5 aprilie 1932. în paralel, se deconspiră și autorul articolului din *Mișcarea* de la care pornise vendeta, Mihail G. Sturdza, care face caz de comportamentul de fanfaron al provocatorului: „Nu puteam să mă aștept la mai mult din partea dlui Filipescu, care în timpul războiului a ocupat postul de șef de măturători al orașului Bacău". Așadar, punctul sensibil fusese din nou atins, motiv pentru o nouă provocare, constat & *Dimineața* din 31 martie 1932. înfruntarea cu Sturdza are loc la Băneasa, cu pistolul, fără efect.¹

Ultimul duel susținut de Filipescu, cu liberalul Gheorghe Cesianu, are loc în 1933, urmare a unor cuvinte ofensatoare. Cei doi se rezumă la tragerea unui singur foc, fără nici un fel de efect, remarcă *Epoca* din 4 iulie 1933. Un an mai târziu, ultima provocare. Grigore N. Filipescu, din postura de președinte al Consiliului de administrație al Societății Anonime Române de Telefoane, îi trimite martori lui Eugen Titeanu, subsecretar de stat la Interne. Provocatul răspândise informația că Filipescu, dispus la orice, asculta telefoanele în interesul regelui Carol II pentru urmărirea și compromiterea adversarilor politici. Adevăr există în acuze, o spun observatorii epocii, dar incidentul e aplanat de martori, arată *Epoca* din 16 decembrie 1934.

Duelul prin interpuși: Nicolae Iorga

împins de o vanitate exacerbată, Nicolae Iorga ajunge deseori în situații conflictuale, jignitoare pentru onoarea celor din jur după cutumele epocii. În 1900, în urma unei polemici literare, este provocat la duel de genealogul Octav George Lecca. Iorga le refuză martorilor lui Lecca ieșirea pe teren, afirmă *Adevărul* din 23 aprilie 1900. Un an mai târziu, după un incident, *Epoca* din 3 ianuarie 1901 relatează despre martorii trimiși de Iorga colegului Gr.C. Tocilescu. Cu mult tact, Tocilescu evită un duel al armelor, considerându-l inferior celui de idei, mai potrivit reputației de intelectuali. Cum Iorga nu-și poate schimba firea, inevitabil situațiile se repetă. Îl amenință în 1902 cu trimiterea martorilor pe George Danielopol, avocatul lui C.A. Ionescu în procesul de plagiat cu I.L. Caragiale, deranjat că i-a comentat defavorabil propriile remarci necruțătoare referitoare la opera lui I. Heliade Rădulescu.¹ În 1906, conform *Adevărului* din 14 martie, pare foarte decis să-i trimită martori lui Scarlat Pherekyde, în urma unei discuții ironice a soției acestuia despre implicarea sa în protestele împotriva pieselor interpretate în limbă franceză la Teatrul Național - un episod care face vâlvă în epocă. Ulterior, îl amenință în Cameră pe deputatul C.B. Penescu cu trimiterea martorilor, fiindcă îl contrazisese într-un caz legat de o criză de nervi pe care i-o declanșase „lipsa de respect a sălii”, precizează *Evenimentul* din 2 noiembrie 1907. Corpul parlamentar nu era nici în acele vremuri suficient de elevat pentru un academician.

1. „Adevărata glorie a țarei românești, Eliade Rădulescu, a fost terfelit de un școlar anume Iorga, prin niște articole publicate în ziarul *Timpul*. Acest Iorga care e un Iorga n-a fost dat judecăței, și a fost lăsat să continue a fi «lung și subțirel și nimica, vai, de el»” (sic; v. „Procesul Caragiale-Caion”, *Adevărul*, 12 iunie 1902, p. 2). George Danielopol face referire la un articol din *Timpul*, 5 martie 1893, în care Iorga afirmă: „Din Heliade nu mai poți alege nimic afară de scurte bucăți din operele sale științifice, scrise în tinerețe, proza îi este confuză și poezia vrednică de un școlar al lui Bolintineanu”.

Conflictul cu Tzigara-Samurçaș îl pune într-o lumină defavorabilă. În campania sa furibundă împotriva trădătorilor sau colaboratorilor de după Primul Război Mondial, Iorga îl împinge pe Pamfil Șeicaru să ia poziție împotriva lui Tzigara-Samurçaș, fiind autorul moral al duelului dintre cei doi din 1919. Al.O. Teodoreanu, în ale sale „Strofe cu pelin de Mai contra Iorga (Neculai)", remarcă lipsa de cavalierism a lui Iorga: „Pe teren cu Tzigara / Când să iasă a zis: ba / Iorga! / Cum duelu-i pueril, / îl trimise pe Pamfil / Iorga! / Of! Of! Când ești bărbos / Duelu-i primejdios / Of! Of! Ș-auleu / Să ferească Dumnezeu¹¹. Epigraful de la sfârșitul volumului explică mai bine situația: „Provocat la duel de domnul Tzigara-Samurçaș, marele nostru istoric a însărcinat pe Pamfil Șeicaru să se bată în locu-i. / Acest om fenomenal / Ce-a fost pururi în vibrație, / Viețuit-a personal / Și-a murit prin delegație”¹.

Deși Iorga se duelează prin interpuși sau evită angajarea unor afaceri de onoare, există și un caz care iese din acest tipar. La sfârșitul lunii iulie 1921, într-o călătorie cu trenul alături de ginerele său, căpitanul D. Chirescu, istoricul este lovit la Ploiești de avocatul Victor Pentheu. Atât istoricul, cât și ginerele își constituie martori. Negocierile au loc la redacția ziarului *Secera*-, se ajunge la împăcare din considerentul că avocatul Pentheu este invalid de război, menționează *îndreptarea* din 30 iulie 1921.

Istoricul explică de ce se ține departe de tăișul armelor cu ocazia unei afaceri de onoare deschise de Grigore N. Filipescu. În discuțiile din Cameră din 1923, referitoare la răspunsul la mesajul regelui, Filipescu consideră că Iorga atinge memoria tatălui său; îl amenință că îl va trage de urechi, după ce-i atribuie calificativul „putoare”. Apoi îi cere satisfacție pe teren, ceea ce-i determină pe Iorga să răspundă în plen: „Eu însă n-am porniri spadase și nu mă pot expune glonțului nimănui, fiindcă am atâția copii de hrănit. Nu pot primi satisfacția oferită de d. Filipescu”. Teatral, Iorga cere „satisfacție” de la plenul Camerei,

ceea ce se și întâmplă, într-un cor de ovații. Mihai Orleanu, președintele Camerei, înfierează actul lui Filipescu, conform relatării din *Adevărul*, 4 iulie 1920: „Mă mir că Gr. Filipescu, om tânăr, insultă pe un om ca d. Iorga și apoi îi cere, la vârsta sa, să iasă pe teren. Eu mă declar gata să mă bat cu d. Filipescu”.

Mai târziu, prin 1924, înfierbântata *îndreptarea*, oficiosul Partidului Liga Poporului, găzduiește articole atât de pătimăse împotriva lui Iorga, încât până și Alexandru Averescu, președintele partidului, roagă redacția, printr-o scrisoare publicată în ziar în numărul din 8 noiembrie, să nu le mai acorde spațiu: „Atacurile însă, îndeobște, acelea ale dlui Iorga îndeosebi, mă lasă perfect rece. Prin nimic justificate, ele rămân absolut fără nici un efect. De altfel, opinia publică de mult mi-a făcut cinstea de a-mi dăruia o armură foarte solidă, de care s-au sfârâmat rând pe rând chiar săgețile cele mai veninoase și mai iscusit îndreptate asupra mea”. Câteva luni mai târziu, totuși, platoșa este străpunsă. Generalul Averescu îi trimite martori istoricului pentru unele afirmații rostite în Cameră. În discuțiile cu martorii lui Iorga se citesc stenogramele ședinței, concluzia fiind că nu poate fi vorba de duel.¹ Deși nu face niciodată pasul decisiv spre duel, istoricul filozofează cu multă dezamăgire despre decadența simțului onoarei, afirmând, spre exemplu, în *Neamul Românesc* din 23 februarie 1929: „Nimic nu e mai obișnuit în mârșăvia care copleșește viața noastră publică, și de care nu-și dau samă aceia pe care ea îi acopere, mai mult decât atentatul la onoare”.

*Justiție, politică, antisemitism: Istrate Micescu
și numerus clausus în Baroul Ilfov*

Judecătorii, procurorii și, mai ales, avocații intrați în lumea politică sunt personaje emblematice în afacerile de onoare în

timpul Primului Război Mondial, dar și în perioada interbelică, în decembrie 1926, cu ocazia unui interpelări în Cameră a ministrului justiției din guvernul Al. Averescu, Teodor Cudalbu, șeful țărăniștilor, doctorul Nicolae Lupu, aflat în opoziție, face o aluzie la „magistratura electorală” a ministrului la numirea unor „chelneri” în posturi de magistrați. Ministrul rămâne mut, fără replică, și peste tărăboiul din Cameră se aude întrerupt vocea lui Lupu: „un nemernic, un calomniator”. Spre stupefacția majorității, Cudalbu cere să i se se facă interpelare pentru a răspunde, dezbaterile degenerază și Lupu ajunge la trimiterea de martori, care i se prezintă ministrului în incinta Camerei, anunță I. Vinea în articolul „Violentul incident dintre d. Cudalbu și d. Dr. N. Lupu”, apărut în *Adevărul* din 15 decembrie 1926. Surprinzându-i pe toți, ministrul justiției ridică mânușa și își constituie martori, generalii Constantin Iancovescu și Stan Ghițescu. Trimișii lui Cudalbu găsesc că nu este caz de duel, iar Lupu acceptă închiderea cazului, consemnată de *Adevărul* din 18 decembrie 1926. Prin urmare, însuși ministrul justiției apelează la practica afacerilor de onoare, deși aceasta contravine evident legislației al cărei garant este ministerul său.

Dintr-un alt caz, survenit în 1925, ne putem face o idee despre spațiul de manevră pe care-l are la dispoziție un ministru în funcție. Titularul de la Justiție, Gheorghe. G. Mârzescu, se arată tentat să recurgă la calea cavalierească, urmare a unei scrisori agresive adresate de Grigore N. Filipescu. Mârzescu îl anunță pe prim-ministrul Ion I.C. Brătianu că a cerut avizul unor prieteni și, dacă va fi nevoit să iasă pe teren, îi pune la dispoziție portofoliul ministerial. Cei consultați de ministru - Mihail Pherekyde, președintele Senatului, și aghiotantul regal, generalul Theodor Râmniceanu - apreciază că nu există un diferend cu Filipescu. Din scrisoare, detaliază *Adevărul* din 9 iunie 1925, „se vede lămurit că apelativul de «canalie» este adresat dlui Mârzescu nu ca o apreciere a omului privat, ci ca o injurie adresată membrului guvernului, nementiionându-se, în scrisoare, că ar fi fost repetat de trei ori în Cameră la adresa ministrului. [...] D. Mârzescu nefiind atins personal, nu trebuie să

releve acest cuvânt ofensator și nu are de cerut nici o reparație. Este învederat că injuriile adresate membrilor guvernului nu intră în categoria celor prevăzute de codul de onoare. Intr-altfel, luptele politice ar fi înlocuite cu provocări sistematice, provenind de la persoane anume pregătite pentru aceasta, ceea ce este inadmisibil".

Afirmațiile și comportamentele din sălile tribunalelor rămân unele dintre cauzele frecvente ale afacerilor de onoare. Pledoariile jignitoare, avântul oratoric nestăpânit, așteptarea înfrigurată a sentinței îi determină pe magistrați, avocați și procurori să uite de legile pe care ar trebui să le apere. Regulamentele barourilor de avocați nu interzic participarea la dueluri, de aceea îi și regăsim cel mai frecvent implicați în dispute ale onoarei, care se soluționează cel mai adesea la nivelul martorilor. Avocații îi surclasează pe ziaristi în perioada interbelică, ajungând pe locul trei între categoriile implicate în afaceri de onoare, la o foarte mică distanță de ofițeri (Anexa D).

Unul dintre cele mai neobișnuite cazuri iscate în sălile tribunalelor îl implică pe cunoscutul profesor penalist Ioan Tanoviceanu. Judecătorul I. Slătineanu de la Secția a II-a a Tribunalului Ilfov îi trimite martori lui Tanoviceanu, considerându-se ofensat de articolul „Magistrați și... magistrați”, apărut în *Curierul judiciar* din 8 februarie 1915. Tanoviceanu, avocat al familiei unui muncitor decedat într-un accident, acuză comportamentul părtinitor al judecătorului față de avocatul fabricii, dar și necuviincios la adresa lui personal, precizează *Adevărul* din 11 februarie 1915. Tanoviceanu, cea mai cunoscută voce antiduel a lumii juridice românești, îi propune, în mod surprinzător, un juriu de onoare. Sugestia îi aduce o descalificare, publicată în *Viitorul* din 12 februarie: „Regret că v-am pus în contact cu d. Tanoviceanu, care din nefericire ocupă o situațiune universitară, pentru a ajunge la un așa trist rezultat. Acest domn, la adăpostul declarațiunei martorilor săi, își motivează lașitatea prin teoria bine subliniată de voi, și pe care o profesează desigur și tineretului universitar, de a «însulta și a fugi»”. Toți ochii opiniei publice sunt ațintiți asupra lui Tanoviceanu. Se

mai văzuseră, în împrejurări similare, opozanți îndârjiți ai duelului siliți să ia spada în mână. Spre mirarea (și dezaprobarea) multora, profesorul ia atitudine publică, prin articolul „Un viteaz magistrat¹”, publicat în *Adevărul* din 14 februarie 1915, unde răspunde acuzațiilor de „insultă și fugă”, des folosite în procesele-verbale de descalificare. Profită pentru a face din Slătineanu un studiu de caz: „Magistratului nu-i este îngăduit să se lupte în duel fiindcă duelul este negațiunea justiției sociale, după cum justiția socială e negațiunea duelului [...]. Atât d. Slătineanu, cât și eu, dânsul ca aplicator al legii, și eu ca explicator al ei, trebuie să fim contra duelului, însă diferența între noi doi, între multe altele, este că eu ceea ce propovăduiesc pe catedră urmez și în viața mea privată, pe când d-sa dezmințe ca om ceea ce propovăduiește ca magistrat.” în fine, arată că „Domnii aceștia care provoacă pe nedueliști au o vitejie pe care nu o poate lua nimeni în serios, fiindcă e prea ieftină. Să poftască să provoace pe Nicolae Filipescu, Mihail Cantacuzino, Victor Ionescu, Metaxa-Doro și alții care cultivă armele, și atunci voi recunoaște și eu vitejia lor și voi avea temere de atari luptători”.

O mare personalitate a baroului interbelic, avocatul Istrate Micescu, parlamentar liberal, apoi georgist, autor al Constituției de la 1938, devenit un feroce antisemit, cultivă atent „blazonul” familiei - o veche familie boierească -, străduindu-se să păstreze reputația numelui intactă. Nu atât implicarea în numeroase afaceri de onoare, de obicei în calitate de persoană care se considera ofensată, îl face ușor reperabil, cât miza și semnificațiile cazurilor. Micescu își face furtunos intrarea în lumea oamenilor de onoare în 1914, printr-un duel cu pistolul cu avocatul Alexandru Oteteleşanu, vărul său prin alianță. Oteteleşanu trage primul, în pământ, dar Micescu ochește atent - acuz & *Adevărul* din 2 iulie 1914 - și îl nimerește în antebratul drept. Lupta este oprită; rana este adâncă, iar rănitul e transportat la spitalul Colțea pentru îngrijiri și extragerea glonțului. Implicarea în activitatea politică, în rândurile PNL, dar și intransigența manifestată ca decan al Baroului Ilfov îi atrag

provocarea la duel din partea secretarului său, Edmond van Saanen, în 1925, într-o afacere ce atinge prestigiul magistraturii. Micescu își concediază secretarul și-l acuză de trafic de influență, motiv pentru care este chemat la o ieșire pe teren. Martorii apelează la un juriu de onoare. Juriul, arată *Adevărul* din 28 iunie 1925, luând act de dovezile puse la dispoziție de Micescu, hotărăște în unanimitate că Edmond van Saanen nu mai are calitatea de a cere satisfacție conform codului de onoare. Scandalul ține prima pagină a ziarelor, în final Van Saanen fiind arestat și trimis în judecată pentru escrocherie.

Într-o interpelare în Cameră din ianuarie 1928, țărănistul Virgil Madgearu, în opoziție, afirmă că a fost convocat de liberalul Istrate Micescu la o consfătuire politică secretă. „Inexact, a întrerupt d. Micescu”. „Pe cuvântul d-tale de onoare?”, întreabă Madgearu. „Inexact”, răspunde din nou Micescu. „Atunci n-ai cuvânt de onoare”, replică Madgearu, iar Micescu îi trimite martori, conform ziarului *Adevărul* din 31 ianuarie 1928. Se stabilește că nu este caz de duel, dar scandalul se relansează după ce în *Universul* apare, pe lângă procesele-verbale de împăcare, o scrisoare a lui Micescu către martorii săi în care proferează cuvinte precum „lașitate”, „scârbă”, „lichea” (*Adevărul*, 4 februarie 1928).

În urma confruntărilor din 1931 cu liderii țărăniști, Istrate Micescu face o dublă provocare. Senatorul țărănist Gheorghe Th. Stăncescu îl acuză de la tribună că a primit trei milioane de lei pentru trafic de influență la Ministerul Domeniilor, condus de Constantin Argetoianu, probabil o afacere din perioada 1927-1929, când ambii erau membri ai PNL. Intervine acuzator și ministrul lucrărilor publice și comunicațiilor, Ion Răducănu, relatează *Dimineața* din 1 și 4 aprilie 1931. Imediat, Micescu le trimite martori celor doi. Atât Răducănu, cât și Stăncescu își retrag afirmațiile, iar afacerile de onoare sunt aplanate după ce se află sursa sumelor primite de avocat: în urma unei condamnări în justiție, Ministerul Domeniilor executase un fost client rău platnic al lui Micescu.

Devenit conducător al mișcării pentru *numerus clausus*

(politică antisemită ce admite un număr maximal de evrei într-o instituție) din Baroul Ilfov, întemeiază Asociația Avocaților Români Creștini (AARC). În interiorul Baroului Ilfov, naționalistii de la AARC reușesc să forțeze demiterea fostului decan, Iorgu Petrovici, anunță ziarul *Curentul* la 4 octombrie 1935, provocând noi alegeri pentru Consiliul de disciplină, cu scopul de a prelua puterea și de a-și impune programele antisemite. Timp de câteva săptămâni, se duce o luptă acerbă pentru păstrarea caracterului liberal și democratic al profesiei, împotriva proiectului extremist și xenofob. Proiectului enunțat de Micescu - proporționalitatea etnică și revizuirea tuturor înscrierilor în Barou din decembrie 1918 și până la zi³¹⁶ - i se opune Grigore Iunian, un adversar al formulelor „de ură și de exclusivism” și de transformare a Baroului într-un câmp de lupte și revendicări politice.³¹⁷ *Dimineața* din 1 decembrie 1935 scrie că social-democratul Constantin Titel Petrescu vede în sloganul „Jos jidanii!” încercarea grupărilor de dreapta (vai- distă, gogistă, cuzistă) de a agăța „crucea încârligată” (svastica) la decanatul Baroului.

Lansat într-o adevărată vânătoare de vrăjitoare, Micescu își acuză adversarii, unii dintre ei din fostul Consiliu de disciplină, că ar fi în complicitate cu Uniunea Evreilor Români (UER). Potrivit lui Micescu, Uniunea ar „încerca corupțiunea peste tot” pentru a obține „promisiuni de protecționism”, el posedând în sertarul biroului „proba mârșăviei lor”.³¹⁸ Cei vizați, candidații la consiliul de disciplină al Baroului Ilfov - Gr. Trancu-Iași, Dimitrie Grozdea, C. Vasilescu-Duca, Toma Dobrescu, Dim. Teodor Pascu, Nicolae Trestianu -, îl somează să facă publice dovezile, în caz contrar îl „consideră calomniator”. Ofensat de termenul „calomniator”, Micescu trimite martori individual celor șase

316 „Consfătuirea de la Asociația avocaților creștini”, *Curentul*, 29 octombrie 1935, p. 2.

2. „Alegerea de la Baroul Ilfov”, *Adevărul*, 29 noiembrie 1935, p. 5.

318 Adunarea avocaților creștini din Baroul de Ilfov. Vibranta cuvântare a dlui Istrate Micescu”, *Curentul*, 24 noiembrie 1935, p. 9.

avocați pentru provocări la duel.¹

Intrate în febra electorală, cele două grupări recurg la codul de onoare. în loc să se ocupe de jurisprudența și legile în vigoare sau de regulamentele de funcționare ale Baroului, nu mai puțin de 24 de avocați devin implicați, în calitate de martori, în negocierea afacerilor de onoare. Cazurile se aplanează pe rând - și, fiind o afacere între avocați, tertipurile sunt utilizate din plin.² Până la urmă, nici una dintre provocări nu se soldează cu vreun duel. Istrate Micescu manevrează în așa fel încât martorii celor provocați nu reușesc să se întrunească pentru a adopta o poziție comună, de ridiculizare a duelistului.

Trimiterea martorilor este, evident, doar o formă de intimidare și bravadă în focul încrucișat al campaniei electorale xenofobe de la Barou. în urma unor alegeri extrem de tensionate, la care sunt mobilizate forțele de ordine și operate sute de arestări în rândul studenților antisemiți, chemați să răspândească teroare, Micescu devine decan al Baroului, cu promisiunea de a-și pune în practică programul xenofob și de a extinde reforma „proporționalității etnice” asupra tuturor barourilor din țară, arată *Curentul*, 18 decembrie 1935.

în obiectivul fotografiilor

în al doilea deceniu interbelic afacerile de onoare reprezintă, în continuare, o formă de comunicare politică și, de la un punct încolo, chiar de exhibiționism. Cu mize mult mai puțin periculoase, întâlnirile pe teren reușesc să aducă în centrul atenției mediatice personaje în majoritate obscure. Nu ne vom mira că e vorba, în cea mai mare parte, de adversari politici. ^{319 320 321}

G. Banu, secretar general la Ministerul Muncii în guvernul

1. „Șase avocați provocați la duel de d. Istrate Micescu”, *Dimineața*, noiembrie 1935, p. 8.

2. „Cele șase provocări la duel ale dlui Istrate Micescu”, *Dimineața*, noiembrie 1935, p. 12; v. și „Provocările dlui Istrate Micescu”, *Adevărul*, 30 noiembrie 1935, p. 3.

N. Iorga, îl provoacă la duel pe deputatul țărănist Șerban Gr. Tassian, ofensat de aprecierile făcute în Cameră referitoare la organizarea Loteriei de Stat. Lupta este un adevărat spectacol în luminile rampei, iar fotograful *Dimineții* surprinde unica imagine din presa română a unui duel dintre doi demnitari ai statului. De obicei, chiar dacă se scurg informații despre angajarea unui duel, detaliile întâlnirii rămân necunoscute, tocmai pentru a evita intervenția autorităților. De această dată, edițiile de dimineată ale ziarelor anunță data și locul exact al duelului, „astăzi, la ora 2, după amiază, la sala de tir Gib“, informația sunând ca o invitație adresată publicului. În duelul Banu-Tassian, deși au toate informațiile disponibile, procurorii nu intervin, iar fotograful *Dimineții* este invitat să-și plaseze aparatul în locul cel mai potrivit pentru a surprinde lupta.

„Auziți d-voastră? - comenta *Dimineța* din 24 februarie 1932 - Se publică adresa exactă a locului unde urmează să se desfășoare *tournoi-ul*, oprit de lege! Altă dată, și am constatat-o cu prilejul altor «delicte» - acesta-i termenul legal - se mai păstra oarecare discreție. Te pomenești că autoritatea pusă să supravegheze respectarea legilor intervine la timp, oprind întâlnirea! De astă dată, deși s-a dat evenimentului toată publicitatea, nu numai că parchetul n-a trimis pe nimeni să împiedice ieșirea floretelor din cutiile de pluș, dar organizatorii spectacolului s-au bucurat și de asistență fotografică. Reporterul nostru, nestingherit, a fost lăsat să-și plaseze aparatul în locul unde a crezut mai nimerit, reușind să prindă scenele impresionante ale duelului. Beligeranții, prinși în încordarea luptei, nici n-au auzit declicul obiectivului. Duelul a devenit așadar o instituție morală, ocrotită de autorități, împotriva textelor precise prohibitive." Ritualul duelului își menține prospețimea și acuratețea, potrivit martorilor. „întâlnirea a fost precedată de clasicul ceremonial: eliberarea combatanților de haină, sfârșirea mânecei drepte a cămășei, decoltarea plastronului, ascuțirea vârfulor instrumentelor străpungătoare, flambarea lor igienică la lămpița de spirt care arde până la sfârșitul duelului,

prescripțiunile grave enunțate de conducătorul luptei. Apoi primele atingeri ale săbiilor. D. Banu a izbutit să-i rănească pe d. Tassian la braț. Pânză. Pansamentele de rigoare, iar flambarea vârfurilor, și reprizele se reiau. La al treilea rond d. Tassian reușește, la rândul d-sale, să dea o replică similară, zgâriindu-și adversarul tot la brațul drept. Spectacolul s-a terminat. Adversarii, fără să se împace, s-au retras în câte o cameră, unde s-au îmbrăcat. La plecare, d. Banu, vesel că disputa s-a sfârșit cu bine, conform prevederilor codului de onoare și instinctului de conservare, a poruncit șoferului: «La Capsa!» Și iată epilogul culinar al unui eveniment scump partizanilor sacrosantului obicei!", se relatează în *Dimineața* din 24 februarie 1932. Din astfel de reprezentații s-a născut și legenda chefurilor de la Capsa.

Juristul Alexandru Pogonat observă, în articolul „Duelul", apărut în *Opinia* din 7 iunie 1934, că provocarea la duel ajunsese mai frecventă în Cameră decât „înjurătura de mamă, prezentând mai puține riscuri și, pe deasupra, fiind și de efect în fața opiniei publice". Obiceiul „avea o lipsă de rezultat, garantată parcă prin constituție, ca și imunitatea parlamentară. Duelul devenise un ritual perfect inofensiv, o plimbare în aer liber, două focuri trase pentru sperietura păsărilor cerului, iar la final, eventual, reconcilieri și jurăminte de prietenie. După duel, o gustare pentru publicul care le-a făcut cinstea să participe. Restaurantele primeau ordine telefonice: «Alo!... Alo! Măine am duel; pregătește 15 tacâmuri și un vin alb. Faci contul juma-juma... Plătește și adversarul partea lui!» [...] De aceea, una-două, domnii deputați ieșeau cu frigerea în mână să-și repare onoarea, pe unde le fusese deranjată. Prin noul cod penal, însă, chiar provocarea la duel este socotită delict și, ca atare, se pedepsește cu 1 lună până la 3 luni închisoare, și cu 2.000 până la 10.000 lei amendă¹ [...]. A căzut în baltă o epocă de glorie [...]. Bieții noștri parlamentari vor fi siliți de

acum înainte, să schimbe numai sudălmi fără rezultat, că focurile-s prohibite. Nu-i chip de eroism".

Judecând după așteptările și imaginația unui scriitor iubitor de dramatism, intrigi și spectacol, lumea parlamentară alunecă definitiv în păcatul fanfaronadei. În articolul „Duelul” publicat în *Dimineața* din 8 decembrie 1930, Gheorghe Brădescu - fost militar de carieră, erou al Primului Război Mondial și general în retragere - își exprimă dezgustul: „Ei bine, domnilor, ne-ați plictisit. Spălați-vă rufele în familie. Ne-am săturat de când schimbați mereu două gloanțe fără rezultat. [...] Este o încercare ridicolă să stăruim a introduce în țara bătei moravurile lui Athos, Porthos și Aramis, căzute în desuetudine, chiar în patria lor. [...] Duelul?... Cine se mai gândește să se bată cu spada, sport rămas în romanele de altădată, luptă pe care n-o cunosc nici militarii... Cine riscă serios să fie împușcat când viața e atât de dulce?... Femeile nu mai sunt așa pretențioase. Cavalerii de industrie³²² au mai multă trecere decât cavalerii lui Mihai Viteazul; apreciază mai mult bogăția obraznică decât sărăcia mândră. Duelul a rămas o farsă pusă la cale de cheflii”. Înainte de a fi interzis ori criticat, prestigiul duelului s-a diluat, întrucât este adesea maimuțărit de o mulțime de figuranți. Unii observaseră mai demult proliferarea motivațiilor minore și deplâng simpla mimare a pericolului. Pistolul devine mijlocul perfect de eschivă. Nimeni nu este blamat dacă îl îndreaptă ostentativ în sus. Mai importante decât „satisfacția personală” devin verdictul și opinia celorlalți, de unde și generalizarea juriilor de onoare. Violența ritualizată nu mai este o caracteristică valorizată a masculinității. Dandy-ul este manierat și galant, nu provocator.

Apusul duelului înseamnă prăbușirea unui întreg univers de convenții sociale, mărturie a unor mutații profunde de mentalitate.

322 Aventurieri mărunți, șarlatani, impostori (fr. *chevaliers d'industrie*).

Ofițerul disciplinat

Afacerile de onoare ofițerești își pierd caracterul haotic și intempestiv în perioada interbelică, datorită formalizării tot mai evidente pe care o impun autoritățile militare. Beneficiul direct se traduce prin restrângerea agresivității militarilor în raport cu civilii, dar și prin frecvența tot mai redusă a implicării militarilor în afaceri de onoare. Începând din 1914 ofițerii își pierd întâietatea în rândul categoriilor sociale care pretind satisfacție, locul lor fiind luat de politicieni. Conform statisticii prezentate în Anexa D, între anii 1914-1920 raportul este 13,71% la 33,87% în defavoarea ofițerilor, în deceniul 1921-1930 de 23,4% la 30,64%, iar în deceniul 1930-1940 de 18,35% la 38,61%. În ultimul deceniu interbelic, ofițerii aproape că sunt egalați de avocați. Care sunt explicațiile?

Observăm neîndoielnic din partea autorităților militare un efort riguros de birocratizare a acordării satisfacției. Puterile consiliilor de onoare, înființate în 1908, sunt întărite prin noi reglementări. Un regulament aprobat în 1921 statuează explicit un monopol asupra „tuturor afacerilor ofițerilor care aduc atingere onoarei ofițerului și corpului ofițeresc”, dar și în „toate chestiunile în care ofițerii, pentru apărarea onoarei lor personale, cer ei singuri ca consilul de onoare să se pronunțe”. Consiliile sunt distincte pentru ofițerii inferiori, superiori și generali, iar Ministerul de Război, Marele Stat-Major, dar și alte instituții compuse dintr-un corp ofițeresc numeros își pot constitui separat consilii de onoare. Procedural, ele se pronunță asupra faptelor legate de onoarea corpului ofițeresc și îl „asistă pe un

ofițer într-o chestiune de onoare" (*Epoca*, 28 iulie 1921), inclusiv în afacerile cu civili.

Noi modificări apar în 1925³²³ (rămase valabile până în 1942³²⁴), când generalul Gheorghe Cantacuzino sesizează o serie de confuzii apărute. Prin atribuțiile conferite, consiliile de onoare riscă să înlocuiască consiliile de reformă,³²⁵ dar mai ales să se substituie într-o afacere de onoare arbitrajului și juriilor de onoare preconizate de codul lui Chatauvillard, singurul în vigoare și general acceptat la acea dată. Concret, Cantacuzino își pune următoarea întrebare: dacă un ofițer activ primește o ofensă prin lovire de la un civil, poate spune agresorului „Stai, domnule, să rezolve chestia asta comandamentul prin consiliul de onoare?”³²⁶ Se pune, deci, problema în ce măsură se poate ofițerul sustrage unei afaceri obișnuite fără să-și piardă sentimentul de onoare și reflexele cavalierești de care e nevoie pe câmpul de luptă.

Onoarea civilă și onoarea militară - noi interpretări

Nu atât lașitatea ofițerilor reprezintă o problemă, cât fundamentul juridic al judecăților inițiate în consiliile de onoare și consiliile de reformă. După ce conduce doi ani justiția militară a Corpului VI armată din Ardeal, maiorul Vasile Chiru

323 *Monitorul Oficial*, nr. 233 din 22 octombrie 1925, pp. 11898-11900. V. D. Macovescu, *Consiliile de reformă și procedura lor. Consiliile de onoare*, Tipografia „Revista Geniului”, București, 1934, pp. 42-49.

324 I.C. Pârâianu, V. Pantelimonescu, *Codul Justiției Militare „Regele Mihai I” cu ultimele modificări: Legislație, jurisprudență și doctrină*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1942, pp. 775-782.

325 Reformarea presupunea scoaterea din evidența sau serviciul armatei a unui ofițer considerat inapt din punct de vedere fizic sau moral. Reformarea se putea face cu sau fără pierderea gradului ofițeresc. Pierderea gradului însemna trecerea fostului ofițer la simplul grad de soldat, rămânând înscris în controalele armatei, dar exista și reforma fără pierderea gradului, care însemna ștergerea din evidența armatei, fără obligativitatea serviciului militar ulterior.

326 ACNSAS, ms., Fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 21, f. 119.

comentează confuziile produse în rândul consiliilor de reformă de către aliniatul c din articolul 30 al Legii asupra poziției ofițerilor. Paragraful se referă la sancționarea „greșelilor grave contra onoarei ca militar și ca om, care ar scăpa prevederilor codului penal, dar care ar aduce dezonoarea Corpului Ofițeresc și armatei”. Chiru menționează cutuma reformării ofițerilor dacă în 48 de ore „ofițerul nu provoacă la duel, raportând superiorilor săi, pe cel pe care presupunea că l-ar fi ofensat, cu condițiunea ca acela să facă parte dintr-un strat social egal Corpului Ofițeresc, sau refuză provocarea acestuia”¹.

Maiorul Chiru își pune problema ce înțelege legiuitorul prin „onoarea de om” și „aceea de militar”. Există deosebiri? Se poate face ierarhizarea onoarei pe îndeletniciri omenesti și profesii? Se poate vorbi de onoare militară, civilă, de magistrat, de medic, de preot, de meseriaș? El subliniază cât de vagă este definiția onoarei, ce lacune iscă ea în aplicarea concretă, în determinarea faptelor pe care legiuitorii militari doresc să le pedepsească. În fapt, nu există carte cu valoare juridică sau normativă unde să se statornicească înțelesul noțiunii de „onoare militară” diferită de cea comună, civilă. Ea rămâne o noțiune laxă, construită pe un eșafodaj social conex: educație, virtuți, cizelare a sufletului omenesc, conduită morală, distincție dintre bine și rău, atmosferă generală din societate, control personal al conștiinței individuale, acte cotidiene încadrate în limita noțiunii - de onoare. Totuși, nicăieri nu se definește onoare, nu sunt precizate sensul și limitele noțiunii, în manuale școlare, lucrări științifice ori ghiduri juridice. Corpul ofițeresc primește informațiile intuitiv, prin exemple, prin întâmplări din viață judecate de superiori, prin soluțiile date unor cazuri precedente. De aici și conflictul între legea penală și cea militară. Patrimoniul moral al indivizilor este format din totalitatea drepturilor rezultate din legile dominante în stat, acordate în mod egal tuturor cetățenilor, drepturi care nu îi sunt limitate

sau suspendate în urma unor abateri, prin sentințe judecătorești. Stăpânirea acestor drepturi în totalitate îl fixează pe individ ca om de onoare, egal cu ceilalți. Prin urmare, nici un membru al comunității nu se poate socoti dezonorat anterior unei hotărâri judecătorești. Or, atrage atenția maiorul Chiru, Legea poziției ofițerilor înscrie principii contrare celor enunțate, statornicind că un militar - pentru fapte neprevăzute, dar care pot fi interpretate de superiorii lui după aprecieri - se poate considera în conflict cu onoarea militară sau de om, anterior unei hotărâri judecătorești, chiar dacă faptele nu sunt prevăzute în legea penală.³²⁷

Conduita „corectă” este, așadar, o chestiune de interpretare, și tocmai de aceea complicată. Dorind să o clarifice, Ion Nedelcu, autorul primului cod al duelului interbelic, se adresează generalului Gheorghe Cantacuzino, primind un răspuns: „De bună seamă nu există și nu poate exista o onoare militară și o onoare civilă. Nu există decât «onoarea» pur și simplu. Carevasăzică, greșeală face militarul care a ofensat sau a fost ofensat de un civil și se adresează comandamentului spre a cere o învoire pentru a-și constitui martorii, învoire de care nu are nevoie și așteptare sau amânare zadarnică. O arată și Regulamentul Serviciului interior, ultima ediție din 1922, art. 5, care este categoric și logic: «Militarul aflat într-o asemenea împrejurare este dator a destăinui faptul Comandantului Corpului și a-i cere sfaturi». Nicăieri nu scrie că militarul are îndatorirea de a cere autorizarea de a-și constitui martori sau autorizare de a se bate și nu știu de unde a pornit acest obicei dezastruos pentru ostaș, obicei care regulat pune militarii într-o tristă lumină”³²⁸.

Confruntat cu nevoia uniformizării practicii, ministrul de război, generalul de divizie Ludovic Mircescu, transmite în 1926 tuturor șefilor corpurilor de armată, cu titlu confidențial, o broșură intitulată *Instrucțiuni asupra procedului de urmat pentru rezolvarea chestiunilor de onoare*, având ca model *Les Lois*

327 *Ibidem*, p. 25-26.

328 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, p. 21, f. 98.

du duel a lui Bruneau de Laborie.³²⁹ Instrucțiunile clarifică, printre altele, și articolul 5 din Regulamentul serviciului interior, în sensul că șeful de corp ori șeful garnizoanei dă autorizația ieșirii pe teren, fără altă aprobare, cel mai târziu în 24 de ore din momentul când are loc incidentul. Prin această prescripție nu trebuie să se înțeleagă că șeful de corp poate interzice ofițerului să ceară satisfacție, ci numai că „trebuie să ia cunoștință, să dea povețe și să vegheze asupra modului cum ofițerul își apără onoarea”. Ofițerul ofensat nu poate să inițieze acțiune judiciară și să ceară, în același timp, satisfacție pe calea armelor. Avem și o explicație pentru seriozitatea duelurilor ofițerești: în caz de ofensă gravă, prin lovituri în special, martorii ofensatului au dreptul de a impune condiția unei lupte în care unul dintre combatanți să fie rănit serios.³³⁰

Timpul consiliilor de onoare militare

Incongruența dintre legea penală și cea militară nu devine însă o piedică în calea angajării duelurilor. Dimpotrivă. Apelul la instanțele onoarei ofițerești ajunge o regulă în perioada interbelică, sub autoritatea lor tranșându-se cel mai mare număr de conflicte. Astfel se explică frecvența luptelor cu girul superiorilor în interiorul unităților. Se înregistrează multe dueli serioase ale ofițerilor cu civilii, aprobate de consiliile de onoare ale unităților militare. În calitate de arbitru, generalul Gh. Cantacuzino decide, în 1920, necesitatea unui duel între colonelul Ilie Constantinescu și medicul Ioan Nicolau, consumat în manevra Școlii de Ofițeri de Artilerie, Geniu și Marină din București.³³¹ La fel se întâmplă la Timișoara în duelul cu sabia dintre sublocotenentii Polihroniade și Zăgănescu, din Regimentul 31 infanterie, luptă desfășurată în sala de arme a Școlii

329 Bruneau de Laborie, *Les Lois du duel*, Manzi, Joyant, Paris, 1906.

330 *Instrucțiuni asupra procedeului de urmat pentru rezolvarea chestiunilor de onoare*, Tipografia Militară a Ministerului de Război, București, 1926, pp. 1-5.

331 ACNSAS, ms., Fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 13, ff. 112-115.

Superioare de Artilerie (*Universul*, 30 iulie 1922). Ulterior, tot aici are loc duelul dintre avocatul Bonnert Ludovic și locotenentul Eugen Dascălu, o luptă violentă, încheiată cu o rană până la os a lui Dascălu și tăierea la cap a lui Bonnert, relatează *Adevărul* din 3 octombrie 1929. La fel, lupta dintre M. Brăilescu-Boldur și maiorul C. Mihăilescu se desfășoară, la Doro-hoi, pe platoul regimentului local (*Adevărul*, 3 august 1926). Întâlnirea dintre căpitanul I. Duțoiu, de la comandamentul Diviziei 5 Buzău cu arhitectul Dobriceanu are loc la Cercul Militar și este condusă de colonelul Emil Ceur Aslan. În prima repriză, Duțoiu este rănit la mâna stângă, iar arhitectul Dobriceanu la nas, precizează *Universul* din 28 iunie 1926.

Duelurile nu sunt însă excluse în spațiile necontrolate militar, dar și în asemenea situații comandamentele încearcă să le aducă în „legalitate”. O luptă memorabilă survine între coloneii Ion Bolintineanu și Ion Stătescu. Ultimul publică în *Adevărul* o somație de declinare a identității celui care-l maltratase pe un comerciant la Prefectura Poliției. Bolintineanu, direct vizat, se consideră ofensat și trimite martori. Lupta cu spada, foarte îndârjită, durează nu mai puțin de o oră și douăzeci de minute, pe parcursul a opt reprize, se afirmă în *Adevărul* din 19 septembrie 1926. Confruntarea este oprită după ce Stătescu capătă trei răni, cea mai gravă la antebrațul drept, moment când se produce și sosirea tardivă și, se pare, aranjată a reprezentanților Parchetului Militar.

Unele medieri au succes. Pe baza regulamentului consiliilor de onoare, secretariatul general al Ministerului de Război se transformă într-un birou de tratative. Căpitanul Coandă își retrace afirmațiile făcute la adresa căpitanului-comandor Bălănescu. Ministerul afirmă că ambii ofițeri „sunt în afară de orice bănuială de incorectitudine sau fapte ce le-ar atinge onoarea. În ceea ce privește pe căpitanul Coandă, d-sa este în cazul a primi complet reparațiuni morale pentru demnitatea ce i-a fost pe nedrept atinsă, și ministerul recunoaște actele de bravură pe

care căpitanul Coandă le-a săvârșit în diferite ocaziuni" (*îndreptarea*, 4 ianuarie 1921). Într-o afacere asemănătoare, maiorul M. Marinescu, comandantul jandarmilor din Orhei, cere superiorilor autorizația de a trimite martori secretarului general al Ministerului de Interne, N.G. Muzicescu, fiindcă i se refuză solicitarea indemnizațiilor de deplasare a jandarmilor pe timpul alegerilor. Marinescu este refuzat, primind în schimb exprimarea regretelor, arată *Cuvântul* din 1 iulie 1926.

Reclamațiile civililor: unde este onoarea militară?

Așadar, comandamentele unităților militare mențin regimul de supraveghere a onorabilității cadrelor. Un militar poate răspunde în fața superiorilor săi dacă nu dă curs provocărilor și poate fi reformat în 48 de ore, în cazul unei descalificări.¹ Cunoscând acest fapt, civilii, dar și cadrele în rezervă fac reclamații la Ministerul de Război. George Metaxa-Doro, ziarist la *Adevărul*, îl denunță pe sublocotenentul Gh.Gh. Târnoveanu. La cererea Ministerului de Război, primul ministru Ion I.C. Brătianu dă ordinele nr. 8321 și 8952/1914, în care pune în vedere Corpului I de armată să-i trimită în fața consiliului de reformă pe Târnoveanu dacă nu-și constituie martori. Amenințarea cu reforma nu-i convinge pe ofițer să se conformeze, într-o scrisoare trimisă prim-ministrului, Metaxa-Doro mulțumește pentru ordinul dat, dar, în același timp, îl roagă să nu mai stăruie pentru trimiterea în fața consiliului de reformă, deoarece și-a luat satisfacția. „Într-adevăr, a primit, în seara de vineri 28 noiembrie, pe calea Victoriei, în dreptul Pasagiului Român, în văzul - ba chiar auzul - trecătorilor, din partea subsemnatului respectivele palme ce i se cuveneau și pe care le-a încasat cu o filozofică resemnare ce, mărturisesc, a stârnit compătimirea mea“, arată ziaristul în *Adevărul* din 2 decembrie 1914. Moment rușinos pentru un ofițer al armatei române, umilit în public și făcut de râs în ziare, în vremuri în care bubuitul tunurilor începe

să se audă la granițe, iar naționalismul militarist nu făcea pe nicăieri economie de mijloace.

Dar nici războiul nu se dovedește întotdeauna o școală a vitejiei. Deputatul Neculai A. Stoianovici, fost prefect marghilomanist, îl reclamă pe locotenent-colonelul Corneliu Roiu din Regimentul 69 infanterie Dorohoi fiindcă refuză să-i acorde satisfacție. Ofițerul îi întocmise un proces-verbal de carență în termeni considerați jignitori și nedrepti, nerespectând regulile codului de onoare. Ministrul de război, generalul Ioan Rășcanu, solicită avizul generalului Gheorghe Cantacuzino, considerat specialist în materie. Concluzia lui, publicată în *Epoca* din 28 ianuarie 1920, afirmă că nimeni nu a fost descalificat în afacere. Când nu reușesc să se dueleze, ofițerii transmit procesul-verbal de carență consiliului de onoare al unității militare din care fac parte. Așa procedează, apoi plătește un anunț în ziarul *Dimineața* din 31 martie 1923 căpitanul Radu D. Rusescu, din Regimentul 4 roșiori „Regina Maria”, pentru a face publică descalificarea lui D. Cornilescu.

Noile coduri de onoare în armată

Un caz foarte important pentru a înțelege exigențele onoarei în armată este afacerea dintre ofițerul în rezervă Ion Lupoia-Dragoș și locotenent-colonelul Ion Feraru din Regimentul 4 roșiori. Aflăm că, pentru toți ofițerii activi și în rezervă, devenise obligatoriu codul de onoare în ediția Iosif Drăghici, consacrat prin ordinul Ministerului de Război nr. 117/1928 și ordinul nr. 30/1928 al Marelui Stat-Major¹, în timpul ministeriatului generalului Henri Cihoski, el însuși pasionat de duel. (La scurt timp după încetarea mandatului de ministru, Cihoski are un duel cu sabia cu generalul Alexandru Lupașcu-Stejar, fiind rănit ușor la antebraț, conform ziarului *Adevărul* din

6 iulie 1931.) La școlile de ofițeri au loc ședințe speciale legate de acest cod, care ajunge o autoritate în afacerile private dintre ofițeri, făcând desuet codul lui Chatauvillard în ediția Horia C. Rosetti. Codul lui Iosif Drăghici rămâne autoritate legislativă și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.¹

Deși excesele militariste sunt departe de amploarea antebelică, ele se fac încă simțite, în special la nivel înalt. În Parlament, în celebra expunere a „afacerii pașaportelor” - o campanie anticorupție îndreptată împotriva unor miniștri sau oameni politici liberali, în care este denunțat traficul cu acte de emigrare -, deputatul Victor Moldovan îl acuză printre alții și pe comandorul M. Pantazzi; în acest caz se trece peste orice rezerve și se dă satisfacție politică exigențelor militare. Moldovan se prezintă la duelul ordinar cu pistolul, unde se trage câte un foc, dar fără împăcări ulterioare, relatează *Adevărul* din 1 aprilie 1925. Lupta desfășurată fără intermedierea autorităților militare îi crește mult cota politică lui Moldovan.

În alt caz, comisarul regal C. Ștefanescu-Drăgănești trimite martori deputatului conservator Lascăr Antoniu, directorul ziarului *Presa* din Iași. Comisarul descinsese în redacție pentru a identifica un articol tăios, semnat de Antoniu, despre un incident de la Curtea Marțială. Cum era de așteptat, personalul ziarului refuză să-i satisfacă cererea fără aprobarea lui Antoniu, iar maiorul propune să i se pună colecția „discret” la dispoziție. Deputatul îl reclamă Ministerului de Război, între cei doi are loc și o altercație publică, încheiată în termeni injurioși. Ștefanescu-Drăgănești face o plângere la Parchet pentru ultraj, apoi îi trimite martori lui Antoniu, fapt de mirare, întrucât un militar ar fi trebuit să știe perfect regulile provocării. Trecând peste convenții, Antoniu își constituie martori, stabilindu-se rapid un duel ordinar cu pistolul. Luat prin surprindere de convenția secunzilor, Ștefanescu îi recuză, stăruind asupra unui duel cu spada. Noii martori nu ajung la o înțelegere, însă inter-

1.1.C. Pârâianu, V. Pantelimonescu, *op. cit.*, pp. 785-839.

vine, între timp, Parchetul, care-l acuză pe Ștefanescu de ultraj, se precizează în *Avântul* din 5 februarie 1920. Comportamentul contradictoriu, considerat laș, este discutat defavorabil în cercurile militare, ridicându-se întrebarea dacă maiorul mai poate rămâne în magistratura militară, mai ales după ce Parchetul deschisese acțiunea împotriva lui.

Generalul Gheorghe Cantacuzino - ultimul duelist emblematic

Un dosar mai complicat îl reprezintă duelurile dintre generali, având ca substrat rivalitățile profesionale, viziunile diferite asupra comportamentului adecvat și a puterii exemplului militar. În această categorie intră duelul dintre generali Gheorghe Cantacuzino și Dumitru Rădulescu, fost director al personalului din Ministerul de Război. În noiembrie 1924, Cantacuzino îi trimite omologului său broșura intitulată „Un caz de arivism feroce”. Lucrarea, plină de învinuiri, îl numește pe Rădulescu „cel mai mare intrigant, cel mai mare mincinos, reclamagiu, orgolios, arivist, lingușitor dibaci, fără caracter, abil escroc în scripte și absolut nepriceput în meseria armelor”¹. Evident, primește martori pentru ofensele aduse. Secunzii lui Cantacuzino, colonelul Gr. Odobescu și C.R. Sturdza, acceptă imediat calea armelor, însă, surprinzător, tocmai trimișii lui Rădulescu pretind o eventuală cercetare a autorităților, întrucât prin ceea ce se afirma în broșură generalul ar fi fost scos automat din rândul oamenilor de onoare, deci nu mai putea solicita satisfacție. Afacerea trenează trei luni, iar Cantacuzino anunță că este dispus să-i aștepte oricât, fiind la mijloc prestigiul oștirii. Dar, fiindcă îl făcuse să aștepte nepermis de mult, îi atrage atenția lui Rădulescu, prin intermediul ziarului *Adevărul* din 24 decembrie 1924, că „nu poate refuza spada, mănuși crispin,

terenul redat numai o dată și lupta până când unul din adversari va fi în vădit caz de inferioritate și în neputință de a continua lupta". Duelul cu spada are loc abia la 15 martie 1925; generalul Rădulescu este rănit la gât și la obraz, după care cei doi se împacă pe teren. În relatarea lui Cantacuzino, apărută în *Adevărul* din 5 iulie, „pe teren, tristul personaj a făcut și o mai tristă figură, după ce înainte de luptă a încercat prin martorii domniei sale o împăcare neobișnuită". Afacerea nu se încheie. Rădulescu se comportă în continuare trufaș, făcând gesturi care, spune scandalizat Cantacuzino, „schilodesc istoria și ridiculizează epoletul". Remarcile relansează afacerea de onoare dintre cei doi. În noiembrie 1926, chestiunea Cantacuzino-Rădulescu încă mai era dezbătută într-un juriu de onoare.³³²

Necruțător moralist al oștirii, generalul Cantacuzino recidivează câțiva ani mai târziu. Într-o altă broșură justificativă, destinată membrilor Jockey Clubului, el expune afacerea avută cu generalul adjutant I. Bonifaciu Florescu, secretar general al Ministerului de Război, fiul natural al generalului Ion Emanu Florescu. Conflictul de aici este rezultatul unei campanii din *Cuvântul* pe seama unei controversate comenzi de arme făcute de Florescu în Italia. Ministrul recomandase un furnizor, Florescu îl contactase pe altul. Constantin Argetoianu ne prezintă în *Memorii* un alt substrat al scandalului. Ajuns secretar al Ministerului de Război sub generalul Ludovic Mircescu, Florescu are în pază planul de mobilizare a armatei române, care însă e subtilizat din mapa ministrului de o spioană poloneză, la Vatra Dornei. Generalul Florescu se dezvinovățește, aruncând toată responsabilitatea pe superiorul său, Ludovic Mircescu. Prieten cu Mircescu, Cantacuzino îl tratează pe Florescu ca „om de lipsit de caracter" și camarad neal.³³³ De aici și seria de provocări pe care Florescu le face pentru a ieși onorabil din scandal. Primul provocat de Florescu la duel este inginerul Titus

332 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 14, f. 106.

333 Constantin Argetoianu, *Memorii: Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, voi. VII, Machiavelli, București, 1996, pp. 179-180.

Enacovici, pentru articolele „Incalificabil” și „Obrăznicia unui inconștient” (*Cuvântul*, 23 martie 1927); Enacovici este descalificat din cauza refuzului. A doua provocare este adresată fostului ministru de finanțe, Ioan I. Lapedatu, considerat vinovat fiindcă întocmise un referat defavorabil lui Florescu, citat de asemenea în *Cuvântul*, afacerea este însă închisă, arată *Universul* din 1 aprilie 1927. Al treilea vizat, generalul Gheorghe Cantacuzino, este rudă prin alianță cu Florescu: soțiile sunt verișoare. Relația de rudenie îl determină pe Cantacuzino - mărturisește că pentru prima oară în viață - să ceară scuze, iar incidentul inițial este închis într-o primă fază.³³⁴ Dar, stupoare, scuzele nu sunt acceptate, ci se solicită imperativ duelul. Explicația pe care o găsește Cantacuzino privește situația ingrată, fără ieșire, în care Florescu fusese prins în afacerea de la minister și în urma căreia fusese concediat; de aici, necesitatea urgentă a unui așa-zis „duel de reabilitare”.

Duelul cu spada decurge tragicomic. Florescu este rănit destul de serios la gât, în apropierea carotidei - fără intenție, pretinde Cantacuzino apoi folosește mâna stângă pentru a ține spada adversarului, fapt interzis, potrivit regulilor, și ignoră de trei ori comanda „Halt!” a directorului luptei. Cantacuzino, complet dezarmat, încasează trei lovituri în burtă și strigă, „Acesta este un asasinat!” Uimire mare însă „Asasinatul” dobândise o infimă zgârietură! Cantacuzino este convins: „Li trebuia lui Florescu o victimă, a crezut că o găsisese în mine, mic, slab, bătrân și bolnav. Văzând însă pe teren că sunt un adversar redutabil, necazul îl orbește și-l face să săvârșească un asasinat sub aparență de ripostă tardivă, cu adversarul dezarmat, crezând că nimeni nu-și va da seama, în învălmășeală și iuțeală, de mișelia sa. Scopul era îndoit: Pe de o parte își împlinea dorința de a mă trimite pe lumea cealaltă, iar pe de altă parte dobândea gloriosul renume de a avea o victorie într-un

334 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 13, ff. 98-99.

duel cu răsunet, cu un adversar serios, și toate aceste în schimbul unui risc minim și aleatoriu a 15-30 zile închisoare!"¹

Indiferent de urmări, Florescu încălcăse grav regulile luptei. Cei patru martori iscălesc un proces-verbal unde consemnează ignorarea comenzii „Halt!", dar, două zile mai târziu, apare un rezumat mincinos, cu fapte denaturate, publicat de martorii lui Florescu, generalul Sârbu și colonelul Păltineanu. Din procesul-verbal rezultă că există doar o divergență de păreri asupra desfășurării luptei, ei susținând că aceasta fusese perfect onorabilă, prin urmare, refuză instituirea unui juriu de onoare, cerut de Cantacuzino. Acesta este pus de cunoscuți să se justifice. O face în fața moșierului Georges Lake- man-Economu, iar alții îl sfătuiesc să meargă la Jockey Club ca să combată intrigile lui Florescu, care urmărea să-i discrediteze. Ambii dueliști sunt membri ai aceleiași societăți elitiste, însă Florescu, datorită unei strategii de comunicare mai bune, reușește între timp să câștige simpatia majorității.

Cantacuzino simte că nu mai este agreat la Jockey Club. În jurul său se manifestă „o atmosferă defavorabilă", iar după multe dueluri căpătase imaginea unui tip arțăgos, „a unui nebun, ce caută ceartă tuturora". La inițiativa unei ample acțiuni de informare, om cu om, în cadrul clubului, reușește să strângă chiar și o serie de semnături, formulând o cerere de excludere a lui Florescu către vicepreședinți. În cele din urmă tipărește o broșură confidențială, adresată tuturor membrilor români ai clubului, cu o pledoarie greu de parat: „Mai poate [Florescu] sta cu noi în clubul nostru, unde cu drept cuvânt ne prevalăm cu toate prerogativele onoarei? Deoarece la fiecare pas ne lovim în Casa noastră de cuvântul «Onoarea»: Membru onorific! Capetele încoronate ne fac cinstea a fi Membri noștrii de Onoare! Statutul nostru vorbește de onoare! Avem o sală de arme. Cuibul Onoarei! Și tocmai noi să dăm la o parte codul

de onoare?, evanghelia evangheliilor în ceea ce privește onoarea?"³³⁵ Cantacuzino invocă nevoia de a apăra imaginea clubului. „Să fie oare lăsat a duce peste graniță rușinea că la Jockey Club din București, prima societate a primei elite române, se găsesc descalificați ce nu pot răspunde în chestiuni de onoare? Așa se discreditează un Neam!"³³⁶ Campania își atinge scopul. Florescu este compromis total. E silit să-și dea demisia din Jockey Club, după o vreme și din armată, murind, se pare, de inimă rea.³³⁷

Generalul Gheorghe Cantacuzino este fără îndoială, figura emblematică a dueliștilor interbelici. Deviza sub care se poate spune că acționează îl definește ca pe un spirit militant și, mai ales, idealist: „Trebuie isprăvit odată în țara asta cu oamenii care-și bat joc de codul de onoare, slujindu-se de el când le convine, fără a-l da cinstit la o parte ca nelegal, și mai cu seamă trebuie odată arătat acestor impostori, până la capăt, puterile și sancțiunile codului, care în definitiv ne ocrotește pe toți oamenii cinstiți și de onoare de atacurile unor alți oameni care se joacă de a «uite popa, nu e popa» și cu onoarea, și cu codul, și cu noi, CĂCI, ÎN DEFINITIV, NU-I ESTE IMPUS (NIMĂNUI) ACEST COD. DAR TUTURORA ESTE IMPUS SĂ ALEAGĂ ÎNTR-UN FEL, ORI CODUL DE ONOARE, ORI INSTANȚELE ORDINARE"³³⁸.

Statistica noastră îl surprinde implicat de-a lungul vieții în 15 afaceri de onoare personale, soldate cu șase dueluri; are calitatea de martor în alte 24, e arbitru în 16 cazuri, consultant în cinci, director de luptă în șase. Își face din promovarea codului onoarei un mod de afirmare personală pe scena publică, beneficiind și de o traiectorie profesională și publică excepțională: mai întâi ofițer, antantist convins, erou de război, atras spre cariera politică, cadru activ al Ligii „Vlad Țepeș", numărul doi în Partidul „Totul pentru Țară". Începuturile cavaleresti pe prima scenă publică sunt legate de duelul din 1905 cu Alexandru D. Sturdza, despre care am discutat în capitolele precedente. În

335 *Ibidem*, pp. 22-23.

336 *Ibidem*, p. 28.

337 Constantin Argetoianu, *op. cit.*, p. 180.

338 ACNSAS, ms., Fond fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 9, f. 280.

1908, rezonând cu o mare parte a ofițerilor armatei, cere superiorilor să-i provoace din nou pe Alexandru D. Sturdza, însă este oprit de martori până când nu este tranșată provocarea căpitanului Iancu Cătuneanu, după cum am arătat. După cele două incidente, ajuns șef de cabinet al ministrului de război, Nicolae Filipescu, și aghiotant al regelui Carol I, începe să fie agreat în medierea sau supervizarea ca maestru de luptă a unor dueluri, cum este cel dintre deputatul de Iași N. Miclescu și N. Stănculeanu (*Adevărul*, 18 iunie 1911) sau afacerea deputatului I.Th. Florescu cu Vania Paspatti (*Adevărul*, 12 iunie 1913). În plin război propagandistic între germanofili și antantiști în perioada neutralității, este secundul lui Octav C. Tăslăuanu în afacerea de onoare cu Virgil Arion. Implicarea din motive patriotice de partea lui Tăslăuanu este salutăată de comandamentul Brigăzii I grăniceri, dar i se interzice participarea la astfel de afaceri, pentru a nu fi târât pe terenul polemicii de presă cu caracter politic.³³⁹ Apoi îi este martor lui G. Corbescu, directorul publicației *L'Independance Roumaine*, în duelul de la Iași cu Grigore N. Filipescu din 1918 (*Evenimentul*, 3 august 1918); lui Iancu Flondor, fost ministru al Bucovinei, în afacerea cu Mihail Pherekyde, într-un conflict legat de autonomia Bucovinei, prezentat în *Chemarea* din 12 august 1919.

Tocmai pentru că își câștigase o asemenea notorietate, îl lezează profund punerea la îndoială a autorității sale în materie de duel. Prin urmare, găsește că este obligatoriu să trimită martori avocatului și deputatului Dimitrie Comșa, dar și colonelului Bejulescu, jignit de faptul că într-o scrisoare deschisă, apărută în *Adevărul* din 15 iunie 1913, se spunea că „nu se pricepe la chestiuni de onoare”. Dar din asemenea dispute iese cu credibilitatea întărită și ajunge să arbitreze tot mai adesea afacerile lumii bune.

Și autoritățile militare îi acordă credit în evaluări. Potrivit *Epocii* din 28 ianuarie 1920, ministrul de război, Ioan Rășcanu, îi cere avizul în afacerea de onoare dintre deputatul Neculai A.

339 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 14, f. 109.

Stoianovici și locotenent-colonelul Corneliu Roiu.³⁴⁰ Generalul conchide într-un raport, admis de ministru, că „nimeni în această afacere nu fusese descalificat”, relatează *Epoca* din 28 ianuarie 1920. Ajunge, așadar, atât o autoritate de apel în afacerile private, cât și o sursă de expertiză autorizată pentru instituțiile statului. Este solicitat, la începutul anului 1920, ca arbitru în afacerea de onoare dintre colonelul Ilie Constan- tinescu și medicul Ioan Nicolau,³⁴¹ iar în vara aceluiași an îl secondează pe ardeleanul Mihai Popovici (fost ministru al lucrărilor publice), unul dintre deputații opoziției, după provocarea președintelui Camerei, Duiliu Zamfirescu (*Adevărul*, 10 iulie 1920). Repetă serviciul un an mai târziu, când Popovici îl provoacă pe deputatul Virgil Slăvescu (*îndreptarea*, 3 aprilie 1921). Face un tandem desăvârșit cu Grigore N. Fili- pescu și se constituie în instanță de descalificare a ofițerilor și politicienilor socotiți colaboratori ori trădători de război, în cazurile Alexandru Văitoianu și Constantin B. Maltezeanu. în paralel dispută și o serie de dueluri aprige cu Dan Corbescu, potrivit ziarului *Adevărul* din 28 aprilie 1922, și cu principele Grigore Ghika („Grigri”), în urma căruia este rănit la picior, dar nu grav, arată *Dimineața* în 28 februarie 1923.³⁴² Este arbitru în spectaculoasa afacere dintre decanul Facultății de Drept din Cernăuți, C. Rădulescu, și Ion Nistor, ministrul Bucovinei (1923),^{343 344} sau în duelul aceluiași decan cu Vasile Ștefan;³⁴⁵ este apoi director de luptă în duelul dintre deputatul Sever Dan și căpitanul Gheorghe Zăvoianu.⁶

Perioada 1926-1927 este aglomerată. Participă în calitate de martor, arbitru, consultant ori director la 12 afaceri de onoare, multe dintre ele implicând ofițeri superiori, foști camarazi, personaje fără anvergură publică, altele demne de a fi menționate;

340 „O afacere de onoare”, *Epoca*, 28 ianuarie 1920, p. 2.

341 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, p. 13, ff. 112-115.

342 „Duelul Cantacuzino-Ghica”, *Dimineața*, 28 februarie 1923, p. 1.

343 ACNSAS, ms., fond Cantacuzino Gheorghe, pachet 21, ff. 3, 8.

344 *Ibidem*, f. 10.

345 *Ibidem*, f. 136.

este, de pildă, martorul compozitorului Alfred Alessandrescu în disputa cu compozitorul Constantin Brăiloiu (1927)³⁴⁶. Este angajat, în 1932, ca martor al lui N. Mares, de la Liga „Vlad Țepeș“, deputat al majorității, în duelul cu Mihai Popovici, fost ministru țărănist (*Dimineața*, 26 februarie 1932). Accepta să-i fie martor lui Grigore N. Filipescu în afacerea cu Gh. Brătianu și conduce duelul dintre cei doi (*Epoca*, 1 aprilie 1932).

Ultimii ani ai vieții îl găsesc asumându-și rolul de supra-arbitru în afacerea de onoare între avocații I. Vlădescu și N. Oprea (*Adevărul*, 31 iulie 1935), dar și de adjunct al lui Corneliu Zelea Codreanu, prezidând Consiliul de onoare al Legiunii. După un duel izolat, în 1935, între doi legionari, la 31 mai 1935, Cantacuzino prezintă modul de comportament în fața ofensei, regulile și limitările provocărilor la duel printre legionari.³⁴⁷ Legionarii nu vor deveni însă niciodată o comunitate de dueliști.

După dispariția lui Gheorghe Cantacuzino, mediul dueliștilor nu va mai produce un expert de talia sa; de altfel, ritualul este abandonat în cercurile militare până la declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial. În ciuda evidentului regres al afacerilor de onoare în societate, mediile militare rămân totuși cele mai interesate de resuscitarea reflexelor eticii cazone odată cu începerea războiului, proiectând asupra obiceiului aceleași idealuri de oțelire a caracterului masculin pe care le urmăreau și generațiile antebelice. În preajma Crăciunului anului 1940, ziarele aduc o veste uimitoare: reintroducerea duelului în regulamentul militar și înființarea unei școli

346 *Ibidem*, f. 59.

347 Roland Clark, *European Fascists and Local Activities: Romania's Legion of the Archangel Michael (1922-1938)*, PhD thesis, University of Pittsburg, 2012, pp. 371-372.

de scrimă la București. La deschiderea sălii de scrimă a Cercului Militar, colonelul-adjutant Emil Pălăgeanu, reprezentatul generalului Constantin Pantazi, subsecretar de stat al Armatei de Uscat, afirmă că „scrima trebuie să fie o necesitate în rândurile ofițerilor căci este unul dintre sporturile care ridică pe militar”. Manole Stroici, șef al sportului românesc cu rang de secretar de stat, este de părere că disciplina scrimei are viitorul în față: „Scrima nu va fi numai pentru militari, căci va inaugura o nouă epocă: a onoarei”. În același timp, generalul Barbu Alinescu, în numele Cercului Militar, apreciază că orice purtător de armă trebuie să fie un bun mânuitor al spadei, căci „mânuirea armelor dă ofițerilor dorința de luptă, vigoarea bărbătească, îndrăzneală și hotărâre. Mai mult ca oricând avem nevoie de aceste virtuți”¹. Realitatea sângeroasă a frontului va trece însă în uitare ultimele ambiții ale militarismului românesc de reabilitare a duelului.

Onoarea lumii intelectuale

Lupta pentru onoarea personală nu este doar un prilej de inspirație pentru lumea artistică și intelectualii recunoscuți. Practicile cavalierești reprezintă pentru elitele intelectuale o soluție de recuperare a onoarei. Poeții, criticii literari, filozofii, pictorii ori antreprenorii culturali se confruntă și ei cu episoade biografice devastatoare cauzate de descalificări și refuzuri de duel.

În cazul pictorului Theodor Pallady se face în epocă analogia între mânăuirea spadei și penel, întrucât scrima este o parte intimă a personalității sale. Este înfățișat drept un „mușchetar întârziat³⁴⁸”, gata la orice vorbă imprudentă să tragă spada.³⁴⁸ Pasionat de scrimă, membru al „Floretei³⁴⁹”, club fondat de Horia C. Rosetti, încă din 1864, își rafinează abilitățile în celebra societate „Saxonia³⁵⁰”, la Dresda (1887), luând parte la celebrele *Burschenschaft*-uri studențești, de unde rămâne și cu o cicatrice în creștetul capului. Îi sunt atribuite mai multe dueluri, dintre care două sunt consemnate în amintirile apropiaților, în 1898, amoretat de Jeanne Ghika-Brigadier, soția diplomatului Constantin Diamandy, obține divorțul și căsătoria după un duel cu pistolul.³⁴⁹ Pallady se supune judecății hazardului pentru a-și câștiga iubita acceptând fără crâcnire condițiile dictate de Diamandy: duel de exterminare cu pistolul, în mai

348 Al. Rosetti, „Theodor Pallady”, în *Pallady, mărturii*, ed. de Marin Mihalache, Dacia, Cluj, 1971, pp. 126-127.

349 *Pallady scriind: Jurnale, scrisori, însemnări*, ed. de Dana Crișan, Compania, București, 2008, p. 14.

multe reprize. Dacă primul foc nu-și atinge ținta, adversarii trebuie să se apropie unul de altul și să tragă fără comandă. Primul glonț îi trece foarte aproape de ureche lui Pallady, care nu trage. Nu-I atinge nici al doilea, și se abține să apese pe trăgaci dintr-un sentiment de vinovăție. Nu doar că rupea o căsnicie, dar adversarul său are și trei copii. Nici vorbă de împăcare la finalul luptei. Alt duel pornește de la o altercație în tren, în Gara de Nord; Pallady îl face „imbecil” pe ofițerul austriac din compartiment. Convin amândoi că întâlnirea să aibă loc la Viena, peste trei luni. Cel insultat alege spada, în luptă fiind amândoi răniți.³⁵⁰

O celebră melodramă a vieții mondene antebelice este zbulciul divorț al poetei Nataliei Negru de poetul Șt.O. Iosif, desfășurat într-un cadru dramatic. Poetul simbolist Dimitrie Anghel îi mărturisește prietenului Șt.O. Iosif că este îndrăgostit de soția sa și îi propune un duel, Natalia urmând să revină „celui care va supraviețui”³⁵¹. Iosif consimte la divorț (fără duel) și se stinge la scurt timp, rămânând în memoria publică drept prima victimă a femeii fatale Natalia. La ceva timp, Dimitrie Anghel, admirator al grădinilor și artist al sinesteziei, citește o urzicătoare bârfă rimată în *Furnica* din 3 mai 1912, „Florile și zarzavatul” („In Maiu, chiar barzi ca d-alde Anghel / Să cânte cred că sunt datori / Doar liliac, narcisi, bujori... / Sărman spanac, sărman sparanghel! în Maiu, poeții nu vă cântă... / Nici pe ridichi, nici pe lăptuci!... / Amorul lor de eunuci / Spre-al florilor harem s-avântă”). Satira *Furnicii* i se pare im-pardonabilă lui Anghel și îl stârnește să intre într-o polemică, acuzând revista că „aprinde fitilul calomniei și ridică pornografia până la apoteoză”. În replică, redactorul Nae D. Țărănu afirmă, în *Furnica* din 17 mai 1912, că poetul Anghel îi face „impresia cerșetorului care stă cu mâna întinsă la colțul străzii și înjură trecătorii care nu-i dau pomană... admirația lor.” „Cine-i mai pornograf: *Furnica*, revista noastră,

350 Al. Rosetti, *op. cit.*, pp. 126-127.

351 Natalia Negru, *Helianta. Două vieți stinse. Mărturisiri*, Editura „Viața Românească”, București, 1926, p. 152.

care pretinzi dta, publică pornografii, sau apașul care se strecoară în casa prietenului și-i fură nevasta sub pretext de «colaborare literară?»" Aluzia lui Țăranu lovește într-un punct sensibil. Ofensat, Dimitrie Anghel aruncă o dublă provocare directorilor *Furnicii*. George Ranetti refuză duelul în numărul revistei din 31 mai 1912. în schimb, duelul stabilit dintre Anghel și Țăranu se încheie cu o împăcare *in extremis*, mediată de C.G. Costa-Foru, care susține în fața celor doi un discurs emoționant despre nou-născuta sa fiică, Olga,^{352 353} și valorile vieții. După ce îi întinde mâna, Anghel își întreabă adversarul: „Hei, d-le Țăranu, acum te-ai convins că sunt și eu cavaler?" Acesta răspunde: „D-le Anghel, numai de aș fi bănuir altfel, niciodată n-aș fi consimțit să ies cu d-ta pe teren", arată *Furnica* din 31 mai 1912.

în *Agendele literare*² ale criticului și istoricului literar Eugen Lovinescu este reconstituit întreg episodul provocării la duel a poetului și matematicianului Ion Barbu (Dan Barbilian). Gerda Barbilian, soția poetului, povestește în *Amintiri* că discuțiile în jurul volumului *Joc secund* l-au afectat, în special după ce tânărul critic Ion I. Cantacuzino (fiul actriței Maria Filloti), dornic de afirmare, publică critici *va România literară*. De fapt, disputa are un pretext mai profund. Barbu atacase lucrarea lui Lovinescu „Evoluția poeziei lirice", desființând-o în *Ideii europene*, prin contestarea „ideii sincronismului" și chestionarea „armăturii teoretice". „Sburătoriștii" lui Lovinescu se simt datori să intervină în apărare. Felix Aderca publică textul „Șarpele-n sân" în *Viața literară*, iar criticul Ion I. Cantacuzino îi dedică articole polemice în *România literară* (nr. 28-29/1932), reducând poezia lui Ion Barbu la culoare și artificialitate. Fondul pitoresc și retoric, arată Cantacuzino, fusese deviat de formația intelectualistă, abstractizantă și matematicizantă; în concluzie, îl acuză pe poet de retorism și șaradism.³⁵⁴ Furios, Ion Barbu răspunde într-un

352 C.G. Costa-Foru, *Suflet de părinte: Cuvinte pentru copii și tinerime*, Editura „Adevărul" S.A., București, 1937, pp. 55-58.

353 E. Lovinescu, *Zburătorul": Agende literare*, III, ed. de Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, Minerva, București, 1999, pp. 417-419.

354 Ioana Părvulescu, „Este Ion Barbu șaradist? (II)", *România literară*,

articol al *Calendarului* din 7 septembrie 1932 cu una dintre cele mai erudite și literare ofense legate de o afacere de onoare: „în foaia dlui Liviu Rebreanu, rezervor de germeni și foetuși literari, colonie de organisme inferioare, ce trag părerea lor de rigoare din gruparea în serie a unor elemente voltaice rudimentare, de sonerie, apare un articol (cu privire la poezia mea) semnat răsunător și bizantin. Am aflat fără să vreau că numele imperial nu s-ar justifica într-o anumită distribuție invariantă din Bizanțul dlui Mircea Rădulescu decât prin continuitatea vreunui suvenir de fast porfirogenet. [...] Același recenzant își lua în altă parte cheagurile unei măști scrofuloase drept strâmbătură dezgustată în fața mândrei poezii a lui Moșandrei. Astăzi e rândul meu. Procedeu de critică literară ce mi se aplică e urâcios“. De aici provocarea la duel. Deși inițial se amuză în hohote de ideea tranșării unei polemici literar-estetice pe calea armelor, Ion Barbu își constituie martori. Procesul-verbal, păstrat în colecția Muzeului Literaturii Române, menționează că a doua zi după articolul din *Calendarul*, la data de 8 septembrie 1932, martorii lui Barbu se întâlnesc la Cercul Militar cu trimișii lui Cantacuzino. Martorii poetului declară că nota apărută în ziar „depășește intenția autorului“ și că „regretă forma improvizată“, iar afacerea se încheie.³⁵⁵ Episodul este comentat și de G. Călinescu: „Unde ar ajunge republica pașnică a literelor cu asemenea moravuri? Ce-ar zice lumea dacă eu aș trimite, pentru un oricât de legitim motiv, martori dlui Tudor Arghezi, dlui Mihail Sadoveanu ori dlui Liviu Rebreanu? Cine s-a gândit vreodată să trimeată martori lui Eminescu pentru grozavele lui invective, atingătoare de mamă și strămoși! [...] Dați-mi voie! Dacă e vorba de duel, primesc, dar cu armele profesiei [...]”. Vino-ncoace la luptă dreaptă, tinere imperial! Să-ți frâng mijlocul cu un argument, să te dobor în țărână cu o imagină, să te mpung cu un spirit, să te sângerez cu o analiză și să te vâz până la coapse în pământ cu o definiție. Asta e lupta dreaptă a

scriitorului. Nu să fugi după mine cu frigarea și să mă vâri în sperieți cu pistolul!"³⁵⁶

*Dueliștii „tinerei generații” interbelice:
Cavalerii „Forumului” și „Criterionului”*

Mai puțin cunoscută azi decât „Criterion”, gruparea „Forum” este asociația „originală”, înființată în toamna anului 1930 la inițiativa eseistului și criticului de artă Ionel Jianu. Grupul entuziast de tineri reușește organizarea a 12 conferințe, susținute la Fundația „Regele Carol I”, intitulate generic „Explicația timpului nostru”; aici se remarcă Petru Comarnescu, Mircea Eliade, Mircea Vulcănescu, Constantin Noica și Mihail Sebastian. Succesul conferințelor urma să fie reeditat printr-un nou ciclu începând din 1932. Proiectul este însă reziliat pe fondul unei afaceri de onoare între doi fondatori ai „Forumului”, Ionel Jianu și Paul Sterian. Cei doi se ceartă din cauza unei recenzii nefavorabile a lui Jianu despre o expoziție a soției lui Sterian, Margareta. Sterian îl injură pe Jianu în plină stradă.³⁵⁷ Ultragiât, Jianu face provocarea, dar Sterian refuză să primească martorii, pe Mihail Polihroniade și Ion Anestin, declarând că un scriitor nu se bate decât cu arma scrisului. Este publicată o descalificare, iar „tânăra generație” se împarte în două tabere, una a adeptilor duelului, cealaltă a adversarilor. Majoritatea membrilor formează mai apoi „Criterionul”³⁵⁸, ale cărui manifestări, atent supravegheate de Siguranță, stârnesc bine-cunoscute pasiuni publice.

356 G. Călinescu, „Duelistul”, *Adevărul literar și artistic*, 18 septembrie, 1932, p. 1.

357 M.L. Ricketts, *Rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade*, voi. I - „Copilăria și tinerețea (1907-1933)” (trad. V. Stănescu și M. Glogor), Criterion Publishing, București, 2004, p. 502.

358 *Un om, o viață, un destin: Ionel Jianu și opera lui*, Roza Vânturilor, București, 1991, p. 150.

Dezagregarea „Criterionului” survine, fatalmente, pe fondul disputelor interne legate de onorabilitate și se desfășoară, în momentele-cheie, prin intermediul ritualului aferent. În ce constă scandalul care pulverizează cel mai emancipat grup cultural interbelic? Neașteptatul succes al spectacolului de dans de la Operă interpretat de Gabriel Negri stârnește invidia fostei sale profesoare, Floria Capsali, membră a „Criterionului”. Ea insinuează în fața ziariștilor că Negri interpretase piesa *L'apremidi d'un faune* prin prisma unui pederast și acreditează zvonurile privind moravurile unora dintre membrii asociației. De aici, suspiciunea este proiectată asupra tuturor criterioniștilor. În programul spectacolului lui Gabriel Negri se regăsesc texte de Mircea Vulcănescu și Petru Comarnescu, pretext perfect pentru *Credința* să publice o notă a lui Zaharia Stancu despre încurajarea pederastiei la „Criterion”. (În memoriile sale, Mircea Eliade trece sub tăcere bine-cunoscuta, în epocă, homosexualitate a lui Petru Comarnescu, ținta principală a întregii campanii întreprinse de publicația amatoare de scandal condusă de Sandu Tudor, unde erau redactori Zaharia Stancu și legionarul Victor Medrea).

În jurnal, Petru Comarnescu îl descrie pe Sandu Tudor ca pe un personaj odios, care face pe sfântul, „pe misionarul stil Maglavit”¹. Sandu Tudor nutrește față de succesul intelectual al asociației o nedisimulată ură. Vehiculează în *Credința* un mesaj intolerant, după rețeta antioccidentală, antiliberală și antiintelectuală a unui autohtonism autarhic și a unui naționalism mistic. „Criterionul” i se înfățișează drept o expresie a burgheziei, „hegemonia mediocrității, mahalaua cu pretenție mutată în centru, românește spus ciocoismul, care a descoperit cultura și pe preotul său intelectualul”. Generația „Criterionului” îi pare că urmărește să impună „farsa culturalizării poporului românesc” prin intermediul unei „echipe sociologice” alcătuite din „tineri dresați după ultimele formule filozofice,

sociologice și literare". De unde și asumarea misiunii sale în *Credința* din 21 decembrie 1934, prin articolul „Cavalerii de Curlanda sau ciocoismul cultural”: „Trebuie să sfârșim cu această grosolană concepție a culturalizării, concepție de invertiți bugetivori care voiesc să-și facă un apostolat ad-hoc, deformând și sucind statornicia de caracter a unui neam, după fantezia lor năroadă de bolnăvicioși. Adevăratul tineret românesc trebuie să se întoarne la «prostia» (simplitatea) rumâ- nească, la datina, la Legea, la pravila și așezarea din bătrâni”. Paginile *Credinței* din 16 decembrie 1934 despre generația „Criterion” sunt inundate de o rară violență. „Criterionul” figurează ca generația „cavalerilor de Curlanda”, „fără paternitate și fără bărbăție, generația tuturor ifoselor, afemeierilor și simulărilor”, „lipsei totale de caracter, stârpiciunii degenerate”, alcătuită din indivizi „sterpi”, „vicioși”, „neîmpliniți”, „masturbați”, „nenaturali”, josnici”, „descalificați”. Decăzuți într-o subspecie depozată de atributele umanității, aceștia reprezintă în cele din urmă o formă de amenințare la adresa sănătății sociale în ansamblu, împotriva căreia trebuia intervenit printr-o acțiune de „purificare”.

Interacțiunea ofensărilor de la „Criterion” și a calomniatorilor de la *Credința* se desfășoară, în primă instanță, prin intermediul practicilor cavalești. Acasă la Comamescu criterioniștii decid, surprinzător, deschiderea unor afaceri de onoare. „La mine la ceai, hotărâsem chemarea lor la ordine prin duel”, mai întâi a „gangsterului în platoșă de haiduc” Zaharia Stancu, arată Comarnescu în *Jurnal*.³⁵⁹ Nu era o premieră. În studenție, în 1927, Petru Comarnescu se mai duelase cu pictorul Leon Biju (*Adevărul*, 7 aprilie 1927), după un incident la expoziția Tinerimii Artistice de la Ateneu, fiindcă îi criticase picturile într-o cronică din *Rampa*. La confruntarea desfășurată în pădurea Băneasa, Comamescu trage în aer, deși este ofensatul, în timp ce Biju țintește, dar nu nimerește.³⁶⁰

în afacerea cu redactorii *Credinței*, provocarea inițiată de

359 *Ibidem*, p. 130.

360 *Un om, o viață, un destin: Ionel Jianu și opera lui*, ed. cit., p. 99.

Comarnescu are loc într-o formă neobișnuită. Martorii, Alex. Christian Teii și Richard Hillard, îl contactează pe Zaharia Stancu la cafeneaua Corso, în prezența unui public numeros, unde-i cer, imperativ, să-și constituie martori și să-i trimită la Jockey Club. Motivul invocat este articolul „Tovărășii literare și artistice, năravuri și moravuri”, apărut în ziarul *Naționalul nou* din 12 decembrie 1934. Martorii lui Zaharia Stancu, colegii de redacție Victor Medrea și Nicolae Roșu, refuză să acorde satisfacție, pretextând că Petru Comarnescu nu reacționase la precedentele aluzii legate de înclinațiile homosexuale (un articol din *Naționalul*, 17 iunie 1934) și își acceptase descalificarea: „a fost arătat de Ilarie Dobridor ca un om care respectă năravul turcesc al lui Radu cel Frumos”. La vremea respectivă, arată *Credința* din 15 decembrie 1934, Comarnescu îl amenințase pe Dobridor cu duelul, dar nu-i trimisese martori și nici nu-i chemase în fața justiției.

În același timp, Mircea Vulcănescu îi cere socoteală directorului *Credinței*, Sandu Tudor, tot la Corso. Cearta degenerază, iar Alex. Christian Teii, de față, îi aplică lui Tudor câteva palme și îl provoacă la duel.³⁶¹ Din declarații, știm sigur că, la rândul său, Vulcănescu intenționa să-i provoace pe Sandu Tudor, însă renunță în fața argumentului că acesta fusese anterior descalificat de Istrate Micescu (*Epoca*, 19 decembrie 1934). După episodul de la Corso, Mircea Vulcănescu face o vizită la redacția *Credinței* pentru a-i aplica lui Zaharia Stancu „corecția” făgăduită anterior. Stancu nu-și ținuse cuvântul de onoare că va publica o notiță în ziarul *Naționalul nou* prin care să retracteze articolul „Tovărășii literare și artistice, năravuri și moravuri”. Până la urmă, Sandu Tudor e din nou palmuit, pe când încerca să-i dea afară pe Mircea Vulcănescu, acesta din urmă fiind oprit de ziariști și arestat de un jandarm, anunță *Epoca* din 16 decembrie 1934. Furia lui Vulcănescu nu se potolește. În acord cu ofensiva pe calea cavaleriească stabilită de criterioniști, îl provoacă și pe A. Năvârlie, președintele Societății de Ocrotire a Invalizilor de

361 Mircea Eliade, *Memorii: 1907-1960*, Humanitas, București, 2004, pp. 287-288.

Război „Izbânda” I.O.V., care își exprimase susținerea față de redacția *Credinței* și dezgustul pentru „progeniturile degenerare de ciocoi noi”. Sculptorul Ion Jalea și caricaturistul Ion Anestin își asumă rolul de martori, dar sunt refuzați, întrucât, potrivit codului de onoare, invalizii nu se pot duela.³⁶²

Între timp, Petru Comanescu, cu mult mai expus, decide să se dueleze cu martorii lui Stancu, pentru că în numărul din 14 decembrie al ziarului *Naționalul nou* apăruse o scrisoare adresată clientului lor în care reiterau aluziile scandalului. Refuzat de Victor Madrea, îl descalifică în *Epoca* din 19 decembrie 1934. Apoi îi trimite pe diplomații Brutus Coste și Victor Rădulescu-Pogoneanu să angajeze un duel cu N. Roșu, celălalt martor al lui Zaharia Stancu. Împreună cu martorii lui Roșu, conflictul este aplanat, explică *Epoca* din 22 decembrie 1934. Finalmente, fiindcă afacerile de onoare sunt refuzate succesiv, grupului de la „Criterion” îi rămâne calea justiției. Petru Comanescu, Mircea Vulcănescu și Alex. Christian Teii intenționează proces de calomnie împotriva lui Sandu Tudor, Ilarie Dobridor (Ion Cioroianu, fost țărănist, trecut în cercul lui Nichifor Crainic), Zaharia Stancu și Victor Madrea pentru ofensele apărute de-a lungul timpului în *Dreptatea*, *Naționalul* și *Credința*. Procesul este câștigat prin biroul de avocatură al lui Ionel Jianu, la care se asociază Mihail Sebastian. Se obține condamnarea acuzaților, Sandu Tudor chiar execută câteva zile de închisoare și este eliberat până la judecarea apelului, fiindcă intervine o amnistie în urma căreia dosarul este închis.³⁶³ Deși Sandu Tudor este demascât, în cele din urmă, ca șantajist, ca născocitor de fapte mârșave, este prea târziu pentru a repara ceva din acțiunea de „purificare” asumată prin intermediul *Credinței*.

Neașteptata demonstrație de cavalerism întâlnită la intelectualii unei societăți îi uluiește pe calomniatori. Deconstruirea onoarei burgheze prin apelul la tradiționalism și atacul la

362 „Cazul Vulcănescu ia o întorsătură tragică”, *Credința*, 20 decembrie 1934, p. 8; v. și „O ispravă vitejească a scandalagiului Mircea Vulcănescu”, *Credința*, 23 decembrie 1934, p. 8.

363 *Un om, o viață, un destin: Ionel Jianu și opera lui*, ed. cit., p. 100.

demnitatea personală sunt semnele evidente ale interesului pentru anihilarea personalității invidizilor - o trăsătură specifică mentalităților și ideologiilor totalitare. Scandalul ținut împotriva „Criterionului”, pe care membrii au reflexul să-i trateze prin intermediul afacerilor de onoare, devine actul final al întrunirilor publice ale grupării; zguduiți de scandal, membrii „Criterionului” nu mai au puterea să reia seria conferințelor. Compromiterea, pusă de Eliade pe seama instrumentării de către Ministerul de Interne a invidiilor dintre gazetari, scriitori și artiști, cu scopul de a paraliza o grupare de intelectuali care dobândise o popularitate incomodă, își atinsese ținta. O cortină este trasă peste seria întâlnirilor publice organizate de „Criterion”, acompaniată de o tăcere îndelungată a lui Comănescu.

*Emanoil Hagi-Mosco
în apărarea memoriei familiei*

În încheierea scrierii sale din 1958, *Dueluri ale românilor și alte*, genealogul Emanoil Hagi-Mosco afirmă, fără a oferi amănunte, că „vorbește în cunoștință de cauză”, mărturisind: „am fost actor, am avut martori și am fost martor”³⁶⁴. Ca și în situația altor adversari ai duelului, la Hagi-Mosco observăm o evidentă contradicție între convingerile personale și comportamentul public. Pe de o parte, tratează chestiunile de onoare ca pe o practică condamnabilă, paralelă la sistemul juridic: „nu este decât o lichidare în doi pe calea armelor”, un „obicei desuet de a ucide fără a dovedi prin aceasta ceva”.

Poziționarea este autohtonistă, de rezervă față de o „epocă de licență de moravuri, datorită în bună măsură legăturilor cu Răsăritul și îndeosebi cu Apusul, aducător de acele moravuri ușurate care încolțeau și înfloreau aici, în opoziție cu traiul oriental care dăinuise până la începutul secolului al XIX-lea și atât de potrivnic sângelui latin”³⁶⁵. Pe de altă parte, știm că

364 V. Emanoil Hagi-Mosco, *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995. p. 270.

365 *Ibidem*, p. 260.

Emanoil Hagi-Mosco trimite, în 1934, martori lui Virgiliu Drăghiceanu, secretar al Comisiei Monumentelor Istorice, între cei doi există o vie antipatie personală și profesională, la care se adaugă o dispută intelectuală și culturală legată de descoperirea osemintelor domnitorului Constantin Brâncoveanu. Descendent al ilustrului voievod, prin bunica sa, Zoe Hagi-Mosco, născută Băleanu, cu mamă Brâncoveanu,³⁶⁶ Hagi-Mosco își simte de-a dreptul ultragiată memoria familiei când au loc cercetările privind osemintele de la biserica Sf. Gheorghe-Nou din București. Pe parcursul lunii decembrie 1932 are loc omologarea lor ca aparținând domnitorului, printr-o decizie a Comisiei Monumentelor Istorice. Genealogul neagă expertiza osteologică realizată de medicul legist Mina Minovici și de Francisc Rainer, iar praznicul și ceremonia religioasă oficiată de patriarhul Miron Cristea cu ocazia reînhumării osemintelor lui Brâncoveanu i se par o gravă falsificare și impietate. Tonul disputei dintre Hagi-Mosco și Drăghiceanu depășește limitele polemicii printr-o serie de articole („Comisia mormintelor istorice”, în *Epoca*, 30 mai 1934; „Parodia osemintelor”, în *Epoca*, 6 iunie 1934; „Pentru cei amăgiți de Comisia monumentelor istorice”, în *Epoca*, 7 iunie 1934). Răspunsul lui Drăghiceanu din *Neamul Românesc* îl determină pe Hagi-Mosco să trimită martori. În negocierile martorilor de la Automobil Club Regal Român, martorii lui Drăghiceanu retrag cele afirmate, regretând că au ieșit din cadrul unei discuții obiective, iar incidentul este închis, indică *Epoca* din 15 iunie 1934.

Iată, deci, încă un caz în care putem vedea limpede cum sentimentul onoarei ultragate primează asupra convingerilor intelectuale și ideologice. Să fie oare vorba despre intemalizarea presiunii sociale, sau pur și simplu despre faptul că recursul la duel este o practică foarte la îndemână?

Cazul Botta-Blaga

366 V. *Idem*, „1904. Aventurile romane ale «Principelui Alberto Ghika»”, *Magazin istoric*, 1994, nr. 10, p. 52.

Ultima provocare de anvergură consemnată în mediile culturale are loc în anii zbuciumați ai războiului și îi are drept protagoniști pe Lucian Blaga și Dan Botta. Afacerea, prezentată pe larg de Ion Simuț³⁶⁷ și Andrei Oișteanu, are ca motiv paternitatea ideilor celebrului studiu „Spațiul mioritic”, apărut în *Gândirea* (1935), despre „matricea stilistică” a culturii române definită de ritmul deal-vale. Blaga însuși își prezintă ideile în descendența lui Oswald Spengler și Leo Frobenius, însă Dan Botta susține că studiul blagian ar fi fost plagiat după eseul său „Frumosul românesc” apărut tot în *Gândirea*. Cei doi polemizează intens într-o serie de articole, în primăvara anului 1941, în care schimbă nenumărate cuvinte ofensatoare - în tonul polemicilor intelectuale din epocă, de altfel. În 19 mai 1941, Dan Botta, pretinzând că Blaga strânge probe în vederea unei acțiuni judiciare, se simte provocat și, prin urmare, îi trimite martori (N.I. Herescu și dr. Ion Cantacuzino), invocând articolele ce apăruseră în *Timpul* din 26 aprilie 1941, reluate în *Țara, Porunca vremii* și *Gândirea*, replici la o notă semnată de Botta în revista *Dacia*. Blaga refuză duelul pe motiv de tardivitate, demonstrând că are știință de art. 75 din codul de onoare întocmit de maiorul Iosif Drăghici. Martorii lui Dan Botta socotesc neîntemeiat refuzul, preferând să se raporteze la codul lui Bruneau de Laborie, care le e favorabil. Botta îi întocmește lui Blaga un proces-verbal de carență: „Cineva care-mi aruncă cele mai grave injurii și se sustrage apoi, fără motiv, de la orice responsabilitate se așază singur foarte jos pe scara însușirilor morale. Apare așadar evident

367 Ion Simuț, „Lucian Blaga provocat la duel de Dan Botta”, *România literară*, nr. 11, 23 martie 2005, p. 13.

pentru toată lumea cine, între mine și el, este «și obraznic, și laș»¹.

Posteritatea a comentat tară înțelegere și pe ton moralizator „penibilul conflict” sau „urâtul incident”, „deloc onorant” pentru anvergura personalităților aflate în conflict. Pe contemporani însă, cei doi intelectuali nu-i scandalizaseră nici prin intriga senzațională, nici prin deznodământul indecis. Polemistul spadasin sau pistolar este în epocă doar o altă ipostază a omului public, ce-i drept din ce în ce mai puțin întâlnită.

Pentru Bucovina și Transilvania nu avem la dispoziție date statistice, în absența unei cercetări sistematice a arhivelor și presei de limbă germană sau maghiară. Este un șantier istoriografie ce necesită, fără discuție, un efort colectiv și de lungă durată. Capitolele următoare își propun în primul rând să trezească curiozitatea și să inspire proiecte viitoare, care pot nuanța, amenda sau, de ce nu, contrazice concluziile și perspectivele propuse.

În spațiul bucovinean și transilvănean, afacerile de onoare au conotații identitare și joacă un rol în masculinizarea percepțiilor de sine la nivel comunitar: urmărind emanciparea de sub stăpânirea străină, românii vor să devină o clasă de gentlemen, cu nimic mai prejos de elita austriacă sau maghiară. Ei se duelează ca persoane particulare mai întâi, pătrunzând timid pe scena conflictelor de onoare; apoi se manifestă din ce în ce mai accentuat în acest domeniu, subliniindu-și conștiința etnică și căutând să facă uitate formele „efeminate” de contestare a dominației străine.

Înființată în anul 1875, „Franz-Josefs Universităt” din Cernăuți reprezintă un excelent mediu de aculturație pentru tinerii români în perioada de efervescentă națională de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Deși menirea ei este aceea de a desăvârși germanizarea, instituția facilitează apariția societăților academice românești după model german. De

368 Capitolul a apărut într-o primă formă în *Historia Universitatis Iasiensis*, VI, 2015, pp. 19-46.

regulă, analiza istorică a atmosferei din rândurile studențimii române insistă pe componenta culturală a păstrării identității, trecând prea repede peste viața internă a societăților academice bucovinene. Secretul perseverenței acestor societăți constă în organizare, intrarea într-o societate academică nefiind un episod trecător. Această structură era un fel de familie extinsă, aproape o „francmasonerie”³⁶⁹, din care rezultau drepturi și obligații pe întreaga viață. În amintirile sale, sociologul Traian Brăileanu, student la Cernăuți în perioada 1901- 1905, notează că adevărata viață a tinerilor se desfășoară în cadrul societăților studențești, create după modelul universităților din Austria și Germania.³⁷⁰ Tradiția aceasta se perpetuează, confirmă Vladimir Trebici, inclusiv în perioada interbelică, ceea ce constituie o particularitate a Universității din Cernăuți față de centrele din Iași, București și Cluj.³⁷¹

Tradiția unică a societăților studențești bucovinene între centrele universitare românești se coagulează în ciuda încercărilor constante de „de-teutonizare” a tinerilor români. Provocarea, lupta, continua stare de beligeranță nu sunt percepute ca o formă de cizelare și cultivare a masculinității, ci criticate de comunitatea românească de pe poziții tradiționaliste, autohtoniste, ca un fenomen insidios de slăbire a solidarității etnice în rândurile tinerei generații. T.V. Ștefanelli, cel care redactează statutele „Arboroasei”³⁷² (1875), recunoaște că a urmărit să evite în mod expres imitarea tradițiilor dueliste. „Principiul care m-a călăuzit la alcătuirea statutelor și la formarea societății a fost ca tinerii studenți să fie feriți a aluneca pe calea altor societăți

369 V. Dragoș Vitencu, *Cernăuțiul meu*, ed. de Aura Brădățan, Accent Print, Suceava, 2008, p. 77.

370 Traian Brăileanu, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, Albatros, București, 2003, p. 61.

371 Vladimir Trebici, „însemnări din memorie (II)”, în *Glasul Bucovinei*, 2010, nr. 3, pp. 104-106.

372 „Arboroasa” (1875-1877), societate a studenților români din Cernăuți, cu o agendă națională și culturală proeminentă, a fost desființată de autoritățile austriece, iar liderii (Ciprian Porumbescu, Constantin Morariu, Zaharia Voronca, Orest Popescu și Eugen Sireteanu) au fost acuzați

străine care transplantau în Bucovina obiceiurile societăților germane din Viena, Gottingen, Jena etc., obiceiuri care la dânsii se bazau pe tradițiuni de sute de ani"^{373 374}. Calculul lui Ștefanelli este eronat, fiind contrazis de o evoluție pe care nu a putut-o intui. Societățile conservative (dueliste) care urmează tradițiile de factură germană îi fascinează pe tinerii români încă de la deschiderea universității.

Care este organizarea asociațiilor studențești? Ele sunt structurate pe naționalități, cu semne distinctive, iar clasificarea cea mai importantă se face după criteriul *mensurei*³⁷⁵, duelul studențesc, și se bazează pe respectarea regulamentelor, denumite *comment*-uri. Societățile care practică *mensura* sunt numite *schlagende* („bătăușe”), iar cele care nu o aplică, *nicht schlagende*. Primele sunt conduse de un senior, cu un adjunct (maestru de scrimă) și vulpanul (*Fuchs Major*), care se ocupă de instrucția tinerilor membri, numiți „fucși” sau „vulpoi”. Vechimea este oglindită în grade, primul „fuchs”, al doilea „fârtate” (*Bursche*), care devine după finalizarea facultății „fârtate inactiv”, ulterior „filistrat”, căpătând titlul de „domn bătrân” (*alter Herr*). Societățile academice conservative austriece „Austria” (1875-1918), „Gothia” (1876-1930), „Alemannia” (1877-1938), cea germană „Arminia” (1877-1938), cea ucraineană „Sojuz” (1875-1921) sau cea poloneză „Ognisko” (1875- 1940) se străduiesc să fie cât mai ofertante pentru studenții români. În special, primele trei, austriece, devin un instrument de deznaționalizare. Tinerii simt atrași în societățile conservative de emulația disciplinei riguroase, de practicarea scrimii, de acordarea și cererea satisfacției pentru ofense, de uniforme și semnele distinctive, chipiul și panglica, de promovarea unei prietenii trainice și de

de înaltă trădare și întemnițați. „înalta trădare” era o telegramă de condoleanțe trimisă autorităților ieșene cu prilejul ridicării monumentului domnului Grigore III Ghika, ucis de turci la cererea austrieților, în 1777, pentru că se împotrivise cedării Bucovinei.

374 Comeliu Crăciun, *Societăți academice din Bucovina (I). Arboreasa și Junimea*, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri”, Oradea, 1997, p. 20.

375 Duel de „măsură”, cu sabia (*Bestimmungsmensur*), programat ca examen de bărbăție pentru proaspeții membri ai organizațiilor studențești.

sentimentul apartenenței la un grup în care ritualurile masculine slefuiesc cultul pentru onoare. Adăugând și viața socială conexă, festivitățile, petrecerile, excursiile, dansurile, balurile, corurile, activități desfășurate numai în limba germană, avem explicația temerilor celor care-i consideră pe studenți o cauză pierdută a mișcării naționale.³⁷⁶ Cereemonialul de Heidelberg poate lega relații pe toată viața. Dar este el potrivit specificului românesc?

Apariția societății conservative „întrunirea Academică Română «Bucovina»", la 20 februarie 1880,³⁷⁷ este soluția prin care se oprește racolarea românilor în societățile dueliste străine; se dorește, așadar, o contrapondere pe care societatea „Junimea" (1878-1938) ori, ulterior, „Academia Ortodoxă" (1884- 1938) și „Dacia" (1905-1938) nu o pot realiza nici separat și nici împreună. Inițiatorul este Dionisie Olinschi-Olinescu, unul dintre primii arheologi din Bucovina și precursor al muzeologiei. După terminarea studiilor la Viena și Innsbruck, unde activează în societăți conservative, vine la Cernăuți, unde cooptează un grup de membri ai „Junimii" pentru fundarea „Bucovinei": este vorba de Ștefan Cocinschi, vicepreședinte al „Junimii", Partenie Siretean, fratele secretarului asociației „Arboroasa", Eugen Siretean, Iulian Olinschi, Ștefan Ilasievici, Simighinovici etc.³⁷⁸ Ei imită societățile germanice, adoptând ca însemn panglica tricoloră, cu banda roșie sus, cu chenar de asemenea roșu și un chipiu, de aceeași culoare.

Principiile „întrunirii Academice Române «Bucovina»" combină ideologia națională cu exigențele codurilor de onoare. În primul rând, fundamentul moral este ideea de națiune română și iubirea de neam. Abia apoi contează principiul de onoare al regulamentului, și anume „păstrarea strictă a onoarei bărbătești, cu satisfacție necondiționată și petrecere animată în timpul

376 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *Istoria Universității Cernăuți. întrunirile Academice Române „Bucovina" și „Moldova" (1880- 1938)*, Fundația Gheorghe Cernea, Ploiești, 2001, p. 19.

377 Orest Tofan, „Societățile academice din Bucovina (1875-1938)", *Suceava: Anuarul Muzeului Bucovinei*, XVII-XVII-XIX, 1990-1991-1992, p. 320.

378 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *op. cit.*, pp. 20, 87-88.

studiilor academice". în ultimul rând, intră în calcul și o viață studențească bazată pe o legătură sufletească, „prietenia ideală". în statute se afirmă că scopul „întrunirii" este „perfecționarea reciprocă a membrilor pe terenul național-literar, dezvoltarea spiritului social, cultivarea colegialității studențești și cultivarea corpului prin exerciții gimnastice". Ce se înțelege prin „legătura prieteniei ideale"? Deviza asociației, „în unire și frăție vom trăi pân'la mormânt", viza o socializare cvasifra- temă, menținută pe toată viața și bazată pe un spirit de întrajutorare și pe solidaritatea dintre generații.³⁷⁹ După absolvire, calitatea de membru onorific putea ajunge chiar incomodă, din cauza presiunilor pentru păstrarea conduitei românești în viața publică.

Admiterea se face numai pe bază de recomandare, putând fi respinsă cu un singur vot împotrivă. Tânărul acceptat, „vulpoiul", are un statut provizoriu minim două semestre, timp în care este silit să bată *mensura*, apoi trece la gradul plin de „fârtate". La terminarea facultății, devine „fârtate inactiv" și, după anumite proceduri, „domn bătrân", cu un club propriu. Pentru a ajunge „fârtate" trebuie susținut un examen din statutele și regulamentul intern al societății, din codul de onoare, din regulamentul de scrimă și cel de bere (pentru că există și un regulament de bere!), precum și din istoricul societății. „întrunirea" pune la dispoziție un cabinet de lectură și cărți și reviste din Regat. Și, ca un corolar, ultimul obiect de examen presupune cunoașterea a peste 20 de cântece patriotice și studențești.³⁸⁰

„întrunirea"¹¹ funcționează ca o adevărată școală de maniere. Exigențele legate de conduită și comportamentul public sunt similare instructajului sever din școlile de ofițeri: controlul gesturilor, știința conversației, executarea salutului, răspunsul, purtarea ținutei de gală, a smokingului, folosirea veselei, până și postura în diverse situații³⁸¹. La ședințele societăților se cultivă și respectul pentru femei, pentru persoanele vârstnice și politețea în

379 *Ibidem*, pp. 24-26.

380 *Ibidem*, pp. 28, 30-31.

381 *Ibidem*, p. 37.

general, existând pericolul excluderii cu formula *cum infamia*, aplicată în cazuri deosebite: nerespectarea codului de onoare, furt, neachitarea datoriilor restante, ofense aduse femeilor. Cei excluși *cum infamia* rămân stigmatizați pe viață. Este un fel de „moarte civilă”, sociologul Vladimir Trebici menționând un asemenea caz. Persoana respectivă, stabilită după 1940 la București, este evitată de foștii colegi, care nu vin nici la înmormântare. Ca regulă, după decesul unui frate de culori se ține un doliu de șase săptămâni, timp în care culorile (panglica, chipiul și ținuta de gală) se poartă îndoliate.³⁸²

Cultul mensei în universitate

Numărul membrilor asociației „Bucovina” este variabil, în medie 15-25 de tineri, uneori 20-35. În 1905-1906 număra 30 de membri activi, 35 de domni bătrâni și șase membri onorifici. Există perioade de suspendare a activității: 1883-1888 și 1897-1902. Între membrii ei emeriți figurează Aurel Onciul, Florea Lupu, Sextil Pușcariu, George Wassilko, Ilarion Verencă,³⁸³ pe care îi regăsim, ulterior, în viața publică, practicând duelul.

Pregătirea pentru folosirea armelor este principala activitate. Un „vulpoi” se antrenează zilnic 1-2 ore la scrimă, artei de a mânui armele atribuindu-i-se un rol educativ excepțional. *Mensura* este principalul exercițiu de formare personală și de călire a emoțiilor, de însușire a curajului, a disciplinei și a autocontrolului în fața pericolelor. Fiecare membru este obligat, cel puțin o dată pe semestru sau pe an, să se bată amical cu „răpitorul” (rapiera, un tip de spadă), înfruntând un „comiliton” sau un coleg dintr-o altă societate studențească, sugerat de liderii confreriei sale. Prin

382 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *op. cit.*, pp. 58-59, 129.

383 Eusebiu Tudan, „întrunirea academică română «Bucovina»”, în *Românii din Bucovina: Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe terenul cultural și economic de la încorporarea Bucovinei la Monarhia Austro-Ungară. 1775 până la 1906*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1906, pp. 123-124.

intermediul acestei practici se cizelează caracterul, se formează reperele morale, se cultivă curajul. *Mensura* este un mijloc de cunoaștere de sine, dar și de cunoaștere a membrilor asociației; îl ajută pe tânărul studios să scape de complexul neputinței ori al timidității, dându-i încredere în forțele proprii.³⁸⁴ Cultul *mensurei*, aidoma cultului medieval cavaleresc al armelor, presupune o adevărată fetișizare a armelor, ușor de recunoscut în cântecele auzite la *kneपुरि* (petreceri).³⁸⁵

Mensurile sunt de mai multe feluri. Cea *reglamentară* este mai mult un test la care este supus frecvent „vulpoiul”; *mensura de pedeapsă* este executată la cererea „Conventului întrunirilor” în compania unui „pedepsitor”, un mânuitor exersat al rapierei, care poate fi adus și din alte societăți; *mensura de reabilitare*, o șansă acordată celor eliminați pentru lașitate la *mensură*; *mensura contrahantă* poate fi lesne asimilată duelului obișnuit, pentru tranșarea unei afaceri de onoare; ea nu se desfășoară însă niciodată între membrii aceleiași asociații, ci doar cu membrii altei societăți conservative. Dacă se ivesc afaceri de onoare între membrii aceleiași asociații, duelul propriu-zis poate fi angajat numai după demisia din asociație; mai există *mensura de recunoaștere*, bătută cu ocazia înființării unei societăți, care dorește să fie recunoscută de celelalte, dar și *mensura pro patria suite*-, ultima survine între membrii a două societăți de naționalități diferite, din cauza unor ofense la adresa națiunii.³⁸⁶

Mensura nu este la fel de periculoasă ca duelul propriu-zis: gâtul, ochii, tâmplile și pieptul sunt protejate, iar mâna dreaptă este acoperită de scut.³⁸⁷ Se folosesc protecții pentru ochi (ochelari de metal cu grilă din sârmă de oțel), gât (guler gros din mătase), mână (mănușă de piele), braț (ștulpul, fâșii de mătase, de la umăr până la încheietura mâinii), piept (plastronul, veston

384 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *op. cit.*, pp. 38-39, 42.

385 *Gaudeamus: Culegere de cântece academice, patriotice și sociale*, Tipografia „Școala română”, Suceava, 1924, p. 15.

386 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *op. cit.*, pp. 29, 43.

387 George Ostafi, „Erast Tarandul - memorialist”, în *Suceava: Anuarul Muzeului Bucovinei*, XX, Glasul Bucovinei, Iași - Rădăuți, 1993, p. 263.

cu mâneci scurte, peste care se îmbrăca un palton, apărător al abdomenului, până jos peste genunchi). O altă diferență față de duelul obișnuit este imobilitatea picioarelor, mișcarea lor atrăgând avertismente. Loviturile permise sunt doar la cap și la față, de unde cicatricile de pe obraz, socotite de purtătorii lor trofee de vitejie și afișate cu mândrie. Numărul și durata reprizelor sunt reglementate în funcție de gradul respectivului membru al asociației. La sfârșit, numărul loviturilor este consemnat de fiecare parte, iar combatanții își strâng mâna într-un gest care urmărește să întărească legătura de prietenie.³⁸⁸

*Societățile studențești românești
și modelul germanic*

Studentii societăților conservative au obligația să ceară și să ofere satisfacție necondiționat, indiferent dacă vorbim de ofense personale sau de cele aduse demnității naționale. Membrii „Bucovinei” își spun „buchezi” și nu ezită să-și apere onoarea prin provocări la ofense cu substrat etnic. În 1891, în cadrul unei prelegeri, rectorul universității, sasul Fr. Schuler von Libloy, afirmă despre români că s-ar trage din „țigani”. „Buche- zul” Aurel Băleanu, prezent la acel curs, nu ezită să-i provoace la duel pe rector, silindu-l să-și retragă cuvintele și să-și ceară scuze într-o sedință publică. Nu este singura afacere de onoare cu substrat național. Prin 1907-1908, „buchezul” Nicu Lupu, în timpul serviciului militar la Pola, reacționează când comandantul școlii militare, căpitanul Walter, spune că „românii nu prea înțeleg să deosebească ce este al meu și ce este al tău”. Lupu face o plângere la comandament și reușește să obțină retragerea ofensei în public. Episodul nu rămâne singular, în 1910, într-un restaurant din Viena, Nicu Lupu provoacă la duel un german care ofensase poporul român. În ieșirea pe teren, N. Lupu cu „sabia răzbunătoare l-a stigmatizat pe ofensator pe toată viața, cu două brazde lungi pe ambele părți ale feței”¹¹¹.

Studentii folosesc codul de onoare militar al lui Franz von

388 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *op. cit.*, pp. 39-40.

Bolgar, la fel ca ofițerii din armata austro-ungară. După război optează tot pentru un cod de factură militară, cel al maiorului Iosif Drăghici.^{389 390}

„Bucovina” îi sprijină și pe membrii celorlalte societăți studențești românești atunci când solicită ajutorul în tranșarea unor afaceri de onoare. În asemenea cazuri, societatea acordă așa-numitul „scut de arme” persoanelor fără posibilitatea să se pregătească pentru duel: lecții de scrimă gratuite, asigurarea unui martor în negocieri, asistență la duelul propriu-zis. De exemplu, avocatul sexagenar Ambrozie Comoroșan, președintele Societății Antialcoolice „Tresvia”, o figură pitorească a Cernăuțului, întrucât umblă îmbrăcat numai în costum național și opinci, intră în conflict cu un avocat mult mai tânăr, pe care-l înfrânge în duel datorită ajutorului studenților de la „Bucovina”³⁹¹.

Deși cultivă cu fervoare naționalismul românesc, purtând tricolorul pe piept și la chipiu, „întrunirea Academică «Bucovina»” este privită de autohtoniști ca o tentativă de înstrăinare identitară, din cauza preluării obiceiurilor austriece (uniformele, însemnele). Rezervele sunt legate de problema concilierii fondului național aflat la baza asociației cu adoptarea unor forme de organizare ale unor societăți străine. Imaginarul unionist privește cu rezerve existența unor societăți românești care concurează între ele, mai ales după apariția „Moldovei”³⁹², neînțelegând principiul: „Să mergem separați, dar să lovim uniți”¹. Dueliștii din societățile studențești sunt percepuți deseori drept tineri belicoși, provocatori și puși pe harță, comportament care nu corespunde cu imaginea armoniei și susținerii reciproce la care visează cercurile cultural-patriotice tradiționale. Un semnal semnificativ în acest sens îl constituie întreruperea în 1906 a colaborării dintre societățile „România Jună” și „Bucovina”, din cauza diferențelor de mentalitate și a intenției unui grup de

389 *Ibidem*, pp. 71-72.

390 *Ibidem*, pp. 44, 57.

391 *Ibidem*, p. 45.

392 *Ibidem*, p. 23.

studenți bucovineni de a introduce practica duelului german.³⁹³

Apariția celei de-a doua societăți dueliste studentești, „Moldova” (1910), este rezultatul congresului *Burschenschaft-urilor* de la Linz din 1909, care nu mai permite relații de scrimă între asociații de naționalități diferite dacă *mensurile* se bat „pe culori”, adică se poartă însemnele naționale. Este un atac simbolic îndreptat împotriva tradiției multiculturale, o lovitură dată vehiculului naționalist asociat *measurei* și spiritului de competiție între societăți. Renunțarea la „culoare” pune „Bucovina” în situația fie de a înceta tradiționalele relații cu *Burschenschaft-urile* germane „Arminia” și „Teutonia”, fie de a continua legăturile cu *mensuri* bătute „pe negru”, fără a purta culorile asociației. În acest context, apare soluția unei a doua întruniri academice românești, „Moldova”, realizată prin transferul unui număr de membri de la „Bucovina”; se rezolvă astfel chestiunea *measurei* „pe culori”, iar românii pot purta însemne naționale în timpul luptelor. Semnul distinctiv al „Moldovei” este același tricolor, dar cu albastrul în partea de sus și cu chenar de aceeași culoare, chipiul fiind și el tot albastru.³⁹⁴

Tradiția întrunirilor academice românești conservative supraviețuiește Primului Război Mondial. Într-o „Scrisoare din Cernăuți” (1926), semnată de medicul Traian Bendescu,³⁹⁵ se înfățișează o viață studentească bucovineană sensibil diferită de a celorlalte centre universitare. Organizarea pe facultăți și regiuni este repudiată, cultivându-se în schimb spiritul de autonomie în societăți independente. Membrii se îndeletnicesc în continuare cu arta scrimei și sportul duelurilor. „Fețele celor mai mulți sunt brăzdate în toate direcțiile de cicatricele loviturilor de sabie primite prin dueluri.” Ei poartă „chipiuri cu fel de fel de forme și culori, și cu panglici pe piept, se plimbă în grupuri, discutând zgomotos”. Seara, tinerii se dedică „sere- năzilor de chitare, chefurilor și altor ocupații accesorii, de veselie germană.

393 Aspect semnalat și de Comeliu Crăciun, *Societățile academice române din Viena (1861-1981)*, Logos 94, Oradea, 2001, p. 284.

394 Eugen Pitei, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, op. cit., pp. 47-48.

395 V. *Lumea universitară*, I, 1 aprilie 1922, pp. 60-61.

Căci este lucru firesc ca, la înființarea primelor societăți, studenții români să fi fost întrucâtva influențați în organizarea lor de spiritul organizațiilor similare germane"³⁹⁶.

în anul academic 1933/1934 încă mai activau majoritatea societăților înființate în perioada austriacă. Dintre societățile studențești românești, cum ar fi „Junimea”, „Academia Ortodoxă”, „Societatea Academică Română”, doar „Bucovina” și „Moldova” practică în continuare duelul. Ele mențin relațiile de scrimă cu „Allemania”, „Teutonia”, „Arminia” și „Lehia”³⁹⁷. În 1938 sunt desființate de Carol II, locul lor fiind luat de o unică societate studențească oficială.

Politică și onoare în Bucovina

Alături de mediile tinerimii bucovinene, intrate cu entuziasm în atmosfera spiritului germanic, codul onoarei funcționează și în rândul elitelor românești angajate în lupta națională. Ca și alți lideri, Iancu Flondor se afirmă ca un important amator de afaceri de onoare în contextul luptei politice. Descendent al unei vechi familii boierești, recurge la duel nu atât din motive personale, cât mai ales din convingerea că gestul său susține programul politic de emancipare a minorității române. Duelurile sale sunt o transpunere a provocărilor studențești prin *mensura pro patria suite*. Astfel, la începutul secolului XX, în urma unei dispute în Dietă, Flondor îi trimite martori guvernatorului Bucovinei, baronul Friedrich Bourguignon von Baumberg. Flondor face parte din gruparea „tinerilor” din Partidul Național Român, certați cu „vârstnicii” („pactiștii”) care aleseseră calea împăcării cu guvernatorul. Intrați în campania electorală, sub titulatura de Partidul Poporal Național, „tinerii” reproșau „vârstnicilor”, constituiți în Partidul Conservator Român, calculul perdant pe care îl făcuseră. Într-un discurs rostit în Dietă la 6 iulie 1901, Flondor arată: „Astăzi, domnii mei, a trecut mai mult

396 „Cernăuți”, *înfrățirea românească. Organ al Ligii Apărării Național Creștine*, an III, nr. 1-2, 1926, p. 8.

397 Pantelimon Socaciu, *Arboroasa: File din cronica vieții studențești cernăuțene*, Septentrion, Rădăuți, 2009, p. 260.

decât un an și jumătate și din toate promisiunile câte le-ai primit de la președintele țării nimic nu s-a împlinit. Dumnezeuastră n-ai primit nimic, decât cei 2.500 florini mizerabili din fondul religios, drept subvenție pentru internatul de copile române. Și știți de ce ai primit acești bani. Pentru că rutenii primiseră, încă înainte de aceasta, sume duble. Din toate promisiunile date atunci de guvern, nici una nu s-a realizat. Pe terenul școlar domnește și azi aceeași prigonire contra elementului românilor și pe toate celelalte terene sistemul practicat până atunci de către guvern a rămas intact". Baronul Bourguignon răspunde că discursul relevă „simptome patologice”, o ofensă care îl determină pe Flondor să-i provoace la duel. În cele din urmă, litigiul este soluționat pe cale amiabilă, ca urmare a unei medieri.³⁹⁸

Pe terenul confruntărilor naționaliste și al legitimității conducerii cauzei românești se plasează și provocarea la duel făcută de Iancu Flondor lui Florea Lupu, deputat în Dieta de la Viena. Alături de „pactistul” George Wassilko, Florea Lupu este consultat de prim-ministrul Ernest von Koerber în chestiunea tricolorului, adică a dreptului românilor din Bucovina de a purta culorile roșu-galben-albastru ca semn distinctiv al naționalității, purtarea tricolorului printre bucovineni (intelectualii la butonieră, fetele în păr, iar feciorii la brâu) fiind reprimată de autoritățile austriece. Florea Lupu declară, potrivit ziarului *Deșteptarea*, că românii nu vor opune guvernului nici o rezistență, căci „tricolorul reprezintă culorile României și nu interesează pe reprezentanții românilor bucovineni”³⁹⁹. Negând orice discuție cu Koerber, Florea Lupu revine și adaugă că „românii bucovineni trebuie să înțeleagă odată că nu au nici un drept de a purta

398 Ștefan Purici, „Iancu Flondor (1865-1924): O viață în slujba dreptății”, *Codrul Cosminului*, nr. 10, 2004, p. 263; Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică (1948-1918)*, Junimea, Iași, 2004, p. 346.

399 Florin Pintescu, „Viața politică românească în Bucovina: loialism, autonomism sau iredentism? (1900-1914)”, *Analele Universității „Ștefan cel Mare” Suceava*, an II, 1996, nr. 2, p. 264. V. și Ștefan Purici, *op. cit.*

tricolorul, pentru că nu sunt în stare a dovedi îndreptățirea lui, din contră orice luptă pentru tricolorul național este o luptă contra morilor de vânt“. în urma unui articol ofensator publicat de Florea Lupu în ziarul *Bukowinaer Post* în octombrie 1901, liderul Partidului Poporal Național îl provoacă la duel. Lupu evită duelul cu Flondor, motivând că în Codul penal este considerat o crimă și că în calitatea sa de judecător nu poate aproba asemenea acțiuni.¹

Despre Eudoxiu (Doxuță) Hurmuzachi (1845-1931), din generația a doua a Hurmuzăcheștilor, fiul lui Gheorghe Hurmuzachi, Iorga ne relatează că la manifestările de la 4 iulie 1904 de la Putna, prilejuite de împlinirea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, poartă pe frunte urmele unui duel cu un student care-i adresase cuvinte jignitoare.⁴⁰⁰ Istoricul Ion Nistor confirmă că Hurmuzachi se prezintă la manifestări bandajat la cap, dar afirmă că rana provine de la un duel cu

Aurel Onciul, în perioada premergătoare manifestării. Cauza duelului ar fi constat în disputele dintre democrații și naționaliștii bucovineni legate de manifestările de la Putna. Iancu Flondor boicotează sărbătorile tocmai pentru că urmează să ajungă la Putna deputații ruteni, și mai ales Florea Lupu, pe care-l consideră unul dintre cei mai „destrăbălați dușmani ai neamului“⁴⁰¹. Pe fondul acestor dispute, Hurmuzachi ajunge în conflict cu șeful democraților, Aurel Onciul; se și bate în duel cu acesta, astfel încât la Putna ajunge bandajat.⁴⁰² Nu este singura afacere de onoare dintre cei doi. în același an, Eudoxiu Hurmuzachi îi trimite din nou martori lui Aurel Onciul, la acest moment director general al Institutelor Morave de Asigurare în Briinn. Onciul afirmă că Hurmuzachi ar fi cerut și primit de la Titu Maiorescu sprijin material pentru scopuri politice, dar, pus

400 N. Iorga, *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, Minerva, București, 1905, p. 99.

401 Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Septentrion, Rădăuți, 2002, p. 182.

402 Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991, p. 320.

în fața martorilor, retractează cele spuse și prezintă scuze publice în *Buk Post* și *Voința Poporului*. Mai mult, în semn de regret se obligă să dăruiască 2.000 de coroane internatului român din Cernăuți, menționează *Universul* din 10 noiembrie 1904.

Iancu Flondor adoptă aceeași atitudine în conflictele cu politicienii liberali regăteni atunci când bucovineanul ajunge să simtă gustul amar al politicianismului centralist bucureștean. După unirea din 1918, Bucovina se bucură de o anumită autonomie, având doi miniștri delegați, pe Flondor la Cernăuți și pe Ion Nistor la București. Flondor este un nostalgic sincer al administrației austriece, riguroasă și credibilă, în comparație cu bunul plac al funcționarilor ministrului Alexandru C. Constantinescu, supranumit „Porcu” din cauza lipsei proverbiale de scrupule. Bunăoară, face cunoscut *Evenimentul* din 19 noiembrie 1919, Constantinescu, trimis să impună administrația românească, se adresează bucovinenilor cu îndemnul „îmbogățiți-vă!”, ceea ce stârnește valuri de indignare.⁴⁰³ Flondor e în conflict nu doar cu liderii liberali - pe care-i vede ca pe niște fanarioți dornici să-și impună politicile cu ajutorul agenților Siguranței ci și cu Ion Nistor, pe care-l consideră parte a categoriei de bucovineni ce împrumutase moravurile politice oligarhice: „un naționalism exclusivist” și principii administrative centraliste — după cum informează articolul „O anchetă politică în Bucovina”, publicat în *Evenimentul* din 26 iunie 1919. „Spălatul rufelor murdare ale României vechi” în public, după tradiția bucureșteană, îl oripilează profund, iar Flondor își dă demisia din guvern, printre motivele imediate numă- rându-se și un conflict cu Mihai Pherekyde, ministru fără portofoliu, conflict care devine public, după cum arată *Izbânda* din 3 mai 1919. Trei luni mai târziu, în august 1919, îi roagă pe bucovineanul Dori Popovici și pe generalul Gheorghe Can- tacuzino să-i ceară satisfacție lui Mihai Pherekyde pentru o serie de acuze nedrepte. Pherekyde, duelist recunoscut, refuză să-și caute martori, anunță *Chemarea* la 12 august 1919. Este ultimul act public al patriotului

403 Vladimir Trebici, op. cit., p. 118.

bucovinean înaintea retragerii la moșia de la Storojineț.⁴⁰⁴

404 V. Mihai Gafița, *lancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Junimea, Iași, 2008, p. 293.

Duelurile în Transilvania

Ungurii, „patrioți cuprinși de febră“

în Transilvania, presa de limbă română are tendința de a relata detașat desfășurarea duelurilor dintre maghiari, ironizându-le eventual contextul. Duelul este asociat cu o stare maladivă, cu o anumită „febră”; este manifestarea unei emoționalități nocive a celui alt: „între unguri duelul a ajuns curată boală”, afirmă *Tribuna poporului*, 22 martie/3 aprilie 1897 în articolul „Dueluri la grămadă”. Românii remarcă rata de mortalitate ridicată, specifică spațiului german și mult diferită de aceea a duelurilor din România, încheiate de obicei în stil francez, la prima picătură de sânge. Pentru a înțelege dimensiunile fenomenului maghiar - sugestiv este că primul congres mondial antiduel are loc la Budapesta, în 1908 - amintim că, potrivit statisticilor pe care le citează *Tribuna poporului* din 10/22 februarie 1899, la Szeged, între 1894 și 1899, sunt întemnițați 500 de dueliști, iar la Vâc, în perioada 1897-1898, 117 reprezentanți din „neamul lui Ârpád”. În articolul „Deputați la închisoare”, apărut în ediția din 5/18 decembrie 1900, același ziar observă ironic perindarea „părinților patriei”, a diversilor oficiali și deputați, după o muncă „încordată pentru fericirea țării”, prin închisoarea din Szeged, pentru ispășirea pedepselor primite din cauza duelurilor.

Pentru români, această practică pare lipsită de miză și trece drept un ritual străin. Duelul este și o formă implicită de selecție socială elitară, de la care foarte mulți români sunt excluși din cauza preponderenței populației rurale și care se

suprapune peste marginalizarea etnică. De regulă, românimea nu poate furniza egali de același statut social cu nobilimea sau burghezia maghiară. Vorbim, așadar, de clare diferențe sociale: categorii urbane, educate, cu o conștiință nobiliară puternică *versus* o etnie preponderent rurală, cu puține elite educate, susceptibile să participe la disputele de onoare.

Departe de a transforma excluderea de la afacerile de onoare într-un complex de inferioritate, presa românească cu atitudine antiduelistă (v. „Duelurile”, în *Tribuna poporului*, 20 martie/ 1 aprilie 1897) percepe obiceiul mai curând ca pe un simptom al lipsei de civilizație din societatea maghiară, ca pe o dovadă de barbarie: „O privire în statistica duelurilor ne demonstrează că, cu cât e un popor mai cult, cu atât are mai puține dueluri. Societatea engleză bunăoară [...]. Ungurii, fuduli din fire, sugerați de ideea fixă a unei idei de rasă, țin a demonstra aceasta prin tumultuoasele lor dueluri, forțate de o aristocrație răsfățată și maimuțită de copilandrii care supremă virtute o văd într-un duel. Duelurile ungurești n-au caracter. Gălăgia ce se face împrejurul lor nu dovedește decât însălbătăcirea firei și degenerarea sentimentului de onoare. Nu onoare se cearcă aici, ci renumele de duelgiu”.

Cum privesc românii onoarea maghiarilor? Ziarele de limbă română se mărginesc la o relatare seacă a confruntărilor dintre liderii politici maghiari, remarcând incapacitatea autorităților de a stăpâni fenomenul. Ele acuză în special dubla măsură și favorizarea elitelor injustiție, ca marcă a întregului sistem de privilegii care-i avantajează pe maghiari. Un caz îndelung comentat în *Tribuna* din 19 mai/1 iunie 1905 este duelul dintre experimentatul conte Ștefan Keglevich, deputat dietal liberal, și Hencz Károly, în 1905 un tânăr deputat necunoscut. În ciuda tuturor pariurilor, Keglevich moare străpuns de sabia adversarului. Hencz Károly este judecat și condamnat la șase luni de închisoare, dar execută doar trei săptămâni în închisoarea de la Vâc, pentru că este grațiat de împărat, la propunerea guvernului. Văzând în aceasta un pretext pentru ilustrarea carențelor societății maghiare, Octavian Goga, în editorialul

„Crimă și pedeapsă”, publicat în *Tribuna* din 4/17 septembrie 1910, face o comparație între destinul lui Hencz Károly, fericit că, prin duel, „l-a bătut norocul și s-a aranjat toată viața”, câștigând notorietatea publică și celebritatea politică, pe de o parte, și, pe de alta, soarta avocatului român din Cluj Cassiu Maniu, fratele lui Iuliu Maniu, condamnat la 18 luni închisoare pentru scrisorile¹ despre drepturile românilor asupra teritoriului din Ardeal adresate laureatului Premiului Nobel pentru literatură Bjørnstjerne Bjørnson. Goga aduce în fața publicului „două crime, două pedepse! Unul a omorât și, păstrând anumite forme învechite, s-a făcut vinovat de păcatul cel mai greu al conștiinței omenеști, celălalt și-a aruncat pe câteva clipe la o parte durerile lui, ca să aștearnă pe hârtie amărăciunea celor mulți. Unul crai de lumea mare, erou de baluri și de bonton, celălalt un vizionar chinuit de probleme, un fanatic iubitor al adevărului, croit din stofă de martir. Unul împins de egoismul strâmt, care i-a fost jignit, celălalt devenind apărătorul mândriei rănite a unui neam. Unul cu abilități de duelgiu, al doilea un spirit profund, rob de lumina științei [...]. Ce să mai lungim vorba? Aplicați aceste două măsuri de judecată și de dreptate la toate ramurile de viață și manifestare a poporului nostru față cu neamul privilegiat al acestei țări și veți avea cel mai adevărat tablou al stărilor politice și constituționale din Ungaria”. Așadar, viziunea naționalistă a poetului român refuză *etalonul onoarei* impus de elitele maghiare. Cum vom vedea, această atitudine nu este decât o profilaxie utopică, care se explică prin faptul că apariția unui cod al onoarei naționale românești întârzie din varii motive.

Pericolul imitării maghiarilor

Românii intră târziu pe tărâmul chestiunilor de onoare, la început accidental. În epocă, Iosif Sterca Șuluțiu evocă figura tragică a revoluționarului ardelean Ioan Dragoș (1810-1849). Deputat al Beiușului în Parlamentul de la Budapesta și împu-

ternicit de guvernul maghiar să ducă tratative cu Avram Iancu, Ioan Dragoș este ucis de moți, care îl consideră un trădător. Biografia sa cuprinde și două dueluri. Înainte de a intra în iureșul revoluționar, este un român „pronunțat”, abonat la jurnale și cărți românești (*Gazeta Transilvaniei*, *Magazinul istoric pentru Dacia*), apărând interesele națiunii prin texte trimise jurnalelor ungurești. În anii 1846-1847 scrie în *Gazeta Transilvaniei* despre un anume Thurzo de la Oradea, nobil scăpătat, care, pentru a-și reface prestigiul nobiliar, se decide să meargă în Moldova, la familia domnitoare Sturdza, sub pretext că ar fi înrudit cu ea. Rândurile lui Ioan Dragoș despre „un om declasat, decăzut moralmente și materialmente” îi atrag provocarea la un duel, disputat cu pistolul, dar fără nici un fel de consecințe. În aceeași perioadă, îl provoacă la duel pe Andrei Corda, armean maghiarizat, proprietar în comuna Ceica, care insultase naționalitatea română în Adunarea Comitatului Bihor. Dragoș este tăiat la mână cu sabia, abia scăpând cu viață.¹

Pe la 1870, românii încă nu par familiarizați cu afacerile de onoare. Doi români din Arad, unul „ampliat comitatens”, iar altul „bisericesc mirean”, se angajează într-o dispută aprinsă, cu atacuri personale, și ajung la ideea unui duel, dar provocatul preferă să-i ia la pumni pe adversar și să fugă. Scena se produce în public, pe stradă, spre amuzamentul străinilor și oprobriul românilor, face cunoscut *Albina* din 1/13 decembrie 1870 („Conflict scandalos între doi inteligenți români din Arad”). Comportamentul violent, ieșit din tiparele ritualizate ale întâlnirilor cavaleresti maghiare, iscă, evident, întrebarea: au românii onoare? Conștienți că neparticiparea la dueluri poate duce la impresia că românii sunt incapabili de acest sentiment, *Unirea* vine cu exemple contrare: românii pot să reacționeze atunci când sunt insultați, pot să dea exemple de comportament cavaleresc și să fie respectați în cadrul armatei imperiale, instituția emblematică a vitejiei și bărbăției: „Și pe lângă toată

vitejia la români nu s-a încuibat răul duelului. Meritul de a-l încuibă între români va să și-l câștige generația română mai nouă. încă arare ori, dar totuși se ivesc între români așa-numite «afaceri de onoare». Apariția asta nouă în societatea românească îmi spune că a scrie despre duel este deja și la noi un lucru de actualitate"¹.

În ciuda discursului pedagogic, tinerii români au și ei duel-gii, la început „mai mult pe hârtie decât pe tăiuș”, care vorbesc despre „afferuri de onoare”. Ce este „afferul de onoare”? „O pițigătură, știți, așa, o sprâncenadă inofensivă.” Mediile unde se cultivă obiceiul, după exemplul asociațiilor studențești germane, sunt cele universitare. Modelul social bucureștean, idealizat, este dat drept exemplu tinerilor studioși ardeleni în *Tribuna* din 28 iunie/11 iulie 1911 („Scrisori din București. Viața studențească. Studentul român de azi”): „Kneipurile, duelurile, petrecerile zgomotoase și studenții bătrâni sunt lucruri pe cari în București nu le întâlnești. Dacă în orașele din Apus studentul care are mai multe cicatrice pe față se bucură de mai multă trecere, în București un astfel de individ ar fi ridicol, ar forma obiectul celor mai sarcastice glume”.

Influențele vin, firește, din mediile universitare vieneze. Tinerimea studioasă de la Viena învață de la sași să facă exerciții de scrimă, să poarte chipie și uniforme. Iar sașii îi ajută pe români să-și facă relații în sânul studențimii germano-vieneze, relații în special prin intermediul bine-cunoscutei societăți studențești „România Jună”. Scrima nu este introdusă în statutul societății, însă din 1886 există un club particular de scrimă compus din studenții români conduși de Alexandru Popa. Membrii clubului ajung temuți printre studenții vienezi, încât „era de ajuns ca studenții germani «bătăuși», când se plimbau în «Bummel» prin tinda universității, să-i zărească numai pe vreunul din numitul club, ca imediat să capete res-

pect. Când ziceai: «acesta-i din clubul Popa», însemna să te ferești din calea lui, căci el putea să-ți fie... popa"⁴⁰⁵, își amintește istoricul bucovinean Ion Grămadă, fost membru al societății.

Percepția favorabilă a germanilor despre tinerii români este pusă pe seama duelului și de către Alexandru Vaida-Voevod, unul dintre liderii marcanti ai Partidului Național Român din Transilvania. „România Jună” este singura societate neslavă de la Universitatea din Viena a studenților străini, iar membrii ei se bucură de reputație și simpatie în societatea „Germania” (organizație din care fac parte toate societățile germane combative și necombative), întrucât consimt fără ezitări la rezolvarea pe cale cavalerescă a litigiilor de onoare. „Noi, românii - își amintește Vaida-Voevod -, când se ivea o «afacere de onoare» între doi ai noștri, ori cu vreun străin, o rezolvam pe cale de secundanți și de Paukboden⁴⁰⁶, la D-na Pitsch, cu săbiile. D-na Pitsch pune la dispoziția părților, în Währing⁴⁰⁷, o odaie goală a locuinței sale, suficient de largă, pentru câte o oră. Ceremonialul era observat strict protocolar, conform tradiției seculare. Secundanții acordau condițiile: ce bandaje, până la prima rănire sângeroasă, până la epuizare etc. Apoi - cum părțile nu dispuneau de arme - mai îngrijeau angajarea săbiilor, contra plată, de la un «Corps»⁴⁰⁸ studențesc și - din colegialitate - a unui secundant de conducător al duelului, pentru fiecare paucant, cât și [stabilirea] persoanei «imparțialului», a medicilor etc. La ora fixată, toți cei în cauză se întruneau la D-na Pitsch. Colegii făceau «coroana» ca public asistent. [...] Cum noi, românii, eram mai mult între noi, și conflictele între român și român erau mai dese decât cu străinii. Și astfel se făcuse uz, în timp relativ scurt, de armele «Corps»-ului «Saxonia» și «Alemania» pentru mensurile

405 I. Grămadă, *Societatea academică social-literară „România Jună” din Viena (1871-1911): Monografie istorică*, Tipografia „Concordia”, Arad, 1912, pp. 125-126.

406 Paukboden, sală sau podium de scrimă; de aici românescul „paucant” (duelist).

407 Stradă din Viena.

408 Societate sau corporație studențească germană.

noastre: (Ionel) Capsa - (Octavian) Proșteanu; Vaida-Voevod - T. Perțea; C. Conia - (Mihai) Popovici, Conia cu un neamț etc. Datorită respectării datinei, nemții ne apreciau ca pe semenii lor."⁴⁰⁹ Despre *mensura* lui Vaida-Voevod cu T. Perțea, coleg de-ai său la medicină (probabil din anul 1889), știm că secundanții amână întâlnirea astfel încât cei doi să nu se prezinte cu zgârieturi la un examen de anatomie.⁴¹⁰

Adepții duelului nu sunt agreați de mediile tradiționaliste. Egoismul „duelistului” și amorul-propriu exacerbat, deseori imputate combatanților, intră în conflict cu profilul civic al patriotului util mișcării de emancipare. Prin urmare, adoptarea modelului german de către studenții români de la Viena este percepută acasă drept o trădare a „simțământului cu adevărat românesc” și o rupere a „frăției care trebuie să domnească între fiii aceluiași neam”. La începutul secolului XX, asupra „României June” încep să se răsfrângă obiceiurile „întrunirii academice «Bucovina»” din Cernăuți, adică scrima și *mensurile*, bețiile și purtarea provocatoare și arogantă, despre care se apreciază că „nu au nici o îndreptățire la poporul român”. Grupul care activase la „Bucovina” intră în conflict cu o parte a studenților români ardeleni, urmând o serie de provocări la duel, arată articolul „Știri triste de la Viena”, publicat în *Tribuna* din 3 noiembrie/21 octombrie 1906. De asemenea, în rândurile membrilor „Bucovinei” apare intenția de a schimba obiceiurile societății social-literare „România Jună”, introducând scrima și promovând mânăuirea săbiei ca un ideal necesar neamului „din nevoile ce-i bântuie”. Atmosfera se tensionează - anunță *Tribuna* din 2/15 decembrie 1906, în articolul „România Jună” -, în special după provocarea a trei membri pașnici și după câteva dueluri (vicepreședintele asociației este ciuntit de un „cavaler” pe nume Popescu, din Cernăuți). Semnalul de alarmă privind noile preocupări ale studenților din

409 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, voi. IV, Dacia, Cluj-Napoca, 1998, pp. 27-28.

410 *Idem*, *Memorii*, voi. I, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, pp. 84, 34-35.

Viena este tras rapid de presa românească: „E pericol că, dacă se va mări numărul «cavalerilor» și dacă studenții români din Viena vor arăta aceeași lipsă de interes pentru «România Jună» ca până acum, societatea să-și piardă caracterul ei social-literar și să se prefacă într-o speluncă de bătauși, bețivi și aroganți”. „România Jună” neagă neconvingător, în *Tribuna* din 2/15 decembrie 1906, informația despre existența „obiceiurilor străine, sau chiar nelegiuirea de-a apuca sabia contra fratelui și cari ar cuteza să profane umbrele lui Alecsandri, Eminescu, Sion și atâtor alți mari români”. La inițiativa lui Lazăr Popovici, membru emerit al societății, are loc o întrunire cu ușile închise pentru a tranșa poziția celor suspectați de „intenții absurde și idei pocite”, învinuitul Popescu din Cernăuți fiind silit să se împace cu cei ofensați, consemnează *Tribuna* din 14/27 martie 1906. În ciuda dezmințirilor, corespondenții presei românești urmăresc resemnați înmulțirea actelor „vitejești” și proliferarea comportamentului „cavaleresc”. Într-o „Scrisoare din Viena” din 16 februarie/1 martie 1914, de pildă, I. Nanu, corespondentul *Românului*, vorbește despre cazul studenților bucovineni, care, în loc „să se entuziasmeze pentru unire și solidaritate, [...] s-au provocat între ei la duel, ieșind pe teren și vărsând sânge pentru nimicuri”.

Mai există însă o nuanță interesantă legată de educația tinerilor ardeleni: duelul trebuie învățat, cred moraliștii, nu pentru a face paradă cu provocări frivole, ci pentru a servi în momentele grave din viață. „A face însă «Pflaņ» cu duelurile nici nu e lucru serios, nici onorabil. Acolo e lupta națională, destul cerc de activitate pentru bărbăția fiecărui român. Un legion de adversari îi stau în față. Oțelească-se tot tineretul român după chipul firei sale, precum a făcut-o tinerimea germană după chipul și firea ei. La postulatul onoarei să adăugăm atributul național, ca să primim noțiunea «tinerimea română» din creștet până în tălpi.”¹

Inevitabil, românii care trăiesc în apropierea ungurilor sunt predispuși să se molipsească de mania provocărilor și să cadă în același păcat al trufiei. „Să învățăm deci din cele ce se petrec între unguri. Ei au ajuns de râs cu duelurile" - se scrie în articolul „«Onoarea» în Ungaria" publicat în *Tribuna poporului* din 1/14 martie 1900. „Să mai slăbim deci cu «provocările», că fudulia de a duela așa, fără nici o cauză binecuvântată, numai ridicoli ne poate face. Să esceleze fiecare în fapte cura- gioase *naționale*, să facă nu pe boierul ajuns în slujbe bine dotate, ci dând pildă de sobrietate și înțelepciune."

Ce asemănare izbitoare între portretizarea tinerilor dueliști ardeleni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și cea a „duelgiilor", a „pantalonarilor" din Moldova și Muntenia primei jumătăți a secolului! „Românii n-au nici o nevoie ca în sânul lor să se dez- volte așa-zisa clasă de «Zsentrî», feciori de bani gata, tineri cari țin să fie eroii cafenelelor, *domni* cari înainte de a-și face o carieră se îngloadă în datorii numai și numai pentru *a poza*. Să-și vadă fiecare de treabă, să muncească serios și cu digni- tate, că atunci desigur nu se vor ivi așa-zisele *afaceri cavaleresti*, cari la Unguri au viciat și învrăjbit întreaga societate. Iară noi Românii de liniște avem nevoie și de dragoste frățească."

Onoarea românilor

„Afferurile" de onoare dintre români sunt relatate telegrafic, de cele mai multe ori fără amănunte și, mai ales, fără acea conotație moralizator-condescendentă cu care se vorbește despre duelurile dintre maghiari; lipsește, de asemenea, substratul emoțional-etnicist al confruntărilor româno-maghiare. Duelurile dintre români pot fi acceptate, dar numai atunci când e vorba de cazuri izolate, care nu ating amploarea celor maghiare și, mai ales, nu pun în pericol valori comunitare și principii ale solidarității naționale. În acest caz, ele contribuie la fortificarea stimei de sine a comunității românești. Știrile sunt telegrafice: „Duel cu sfârșit letal" - din Pojon se anunță că sublocotenentul Vasile Călbază de la Regimentul 72 infanterie este împușcat în duel de către funcționarul militar Iuliu Augustie (*Tribuna*

poporului, 6/18 august 1898). Din Lipova vine informația că diferendul de onoare dintre Ioan Torna și Iuliu Popi „s-a aplanat pe cale cavalească" (*Tribuna poporului*, 25 octombrie/6 noiembrie 1898). Avocații Morariu și Poruți din Cluj se zgârie reciproc într-un duel descris ironic ca „o introducere și pe la noi a celui mai nou metod de «discuție serioasă»" (*Tribuna*, 12 iunie 1908).

Atunci când apar conflicte, rareori se prezintă amănuntele afacerii de onoare în sine (tipul ofenselor, tratativele, provocatorul, procesul-verbal), cele care fac în fond deliciul amatorilor de duel și determină emulația față de un anumit model comportamental. Detaliile sunt escamotate sub forma unor neînțelegeri regretabile între frați, care trebuie evitate. Într-un articol apărut în *Tribuna poporului* din 30 decembrie 1898/ 11 ianuarie 1899, intitulat „Duel între Români", se relatează că la Oradea a avut loc un duel între Iustin Ardelean, redactor la *Vulturul*, și Lucian Bolcaș, în urma căruia ultimul a fost rănit la cap. Nu se precizează cine a fost provocatorul, ofensa adusă sau care a fost în fond miza afacerii, dar se insistă pe finalul ritualului: „duelanții și-au dat mâinile, împăcându-se“.

Nu lipsesc duelurile dintre gazetari români având ca substrat programul de cultivare a conștiinței naționale și rolul simbolic de lideri ai comunității. Mai cunoscut este duelul din 1893 dintre Valeriu Braniște și Cornel Scurtu, pe fondul rivalităților și neînțelegerilor dintre *Gazeta Transilvaniei*, din Brașov, credincioasă atitudinii prudente fixate de Gheorghe Barițiu și pasivismului politic, pe de o parte, și, pe de alta, *Tribuna*, din Sibiu, publicație mai alertă, care grupează tineri cu peniță nervoasă. După ce Braniște se instalase la Brașov, ca tânăr profesor de limba maghiară la liceul românesc, se declanșează tensiunile dintre *Tribuna* și *Gazeta*. Valeriu Braniște - afirmă Sextil Pușcariu - își bate joc de „baba Gazetă", cu interminabilele ei articole de fond scrise de Aurel Mureșianu. Primul episod este legat de tradiția discursurilor la liceul

ortodox român din Braşov, susţinut de fiecare dată de un profesor mai tânăr. Cuvântarea lui Gheorghe Pop, prietenul lui Branişte, la 4/16 octombrie 1892, iese din vechile tipare şi cultivă conştiinţa naţională a elevilor români: „Unire nesfară- mabilă între fii de acelaşi sânge, mândrie şi demnitate naţională în mijlocul urii şi îngâmfwării duşmanului, iată conduita unui tânăr român în aceste vremuri cu vifor. Numai astfel vă veţi putea apropia de idealul naţiunii". Valeriu Branişte trimite corespondenţa *Tribunei* la Sibiu, menţionând că îndemnul „lui Pop formează epocă în istoria şcoalelor din Braşov, căci cu ocaziunea aceasta a ieşit prima dată clar şi hotărât la iveală reacţiunea naţională" (*Tribuna*, 6/18 octombrie 1892). Alertate de mesajul naţionalist şi de riscul iritării autorităţilor maghiare, forurile superioare bisericeşti din Sibiu caută să se distanţeze de conotaţia politică a manifestărilor, printr-o reacţie apărută în *Telegraful român*.¹ În aceeaşi logică pasivistă, conducerea liceului braşovean iniţiază o comisie de anchetă a lui Pop, care e îndepărtat de la catedră.

Terenul este pregătit pentru incidentul major din primăvara anului 1893. Din nou, colaboratorii *Tribunei* de la liceul din Braşov încalcă linia roşie impusă de „bătrâni", prin vocea profesorului Vasile Goldiş, criticat în *Gazeta Transilvaniei* din 18/30 martie, în articolul „Intriganţii noştri". Reacţia acestuia este redactarea unui pamflet, expediat prin martorii săi, Valeriu Branişte şi I. Bozoceanu. Ei solicită „satisfacţie gazetărească", adică publicarea materialului în *Gazeta Transilvaniei*. Goldiş îl ironizează pe Mureşianu că se agaţă de postul onorific de conducător al poporului din Braşov, pe când „publicul românesc, mulţumită vitalităţii poporului nostru, s-a trezit din letargia asta şi astăzi ştie prea bine unde sunt adevăraţii săi conducători". Redactorul responsabil, Grigore Maior, refuză publicarea, ba chiar, teolog fiind, le atrage atenţia că, în calitate de profesori confesionali, nu ar „trebui să umble în postul

Paștilor cu obiceiul barbar de a cere sânge". Goldiș publică în *Tribuna* din 23 martie/4 aprilie 1893 un proces-verbal de carență pentru Aurel Mureșianu, în care îl declară „infam și laș”. Jignire de „mare senzație” între români, cum afirmă Valeriu Braniște în *Amintiri*. Intervine Valeriu Bologa, directorul băncii „Albina”, exponenta cercurilor negustorești pasiviste din Brașov. Ofițer de formație, acesta îl împinge pe Cornel Scurtu, corector la *Gazeta*, să-i ceară satisfacție lui Valeriu Braniște, pentru scrisoarea către Goldiș, iar pe redactorul Grigore Maior să-i provoace pe Goldiș. „Eu - arată Braniște -, care totdeauna am considerat procedura cavalierească de o modalitate de reabilitare, și nu de descalificare, am fost de părerea să acceptăm provocările și să ne batem, dacă am pornit pe calea aceasta.” Duelul cu spada are loc în joia Paștelui (25 martie/6 aprilie 1893). Scurtu este rănit serios la mână și umblă multă vreme bandajat, ne spune Sextil Pușcariu în memoriile sale.⁴¹¹ A doua zi, în celălalt duel, Goldiș și Maior trag câte un foc în aer.⁴¹² Dueliștii sunt anchetați de autorități, iar Braniște e condamnat la opt zile de detenție la închisoarea din Szeged. Scurtu nu-i poartă pică lui Braniște pentru rana căpătată. Nu numai că înțelege spiritul duelului, dar aderă și la gruparea națională care-l promovează: jumătate de an mai târziu, îi solicită ajutorul fostului său adversar pentru a se transfera de la *Gazeta Transilvaniei* la *Tribuna*, arătându-se simpatizant al ideilor și mai ales „al procedurilor bărbăților grupați în acea redacție”⁴¹³. Deși jurnaliștii ardeleni nu epatează precum omologii lor din Regat cu interminabile procese-verbale de carență, conflictul probează noile însușiri ale naționalistului transilvănean. Activistul îmbracă haina cavalerismului și interpretează partitura demnității; angajându-se în luptele pentru onoarea personală, el aspiră de fapt la poziția de protector al demnității colective.

411 Sextil Pușcariu, *Brașovul de altădată*, Dacia, Cluj-Napoca, 1977, p. 229.

412 Valeriu Braniște, *op. cit.*, pp. 95-96; *Idem*, *Amintiri din închisoare*, Minerva, București, 1972, pp. 168-169.

413 *Ibidem*, pp. 102-103.

Se trece astfel de la etapa afacerilor de onoare sporadice, izolate, la un stadiu complex și rafinat, posibil doar în cadrul unei comunități care evaluează onoarea fiecărui individ în funcție de palmaresul cavaleresc. Ca dovadă, istoricul personal al afacerilor de onoare devine un motiv de descalificare între români. În procesul de presă din toamna anului 1899 dintre Ioan Russu-Șirianu, redactorul *Tribunei poporului*, și avocatul Demetru Magdu, cei doi se acuză reciproc de acte de lașitate, întrucât, din varii motive, refuzaseră duelurile anterioare, dovedind un comportament neonorabil ca reprezentanți ai comunității române.⁴¹⁴

Un dosar foarte extins, pe care îl vom trata doar schematic, îl reprezintă scena politică arădeană din perioada premergătoare Primului Război Mondial. *Românul*, organul Comitetului Central al PNR, acuză duplicitatea *Tribunei*, unde gruparea „oțetiștilor”, în ciuda retoricii radicale, inițiasse negocieri cu guvernul maghiar în campania electorală din 1910. În coloanele *Românului*, Alexandru Vaida-Voevod, deputat în Camera maghiară din partea PNR, îl acuză pe Octavian Goga, colaborator al *Tribunei*, că a trădat cauza românilor ardeleni, tratând în secret cu guvernul maghiar în numele grupării tribuniste. De fapt, acuzele sunt mult mai grave. În sprijinul afirmațiilor Vaida-Voevod obținuse declarațiile olografe, autentificate la notariat, ale colaboratorilor fostului ministru de interne, Jozsef Kristoffy, despre trădarea „tribuniștilor”. Ar fi fost vorba de sprijinul românilor pentru candidatul maghiar în cercul electoral Iosășel din Comitatul Aradului, în schimbul a 20.000 de coroane. Este o lovitură devastatoare pentru Goga,⁴¹⁵ poetul cu aură de martir, judecat de autoritățile maghiare pentru poeziile sale patriotice. Deși nu se menționează niciodată termenul „duel”, cei doi lideri români recurg la juriile de onoare pentru tranșarea afacerii. În a

414 V. „Vorbirea dlui Dr. A. Lazăr rostită înaintea Curții de jurați de la Or(adea) M(are) în procesul intentat de dl D. Magdu dlui Russu Șirianu”, suplimentul *Tribunei poporului*, 24 noiembrie/6 decembrie 1899, p. 3.

415 „Un atentat”, *Tribuna*, 29 decembrie 1911/11 ianuarie 1912, p. 1.

doua zi de Crăciun a anului 1911, Goga își trimite martorii, pe Octav C. Tăslăuanu și Lucian Borcean.⁴¹⁶ Vaida-Voevod le pune la dispoziție declarațiile olografe și acceptă propunerea unui juriu, la Brașov, sub președinția lui Andrei Bârseanu, președintele „Astrei”. Din juriu fac parte martorii lui Goga, Nic. Vecerdea și August Venter, și martorii lui Vaida-Voevod. într-o primă ședință, din 28 decembrie 1911/9 ianuarie 1912, juriul constată autenticitatea informațiilor furnizate de Vaida-Voevod, dar conchide că din ele nu reiese culpabilitatea lui Goga, relatează *Universul* din 1 ianuarie 1912. Se acceptă că anumite persoane din gruparea tribunistă - bănuiala cade pe Sever Bocu - ar fi dus tratative cu guvernul maghiar, dar fără știrea comitetului național și a lui Goga. Pentru a risipi zvonurile și fără acordul juriului, Sever Bocu, directorul *Tribunei*, se deplasează la Budapesta la o întâlnire cu Kristoffy. în contextul în care Bocu încălcase interdicția impusă de a iniția alte discuții cu partea maghiară, juriul se desesizează („Cuvântul juriului în chestia Octavian Goga”, în *Românul* din 13/26 ianuarie 1912), iar acuzele și ostilitățile se intensifică. *Tribuna* este exclusă din rândul organelor de presă ale PNR, iar deputatul Ștefan Ciceo Pop, foștii deputați Ion Suciș și Vasile Goldiș, directorul *Românului* și alți avocați români îi trimit o scrisoare de felicitare lui Vaida-Voevod, la Brașov, publicată în *Universul* din 15/28 ianuarie 1912. Lucrurile iau o turnură violentă când Vasile Goldiș este agresat pe stradă de către Sever Bocu și de redactorul *Tribunei* Iosif Scheopul (*Românul*, 21 ianuarie/3 februarie 1912). Bocu publică o declarație, exprimându-și speranța că Goldiș îi va trimite martori în urma agresiunii („Cavalerii”, în *Românul*, 19 ianuarie/1 februarie 1912). Nu se ajunge la duel, întrucât Goldiș îi consideră descalificați; Scheopul avea o condamnare, iar Bocu era acuzat de unele nereguli administrative. Pentru calmarea spiritelor, în urma stăruințelor lui

Iuliu Maniu intervine regăzuanul Constantin Stere, care solicită

416 Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, ed. cit., voi. I, pp. 140-145.

un armistițiu editorial al *Tribunei* și *Românului*; cu alte cuvinte, să nu publice articole menite să continue un conflict extrem de nociv pentru mișcarea națională. De fapt, Stere are o altă misiune, aceea de mușamalizare a tensiunilor care pot compromite pe termen lung credibilitatea și coerența acțiunilor politicii românești peste Carpați. Își îndeplinește obiectivul, absolvindu-l pe Goga de acuzația de trădător mituit; câțiva ani mai târziu însă, îi va spune lui Mihai Ralea că poetul luase, într-adevăr, bani de la Kristoffy.⁴¹⁷

Cu ocazia incidentului Vaida-Voevod-Goga este adus în atenție un întreg istoric al comportamentului cavaleresc probat de membrii Comitetului Central al PNR. Și ei se autodefinesc, în termeni foarte preciși, drept „oameni de onoare”, trimit martori, constituie juriu pentru a tranșa conflictele, punându-și în joc credibilitatea de lideri ai comunității românești. Un prim episod îl întâlnim în 1892. Într-o conferință a alegătorilor români ai PNR organizată la Cluj se iscă un schimb violent de replici între Andrei Truța și Iuliu Coroianu. Coroianu vrea satisfacție, dar Truța refuză, conform *Tribunei* din 12/24 ianuarie 1892. Apoi aflăm că, la alegerile din 1910, Sever Bocu cere satisfacție cavalierească de la Al. Vaida-Voevod, Aurel Vlad și Victor Bontescu. Motivul? Cei trei membri ai Comitetului protestează împotriva desemnării lui Bocu drept candidat oficial din partea PNR, iar Vaida-Voevod și Aurel Vlad chiar renunță să candideze alături de el.⁴¹⁸ Secunzii lui Sever Bocu - Sever Ispravnic și Iustin Marșieu - constituie un juriu care constată că expresiile folosite de Vaida-Voevod și Aurel Vlad nu îi ating onoarea, cazul fiind clasat pe cale amiabilă, în același timp, afacerea cu Victor Bontescu este încheiată „prin satisfacție corespunzătoare pe cale cavalierească”, fără să se precizeze în ce mod anume. Sever Bocu arată că își păstrează pentru viitor dreptul de a spune mai multe despre incident, prin „lămuriri de ordin politic”, anunță *Tribuna* din 8 iunie 1910. Nu este de mirare că, pe parcursul anului 1911,

417 Z. Omea, „Publicistica lui Goga”, *România literară*, 1999, nr. 2, p. 9.

418 Alexandru Vaida-Voevod, „Pentru d. Sever Bocu, redactor-șef al *Tribunei* zilelor lui Mangra”, *Românul*, 27 noiembrie/10 decembrie 1911, p. 5.

toată disputa Goldiș-Bocu, premergătoare afacerii Vaida-Voevod-Goga, se poartă în termeni de onoare, cavalerism, cererea satisfacției etc.

***Români contra maghiari:
Ioan Giurgiu vs Lehel Hedervári***

Cazurile de duel mediatizate sunt încărcate de o miză națională pentru români și maghiari deopotrivă. Aniversarea Revoluției din 1848 de către societatea studențească românească „Iulia” din Cluj, la 3/15 mai 1884, generează contramanifestații naționaliste a sute de studenți maghiari, soldate cu incidente violente. Domiciliile unor lideri români, Iuliu Coroianu și Aurel Isac, sunt vandalizate, aniversarea românească din sala „Biazini” e întreruptă, iar participanții sunt siliți să se retragă într-un cor de insulte, relatează *Gazeta Transilvaniei* în edițiile din 4/16 mai, 5/17 mai și 6/18 mai 1884. A doua zi, ziarele *Gazeta Transilvaniei*, *Observatorul*, *Luminătorul* și *Tribuna* sunt „afurisite” și arse ritual de universitarii maghiari pe Dealul Feleacului, iar petrecerea organizată de români în grădina „Stadler” este perturbată, informează *Gazeta Transilvaniei* din 8/20 mai 1884. Sublocotenentul în rezervă August A. Ni- coară cere protecția armatei, motiv pentru care este insultat de doi lideri ai studenților maghiari, Varro Lâszlo și Szász Károly. Ofițerul de naționalitate română îi provoacă la duel pe studenți. Varro Lâszlo își retrace afirmațiile, în timp ce Szász Károly refuză lupta, sub pretextul că sublocotenentul român nu este calificat să ceară satisfacție, scrie *Gazeta Transilvaniei* de la 15/27 mai 1884, și, prin urmare, este descalificat la rândul său. Incidentul prefigurează conflicte mai aprinse, nu întâmplător legate tot de moștenirea simbolică a anului 1848.

Cultul lui Avram Iancu se dezvoltă în timpul Memorandumului și dă naștere unui moment tensionat în anul 1899, cu ocazia procesului ziaristului Septimiu Albini, trimis în judecată

pentru inițierea unui fond destinat unui monument în memoria eroului român. La proces, arată avocatul Ioan Giurgiu, procurorul Lâzâr Arpâd cere confiscarea banilor adunați, spunând că „memoria lui Avram Iancu, care a fost un șef de bandiți, nu merită eternizată prin monumente”. Protestele studenților români, amenințați, de altfel, cu eliminarea din universitate, sunt sprijinite printr-o campanie susținută a *Tribunei* din Sibiu. În toamna anului 1900, studenții Ioan Scurtu, George Novaciu și Coriolan Stere depun o cunună de stejar pe mormântul de la Tebea, ceea ce duce la excluderea lor de la Universitatea din Cluj.¹ Într-un asemenea context, la 4 ianuarie 1901, are loc un duel celebru între Ioan Giurgiu, student la drept, și redactorul ziarului *tJjsâg*, Lehel Hedervári. Motivul îl reprezintă un articol în care Ioan Giurgiu era descris drept „guralivul conducător al universitarilor români și nespălatul agitator valah”. Fără să stea pe gânduri, Giurgiu îl provoacă la duel pe Hedervári. Intimidat de cutezanța studentului român, redactorul maghiar face un pas spre reconciliere, publicând în gazeta sa o declarație ce recunoaște provocatorului calitatea de „patriot adevărat”. Giurgiu se arată nemulțumit de scuzele oferite, deoarece fusese modificată forma convenită de martori, și publică în *Tribuna poporului* propria variantă a afacerii, unde arată că Hedervári era un „om putred”. Pentru tranșarea chestiunii, Hedervári, sublocotenent în rezervă, solicită arbitrajul unui juriu de onoare militar, care dă dreptate românului. Condițiile luptei din sala de gimnastică și scrimă din Cluj sunt dure: luptă cu sabia până la incapacitate. Hedervári se alege cu nasul tăiat și mai capătă o rană la brațul drept, iar românul este zgâriat serios la cap și buze, în urma unui atac furibund. Duelul este oprit chiar de către unul dintre martorii lui Hedervári, pentru că acesta încălcase regulile cavaleriești. „Toate gazetele maghiare din Cluj, ba chiar și unele din Pesta au scris despre acest senzațional duel; ele

însă au denaturat adevărul, au prezentat pe Hedervári erou“, scrie cu năduf corespondentul român.⁴¹⁹ Conservatoarea *Gazeta Transilvaniei* (ediția din 31 decembrie 1900, articolul „Un duel-măcel în Clușiu“), insensibilă de regulă la senzațional, relatează astfel duelul patriotic româno-maghiar: „Hedervári a pășit pe arenă ca atacator, însă Giurgiu, după ce parase cu multă dibăcie o complicație grea de lovituri, îi dăduse un admirabil ripost - un terț - peste față, rănindu-l totodată și la nas, și la brațul drept peste bandagiu, după care secundanții strigară «Halt». Domnul Hedervári, cu corectitudinea recunoscută în această afacere, nu se supune comandei, ci se repezi cu furie asupra dlui Giurgiu, care, ascultând de comanda secundanților, se retrăsese în colțul său. Timp de două minute a trebuit să pareze vreo 30-35 de lovituri și, mulțumită deosebitei sale dibăcii în scrimă, n-a fost omorât, ci s-a ales numai cu două zgârieturi bune, din care una la cap și cealaltă la buze“.

Deși acesta nu e nici pe departe singurul duel între studenții români și cei maghiari în această perioadă, Ioan Giurgiu dobandește o faimă binemeritată. Într-un portret realizat târziu, în perioada interbelică, intitulat „Sărbătorirea avocatului Ioan Giurgiu din Cluj“, apărut în *Clujul* din 12 aprilie 1925, este caracterizat drept „apărătorul onoarei românești“, într-o vreme în care a fi student român implica „riscuri vrednice de istorie“, între ele înscriindu-se, pe lângă confruntarea cu Hedervári, și duelul cu studentul Eugen Ferenczi. În seria afacerilor de onoare naționaliste, în 1913, la Orăștie, într-o demonstrație de scrimă a tuturor organizațiilor sportive române din Ungaria, Giurgiu îl învinge în mod umilitor pe un căpitan de honvezi, aruncându-i sabia la cinci metri.⁴²⁰ Naționalismul și masculinitatea, onoarea personală, dar și cea națională sunt contopite și proiectate asupra unui ritual unic.

Tot în perioada premergătoare războiului, viitorul fruntaș țărănist Ilie Lazăr, student la drept la Sighet, ia parte la

419 „Un duel sângeros“, *Tribuna poporului*, 30 decembrie 1901/12 ianuarie 1902, p. 2.

420 Ion Giurgiu, *op. cit.*

numeroase excursii și „maialuri“ (petreceri câmpenești de primăvară) studențești. Balurile studenților se încheie întotdeauna cu dueluri. Lazăr își amintește de luptele românilor Jurca și Berinde. Unul din ei îl taie pe polițistul orașului, Ibrânyi Gyorgy, agent devotat al politicii de deznaționalizare, care încercase cândva să-i aresteze pe Ilie Lazăr pentru că „face agitații între valahi”⁴²¹.

Conflictele de onoare nu sunt iscate întâmplător în aceleași medii universitare fervente, animate de tinerii români, intrați furtunos pe terenul revendicării demnității personale și al emancipării naționale. În toamna anului 1902, un student maghiar, apoi și ziarul *Ujság* insultă „tinerimea universitară română”. Românii îi trimit pe Ioan Giurgiu și Eugeniu Șimonca să ceară satisfacție. Duelul cu pistolul se poartă între alesul tinerilor români, Petru Titieni, student la drept, și redactorul *Ujság*, Desideriu Zolyomi. Românii cer condițiile cele mai dure: pistol cu trei schimburi de gloanțe, încheiat cu duel cu sabia, dus până la starea de incapacitate. În urma negocierilor martorilor, se mulțumesc doar cu un schimb de gloanțe de la 30 de pași, urmat, după fiecare foc, de cinci pași avans. Confruntarea, desfășurată la Bercul Chintăului, lângă Cluj, deși încheiată fără consecințe, este transformată într-o epopee plină de dramatism: „Rezultatul acestui duel se aștepta cu nerăbdare de către ambele părți, atât din partea Românilor [, cât] și a Ungurilor, pentru că duelul acesta se anunțase deja (fiindcă trebuia să se anunțe) și în declarația noastră dată [de] noi în ziarul local «Ellenzek» ca să știe lumea de revanșul nostru! Sortitul nostru, bravul tânăr jurist Petru Titieni, la rândul său s-a achitat în un mod demn și românesc de rolul onorific ce i l-a destinat soarta. Îți era mai mare dragul ca să privești la el pe câmpul de onoare, unde avea să spele pata unei tine- rimi întregi, cu ce dispreț și liniște stătea în fața glonțului. [...] Călduroase felicitări a primit luptătorul brav din toate părțile

421 Ilie Lazăr, *Amintiri*, Fundația Academia Civică, București, 2000, p. 35.

și cu deosebire din partea colegilor lui, cari cu lacrimi în ochi l-au salutat și felicitat"¹.

Un alt duel cu „mandat de la națiune" pornește de la un incident petrecut la Orăștie, unde Malász Jozsef, controlor financiar, publică un articol în *Szászváros* intitulat greșit „Cinem minte". Pe scurt, textul afirmă că jumătate dintre români „trebuie aruncați în Dunăre și pe ceilalți îi va îneca murdăria rămasă după ceilalți". *Tribuna*, scandalizată de ofensă, relatează că trei tineri români se oferă să ceară satisfacție: Coriolan Pop (student la drept), Alexandru Kiss și Iuliu Florea. „Eu, ca membru al acelei națiuni pe care o ai vătămat-o, îți cer satisfacție", afirmă Coriolan Pop în mandatul acordat martorilor săi. Provocarea este acceptată, dar duelul, împiedicat inițial de poliție, trebuie să se desfășoare la Cluj. Malász se alege cu răni serioase la piept, iar Pop cu o zgârietură la cap. întors acasă, Malász este provocat de Alexandru Kiss, martorul lui Pop. în noua luptă, la rănilor duelului anterior se adaugă o tăietură gravă la mână, până la os. „Cred însă că nu-s proroc rău când afirm că domnul Malász încă nu s-a răfuit pe deplin cu tinerețea română de la noi. Nu! Ar fi și păcat. Păcat strigător la cer ar fi dacă ar scăpa cu atâta numai. Că prea mare a fost insulta și prea mic omul care a adus-o. Sunt mulți tineri români, cari îi cer încă grabnică reînșănătoșare de la Dumnezeu, ca să poată cu succes continua acolo unde s-a sfârșit acum", afirmă cu malițiozitate corespondentul de presă „Călin", în articolul „O ofenză amar plătită", publicat în *Tribuna* din 18 februarie/3 martie 1907.

Nu doar opiniile exprimate în presă pot degenera în dueluri. în urma unei „discuții naționaliste" în cafeneaua Hungaria dintre Liviu Tămășdan, student la drept, și inginerul Steiner József, are loc un duel dur în sala de scrimă a regimentului de cavalerie din Arad. Medicii Aurel Demian și Traytler Andor „au avut amândoi ce să lege și panseze, căci

condițiile de luptă au fost grele - bătaia până ce unul nu va mai putea ambii combatanți au primit răni: dl Tămășdan neînsemnată la mână, adversarul său mai gravă, la braț"¹. Tradiția provocărilor la duel dintre studenții români și cei maghiari este vie și în perioada interbelică, pe fondul aceluiași substrat naționalist, dar cu roluri schimbate. Maghiarii se vor vedea puși în situația de a-și păstra identitatea, de a-și apăra statutul și de a cere drepturi.

Pe fondul disputelor interetnice sunt înregistrate cazuri de dispută între studenții români naționaliști și cei filomaghiari. Ioan Alexa, antipatizat pentru filomaghiarismul său, este pâlmit de „naționalistul intransigent” Ilarie Poparadu. Naționalistul român este tăiat în duel în șapte locuri de filomaghiar, după care adversarii se împacă, într-o pildă naționalistă. „A fost păcat că s-au certat. Dacă Alexa e român așa de slab, devenit-a el mai bun naționalist, după ce l-a tăiat zdravăn pe Poparadu? Și acesta purtând bandaje câteva săptămâni a ajutat cauzei naționale?”, comentează *Tribuna poporului* din 5/18 septembrie 1902.

În seria întâlnirilor naționaliste, un caz mai aparte se înregistrează în 1893, între Geza Tottosy, funcționar la primăria din Mezőtur, și farmacistul român Antoniu Kovacs. Cei doi se duelează din cauza... limbii române. La o serbare în orașul Gyoma, în timpul chefului, Kovacs se apropie de masa lui Tottosy vorbind în românește. După câteva minute de muțenie ostentativă a maghiarului, Kovacs îl întreabă de ce nu vrea să răspundă, primind în replică „niște cuvinte de rușine”, motiv de provocare la duel în condițiile cele mai dure. În lupta cu spada Tottosy este rănit ușor, iar Kovacs mai grav, scrie *Familia*, nr. 26, din 27 iunie/9 iulie 1893.

„Lașitatea“ maghiară

Refuzurile provocărilor venite din partea maghiarilor sunt justificate de români prin „seriozitate“, „maturitate“ ori prin- tr-o concepție diferită asupra noțiunii de onoare. În contextul confruntărilor din Congregația comitatului Arad, Ștefan Ciceo Pop este provocat la duel în toamna anului 1903. Atacat de ziarul *Arad es Videke*, Ciceo Pop răspunde scurt în *Fiiggetlenseg*, ceea ce îi atrage provocarea la duel, pe care o respinge. „Și-au găsit însă omul. Dl Pop i-a tratat cum trebuie pe voinicoșii cari neputând să ne răspundă în casa comitatului, unde cel mult vociferează și votează, vor să ducă chestia pe alt teren: i-a trimis adică la plimbare pe domnișorii care poate că au mâncărime de piele, dar frunțașilor români li-e vremea mult mai prețioasă, de cât să scarmene asemenea viețuitoare“, se comentează în articolul „Românul Pop, provocat la duel de maghiari“, publicat în *Tribuna poporului* din 26 octombrie/ 8 noiembrie 1903.

Gazetele românești iau frecvent în derâdere așa-numitul „cavalerism“ de care maghiarii fac mare caz atunci când invocă onoarea, el părându-le mai curând o gesticulație de operetă. Condeierii români critică la „cavalereasca națiune maghiară“ xenofobia, dorința de umilire a românilor și comportamentul reprobabil, ieșit din tiparele morale ale firii omenești. Când situația se inversează, iar maghiarii refuză duelul, asupra lor sunt proiectate, previzibil, stereotipurile lașității și carenței morale. Ridiculizarea masculinității celuilalt subîntinde acum noi relații de putere între cele două etnii. Bunăoară Ioan Coste, avocat din Ciacova, este provocat la duel de solgăbirăul (funcționar administrativ) Fâbry Geza. Când însă Coste ridică mânușa, „voinicosul cavaler“ descoperă că românul avusese o altă afacere de onoare neaplanată. Indignat, Coste publică un proces-verbal de carență într-un ziar maghiar: „Este evident că dl Fâbry Geza s-a eschivat sub un pretext nemotivat într-un mod laș de a sta pe teren. După acestea eu pe acest cavaler lăudăros și încurcă lume nu-i țin vrednic nici să-i cârlesc două palme“. Fâbry Geza își ia revanșa, totuși, intentând o acțiune injustiție pentru

insultă.⁴²²

Prinderea adversarului pe picior greșit și specularea la limită a indeciziei lui sunt subterfugii folosite în descalificările cu substrat naționalist. Contele Gyula Károlyi, prefectul Aradului, cere satisfacție cavalierească pentru un articol apărut în *Tribuna*, considerându-se ofensat de redactorul Constantin Savu. Ziaristul ezită inițial, și martorii lui Károlyi întocmesc un proces-verbal de descalificare, publicat în ziarele maghiare. Intre timp, redactorul român se răzgândește și trimite martori la rândul său, pentru reluarea afacerii. Inutil însă, Gyula Károlyi ia în considerare doar refuzul inițial, se scrie în *Tribuna* din 3/16 aprilie 1909.

Când avocatul maghiar Kerenyi Bela refuză să-i acorde satisfacție lui Ștefan Rosvan, după o confruntare verbală și fizică într-o cafenea, *Tribuna poporului* publică, în limba maghiară, pentru cititorii maghiari, procesul-verbal de carență, unde e ironizată „voinicia maghiară”: „A numit martori numai când martorii Români i-au spus că clientul lor afirmă sus și tare că l-a bătut pe Ungur. Va să zică *l-au silit să* numească martori. Și atunci ce se întâmplă? Când vine rândul să se bată cu sabia, cum hotărâseră martorii toți, Ungurul își schimbă martorii și zice că nu se poate bate cu sabia, deoarece l-ar fi durând brațul. I se dă un termen, până să-i treacă durerea. Durerea era însă Iară leac, era frica [...]. Ce vuiet ar face ziarele ungurești când lucrul acesta i s-ar fi întâmplat unui Român! Așa însă nici nu amintesc de «voinicosul» patriot ce se află între ei. Le e rușine și lor să mărturisească adevărul, care e nu se poate mai crud”⁴²³.

În contextul tensiunilor maghiaro-române care precedă pregătirile de război, un ecou aparte îl stârnește atentatul produs la Debrețin în 1914. într-un veritabil atac terorist, pe adresa palatului episcopiei maghiare greco-catolice este expediată o bombă, fiind vizat direct István Miklossy, arhiepiscopul maghiar promotor al unei politici antiromânești în Ardeal. Sunt

422 „Cavalerism unguresc”, *Tribuna*, 26 ianuarie/7 februarie 1907, p. 6

423 „Patrioți voinicoși”, *Tribuna poporului*, 28 februarie/12 martie 1898, pp. 195-196.

ucise trei persoane, inclusiv vicarul Mihail Iaczkovics, iar episcopul scapă ca prin minune. Ancheta stabilește că teroriștii sunt Ilie Cătărău și Timofei Kirilov.⁴²⁴ Presa maghiară speculează prompt originea română a anarho-comunistului Ilie Cătărău: născut la Orhei, angajat al serviciilor secrete române, în realitate lucrând și ca agent secret rus. Ziarul *Mâra-marosi Fuggetlen Ujság* din Sighetul Marmației atacă, în articolul „Națiune ingrată”, întreaga comunitate românească, făcând-o răspunzătoare de atentat și condamnând „hoarda de dobitoace”. „O rasă care, în mod mincinos, în baza unor date istorice false, se fălește ca descendentă a glorioșilor romani, care își decorează sărăcia sufletului său barbar cu penele de păun ale culturii popoarelor occidentale de rasă latină, care, desconsiderând legile patriei, vrea să fie stat în stat - această rasă e acuzată de o crimă îngrozitoare. [...] Chemăm la proba de sânge întreg partidul valah din Ungaria; pe urmașii lui Avram Iancu, [ai] lui Cloșca și [ai] lui Horia. Aburii roșii ai sângelui nevinovaților martiri ai maghiarismului ce se înalță către cer strigă răzbunare!”, se citează în *Românul* din 20 februarie/5 martie 1914. Intelectualii români reacționează, pe de o parte intentând un proces de calomnie, iar pe de alta provocând redacția ziarului la duel. Avocații români Tit Doroș și Vasile Chindriș denunță redacția ziarului maghiar pentru „agitație contra națiunii române”, iar avocatul Ion Kovăts o provoacă la duel. Se află că redactorul responsabil de articol ar fi fost un anume Hannibâl Kristof din Hust.⁴²⁵ Ritualul duelului ca supapă a tensiunilor naționale ar merita însă o discuție aparte.

Duelul american... în Transilvania

O particularitate a Transilvaniei este așa-numitul „duel american”, necunoscut, de fapt, în Statele Unite. Denumirea se

424 Radu Petrescu, „Enigma Ilie Cătărău”, *Contrafort*, nr. 5-6, 2012, pp. 20-21.

425 „Să pedepsim infamia”, *Românul*, 22 februarie/7 martie 1914, p. 6.

explică prin oroarea germanilor de americanizare.⁴²⁶ Este un tip de duel care întrunește, în parte, caracteristicile unui act de sinucidere; totodată, este o formă de ruletă rusească; nu e o provocare la luptă, ci la suicid, în urma unui legământ de onoare pe care doi adversari și-l fac. Asupra proporțiilor și răspândirii lui sunt ample discuții, întrucât cei doi „dueliști” rareori comunică angajamentele cunoscuților sau publicului. Obiceiul se răspândește în spațiul germanic, în Franța fiind cunoscut *duel à la courte paille*⁴²⁷; ajunge și în Ungaria și devine destul de popular, la începutul secolului XX, în Ardeal.

Aflăm exact ce este acest tip de duel din *Tribuna*, 16/29 mai 1902, care relatează în articolul „Jertfa duelului american” despre cazul a doi tineri din Budapesta. Cei doi își aduc ofense, dar nu pot avea un duel după regulile obișnuite, de pe poziții egale. Ofensatul este miop și șchiop, pe când ofensatorul este în putere. Pentru a ajunge la egalitatea de șanse, cei doi decid să tragă la sorti. Cine pierde trebuie să se sinucidă ca să-și salveze onoarea - în acest caz, ofensatorul. Așadar, prin duelul american se înlătură avantajul îndemânării sau al puterii fizice. Uneori, duelul american reprezintă o formă extremă de respectare a cuvântului dat, după un timp stabilit de comun acord.

Duelul american este întâlnit și în Bucovina. La Cernăuți, cavalerul Victor de Micudi, fost cadet de cancelarie, este găsit otrăvit cu stricină. Într-o scrisoare adresată familiei, Micudi mărturisește că a luat parte la un duel american și că a tras „glonțul cel negru”, fără a spune numele adversarului său, anunță *Universul* din 21 ianuarie/2 februarie 1890. Obiceiul supraviețuiește în Ardealul interbelic. Ziarul *Izbânda* din 8 septembrie 1921 consemnează primul duel american din România Mare. Poliția Arad este înștiințată că George Kepich, student la medicină, fiul doctorului Iacob Kepich, se sinucisese, tră- gându-

426 Richard Cohen, *By the Sword: A History of Gladiators, Musketeers, Samurai, Swashbucklers, and Olympic Champions*, Random House LLC, 2007, p. 262.

427 V. Irina Reyfman, *Ritualized Violence Russian Style: The Duel in Russian Culture and Literature*, Stanford University Press, 1999, p. 20.

și un glonț în inimă. Tânărul petrecuse în compania unor prieteni cu o seară înainte și le mărturisise acestora că trebuia să se sinucidă în urma unui duel american. La Satu Mare, sublocotenentul Farcaș încearcă să se sinucidă cu pistolul, în urma provocării la duel american făcute de alți doi tineri. Din cercetări rezultă că, înainte de a fi concentrat la Regimentul 87 infanterie, Farcaș, originar din Brașov, pusese la cale cu alți doi tineri un duel american. îndrăgostiți de aceeași fată, trăseseră la sorți. Cel care extrăgea biletul alb avea să ia fata de soție, ceilalți doi urmând să se împuște în termen de 20 de zile. Farcaș își ține „duelul” și este transportat în stare gravă la spital, notează *Universul* din 22 iunie 1927. Alte provocări, deși etichetate „duel american”, nu respectă întru totul obligația sinuciderii.⁴²⁸

Forța emancipatoare a ritualului

Iată cum rememorează poetul Emil Isac, în *Adevărul* din 5 aprilie 1921, febra duelului în Ardealul dinaintea războiului: „Noi - cari am trăit în țara Grofilor și a Baronilor, în care poporul, *recte*, noi «valahii» reprezentam *viscum album-vl* ramurilor aristocratice - ne-am obișnuit cu duelul, ca cu moartea ori cu dragostea. [...] Vedeai pe străzi oameni cu mintea întreagă ciopârțiți la nas, cu capul umflat ca un bostan, cu ochii încercânați cu vinețele, de credeai că vezi eroi din piese de teatru, luptători pentru fecioare și patrii violate [...]. «Duelul» era șoapta magică care plutea deasupra manueții balurilor”.

Intrarea românilor ardeleni și bucovineni pe terenul afacerilor de onoare din Imperiu însoțește și inițiază în fapt etapele de autoselecție și validare a elitelor politice și intelectuale. Afacerile sau duelurile între intelectualii și politicienii români survin atunci când liderii își dispută legitimitatea în rândul comunității (Iancu Flondor cu Florea Lupu, Eudoxiu Hurmuzachi cu Aurel Onciul, tribuniștii Vasile Goldiș și Valeriu Braniște în fața lui A. Mureșianu de la *Gazeta Transilvaniei*, Alexandru Vaida-Voevod împotriva lui Octavian Goga ori Vasile Goldiș împotriva lui Sever

428 „Un duel american la Cluj”, *Dimineața*, 15 noiembrie 1930, p. 11.

Bocu).

Duelurile interetnice, uneori sincronizate cu teme ale agendei publice și politice, contribuie la consolidarea imaginii de sine a părților implicate - cea maghiară și cea română. De fapt, angajarea disputelor de onoare echivalează cu o integrare a codurilor respective la nivelul elitelor sociale, care forțează astfel barierele etnice. După cum am arătat de la bun început, acordarea sau solicitarea satisfacției nu se poate face în raport cu un oponent cu statut social inferior. A accepta duelul cu un inferior înseamnă nu să-i ridici, ci să te cobori la nivelul lui. În cazul de față, vorbim despre elevarea elitelor unei etnii (românii) la standardele, codurile și prestigiul pe care elitele maghiare le consideră suficiente pentru a accepta sau formula provocări. Fiindcă se derulează pe fundalul unor tensiuni etnice vizibile, nu putem să considerăm duelurile româno-maghiare drept cazuri de onoare pur și simplu, deși ele respectă riguros etapele *insultă - provocare - satisfacție*. O categorie etnică subordonată se percepe drept tot mai umilită, desconsiderată și insultată, revendicându-și propria onoare prin intermediul unui ritual larg răspândit și foarte prețuit în rândul etniei politice dominatoare. Pe de altă parte, tânăra generație studiosă sesizează potențialul integrator studentesc. Fie că vorbim de asociațiile studentești „Bucovina” și „Moldova” din Cernăuți sau de „România Jună” din Viena - care au drept miză acceptarea românilor ca parteneri credibili ai studențimii germane -, fie de clujenii din cadrul universității maghiare, deranjați de tratamentul umilitor la care sunt supuși, duelul are o intrinsecă funcție emancipatoare, legată de asumarea unui program politic.

Concluzii

În absența unei tradiții, dar ca urmare a unui intens curent de aculturație occidental după anul 1821, duelul capătă înțelesuri profunde pentru elitele românești. El reprezintă expresia societății urbane ce aspiră la respectabilitate într-un context în care semnele ierarhiilor sociale sunt mai puțin evidente, mai ales după eliminarea privilegiilor și afirmarea egalității de diferite tipuri, în special după Constituția de la 1866. Ofițerii, politicienii, jurnaliștii, avocații, alte profesii liberale subscriu la un cod al onoarei, devenit un ghid pentru comportamentul și discursul individului dedicat unei cariere publice. Datele pe care le-am obținut prin analiza presei și a mărturiilor din epocă, dintre care peste 90% sunt luate în considerare pentru prima oară, ne ajută la o comparație cu unele societăți occidentale, din care rezultă concluzii puțin așteptate. Există similitudini de comportament și, mai ales, de frecvență a duelurilor, dacă ne raportăm la statisticile din Franța și Italia - firește, luând în calcul caracteristicile și dimensiunile societății românești. Anvergura fenomenului, nebănuită pentru cercetători, poate furniza în continuare surprize, mai ales dacă va fi posibilă în viitor realizarea unei statistici pentru Transilvania, Bucovina și Basarabia întemeiate pe surse comparate românești, maghiare, austriece și rusești.

Câteva aspecte, credem, am reușit să clarificăm. În primul rând, covârșitoarea influență pe care o au instituțiile militare în promovarea ideii de onoare. Mediul cazon reprezintă mijlocul principal de răspândire a comportamentului intolerant la insultă, ideea de onoare militară fiind cultivată ostentativ în rândul ofițerilor. Duelul este tolerat și admis în mod tacit drept „tribunalul forței brute“. Presiunea instituțională din partea

armatei se combină cu selecția socială, ofițerii trebuind să facă față astfel unei duble exigențe: aceea a spiritului de corp și aceea de a se comporta demn, potrivit așteptărilor „bunei societăți”, care pune accentul pe maniere, îndemănare, forță și abilități sportive. Rămânem, pe de altă parte, uimiți de amploarea derapajelor militarismului. Interpretarea rigidă a codului de onoare sau întreținerea confuziei cu preceptele onoarei civile conduce la conflicte cu reprezentanții societății civile și, mai ales, cu ziariștii. Incapacitatea de a distinge între critică și insultă, de a înțelege libera exprimare ca un drept aflat deasupra poziției pe care o ocupă actorii sociali, este o cauză importantă a afacerilor de onoare.

Ca peste tot în Europa, încercările de a criminaliza afacerile de onoare au loc sub presiunea instituțională a statului, în România acest proces eșuează. Încercările din timpul domniei lui Mihail Sturza sau a lui Al.I. Cuza, codurile penale din 1865, 1874 și 1936, sentințele în cazuri importante, culminând cu pedepsele date în procesul Filipescu-Lahovari, caracterizează un regim tolerant. Exemplele pe care le analizăm - ucigașul lui G.Em. Lahovari, conservatorul Nicolae Filipescu, condamnat la doar șase luni închisoare, apoi grațiat de regele Carol I, sau D. Dumitrescu Maican, condamnat la doar două luni pentru uciderea lui Lascăr Zamfirescu - reprezintă expresia tolerării afacerilor de onoare tranșate prin intermediul armelor. Cum am observat, justiția își recunoaște limitele în ceea ce privește apărarea onoarei personale, lăsând-o astfel la latitudinea practicilor sociale informale. În România criminalizarea duelului nu are succes dintr-un motiv evident: agenții disciplinării, care ocupă în ierarhia socială o poziție mai înaltă decât subiecții disciplinării, sunt, în majoritate, ei înșiși adepții afacerilor de onoare.

Politica și presa liberă au un rol important în răspândirea obiceiului. În special polemicile jurnaliștilor constituie un catalizator. Această întrepătrundere între condei și sabie poate fi explicată, în parte, prin natura dramatică a duelului însuși. Ziarele îl utilizează ca pe un mijloc de câștigare a audienței,

creând interesul pentru acest fenomen și cultivând publicul în acest sens. Având prea puțină experiență în administrarea propriei libertăți, jurnaliștii alunecă ușor în greșală în goana după senzație, în loc să manifeste precauție și moderație. Indiferent de motiv, duelul devine o parte a culturii tipărite, unii gazetari mizând pe faptul că un ziar cu informații despre un duel devine mai atractiv.

Argumente similare se aplică la fel de bine și lumii politice. Publicitatea pe care o asigură un duel îl avantajează pe politician, garantându-i poziția socială și furnizând o dovadă a tăriei convingerilor personale, transmise astfel mai ușor prin intermediul presei. Operând ca o formă de spectacol, duelul îi ajută pe unii politicieni să-și construiască un statut de gardieni ai „societății cavaleresti” îndreptățite să-și clameze onorabilitatea. Procesele-verbale de carență întocmite adversarilor politici sunt menite să demonstreze lipsa de integritate morală ori absența calităților asociate bărbăției și puterii. Excluderile simbolice din „lumea bună”, un ritual care penalizează și creează disconfort, ne pun la îndemână un instrumentar valoros pentru înțelegerea comportamentelor ce asigură respectul comunității. Expunerea publică a lașității, a fugii de responsabilitate, reprezintă un semnal de alarmă pentru anumite categorii și o invitație la excluderea din relațiile sociale, economice sau din sfera favorurilor simbolice.

În cazul Bucovinei și Transilvaniei primim o solidă confirmare a teoriei pe care am schițat-o în ceea ce privește Moldova și Muntenia primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Există o strânsă corelație între redescoperirea onoarei, duelul ca modalitate de exprimare a patriotismului și dorința de emancipare. Aflăm similitudini izbitoare de comportament între primele generații de moldoveni și munteni plecați la studii în Occident — și întorși schimbați, gata de „sfadă” și atenți la orice insultă, capabili apoi să imagineze proiecte reformatoare ale statului și societății - și reacția tinerilor bucovineni și ardeleni, implicați în societăți conservatoare la Cernăuți și Viena sau în afaceri de onoare cu studenții maghiari la Cluj. Duelul joacă un rol emancipator,

favorizând selecția elitelor și asumarea proiectelor politice.

Primul Război Mondial nu este nicidecum o bornă de epocă, ci numai o pauză impusă de împrejurări. Imediat după reîntoarcerea de pe front, dueliștii revin vijelios pe terenurile dosnice din jurul marilor orașe, păstrând cadența la care se ajunsese pe la 1880. Statistica noastră ne arată că abia în al doilea deceniu interbelic duelul intră în declin. Atunci se observă o creștere semnificativă a gradului de refuz și a numărului de procese-verbale de carență. Apetitul scade nu din cauza măsurilor punitive luate de autorități, ci ca urmare a unor mutații mai profunde de mentalitate și a schimbării percepției asupra fenomenului. Se schimbă astfel așteptările legate de rolul social al bărbaților, redefinindu-se masculinitatea, în timp ce noțiunea de onoare, resemantizată la rândul ei, devine o chestiune interpretabilă. Un martor al acelor timpuri, magistratul Emil Cerchez, pune crepusculul duelului pe seama faptului că societatea se statornicise într-un regim democratic, ale cărui reguli nu mai erau războinice. Din perspectivă aristocratică, democrațiile au cu totul alte preocupări, legate de acumularea de capital. „în prozaica lor goană după bani, cultivarea «punctului de onoare» trece pe al zecelea plan, tocmai pentru că depășește puterea lor de înțelegere a acestui lucru.” Ritmurile sociale sunt acum altele, iar însușirile onoarei nu pot fi improvizate: „Trebuie adesea muncă adăogată a mai multor generații ca să poți ajunge până acolo. Tocmai de aceea, spiritele «noi» socotesc [onoarea] de prisos, supărătoare chiar pentru fericirea obștească - ca fiind apanajul câtorva, iar nu al tuturor -, și, grăbite să ne asigure această fericire, se străduiesc să ridice lipsa de curaj civic și înjosirea caracterelor, care sunt deja nota dominantă a regimurilor de azi, până la înălțimea unei dogme”⁴²⁹.

Până după începutul celui de-a doua conflagrații mondiale, întâlnim dispute care atestă persistența târzie a afacerilor de onoare. Deși cu o frecvență mult redusă, duelul continuă să fie perceput drept garantul unei etichete complexe, al bunelor maniere, al comportamentului politic, al respectului reciproc

429 Emil Cerchez, *Din vremuri trecute*, Do MinoR, București, 2005, p. 139.

între bărbați. Ca orice fenomen ce se stinge, el dispare treptat din atenția publică, fără ca observatorii să aibă timp de epitafuri. Reflexele rămân însă vii, apar de te miri unde, și doar tăvălugul comunist le dezrădăcinează brutal și definitiv.

ANII	AFACERI DE ONOARE	DUELURI EFECTIVE	(%)	IMPACAREA MARTORILOR/ PREZENTAREA SCUZELOR	PROCESE- VERBALE DE (%)	REFUZUL		LUPTEI	SITUAȚII NECU- (%)		
						CARENȚĂ	(%)		NOSCUTE	(%)	
1821-1858	25	15	60.00	2	8.00	0	0.00	7	28.00	1	4.00
1859-1870	40	22	55.00	4	10.00	2	5.00	9	22.50	3	7.50
1871-1880	44	22	50.00	4	9.09	5	11.36	12	27.27	1	2.27
1881-1890	221	108	48.87	29	13.12	8	3.62	52	23.53	24	10.86
1891-1900	247	78	31.58	35	14.17	16	6.48	91	36.84	27	10.93
1901-1913	234	60	25.64	42	17.95	22	9.40	74	31.62	36	15.38
1914-1920	124	34	27.42	26	20.97	20	16.13	22	17.74	22	17.74
1921-1930	235	66	28.09	51	21.70	51	21.70	35	14.89	32	13.62
1931-1940	79	19	24.05	24	30.38	7	8.86	12	15.19	17	21.52
<i>Total</i>	<i>1249</i>	<i>424</i>	<i>33.95</i>	<i>217</i>	<i>17.37</i>	<i>131</i>	<i>10.49</i>	<i>314</i>	<i>25.14</i>	<i>163</i>	<i>13.05</i>

TOTAL ANII	DUELURI	RĂNIRI MORTI	(%)	RĂNIRI GRAVE	(%)	FĂRĂ UȘOARE	(%)	NECU- EFECTE	(%)	NOSCUTE	(%)
1821-1858	15	4	26.67	2	13.33	3	20.00	3	20.00	3	20.00
1859-1870	22	4	18.18	6	27.27	7	31.82	3	13.64	2	9.09
1871-1880	22	3	13.64	1	4.55	13	59.09	4	18.18	1	4.55
1881-1890	108	2	1.85	15	13.89	37	34.26	47	43.52	7	6.48
1891-1900	78	1	1.28	12	15.38	34	43.59	28	35.90	3	3.85
1901-1913	60	1	1.67	6	10.00	22	36.67	28	46.67	3	5.00
1914-1920	34	0	0.00	5	14.71	8	23.53	21	61.76	0	0.00
1921-1930	66	2	3.03	11	16.67	24	36.36	26	39.39	3	4.55
1931-1940	19	0	0.00	2	10.53	3	15.79	14	73.68	0	0.00
<i>Total</i>	<i>424</i>	<i>17</i>	<i>4.01</i>	<i>60</i>	<i>14.15</i>	<i>151</i>	<i>35.61</i>	<i>174</i>	<i>41.04</i>	<i>22</i>	<i>5.19</i>

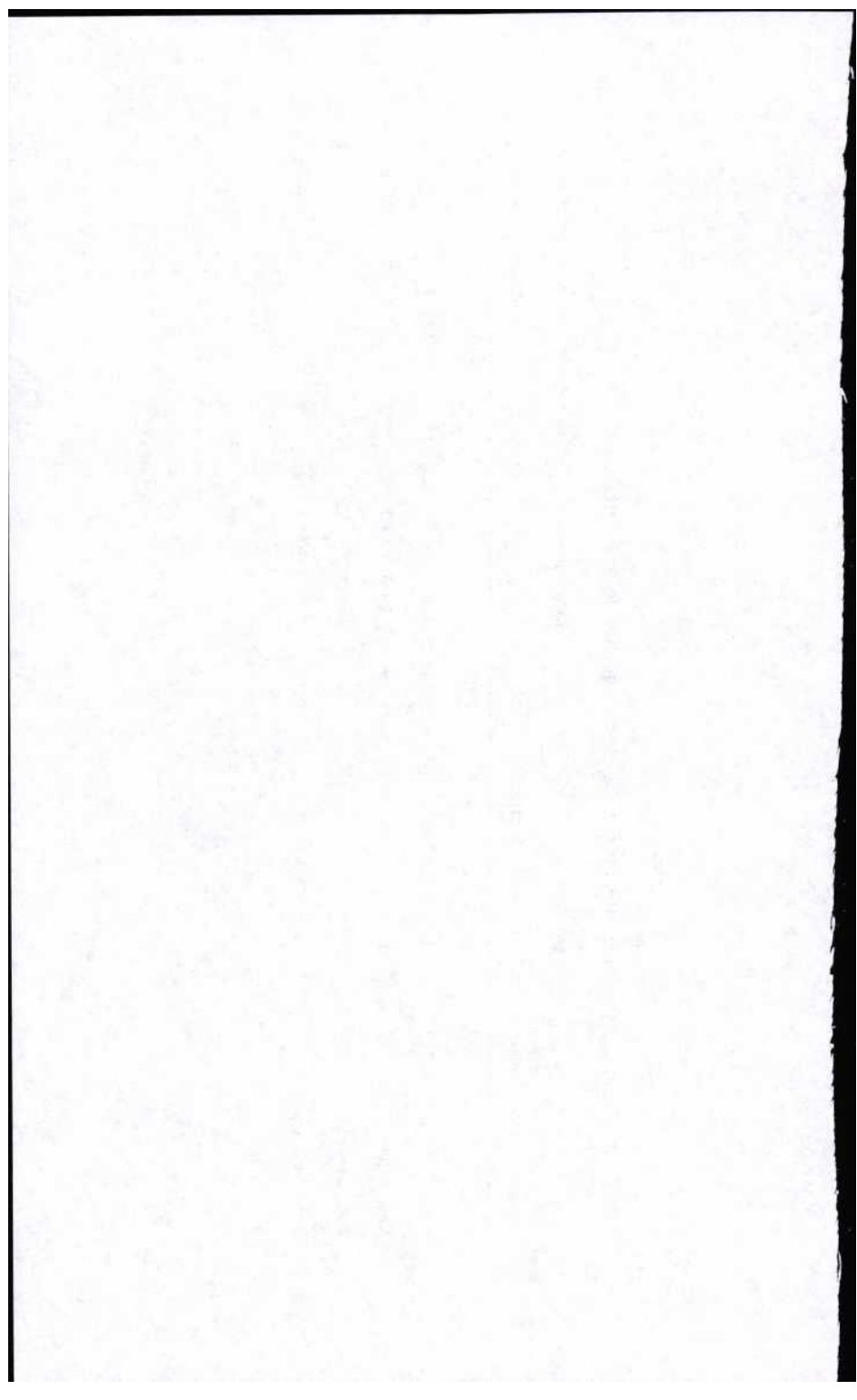
ANII	CATEGORII SO- PROFESIONALI	FUNCTIONARI (%)	MILITARI (%)	ZIARIȘTI (%)	POLITICIENI (%)	AVOCAȚI (%)	MEDICI (%)	INGINERI (%)
1821-1858	50	00.00	714.00	0.00	612.00	0.00	0.00	0.00
1859-1870	80	11.25	2430.00	45.00	1215.00	22.50	2.00 2.50	0.00 0.00
1871-1880	88	55.68	2730.68	55.68	77.95	22.27	1.00 1.14	0.00 0.00
1881-1890	442	51.13	12828.96	7717.42	6414.48	204.52	1.00 0.23	2.00 0.45
1891-1900	494	153.04	11122.47	7915.99	11222.67	122.43	5.00 1.01	13.00 2.63
1901-1913	468	112.35	10021.37	367.69	8919.02	5110.90	19.00 4.06	17.00 3.63
1914-1920	248	00.00	3413.71	3012.10	8433.87	2911.69	2.00 0.81	3.00 1.21
1921-1930	470	51.06	11023.40	449.36	14430.64	5411.49	10.00 2.13	6.00 1.28
1931-1940	158	10.63	2918.35	1710.76	6138.61	2717.09	1.00 0.63	1.00 0.63
<i>Total</i>	<i>2498</i>	<i>431.72</i>	<i>57022.82</i>	<i>29211.69</i>	<i>57923.18</i>	<i>1977.89</i>	<i>41.00 1.64</i>	<i>42.00 1.68</i>

ANEXA E: Armele utilizate în dueluri

SABIE, SPADĂ,

ANII	DUELURI	PISTOL	(%)	FLORETĂ	(%)	NEPRECIZATE	(%)
1821-1858	15	9	60.00	0	0.00	6	40.00
1859-1870	22	9	40.91	7	31.82	6	27.27
1871-1880	22	7	31.82	11	50.00	4	18.18
1881-1890	108	51	47.22	39	36.11	18	16.67
1891-1900	78	35	44.87	36	46.15	7	8.97
1901-1913	60	28	46.67	29	48.33	3	5.00
1914-1920	34	22	64.71	12	35.29	0	0.00
1921-1930	66	34	51.52	32	48.48	0	0.00
1931-1940	19	13	68.42	5	26.32	1	5.26
<i>Total</i>	<i>424</i>	<i>208</i>	<i>49.06</i>	<i>171</i>	<i>40.33</i>	<i>45.00</i>	<i>10.61</i>

CATEGORII ARME	TOTAL TIPURI DUELURI	MORTALE		RANI GRAVE		RANI UȘOARE		FARA EFECTE		NECUNOSCUTE	
		nr./categ. (%)		nr./categ. (%)		nr./categ. (%)		nr./categ. (%)		nr./categ. (%)	
Pistol	208	14	6.73	18	8.65	16	7.69	153	73.56	7	3.37
Sabie	171	2	1.17	39	22.81	116	67.84	12	7.02	2	1.17
Necunoscute	45	1	2.22	4	8.89	18	40.00	9	20.00	13	28.89
<i>Total general</i>	<i>424</i>	<i>17</i>		<i>61</i>		<i>150</i>		<i>174</i>		<i>22</i>	
<i>Pondereea (%)</i>			<i>4.01</i>		<i>14.39</i>		<i>35.38</i>		<i>41.04</i>		<i>5.19</i>

Bibliografie

I. Arhive

- Arhivele Naționale ale României (ANIC), *Departamentul Treburilor din Lăuntru - Moldova*, dosar 501/1860.
ANIC, *Fond Crețulescu*, dosar 680, 689, 806.
ANIC, *Fond Parlament*, dosar 1162.
Arhiva CNSAS, manuscrise., *Fond Cantacuzino Gheorghe*, pachetele 9, II, 13, 14, 19, 21.
Biblioteca Națională a României, Colecția manuscrise speciale, *Fond St. Georges*, CCXIX, d. 7.

II. Presă,

- periodice Acțiunea*, 1907.
Adevărul literar și artistic, 1932.
Adevărul, 1888-1916; 1919-1937.
Albina (Viena și Pesta), 1866-1876.
Albina Românească, 1829-1849.
Analele Parlamentare ale României. Tomul XI, Partea II. Obiciunita Obștească Adunare a Moldovei. Legislatura II. Sesiunea V (X): 1841-1842.
Apărătorul legii, 1875-1876.
Avântul, 1919-1921.
Binele public, 1878-1884.
Cercul publicațiunilor militare, 1890-1904.
Chemarea, 1919-1920.
Clujul, 1923-1927.
Constituționalul, 1889-1900.
Credința, 1933—1934.
Curentul, 1924 -1935.
Curierul de Iași, 1868-1880.
Curierul Românesc, 1829-1848.
Curierul. Foaia intereselor generale, 1873-1893.

Cuvântul, 1924-1938.
Dacia, 1918-1922.
Democrația (Ploiești), 1870.
Dezbaterile Adunării Deputaților (DAD), 1887.
Dimineața, 1904—1916, 1919-1937.
Dreptul, 1871-1900.
Epoca, 1885-1889; 1895-1903; 1908-1915; 1920-1923; 1926-1938.
Evenimentul, 1893-1916; 1919-1923.
Familia, 1865-1912.
Foaia bășăricească și școlastică. Organ al provinciei metropolitane greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, 1883-1886.
Furnica, 1905-1912.
Gazeta de Iași, 1867.
Gazeta de Transilvania, 1844-1852; 1884—1902.
Gazeta Poporului, 1895-1896.
Gazeta Sporturilor, 1925.
Izbânda, 1918-1922. *îndreptarea*, 1918-1927.
Jurnalul, 1894-1895.
L'Etoile Roumaine, 1885-1888.
L'Independance Roumaine, 1890-1900.
Liberalul (Iași), 1880-1887.
Lumea Nouă, 1894 -1900.
Minerva, 1909-1914.
Mișcarea, 1931-1932.
Moldova, 1915.
Monitorul oastei, 1860-1861, 1910.
Monitorul Oficial al României, 1872, 1873, 1925.
Neamul Românesc, 1925-1930.
Opinia, 1897-1900; 1906-1915; 1919-1938.
Palatul de Justiție, 1920-1921.
Pământeanul, 1839.
Poporul, 1871-1876.
Presa, 1919.
Ramuri, 1905-1908.
Războiul, 1878-1902.
Revista Armatei, 1877; 1884-1914.
România liberă, 1878-1888.
România militară, 1891-1897.
Românul (Arad), 1911-1914; 1919-1927.
Românul (București), 1861-1890.
Săptămâna, 1901-1909.
Telegraful, 1871-1888.
Timpul, 1876-1884; 1889-1900.
Tribuna poporului, 1897-1912 (din 1904 *Tribuna*). *Trompeta Carpaților*, 1865-1877.
Unirea, 1887-1888.

Unirea. Foaie bisericească-politică, 1891-1900. *Uniunea liberală* (Iași), 1871-1872.

Universul, 1884-1916; 1919-1940.

Viitorul, 1900-1915.

Vocea Națională, 1866.

Voința Națională, 1884-1912.

Zimbrul, 1855.

III. Surse narative

Alecsandri, Vasile, *Opere complete*, Minerva, București, 1904.

Argetoianu, Constantin, *Memorii*, V, VII, IX, Machiavelli, București, 1995, 1996, 1997.

Argetoianu, Constantin, *Însemnări zilnice*, I, Machiavelli, București, 1998.

Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, I, 1871-1877, ed. Aristița Avramescu și Tiberiu Avramescu, Humanitas, București, 2014.

Bacalbașa, Constantin C., *Bucureștii de altădată. 1885-1900*, II, ed. a II-a, Editura Ziarului „Universul”, București, 1928.

Bacalbașa, Constantin, *Bucureștii de altădată*, III, 1885-1888, ed. Tiberiu Avramescu, Humanitas, București, 2014.

Bacalbașa, Constantin C., *Bucureștii de altădată. 1901-1910*, III, ed. a II-a, Editura Ziarului „Universul”, București, 1936.

Bacalbașa, Constantin C., *Bucureștii de altădată. 1910-1914*, IV, ed. a II-a, Editura Ziarului „Universul”, București, 1936.

Bălcescu, N., *Opere*, IV, *Corespondență*, ed. G. Zâne, Editura Academiei, București, 1990.

Bibescu, George, *Politică, religie, duel*, Tipografia Curții Regale, București, 1888.

Bibescu, George, *Conseils pour les duels: à lepee, au fleuret, au sabre et au pistolet*, Link Alphonse Lemerre, Paris, 1900.

Bolintineanu, Dimitrie, *Viața lui Cuza-Vodă: Memoriu istoric*, Tipografia Lucrătorilor Asociați, București, 1869.

Brăileanu, Traian, *Memorii. Statul și comunitatea morală*, Albatros, București, 2003.

Braniște, Valeriu, *Amintiri din închisoare*, Minerva, București, 1972.

Braniște, Valeriu, *Corespondență 1879-1895*, I, Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

Brănișteanu, B., *Jurnal*, I, Hasefer, București, 2003.

Cancicov, Vasile Th., *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916-31 august 1918*, II, Atelierele Societății „Universul”, București, 1921.

Candiano-Popescu, Al., *Amintiri din viața-mi*, I, „Universul”, București, 1944.

- Cantacuzino, Gheorghe, *Un caz de arivism feroce*, Tiparul Cultura Națională, București, 1924.
- Cantacuzino, Gheorghe, *Generalul Cantacuzino către domnii membrii ai Jockey-Clubului din București într-o afacere de onoare*, Tipo-litografia Grozea, București, 1927.
- Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guțu, Editura Academiei R.S.R., București, 1973.
- Cerchez, Emil, *Din vremuri trecute*, Do MinoR, București, 2005.
- Comamescu, Petru, *Pagini de jurnal*, 1, 1923-1947, Noul Orfeu, București, 2003.
- Costa-Foru, C.G., *Suflet de părinte: Cuvinte pentru copii și tinerime*, „Adevărul” S.A., București, 1937.
- Cristescu, Sorin, *Carol I: Corespondență personală (1878-1912)*, Tritonic, București, 2005.
- Duca, I.G., *Amintiri politice*, I- III, Jon Dumitru-Verlag, Miinchen, 1981-1982.
- Eliade, Mircea, *Memorii. 1907-1960*, ed. Mircea Handoca, Humanitas, București, 2004.
- Gafencu, Grigore, *Însemnări politice*, Humanitas, București, 1991.
- Gane, N., *Zile trăite*, Editura „Librăriei Nouă”, Iași, 1903.
- Gane, C., *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, I, Editura Ziarului „Universul”, București, 1936.
- Gane, C., *Trecute vieți de doamne și domnițe*, III, Luceafărul S.A., București, f.a.
- Ghica, Grigore, *Grigri*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998.
- Ghica, Ion, *Scrisori către V. Alecsandri*, Humanitas, București, 2014.
- Ghica, Ion, *Amintiri din pribegia după 1848: Noue scrisori către V. Alecsandri*, Editura Librăriei Socec, București, 1889.
- Ionescu, Const. Al., *Asupra domniei lui Bibescu: Epilog la broșura „O execuțiune”*, București, 1900.
- Iorga, N., *Pomenirea lui Ștefan cel Mare*, Minerva, București, 1905.
- Iorga, N., *O viață de om așa cum a fost*, N. Stroilă, București, 1934.
- Ivănescu, D., Virginia Isac, *Alexandru Ioan Cuza: Acte și scrisori*, Junimea, Iași, 1973.
- Jianu, Ionel, *Un om, o viață, un destin: Ionel Jianu și opera lui*, Roza Vânturilor, București, 1991.
- Lazăr, Ilie, *Amintiri*, Fundația Academia Civică, București, 2000.
- Lovinescu, Eugen, *Zburătorul”: Agende literare*, III, ed. Monica Lovinescu și Gabriela Omăt, Minerva, București, 1999.
- Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice (1881-1886)*, II, Editura Socec, București, 1937.
- Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice (1887-1891)*, III, Editura Socec, București, 1943.

- Maiorescu, Titu, *Jurnal și epistolar*, V (10/22 iulie 1864—7/19 noiembrie 1866), ed. Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Minerva, București, 1984.
- Negru, Natalia, *Helianta. Două vieți stinse. Mărturisiri*, Viața Românească, București, 1926.
- Negruzzi, Costache, *Opere*, I, ed. Liviu Leonte, Minerva, București, 1974.
- Negruzzi, Constantin, *Păcatele tinereților*, ed. Nicolae Baltă, „Valahia”, București, 1993.
- Negruzzi, Iacob, *Jurnal*, trad. Horst Fassel, Dacia, Cluj Napoca, 1980.
- Negruzzi, Iacob, *Amintiri din Junimea*, ed. Ioana Părvulescu, Humanitas, București, 2011.
- Nemoianu, P., *Prizonier la ruși, rob la unguri*, Tipografia Cărților Bisericești, București, f.a.
- Pallady, Theodor, *Pallady scriind: Jurnale, scrisori, însemnări*, ed. Dana Crișan, Compania, București, 2008.
- Panu, G., *Amintiri de la „Junimea” din Iași*, I, „Remus Cioflec”, 1942.
- Pârvan, Vasile, *Părerile unui trădător de neam*, Institutul de arte grafice Carol Gobl, București, 1914.
- Pușcariu, Sextil, *Brașovul de altădată*, Dacia, Cluj-Napoca, 1977.
- Rădulescu-Motru, C., *Mărturisiri*, ed. Valeriu Răpeanu și Sanda Răpeanu, Minerva, București, 1990.
- Rosetti, Al., „Theodor Pallady”, în Marin Mihalache (ed.), *Pallady, mărturii*, Dacia, Cluj, 1971.
- Rosetti, Radu, *Amintiri: Ce-am auzit de la alții. Din copilărie. Din prima tinerețe*, Humanitas, București, 2013.
- Săteanu, C., *Figuri din „Junimea”*, Bucovina, București, 1936.
- Stere, C., „Din carnetul unui solitar (Pentru ce sunt un trădător de neam)”, *Viața Românească*, an X, 1915, nr. 5-6, pp. 169-194.
- Suțu, Nicolae, *Memoriile Principelui Nicolae Suțu, mare logofăt al Moldovei, 1798-1871*, ed. Georgeta Filitti, Humanitas, București, 2013.
- Trebici, Vladimir, „însemnări din memorie (II)”, *Glasul Bucovinei*, 2010, nr. 3, pp. 101-128.
- Tzigara-Samurcaș, Alexandru, *Răspuns dlui N. Iorga*, Atelierele Grafice Socec, București, 1932.
- Tzigara-Samurcaș, Alexandru, *Memorii: 1872-1910*, I, „Grai și Suflet - Cultura Națională”, București, 1991.
- Tzigara-Samurcaș, Alexandru, *Memorii: 1919-1930*, III, Meridiane, București, 2003.
- Tzigara-Samurcaș, Alexandru, *Lupta vieții unui octogenar: 1931-1936*, II, Vitruviu, București, 2007.
- Tzigara-Samurcaș, Alexandru, *Biobibliografie adnotată 1872-1952*, Biblioteca Centrală Universitară din București, București, 2004.
- Vaida-Voevod, Alexandru, *Memorii*, I, IV, Dacia, Cluj-Napoca, 1994, 1998.
- Vitencu, Dragoș, *Cernăuțiul meu*, ed. Aura Brădățan, Accent Print, Suceava, 2008.

IV. Coduri de legi, jurisprudență și regulamente

- Apărarea dinaintea Tribunalului de Iași, secțiunea II, a dlui Titu Liviu Maiorescu, doctor în filozofie și în legi, director al Școalei preparan- dale, profesor la filozofie și rector Universității de Iași, de G. Mirzescu etc., „Buciumul românesc", Iași, 1865.
- Barozzi, Ioan C., *Repertoriul general de jurisprudență Română (1862- 1906)*, I—II, Editura Ziarului „Curierul judiciar", București, 1908.
- Barozzi, Ioan C. (ed.), *Codul de procedură penală cu tabla de materie și indexul alfabetic*, București, 1910.
- Boerescu, Vasile, *Trăite comparatif des delits et des peines au point de vue philosophique et juridique*, A. Durând, Paris, 1857.
- Chatauvillard, comte de, *Essai sur le duel*, Paris, 1836.
- Chiru, Vasile D., *Indicator judiciar militar: Consiliile de reformă*, Imprimeria Statului, Chișinău, 1925.
- Cod Judeciar pentru Tribunalele din Moldova, înorânduit și adnotat de avocatul Scarlat Pastiea, fost-director la Departamentul Justiției din Moldova*, ed. de Teodor Codrescu, Tipografia Buciumul român, Iași, 1862.
- Codul penal Carol al II-lea*, Imprimeria Centrală, București, 1936.
- Constantiniu, C., *Codicele duelului după Chatauvillard*, Tipografia Curții, Lucrătorii asociați, București, 1873.
- Drăghici, Iosif, *Cod de onoare: Rezolvarea chestiunilor de onoare pe cale pacinică și cu arma*, ed. a III-a, Institut de arte grafice Ludovic Sziklai, Lugoj, 1924.
- Duelul Filipescu-Lahovari înaintea Curții de Apel din București: Rechizi- toriul procurorului general, d. Ștefan Stătescu*, Tipografia „L'Indepen- dance Roumaine", București, 1898.
- Florescu, G.A., *Apărarea ofițerilor acuzați în duelul întâmplat între sub- locotenenții Malaxa și Radovici din batalionul de vânători, pronunțată înaintea Consiliului de revizie*, Tipografia Anton Mănescu, București, 1873.
- Gruea, Elian de la, *Știința armelor*, București, 1891.
- Instrucțiuni asupra procedului de urmat pentru rezolvarea chestiunilor de onoare*, Tipografia Militară a Ministerului de Război, București, 1926.
- în contra proiectelor de lege asupra duelului*, TipoLitografia Dor P. Cucu, București, 1898.
- Laborie, Bruneau de, *Les Lois du duel*, Manzi, Joyant, Paris, 1906.
- Macovescu, D., *Consiliile de reformă și procedura lor. Consiliile de onoare*, Tipografia „Revista Geniului", București, 1934.
- Nedelescu, Ion I., *Codul onoarei și regulile duelului*, Imprimeria Fundației Culturale „Principele Carol", București, 1926.
- Parhon, Victor, *Duelul, ofensele și reparațiunea lor*, Tipografia Speranța, București, 1899.

- Pârâianu, I.C., V. Pantelimonescu, *Codul Justiției Militare „Regele Mihai I” (cu ultimele modificări): Legislație, jurisprudență și doctrină*, Editura Ziarului „Universul”¹¹, București, 1942, pp. 775-782.
- Prevost C., G. Jollivet, *L’escrime et le duel*, Librairie Hachette et Cie, Paris, 1891.
- Rosetti, Horia C.A., *Teoria sau alfabetul scrimei și Codul duelului*, pref. de George Bibescu, Tipografia Voința Națională, București, 1902.
- Stătescu, Ștefan, *Despre duel: Discurs pronunțat în deschiderea anului judecătoresc 1898-1899*, Imprimeria Statului, București, 1898.
- Tanoviceanu, Ioan, *Duelul*, București, Tipografia Ziarului „Curierului Judiciar”, 1915.
- Tavernier, Adolphe, *L’art du duel*, Paris, 1885.
- Vergier de St. Thomas, comte de, *Nouveau code du duel*, Dentu, Paris, 1879.
- Welescu, N.Șt., *Scrima cu floreta și sabia*, Tipografia Modernă Gregorie Luis, București, 1892.

V. Studii și articole de specialitate

Literatură românească

- Aburdeanu, Ion Rusu, *România și războiul mondial: Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, Editura Librăriei Socec, București, 1921.
- Alecsandri, Vasile, „Din albumul unui bibliofil: Neculai Bălcescu”, *Convorbiri literare*, X, nr. 4, 1 iulie 1876, pp. 139-142.
- Alexandrescu, I., *Recensămintele României*, Meronia, București, 2007.
- Alexandru, Al., „Legenda și temeiul ei istoric: O iubire romantică și un duel din 1827”, *Magazin istoric*, 1967, nr. 8, pp. 85-88.
- Avram, Sultana, „Un manuscris autobiografic I.C. Negruzzi”, *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, XXIII/2, 1986, pp. 743-744.
- Bădescu, Emanuel, „O tragedie provocată de o femeie: Socialistul Lassalle, ucis în duel de românul Racoviță”, *Historia*, an XII, nr. 124, aprilie 2012, pp. 38-45.
- Berindei, Dan, Grigore Ploșteanu, Mihai Sorin Rădulescu, „La violence et les roumains aux XIXe et XXe siècles”, *Revue Roumaine d’Histoire*, XXXIX, 2000, nr. 1-4, pp. 169-187.
- Bezviconi, Gh., Scarlat Callimachi, *Pușkin în exil*, București, 1948.
- Bodea, Cornelia, „Curente și opinii în sânul emigranților de la 1848. II: Duelul Chr. Tell-N. Bălcescu”, *Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”*, Bălcești pe Topolog, 1979, tom V-VI, pp. 185-216.
- Boia, Lucian, „Germanofili”: *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, Humanitas, București, 2010.
- Botta, Dan, *Cazul Blaga*, Bucovina-I.E. Torouțiu, București, 1941.

- Brădăţan, Aura, „Un manuscris inedit: Dragoş Vitencu, «Tradiţii şi obiceiuri studenţeşti bucovinene»“, *Suceava. Anuarul Complexului Muzeal Bucovina*, XXXI-XXXII-XXXIII, 2004-2005-2006, Suceava, 2007, pp. 207-222.
- Brăescu, George, *Educaţiunea socială a naţiunii armate: Viitorul ofiţer în şcoală, armată şi în societate*, Ig. Hertz, Bucureşti, f.a.
- Brătianu, C.I., *Ce este cu „Era Nouă în oştire?“: Studiu restrospectiv*, Albert Baer, Bucureşti, 1900.
- Bleoancă, Dumitru, *Statutul social al militarilor armatei române în perioada 1878-1914*, Editura Universităţii Naţionale de Apărare, Bucureşti, 2003.
- Boteanu, I.E., „Despre un sistem militar la noi“, *România militară*, 1864, I, pp. 25-32.
- Boteanu, Romulus, *Despre duel: Conferinţă publică, ținută la cercul militar din Pitești*, Tipo-litografia Ed. Wiegand & C.C. Săvoiu, Bucureşti, 1894.
- Buruiană, Ovidiu, *Construind opoziția: Istoria politică a Partidului Național Liberal între anii 1927-1933*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iași, 2013.
- Buruiană, Ovidiu, *Liberalii: Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, Iași, 2013.
- Buteanu, Aurel, „Cursurile de la Vălenii de Munte: Conferința dlui D. Guști: «Obiceiurile și opinia publică»“, *Societatea de mâine*, 1925, an. II, nr. 32-33, pp. 566-567.
- Cancicov, Vasile Th., „Duelul Maican-Zamfirescu“, *Palatul de Justiție*, IV, nr. 5, aprilie 1921, pp. 5-6.
- Casassovici, Dan, *Familia Casassovici: 1810-1976, cinci generații în România*, Vremea, București, 2014.
- Cătuneanu, I., *Duelul meu cu Sturza din 1908*, Tipografia „Apărarea Națională“, Craiova, 1932.
- Ceașu, Mihai-Ștefan, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1918-1918)*, Junimea, Iași, 2004.
- Crăciun, Boris, *Ruginoasa*, Casa Județeană a Creației Populare, Iași, 1969.
- Crăciun, Corneliu, *Societăți academice din Bucovina (I): Arboreasa și Junimea*, Fundația Culturală „Cele trei Crișuri“, Oradea, 1997.
- Crăciun, Corneliu, *Societățile academice române din Viena (1861-1981)*, Logos 94, Oradea, 2001.
- Diesbach, Ghislain de, *Prințesa Bibescu - ultima orhidee*, Vivaldi, București, 2003.
- Dobrescu, Constantin, Ion C. Petrescu, *Viața cotidiană ploieșteană în documente de presă: 1899-1930*, Elapis, Ploiești, 2009.
- Durak, V.Gh., *Cuvinte morale-militare ținute trupelor din garnizoana T. Severin, în anul 1903*, Tipografia L.I. Cuțui, Turnu-Severin, 1904.

- Durnea, Victor, „C. Stere și afacerea de onoare de la 1894“, *Transilvania*, nr. 2, februarie 2009, pp. 30-46.
- Dumitrescu, Elefterie, *Instrucțiuni militare. Educațiunea și datoriile morale ale soldatului. Precepțiuni și exemple*, Tipografia Thoma Basileescu, București, 1902.
- Dvoicenco, Eufrosina, „Pușkin și refugiații Eteriei de la Chișinău“, *Extras din Artă și tehnică grafică*. *Buletinul Imprimeriilor statului*, Caietul 9, București, 1939.
- Dvoicenco, Eufrosina, *Pușkin și România: Viața și opera lui Pușkin în Basarabia și influența sa asupra scriitorilor români*, Imprimeria Națională, București, 1937.
- Gafița, Mihai, *Duiliu Zamfirescu*, Editura pentru Literatură, București, 1969.
- Gafița, Mihai, *Iancu Flondor (1865-1924) și mișcarea națională a românilor din Bucovina*, Junimea, Iași, 2008.
- Gaudeamus: Culegere de cântece academice, patriotice și sociale*, Tipografia Școala română, Suceava, 1924.
- Grămadă, I., *Societatea academică social literară „România Jună“ din Viena (1871-1911). Monografie istorică*, Tip. „Concordia“, Arad, 1912.
- Hagi-Mosco, Emanoil, *București. Amintirile unui oraș. Ziduri vechi. Ființe dispărute*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995.
- Hagi-Mosco, Emanoil, „1904. Aventurile romane ale «Principelui Alberto Ghika»“, *Magazin Istoric*, 1994, nr. 10, pp. 62-66.
- Haneș, Petre V., *Studii și cercetări*, „Cartea Românească“, București, 1927.
- Hâișeu, C.N., *Rostul cuvintelor: disciplina, doctrina, inițiativa*, Socec, București, 1907.
- Herescu, Ioan P., *Conferințe relative la disciplina și morala militară aplicativă ținute ofițerilor-elevi în anul școlar 1901-1902*, Tipografia și Legătoria „Viitorul“, Târgoviște, 1901.
- Iacob, Dan Dumitru, „Duelul de onoare în societatea românească a secolului XIX: factori de receptare“, Andi Mihalache, Alexandru Istrate (eds), *Romantism și modernitate: Atitudini, reevaluări, polemici*, Editura Universității „Al.I. Cuza“, Iași, 2009, pp. 419-453.
- Iacob, Dan Dumitru, „Primele legi de combatere a duelului în societatea românească modernă“, în Toader Nicoară (ed.), *Disciplinarea socială și modernitatea în societatea modernă și contemporană (sec. XVI-XXI)*, Accent, Cluj-Napoca, 2011, pp. 191-202.
- Iarca, Al., „Formarea cadrelor ofițerești“, *România militară*, anul I, aprilie 1891, nr. 2, pp. 14-17.
- Iorga, Nicolae, *Istoria armatei românești*, II, *De la 1859 până în zilele noastre*, București, 1919.
- Kapri, Valeriu, *Cazul fostului colonel Alexandru Sturdza, comandantul diviziei a 8-a română: Un episod din Războiul Mondial*, Oradea, 1926.

- Lecca, Octav-George, *Familiiile boierești române: Istoric și genealogie*, Institutul de arte grafice și editura „Minerva”, București, 1899.
- Lovinescu, Eugen, *Titu Maiorescu*, Minerva, București, 1972.
- Maior, Liviu, *1848-1849: Români și unguri în revoluție*, Editura Enciclopedică, București, 1998.
- Maior, Liviu, *Romanians in Habsburg Army: Forgotten Soldiers and Officers*, Military Publishing House, București, 2004.
- Manea, Pompiliu, „Proces verbal de duel original între Vaillard și Nicolae Kretzulescu”, *Studii și comunicări*, V, 2012, pp. 407—413.
- Manoilescu, I., *Armata în fața noului curent de cultură. Educație. Morală*, Minerva, Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1909.
- Mocanu, Vasile I., *Istoria armatei române*, II, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, București, 2006.
- Năsturel, I., N. Băicoianu, *Catehismul soldatului, cuprinzând datoriile morale ale soldatului: Carte lucrată după programul învățământului și aprobată de Ministerul de Răzbel pentru Școalele regimentare*, Tipografia J. Schenk, Galați, 1891.
- Nistor, Ion, *Istoria Bucovinei*, Humanitas, București, 1991.
- Nistor, Ion I., „Organizarea oștirilor pământene sub Regulamentul Organic”, *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, București, XXV, 1943, pp. 885-931.
- Oișteanu, Andrei, „Duelul la români de la Dimitrie Cantemir la Lucian Blaga”, *România literară*, nr. 21, 1-7 iunie 2005, pp. 16-18.
- Oișteanu, Andrei, „Duelul la români de la Dimitrie Cantemir la Lucian Blaga”, *România literară*, nr. 22, 8-14 iunie 2005, pp. 20-21.
- Oișteanu, Andrei, „Din nou despre duelul la români - a doua jumătate a secolului al XIX-lea”, *România literară*, nr. 37, 21-27 septembrie 2005, pp. 16-18.
- Olariu, Elena, *Mentalități și moravuri la nivelul elitei din Muntenia și Moldova (secolul al XIX-lea)*, Editura Universității București, București, 2006.
- Olaru, Marian, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Septentrion, Rădăuți, 2002.
- Ornea, Z., „Publicistica lui Goga”, *România literară*, 1999, nr. 2, p. 9.
- Ostafi, George, „Erast Tarandul - memorialist”, *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, XX, Iași - Rădăuți, Editura „Glasul Bucovinei”, 1993, pp. 255-264.
- Otu, Petre, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări: Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, Editura Militară, București, 2011.
- Papuc, Liviu, „Istoria unui duel care nu a mai avut loc: Dimitrie Petrino versus Iacob Negruzzi”, *Dacia literară*, VII, nr. 27, 4/1997, pp. 29-32.
- Pitei, Eugen, Vladimir Trebici, Dragoș Rusu, *Istoria Universității Cernăuți: întrunirile Academice Române „Bucovina” și „Moldova” (1880- 1938)*, Fundația Gheorghe Cernea, Ploiești, 2001.

- Petrovici, Emilian Dan, „Societățile academice românești din Bucovina - forme ale luptei de emancipare socială și națională”, *Suceava. Anuarul Complexului Muzeal Bucovina*, VIII, 1981, pp. 353-374.
- Papastate, C.D., *Vasile Alecsandri și Elena Negri, cu un jurnal inedit al poetului*, Editura Tiparul Românesc, București, 1947.
- Pârvulescu, Ioana, „Este Ion Barbu șaradist? (II)”, *România literară*, nr. 33, 21 august 2009, p. 5.
- Petrescu, Radu, „Enigma Ilie Cătărău”, *Contrafort*, 2012, nr. 5-6, pp. 20-21.
- Petrescu, V., „Armata și educațiunea națională”, *Cercul publicațiilor militare*, anul VII, nr. 13, 7 aprilie 1896, p. 1.
- Pintescu, Florin, „Viața politică românească în Bucovina: loialism, autonomism sau iredentism? (1900-1914)”, *Analele Universității „Ștefan cel Mare“ Suceava*, an II, 1996, nr. 2, pp. 260-274.
- Popescu, Michail, „Despre educația soldatului potrivit culturai și moravurilor poporului nostru”, *Revista armatei*, anul XTV, nr. 7, 10 aprilie 1896, pp. 219-235.
- Purici, Ștefan, „Iancu Flondor (1865-1924): O viață în slujba dreptății”, *Codrul Cosminului*, nr. 10, 2004, pp. 259-270.
- Rășcanu, Th., *Ruginoasa*, Vremea, București, 1938.
- Rosetti, Radu, „Duelul Beizade Mitică Ghika - Lascăr Rosetti, 1/13 decembrie 1841”, extras din *Arhiva Românească*, București, 1941, tom VI, pp. 1-12.
- Socaciu, Pantelimon, *Arboroasa: File din cronica vieții studențești cernăuțene*, Septentrion, Rădăuți, 2009.
- Șerban, I.I., „Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial”, *Annales Universitatis Apulensis*, Seria Historica, nr. 2-3, 1998-1999, pp. 201-215.
- Simuț, Ion, „Lucian Blaga provocat la duel de Dan Botta”, *România literară*, nr. 11, 23 martie 2005, p. 13.
- Societatea Academică „Junimea” din Cernăuți. Raport anual: 1928-1929*, Editura Junimii, Cernăuți, 1930.
- Stoiculescu, Puiu, „Doctorul Anibal Teohari: Evocări inedite”, *Clujul Medical*, 2011, nr. 1, pp. 126-130.
- Spătan, Ioan, „Cluburile Bucureștilor anului 1900”, *Muzeul Național*, XTV, 2002, pp. 278-288.
- Stanca, Desa, „«Bucovina» - o publicație din patrimoniul Bibliotecii Academiei, ecou jurnalistic al Marii Uniri”, *Revista română de istorie a cărții*, 2005, nr. 2, pp. 157-160.
- State, Leonte, *Virtutea militară: Studii asupra disciplinei și educațiunei militare*, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Gobl, București, 1895.
- Sturdza, Mihai Dim. (ed.), *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească: Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, I: Abaza-Bogdan, Simetria, București, 2004.

- Suliotis, Christodul I., *Nicolae Blaremborg: Omul și faptele lui*, Brăila, 1894.
- Șuluțiu, Iosif Sterca, „Ioan Dragoș: Biografie⁰, *Transilvania. Organul Asociațiunii pentru literatura română și cultura poporului român*, an XXIX, nr. II—III, martie-aprilie 1898, pp. 25-60.
- Tofan, Orest, „Societățile academice din Bucovina (1875-1938)“, *Suceava. Anuarul Muzeului Bucovinei*, XVII-XVII-XIX, 1990-1991-1992, pp. 320-327.
- Tomescu, Dorina, „Duelul la români. Reglementări și cazuri celebre“, în *Muzeul Național*, XV, nr. 15, 2003, pp. 202-209.
- Tudan, Eusebiu, „întrunirea academică română «Bucovina»“, în *Românii din Bucovina. Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe terenul cultural și economic de la încorporarea Bucovinei la Monarhia Austro-Ungară. 1775 până la 1906*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1906, pp. 123-124.
- Ungureanu, Laurențiu, „Frumoșii boieri de altădată: Zamfireștii și Rosețeștii“, *Historia*, XII, nr. 123, martie 2012, pp. 46-51.
- Văcărescu, Teodor C., *Luptele românilor în resbelul din 1877-1878*, F. Gobl, București, 1887.
- Vlădescu, I., *Cartea soldatului român bună pentru toate armele și serviciile (cum și pentru micul dorobant)*, Stabilimentul industrial de arte grafice Ralian și Ignat Samitca, Craiova, 1906.
- Vlădescu, Ioan, *Manualul jubiliar al soldatului român*, Tipografia Viitorul, București, 1906.
- Xenopol, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția a III-a, XIII, partea I, Cartea Românească, București, 1925.
- Zamfirescu, Duiliu, *Opere*, VIII, ed. Al. Săndulescu, Minerva, București, 1985.
- Zub, Al., „M. Kogălniceanu și Gr.A. Ghica“, *Revista Arhivelor*, 1973, XXXV, nr. 4, pp. 609-629.

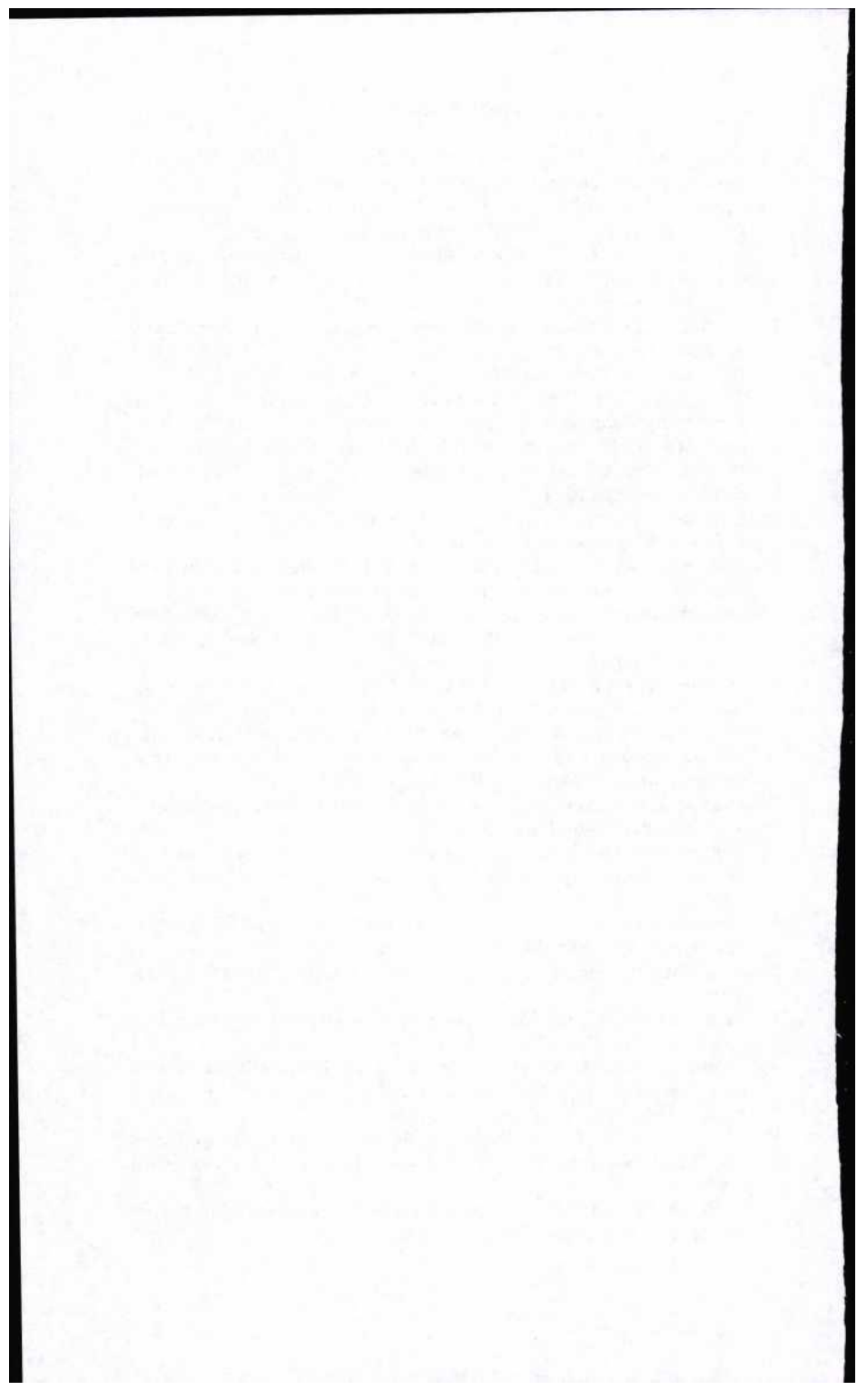
Literatură străină

- Andrew, Donna T., „The Code of Honour and Its Critics: The Opposition to Duelling in England, 1700-1850“, *Social History*, voi. 5, nr. 3, 1980, pp. 409-434.
- Appiah, Kwame Anthony, *The Honor Code: How Moral Revolutions Happen*, W.W. Norton & Company, New York, London, 2011.
- Beltrame, Franca, „Review: On the Russian Duel: Problems of Interpretation, Review Work(s): I. Reyfman, Ritualized Violence Russian Style: The Duel in Russian Culture and Literature. Studies of the Harriman Institute. Stanford: Stanford University Press, 1999“, *The Slavic and East European Journal*, voi. 45, nr. 4, 2001, pp. 741-746.

- Bibesco, [Georges], *Le Duel: Lecture faite par le Prince Bibesco, ancien officier superieur de l'Armee française, membre de l'Institut, dans la seance du 7 avril 1900 à l'Institut*, Academie des Sciences Morales et Politiques, Alphonse Lemerre, Paris, 1900.
- Billacois, Franpois, *The Duel: Its Rise and Fall in Early Modern France*, Yale University Press, New Haven-London, 1990.
- Cairns, Douglas, „Honour and Shame: Modern Conversies and Ancient Values", *Critical Quarterly*, voi. 53, nr. 1, 2011, pp. 23-41.
- Chaney, David, „The Spectacle of Honour: The Changing Dramatization of Status", *Theory Culture & Society*, voi. 12, nr. 3, 1995, pp. 147-167.
- Cohen, Richard, *By the Sword: A History of Gladiators, Musketeers, Samurai, Swashbucklers, and Olympic Champions*, Random House LLC, 2007.
- Conley, Carolyn, „The Agreeable Recreation of Fighting", *Journal of Social History*, voi. 33, nr. 1, 1999, pp. 57-72.
- Del Ama, Jose Carlos, „Honor and Public Opinion", *Human Studies*, voi. 32, nr. 4, 2009, pp. 441-459.
- Fetheringill Zwicker, Lisa, *Dueling Students: Conflict, Masculinity, and Politics in German Universities, 1890-1914*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2011.
- Frevert, Ute, „Bourgeois Honour: Middle-class Duellists in Germany from the Late Eighteenth to the Early Twentieth Century", în David Blackbourn, Richard J. Evans (eds), *The German Bourgeoisie: Essays on the Social History of the German Middle Class from the Late Eighteenth to Early Twentieth Century*, Routledge, London-New York, 1991, pp. 255-292.
- Frevert, Ute, *Men of Honour: A Social and Cultural History of the Duel*, Polity Press, Cambridge, 1995.
- Frevert, Ute, *Emotions in History. Lost and Found*, Central European University, Budapest-New York, 2011.
- Gary, Stark D., „The Ideology of the German Burschenschaft Generation", *European History Quarterly*, voi. 8, nr. 3, 1978, pp. 323-348.
- Gautheron, Mărie (ed.), *Onoarea: Imagine de sine sau dar de sine: un ideal echivoc*, trad. Monica Jităreanu, Trei, București, 2003.
- Goldberg, Ann, *Honor, Politics and the Law in Imperial Germany, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Guillet, Franpois, *La mort en face: Histoire du duel de la Revolution à nos jours*, Aubier, Paris, 2008.
- Guillet, Franpois, „La tyrannie de l'honneur: Les usages du duel dans la France du premier XIXe siècle", *Revue historique*, voi. 4, nr. 640, 2006, pp. 879-899.
- Guillet, Franpois, „L'honneur en partage. Le duel et les classes bourgeoises en France au XIXe siècle", *Revue d'histoire du XIXe siècle*, nr. 34, 2007, pp. 68-69.

- Haine, W. Scott, „The Duel in the History of Masculinity. Review Essay“, *Social History*, voi. 29, nr. 57, 1996, pp. 211-215.
- Holland, Barbara, *Gentlemen's Blood: A History of Dueling from Swords at Dawn to Pistols at Dusk*, Bloomsbury, Harrisonburg, 2003.
- Hughes, Steven C., *Politics of the Sword: Dueling, Honor, and Masculinity in Modern Italy*, The Ohio State University Press, Columbus, 2007.
- Jacob, J., Emile Andre, *Le Jeu de l'epée*, Paris, 1887.
- Kiernan, V.G., *The Duel in European History: Honor and the Reign of Aristocracy*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Kollman, Nancy Schields, *By Honor Bound: State and Society in Early Modern Russia*, Corneli University Press, 1999.
- Kurochkina, I.N., „The Formation of Behavioral Culture in Russian Society of the Second Half of the Eighteenth Century“, *Russian Studies in History*, 2003, voi. 42, nr. 1, pp. 9-27.
- LaVaque-Manty, Mika, „Dueling for Equality: Masculine Honor and the Modern Politics of Dignity“, *Political Theory*, voi. 34, nr. 6, 2006, pp. 715-740.
- Levsen, Sonja, „Constructing Elite Identities: University Students, Military Masculinity and the Consequences of the Great War in Britain and Germany“, *Past and Present*, nr. 198, 2008, pp. 147-183.
- Low, Jennifer, *Manhood and the Duel: Masculinity in Early Modern Drama and Culture*, Palgrave Macmillan, New York and Basingstoke, 2003.
- McAleer, Kevin, *Dueling: The Cult of Honor in Fin-de-Siecle Germany*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1994.
- Mercer, Leigh, „«Aprimer a sangre»: The Duel as Bourgeois Battleground in Nineteenth-Century Spain“, *Journal of Spanish Cultural Studies*, voi. 9, nr. 1, 2008, pp. 61-74.
- Mills, Andrew, „Satisfaktion in Nineteenth-Century German Dueling Violence and Its Relevance for Literary Analysis“, *The Germanic Review: Literature, Culture, Theory*, voi. 86, nr. 2, 2011, pp. 134-152.
- Mosquera, Patricia M. Rodriguez, Antony S.R. Manstead, Agneta H. Fischer, „Honor in the Mediterranean and Northern Europe“, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 33, nr. 1, 2002, pp. 16-36.
- Mosse, George Lachmann, *Nationalism and. Sexuality: Middle-class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, University of Wisconsin, 1988.
- Nisbett, Richard E., Dov Cohen, *Culture of Honor: The Psychology of Violence in the South*, Boulder Westview Press, 1996.
- Nye, Robert A., „Fencing, the Duel and Republican Manhood in the Third Republic“, *Journal of Contemporary History*, 1990, voi. 25, nr. 2, pp. 365-384.
- Nye, Robert A., *Masculinity and Male: Codes of Honor in Modern France*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1993.
- Peltonen, Markku, *The Duel in Early Modern England: Civility, Politeness and Honour*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

- Peristiany, John G., *Honour and Shame. The Values of Mediterranean Society*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1965.
- Peristiany, G., Julian Pitt Rivers (eds), *Honor and Grace in Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1992.
- Provencher, Denis M., „The Nation According to Lavis: Teaching Masculinity and Male Citizenship in Third-Republic France”, *French Cultural Studies*, voi. 18, nr. 1, 2007, pp. 31-57.
- Rauch, Andre, „Le defi sportif et l'experience de la virilite”, in Alain Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (eds), *Histoire de la virilite II. Le triomphe de la virilite: Le XIXe siecle*, Seuil, Paris, 2011.
- Reyffman, Irina, *Ritualized Violence Russian Style: The Duel in Russian Culture and Literature*, Stanford University Press, California, 1999.
- Ricketts, M.L., *Rădăcinile românești ale lui Mircea Eliade, I: Copilăria și tinerețea (1907-1933)*, trad. V. Stănescu, M. Glogor, Criterion Publishing, București, 2004.
- Ruff, Julius R., *Violence in Early Modern Europe, 1500-1800*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Shepard, Alexandra, „Violence and Civility in Early Modern Europe”, *The Historical Journal*, voi. 49, nr. 2, 2006, pp. 593-603.
- Shoemaker, Robert B., „The Taming of the Duel: Masculinity, Honour and Ritual Violence in London, 1660-1800”, *The Historical Journal*, voi. 45, nr. 3, 2002, pp. 525-545.
- Shoemaker, Robert B., *The London Mob: Violence and Disorder in Eighteenth-century England*, Hambledon and London, London, 2004.
- Simpson, Antony E., „Dandelions on the Field of Honor: Dueling, the Middle Classes and the Law in Nineteenth-Century England”, *Criminal Justice History*, nr. 9, 1988, pp. 99-155.
- Sohn, Anne-Marie, „Sois un homme!": *La construction de la masculinite au XIXe siecle*, Seuil, Paris, 2009.
- Spiererung, Pieter (ed.), *Men and Violence: Gender, Honor, and Rituals in Modern Europe and America*, Ohio State University Press, Ohio, 1998.
- Steward, Dick, *Duels and the Roots of Violence in Missouri*, University of Missouri Press, Columbia, 2000.
- Stewart, Frank Henderson, *Honor*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.
- Welsh, Alexander, *What is Honor? A Question of Moral Imperatives*, New Yale University Press Haven, London, 2008.
- Witz, Anne, Barbara L. Marshall, „The Quality of Manhood: Masculinity and Embodiment in the Sociological Tradition”, *The Sociological Review*, voi. 51, nr. 3, 2003, pp. 339-356.
- Wyatt-Brown, Bertram, *The Shaping of Southern Culture. Honor, Grace, and War, 1760-1880s*, The University of Carolina Press, Chapel Hill, 2000.
- Wyatt-Brown, Bertram, „Honor's History across the Academy”, *Historically Speaking*, voi. 3, nr. 5, 2002, pp. 13-15.

Mulțumiri

Cartea de față nu ar fi avut cum să ajungă la forma actuală fără sprijinul și interesul celor apropiați. încă de la primele căutări, am constatat că nu sunt singurul care ține să contrazică opinia larg răspândită printre istorici potrivit căreia „românii nu au avut dueluri, fiindcă n-au prea simțit onoarea”. Prin urmare, I-am (re)descoperit pasionat pe fostul coleg de la Iași Dan Dumitru Iacob. Țin să-i mulțumesc pentru modul prietenesc în care mi-a împărtășit o statistică nepublicată, prima cărămidă a acestei cărți. Apoi, pe măsura documentării, alți prieteni mi-au sărit în ajutor cu informații din memorii, publicații și observații pe texte: Andi și Cătălina Mihalache, Alex Istrate și, în mod special, Ovidiu Buruiană.

La un moment dat probabil că m-aș fi oprit din vânătorearea afacerilor de onoare dacă nu ar fi fost întâlnirea decisivă cu Constanța Vintilă-Ghițulescu și sprijinul pe care mi l-a acordat. îi rămân profund îndatorat pentru inspirația de a pune reflectoarele pe subiectul cărții prin discuțiile prilejuite de întâlnirile Grupului de Reflecție asupra Istoriei Politice și Sociale din cadrul Colegiului Noua Europă. Aici am avut plăcerea să discut cu Andrei Oișteanu, Silvia Marton, Simion Câlția, Ramona Caramelea, Nicolae Mihai și Silviu Hariton, cu ajutorul cărora mi-am rafinat abordările și am descoperit aspecte noi. Nu în ultimul rând, îi păstrez o caldă recunoștință domnului Emanuel Bădescu pentru entuziasmul cu care mi-a pus la dispoziție portretele actorilor din epocă, în speranța că undeva s-ar ascunde urma unui pistol, a unei spade sau vreo mărturie cât de neînsemnată a duelurilor.

Așa cum o afacere de onoare este un ritual de grup, această carte este rezultatul unei „afaceri de grup”. Fără sprijinul Editurii Humanitas, detaliile duelurilor, uneori redundante și obositoare, ar fi riscat să alunge cititorii. Le mulțumesc redactorilor pentru străduința de a-i ține curioși.

THE [illegible] OF [illegible]

BY [illegible]

IN [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

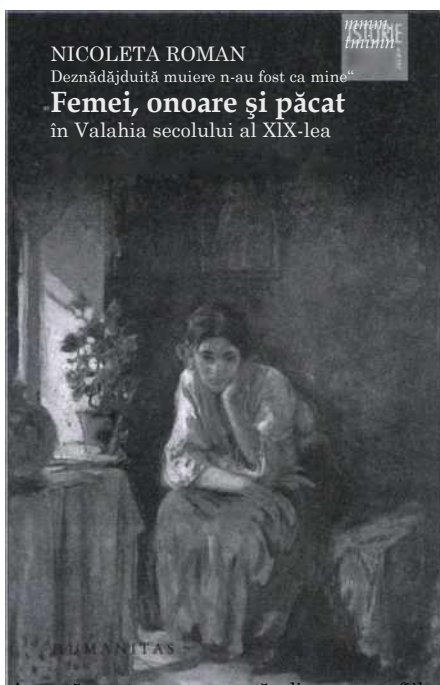
THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

THE [illegible] OF [illegible]

NICOLETA ROMAN

Deznădăjduită muier n-au fost ca mine™

Femei, onoare și păcat

în Valahia secolului al XIX-lea

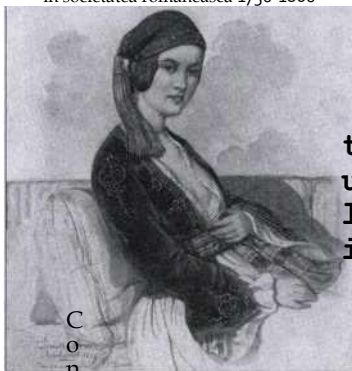
ISBN 978-973-50-5126-6

408 pp., 2016

Această carte recuperează din catagrafiile, condicile ecleziastice, actele cancelariilor domnești și actele de procedură ale tribunalelor din prima jumătate a secolului al XIX-lea istoria dureroasă și discretă a femeilor muntene. De neam ales, țărânci sau femei pripășite la oraș, româncele se confruntă cu normele create și impuse de bărbați. În fața autorităților laice și bisericești, când se despart de soții cu care trăiesc rău, când se lasă răpite de iubiții pe care familiile lor nu-i acceptă, când sunt judecate pentru infanticid, pentru adulter, pentru furtașaguri mărunte, pentru vrăjitorie sau pentru prostituție, trebuie să se arate umile. Păcatele pe care le săvârșesc reprezintă nu doar nelegiuiri sau rătăcirii omenești, ci și o pată adusă onoarei bărbaților care le au sub oblăduire: tați, frați, soți. De aceea, pedepsele pe care le primesc nu sunt din cale-afară de aspre, dar sunt infamante: însemnarea la nas sau plimbarea și bătaia în public.

Aceste „deznădăjduite muieri” vor scăpa de obligația respectabilității doar odată cu apariția legislației moderne, odată cu emanciparea profesională sau făcând pasul fără întoarcere în lumea prostituției. Dar până atunci, de cele mai multe ori, în jalbele lor își spun „ticăloasa de mine”, o expresie care cuprinde slăbiciunea genului lor, neputința și asumarea răului pe care bărbatul îl vede în ele.

Despre lucrurile mărunte ale vieții cotidiene
în societatea românească 1750-1860

stanța Vintilă-Ghițulescu

PATIMĂ SI DESFĂTARE

»

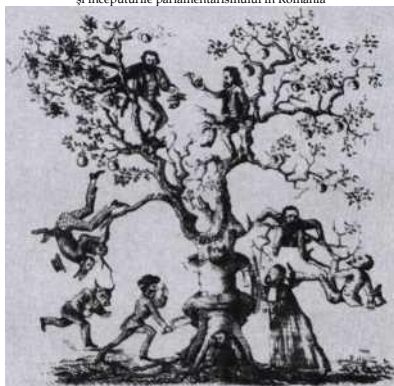
ISBN 978-973-50-4955-3 488 pp., 2015

Cartea Constanței Vintilă-Ghițulescu este o istorie a lucrurilor mărunte, revelată de lectura caleidoscopică a documentelor din arhivele secolelor al XVTII-lea și al XIX-lea. Cititorul este îndemnat de autoare să intre într-un joc inedit: beneficiarul unei cantități impresionante de informații istorice, poate să-și imagineze el însuși trecutul. De pildă, mirosurile care ieșeau din simigierii, din pitării și din cuhniile caselor boierești. Gustul bucatelor, aromele condimentelor, culorile zaharicalelor. Textura mătăsurilor din care se croiau veșmintele orientale. Larma și muzica din bălciuri și iarmaroace. Ziafeturile boierilor și petrecerile norodului. Atmosfera din cârciumi. Liniștea după-amiezilor petrecute de boieri pe sofale, într-o stare de dulce trândăveală. Duhurile și mizeria de pe ulițele târgurilor și ale capitalelor. Căinii. Roiurile de muște. Necurățenia din spitale și râvna autorităților de a pune în bună rânduială măcar „umblătorile”. Peisajul înspăimântător al orașelor în care bântuie când holera, când ciuma. Vracii, „doftoroaiele” și medicii. Leacurile șarlatanilor și medicamentele vândute de spițeri. Alaiurile mortuare și obiceiurile de înmormântare. Spaima în fața morții.

Și încă multe alte tablouri și senzații care, recuperate din mii de pagini de manuscrise vechi, alcătuiesc o pasionantă istorie a vieții cotidiene românești.

SILVIA MARTON
**„REPUBLICA DE LA
PLOIEȘTI"**

și începuturile parlamentarismului în România

HUMANITAS

ISBN 978-973-50-5160-0
312 pp., 2016

„Republica de la Ploiești” a intrat în limbajul comun ca un alt nume dat eșecului comic și nepotrivirii mijloacelor cu scopul idealizat. Dacă îl reducem la acțiunile din ziua de 8 august 1870, episodul poate fi cu greu eliberat din registrul în care l-a fixat Caragiale. Mișcarea trebuie abordată însă în contextul anilor 1866-1871. Cu tot eclectismul și incoerențele ei, a existat o gândire politică antidinastică, republicană și „democrată” care trebuie pusă în lumină. Este ambiția acestui volum, un eseu asupra ideilor politice ale vremii și asupra modului în care actorii episodului republican își explică acțiunile și deciziile.

Mișcările antidinastice și republicane inițiate de liberalii radicali munteni („roșiii”) relevă, de fapt, existența unei profunde crize constituționale. Prin ideile-cheie pe care le apără cu convingere - supremația constituției, dreptul poporului de a se opune despotismului, suveranitatea poporului, limitarea prerogativelor executivului, responsabilitatea miniștrilor în fața majorității din Cameră, legislativul monocameral, urgența unui nou 1848 la 1870, garantarea libertăților politice, neaměstecul străinilor în afacerile interne și afirmarea suveranității interne și externe a statului -, „roșiii” cultivă conflictul și îl consideră legitim. Ei nu sunt teoreticieni ai politicului, dar gândesc politic, dezbate politica și sunt oameni ai acțiunii.

ISBN 978-973-50-4762-7
360 pp., 2015

între 1860 și 1910, așadar într-o perioadă care e considerată unanim perioada modernizării țării noastre, o elită intelectuală și profesională construiește în rapoartele sale o altă Românie: România medicilor. Imaginându-și o Românie ideală, după chipul și asemănarea țărilor apusene în care își făcuseră studiile, medicii români din sistemul sanitar descoperă că arhaica lume rurală nu îi primește prea bine, fiindcă

își are tămăduitorii săi, care practică o medicină alternativă, că principiile alimentației științifice și ale igienei moderne se impun cu greu sau aproape deloc din cauza obiceiurilor străvechi. Oricum dramatică, starea medicală a României e înfățișată în culori și mai sumbre de medicii români căzuți în capcana prejudecăților care, de fapt, bântuie la acea vreme și prin țările pe care le consideră cu adevărat civilizate. Medicii vorbesc de suferințe endemice, de sifilis, de oftică, de pelagră și de alcoolism ca și cum aceste boli ar duce la pieirea iminentă a națiunii. Mai mult, analizând statisticile recrutării, se înspăimântă de spectrul unei degenerări absolute a poporului român, în timp ce alte etnii, și mai ales evreii, ar fi gata să-i ia locul. O lectură necritică a rapoartelor medicale ar lăsa impresia unei iminente apocalipse demografice. Constantin Bărbulescu, care e și istoric, e și etnolog, e și sociolog, își asumă această dificilă sarcină și discernе, cu instrumentele celor trei discipline, între realitate și reprezentare ideologică, retușând, cu nuanțe mai fine, adevărata Românie a medicilor.

